

УДИРЛАГЫН
АКАДЕМИ

**НИЙГМИЙН ДУНД
ДАВХРААНЫ ТӨЛӨВ БАЙДАЛ**

АЙМАГ, СУМЫН СУУРИН
ӨРХИЙН СУДАЛГАА

СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН
007

Улаанбаатар хот
2018 он

НИЙГМИЙН ДУНД ДАВХРААНЫ ТӨЛӨВ БАЙДАЛ

АЙМАГ, СУМЫН СУУРИН ӨРХИЙН СУДАЛГАА

Энэхүү бүтээлийн зохиогчийн эрхийг хуулийн дагуу хамгаалсан болно. Бүтээлийг бүтнээр буюу хэсэгчлэн хувилах, нийтлэх, микрофильм хийх, электрон системд оруулах болон бусад ямар нэг хэлбэрээр олшруулахыг хориглоно.

СУДАЛГААНЫ БАГ

Ахлагч

Баатаржавын Нарантулга

Нийгмийн удирдлагын тэнхмийн дэд профессор, доктор

Зөвлөх

Саркытын Зульфикар

Удирдлагын академийн захирал, доктор, профессор

Гишүүд

Эрдэнэхуягийн Ариунаа

Нийгмийн удирдлагын тэнхмийн дэд профессор, доктор

Чадраабалын Баатар

Нийгмийн удирдлагын тэнхмийн ахлах багш, докторант

Бавуудоржийн Ганзориг

Эдийн засаг, санхүүгийн тэнхмийн ахлах багш, магистр

Нанжидын Наранчимэг

Удирдахуйн ухааны сургуулийн сургалтын менежер, доктор, профессор,

Чогдонгийн Эрдэнэчимэг

Нийгмийн удирдлагын тэнхмийн эрхлэгч, доктор, дэд профессор

“Мөнхийн Үсэг” ХХК-д эхийг бэлтгэж хэвлэв.

АГУУЛГЫН ТОВЪЁГ

ӨМНӨХ ҮГ XII

1. УДИРТГАЛ	1
1.1. Судалгааны асуудал, хэрэгцээ.....	1
1.2. Судалгааны асуулт.....	2
1.3. Судалгааны зорилго, зорилт	2
1.4. Судалгааны ажлын шинэлэг тал, ач холбогдол.....	2
2. НИЙГМИЙН ДУНД ДАВХРААГ ТОДОРХОЙЛОХ ОНОЛ, ХАНДЛАГА ..	4
2.1. Нийгмийн давхраа, дунд давхрааны онцлог.....	4
2.2. Нийгмийн давхрааны талаарх онол, үзэл баримтлал.....	8
2.3. Нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлж буй аргачлал, шалгуур үзүүлэлт	12
2.4. Судалгааны үзэл баримтлал	26
3. СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ.....	29
3.1. Судалгааны өгөгдөл цуглуулах арга.....	29
3.2. Судалгааны өгөгдөл боловсруулах, шинжлэх арга	30
3.3. Судалгааны эх олонлог, түүвэр.....	30
4. ӨРХИЙН ХҮН АМ ЗҮЙН ШИНЖ.....	34
4.1. Өрхийн ам бүлийн бүтэц ба шилжих хөдөлгөөн	34
4.2. Боловсрол, шашин шүтлэг.....	39
4.3. Эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн чадвар ба хөдөлмөр эрхлэлт.....	44
5. ӨРХИЙН АМЬДРАЛЫН ХЭВ МАЯГ	50
5.1. Хэрэглээний төлөв байдал.....	50
5.2. Үйлчилгээний хүртээмж	58
5.3. Нийгмийн сүлжээ, оролцоо.....	64
6. ӨРХИЙН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ.....	77
6.1. Орлого, зардал.....	77
6.2. Хуримтлал, зээл	88

6.3. Өмч хөрөнгө	95
7. ӨРХИЙН АМЬДРАЛЫН ҮНЭЛГЭЭ	98
7.1. Амьдралын сэтгэл ханамж.....	98
7.2. Амьдралын талаарх ирээдүйн төсөөлөл	107
8. ДУНД ДАВХРААНЫ ОНЦЛОГ, ЦӨМ БҮЛЭГ	120
8.1. Дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинж, түүнд гарсан өөрчлөлт ..	120
8.2. Дунд давхрааны цөм бүлэг, тулгамдаж буй асуудал	131
9. ДУНД ДАВХРААГ ДЭМЖИХ БОДЛОГО, ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА..	141
9.1. Хэрэгжиж буй бодлогын чиглэл, хандлага	141
9.2. Гадаад орны туршлага	154
9.3. Цаашид хэрэгжүүлэх бодлогын чиглэл	162
10. ДҮГНЭЛТ, САНАЛ	175
ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ.....	180
ХАВСРАЛТ	84

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Зураг 1.	Судалгааны үндсэн ойлголтуудын харьцаа	4
Зураг 2.	Нийгмийн дунд давхрааны цөм бүлэг	11
Зураг 3.	Нийгмийн дунд давхрааг судлах үзүүлэлт, үндсэн хувьсагч.....	27
Зураг 4.	Судалгаанд оролцогчдын хүйс (хувиар).....	34
Зураг 5.	Өрхийн гишүүдийн насны бүтэц (хувиар).....	35
Зураг 6.	Өрхийн ам бүлийн тоо (хувиар).....	36
Зураг 7.	Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдал (хувиар).....	36
Зураг 8.	Өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин (хувиар).....	40
Зураг 9.	Өрхийн хүүхдүүдийн цэцэрлэгт хамрагдалт (хувиар)	40
Зураг 10.	Өрхийн хүүхдүүдийн сургуульд хамрагдалт (хувиар).....	41
Зураг 11.	Өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэгийн байдал, тоогоор	43
Зураг 12.	Өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэгийн байдал (хувиар)	43
Зураг 13.	Өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал (хувиар).....	44
Зураг 14.	Өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал (хувиар)	45
Зураг 15.	Өрхийн гишүүдийн эдийн засгийн идэвх (хувиар)	46
Зураг 16.	Өрхийн хөдөлмөр эрхэлдэг гишүүдийн албан тушаал (хувиар).....	47
Зураг 17.	Хүнсний бүтээгдэхүүнээ худалдан авдаг газар, суурьшлаар (хувиар).....	51
Зураг 18.	Хүнсний бүтээгдэхүүн худалдан авахдаа голлон анхаардаг хүчин зүйл (хувиар).....	52
Зураг 19.	Хувцас худалдан авахдаа голлон анхаардаг хүчин зүйл (хувиар).....	54
Зураг 20.	Интернэтийн хэрэглээ, суурьшлаар (хувиар)	55
Зураг 21.	Үйлчилгээний хүртээмжийн талаарх үнэлгээ (дундаж утгаар)	58
Зураг 22.	Хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээний хүртээмжийн дундаж үнэлгээ, өрхийн гишүүдийн эдийн засгийн идэвхийн зарим үзүүлэлтээр.....	60
Зураг 23.	Эрүүл мэндээ хамгаалах зорилгоор авдаг арга хэмжээ (хувиар)	63
Зураг 24.	Хүүхдүүдээ дугуйлан, дамжаанд хамруулдаг эсэх, суурьшлаар (хувиар).....	64
Зураг 25.	Мэдээлэл авдаг гол эх сурвалж (хувиар)	65
Зураг 26.	Мэдээллийн хэрэглээ, суурьшлаар (хувиар).....	66
Зураг 27.	Бусдад туслах болон бусдаас дэмжлэг авах харьцаа (хувиар).....	72

Зураг 28. Нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэл (хувиар).....	73
Зураг 29. Өрхийн гишүүдийн 2016 оны сонгуулийн оролцоо, суурьшлаар (хувиар).....	74
Зураг 30. Нийгмийн идэвх, оролцооны үнэлгээ, суурьшлаар (хувиар).....	75
Зураг 31. Өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцооны үнэлгээ, нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэлээр (хувиар).....	76
Зураг 32. Тухайн төрлийн орлоготой өрхийн эзлэх хувь.....	77
Зураг 33. Өрхийн сарын дундаж орлогын түвшин, суурьшил ба аймгаар (мөнгөн дүнгээр).....	83
Зураг34. Өрхийн сарын дундаж орлогын бүтэц (хувиар)	85
Зураг 35. Өрхийн орлогын амьжиргаанд хүрэлцээтэй байдлын үнэлгээ, суурьшлаар (хувиар)	87
Зураг 36. Өрхийн орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ, сарын дундаж орлогын хэмжээгээр (мөнгөн дүнгээр).....	87
Зураг 37. Өрхийн хадгаламжийн үзүүлэлт (хувиар).....	88
Зураг 38. Хадгаламжтай өрхийн хувь, өрхийн орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээгээр (хувиар)	89
Зураг 39. Зээлийн эргэн төлөлтийн амьжиргаанд үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээ, өрхийн орлого ба зээлийн эргэн төлөлтийн хэмжээгээр (мөнгөн дүнгээр).....	94
Зураг 40. Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ (хувиар)	98
Зураг 41. Эрсдэл даван туулах өрхийн санхүүгийн чадвар (хувиар).....	101
Зураг 42. Нийгмийн бүлэгт хамаарах байдлын талаарх санаа бодол (хувиар).....	104
Зураг 43. Сүүлийн 5 жилд нийгмийн аль давхраа өргөжсөн талаарх санаа бодол (хувиар)	105
Зураг 44. Орон нутагт нийгмийн аль давхраа зонхилж буй тухай санаа бодол (хувиар)	106
Зураг 45. Нийгмийн дунд давхраа хаана илүү байгаа тухай санаа бодол (хувиар).....	107
Зураг 46. Сүүлийн 5 жилд өрхөд гарсан ахиц өөрчлөлтийн үнэлгээ (хувиар)	108
Зураг 47. Өрхийн амьжиргааны талаарх төсөөлөл (хувиар)	110
Зураг 48. Хүүхдийнхээ ирээдүйн талаарх төсөөлөл (хувиар)	111
Зураг 49. Тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралын баталгааны талаарх төсөөлөл (хувиар).....	113

Зураг 50. Ойрын 5 жилд шилжих төлөвлөгөөнд оролцох өрхийн төлөвлөгөө (тоо, хувиар)	114
Зураг 51. Шилжих төлөвлөгөөтэй өрхийн суурьшихаар төсөөлж буй байршил.....	116
Зураг 52. Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинж	126
Зураг 53. Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны цөм бүлэг (хувиар)	132
Зураг 54. Нийгмийн давхрааны өргөжилтийн талаарх санаа бодол, суурьшлаар (хувиар).....	134
Зураг 55. Ядуурлын түвшин, суурьшлаар (хувиар)	137
Зураг 56. Монгол улсын нийт хүн амын суурьшил (мянгаар), 2017 оны эцсийн байдлаар	141
Зураг 57. Дунд давхрааны талаарх зорилтууд	142
Зураг 58. “Ядуурлын бүх төрлийг эцэс болгох” зорилтыг хэрэгжүүлэх үе шат	148
Зураг 59. Дунд давхрааг дэмжих талаарх саналын нэгтгэл (тоогоор)	163

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1.	Нийгмийн давхрааны тодорхойлолт	6
Хүснэгт 2.	Нийгмийн дунд давхрааны тодорхойлолт.....	7
Хүснэгт 3.	Нийгмийн дунд давхрааны ангилал.....	8
Хүснэгт 4.	Түүврийн мужлал, нэгдүгээр шатанд сонгогдсон аймгууд	32
Хүснэгт 5.	Хоёрдугаар шатны түүвэрт сонгогдсон сум, өрхийн тоо.....	33
Хүснэгт 6.	Өрхийн гишүүдийн насны бүтэц, хүйсээр (хувиар).....	35
Хүснэгт 7.	Өрхийн шилжих хөдөлгөөн, суурьшлаар (хувиар)	38
Хүснэгт 8.	Өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин, хүйсээр (хувиар).....	40
Хүснэгт 9.	Өрхийн хүүхдүүдийн сургуульд хамрагдалт, шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдлаар (хувиар)	42
Хүснэгт 10.	Өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэг, боловсролын түвшингээр (хувиар)	43
Хүснэгт 11.	Өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлт, орлогын тогтмол байдлаар (хувиар).....	47
Хүснэгт 12.	Өрхийн гишүүдийн зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал (тоо ба хувиар).....	48
Хүснэгт 13.	Өрхийн гишүүдийн нийгмийн даатгалд хамрагдалт, хөдөлмөр эрхлэлтээр (хувиар).....	49
Хүснэгт 14.	Хувцас худалдан авдаг гол газар, суурьшлаар (хувиар)	53
Хүснэгт 15.	Сүүлийн нэг жилд үзвэр, соёлын үйлчилгээнд хамрагдсан давтамж, суурьшил болон орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээгээр.....	56
Хүснэгт 16.	Сүүлийн нэг жилд гэр бүлээрээ амралт, аялалд явсан эсэх, орлогын хүрэлцээт байдлаар (хувиар)	57
Хүснэгт 17.	Үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээ, суурьшлаар (дундаж утгаар)	61
Хүснэгт 18.	Мэдээллийн хэрэглээ, эх сурвалжаар (хувиар)	67
Хүснэгт 19.	Бусдад санхүү, эд материалын тусламж үзүүлдэг байдал (хувиар).....	67
Хүснэгт 20.	Эцэг эхдээ санхүү, эд материалын дэмжлэг үзүүлдэг давтамж, сонгосон үзүүлэлтээр (хувиар).....	69
Хүснэгт 21.	Бусдад санхүүгийн бус дэмжлэг үзүүлэх байдал, суурьшлаар (хувиар).....	69
Хүснэгт 22.	Бусдаас авах дэмжлэгийн хэлбэр, суурьшлаар (хувиар)	71

Хүснэгт 23.	Бусдаас мөнгө, санхүүгийн дэмжлэг авах байдал, сонгосон үзүүлэлтээр (хувиар)	72
Хүснэгт 24.	Нийгмийн идэвх, оролцооны үнэлгээ, УИХ-ын сонгуульд оролцсон байдлаар (хувиар)	76
Хүснэгт 25.	Өрхийн орлогын гол эх үүсвэр, суурьшлаар (хувиар)	80
Хүснэгт 26.	Өрхийн орлогын гол эх үүсвэр, аймгаар (хувиар)	81
Хүснэгт 27.	Өрхийн орлогын бүлэглэлт, суурьшлаар (хувиар)	82
Хүснэгт 28.	Орлогын тархалтын медиан ба квантилын утга, сонгосон үзүүлэлтээр (мөнгөн дүнгээр)	84
Хүснэгт 29.	Өрхийн орлогын бүтэц, эх үүсвэрийн төрөл, суурьшлаар (хувиар)	86
Хүснэгт 30.	Зээлтэй өрхийн тоо ба эзлэх хувь, зээлийн төрлөөр	92
Хүснэгт 31.	Өрхийн сарын дундаж зардлын бүтэц, суурьшил, зээлтэй эсэхээр (мөнгөн дүн ба хувиар)	93
Хүснэгт 32.	Өрхийн амьдарч буй сууцны эзэмшил, сонгосон үзүүлэлтээр (хувиар)	95
Хүснэгт 33.	Тухайн төрлийн үл хөдлөх хөрөнгөтэй өрхийн хувь, суурьшлаар	96
Хүснэгт 34.	Тээврийн хэрэгсэлтэй өрхийн тоо ба хувь, тээврийн хэрэгслийн төрлөөр	97
Хүснэгт 35.	Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ, аймгаар (хувиар)	99
Хүснэгт 36.	Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ, сумаар (хувиар)	99
Хүснэгт 37.	Амьдралын сэтгэл ханамж ба нийгмийн бүлгийн хамаарал (хувиар)	100
Хүснэгт 38.	Амьдралын сэтгэл ханамж ба эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар (хувиар)	100
Хүснэгт 39.	Амьдралын сэтгэл ханамж ба шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэх (хувиар)	101
Хүснэгт 40.	Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар ба мэдээллийн хэрэглээ (хувиар)	102
Хүснэгт 41.	Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар ба өрхийн мөнгөн хадгаламж (хувиар)	102
Хүснэгт 42.	Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар ба орлогын хүрэлцээт байдал (хувиар)	102
Хүснэгт 43.	Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар ба зээл (хувиар)	103
Хүснэгт 44.	Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар ба өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцоо (хувиар)	103

Хүснэгт 45.	Нийгмийн бүлгийн хамаарал (аймгаар, хувиар).....	104
Хүснэгт 46.	Нийгмийн бүлгийн хамаарал (сумаар, хувиар).....	105
Хүснэгт 47.	Нийгмийн бүлгийн хамаарал ба өрхийн орлогын хүрэлцээ (хувиар).....	105
Хүснэгт 48.	Нийгмийн давхрааны өргөжсөн байдал ба шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэх (хувиар).....	106
Хүснэгт 49.	Нийгмийн дунд давхрааны тархалтын талаар санаа бодол (сумаар, хувиар).....	107
Хүснэгт 50.	Өрхийн амьжиргаанд гарсан өөрчлөлт (аймгаар, хувиар).....	108
Хүснэгт 51.	Өрхийн амьжиргаанд гарсан өөрчлөлт (сумаар, хувиар).....	109
Хүснэгт 52.	Ирэх 5 жилд өрхийн амьжиргаанд гарах өөрчлөлт (аймгаар, хувиар).....	110
Хүснэгт 53.	Ирэх 5 жилд өрхийн амьжиргаанд гарах өөрчлөлт (сумаар, хувиар).....	111
Хүснэгт 54.	Тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралын баталгаанд нөлөөлөх хүчин зүйл (тоо, хувиар).....	113
Хүснэгт 55.	Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөө (аймгаар, хувиар).....	114
Хүснэгт 56.	Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөө (сумаар, хувиар).....	115
Хүснэгт 57.	Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөө ба Хүүхдийнхээ ирээдүйг төсөөлөх байдал (хувиар).....	117
Хүснэгт 58.	Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөө ба Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэх (хувиар).....	117
Хүснэгт 59.	Дунд давхрааг тодорхойлох үзүүлэлтүүдийн сонголт (тоо ба хувиар).....	120
Хүснэгт 60.	Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинжийн харьцуулалт, зарим судалгааны үр дүнгээр.....	130
Хүснэгт 61.	Нийгмийн дунд давхрааны цөм бүлэг, суурьшлаар (хувиар).....	134
Хүснэгт 62.	Дунд давхрааны өрхөд тулгамдаж буй асуудал, дундаж утга, эрэмбээр.....	136
Хүснэгт 63.	Хөдөлмөр эрхлэлтийн талаарх үндсэн зорилтууд.....	143
Хүснэгт 64.	2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх чиглэлд туссан хөдөлмөр эрхлэлтийн чиглэлээр хэрэгжүүлэх арга хэмжээ.....	145
Хүснэгт 65.	2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх чиглэл дэх ажлын байрыг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээ.....	146

Хүснэгт 66.	2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх чиглэлд тусгасан хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжихэд чиглэсэн арга хэмжээ	147
Хүснэгт 67.	“2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх чиглэл”-д төлөвлөсөн ядуурлыг бууруулах арга хэмжээ	150
Хүснэгт 68.	Боловсролын бодлогын хүрээнд амьдралын чанарыг дээшлүүлэх арга хэмжээ.....	151
Хүснэгт 69.	Эрүүл мэндийн бодлогын хүрээнд амьдралын чанарыг дээшлүүлэх арга хэмжээ.....	152
Хүснэгт 70.	Соёл, нийгмийн хамгааллын бодлогын хүрээнд амьдралын чанарыг дээшлүүлэх арга хэмжээ.....	152
Хүснэгт 71.	Дэд бүтцийн бодлогын хүрээнд амьдралын чанарыг дээшлүүлэх арга хэмжээ.....	153

ӨМНӨХ ҮГ

Нийгмийн дунд давхраа бол улс орны эдийн засаг, улс төр, нийгэм, соёлын амьдралд эергээр нөлөөлөх хамгийн чухал бүлэг учир улс орнууд дунд давхрааг өргөжүүлэх, энэ бүлгийн өрх, иргэдийн амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэхийг хөгжлийн бодлогын тэргүүлэх чиглэлийн нэгд зүй ёсоор тооцож байна. Үүнтэй уялдан нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдлыг тодорхойлох суурь, хавсарга болон бодлогын судалгааны эрэлт хэрэгцээ улам бүр өсөн нэмэгдэж байгаа билээ. Иймээс Удирдлагын академийн судалгааны баг Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын захиалгаар “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа”-г 2017 онд гүйцэтгэсэн ба энэ удаад аймаг, сумын төвийн суурин өрхийн хамруулсан судалгааг хийж, үр дүнгийн тайланг нийтийн хүртээл болгож байна.

“Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Аймаг, сумын суурин өрхийн судалгаа” нь Монгол улсын аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн төлөв байдал, онцлогийг тодорхойлж, цаашид хэрэгжүүлэх бодлогын үндсэн чиглэлийг тодруулахыг зорилго болгосон юм. Уг судалгааны мэдээлэл, үр дүн нь салбарын судлаач, суралцагчдад сургалт, эрдэм шинжилгээний чиглэлээр ашиглагдаж, бодлого тодорхойлогчдод нотолгоонд суурилсан бодлого боловсруулахад бага ч атугай хувь нэмэр үзүүлнэ хэмээн итгэж байна.

Судалгааны ажлыг амжилттай гүйцэтгэсэн багийн ахлагч доктор Б.Нарантулга, багийн гишүүн доктор, профессор Н.Наранчимэг, доктор, дэд профессор Ч.Эрдэнэчимэг, доктор Э.Ариунаа, докторант Ч.Баатар, магистр Б.Ганзориг нарт баярлалаа. Мөн судалгааны эхлэлийн, явцын, төгсгөлийн хэлэлцүүлэгт цаг зав гарган оролцож, судалгааны ажилд үнэтэй санал, зөвлөмж өгсөн Удирдлагын академийн Эрдмийн зөвлөлийн гишүүд, эрдэмтэн багш нар, ажилтнуудад болон судалгаанд оролцсон Дундговь, Сүхбаатар, Сэлэнгэ, Хөвсгөл аймгийн иргэд, мэргэжилтнүүдэд талархал илэрхийлье.

Судалгааны багийн зөвлөх
Доктор, профессор С.Зүльфикар

1. УДИРТГАЛ

1.1. Судалгааны асуудал, хэрэгцээ

Улс орнуудын хөгжлийн хандлагаас үзэхэд, дунд давхраа нь эдийн засгийн өсөлтийн гол суурь болж, нийгэм, эдийн засаг, хүний хөгжилд эерэг нөлөө үзүүлдэг. Иймээс улс орнууд нийгмийн дунд давхрааг дэмжихэд ихээхэн анхаарч, энэ бүлгийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орохоос урьдчилан сэргийлэх бодлого, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж байна. Үүний нэгэн жишээ бол “Монгол улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030”-д орлогын тэгш бус байдлыг багасгаж, нийт хүн амын 80 хувийг дунд болон чинээлэг дунд давхрааны ангилалд багтаан, харьцангуй чинээлэг дунд давхрааг төлөвшүүлэхэд чиглэсэн нийгэм, эдийн засгийн бодлогыг хэрэгжүүлэхээр тусгасан явдал юм.

Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшинг тодорхойлох судалгааны дүнгээс үзвэл, 2013 онд Монгол улсын нийт өрхийн 44.3 хувийг дундаж хэрэглээтэй өрх бүрдүүлж байсан бол 2017 онд 41.3 хувь болсноос (Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний газар, 2017) гадна сүүлийн 10 гаруй жилд ядуурлын түвшин тогтмол хэлбэлзэлтэй байгаа нь нийгмийн дунд давхрааны өрх, иргэдийн хувь хэмжээ дорвитой нэмэгдэхгүй байгааг харуулж байна. Дунд давхрааны өрхийн 15 орчим хувь нь орон байр, хувцас, хоол хүнсний хувьд дутагдах зүйлгүй, гэр бүлийн орлого нь зарлагаа бүрэн нөхөөд хуримтлал үүсгэх чадвартай бол үлдсэн томоохон хэсгийг нь өдөр тутмын хэрэгцээгээ хангаж чаддаг боловч хуримтлал бий болгох боломжгүй, банкны зээлтэй, сарын цалин нь хэрэглээндээ хүрдэггүй иргэд бүрдүүлж байна (UNDP, 2015). Түүнчлэн инфляцийн өсөлт, түүнээс хамаарсан хүнсний барааны үнийн өсөлт нь чинээлэг давхрааны иргэдэд нөлөө үзүүлээгүй байхад дунд давхрааны иргэдэд 20-30 хувийн дарамтыг бий болгосон ажээ (Золжаргал, 2015). Энэ нь дунд давхрааны өрхийн эдийн засгийн чадавх сул бөгөөд ядууралд өртөх эрсдэл өндөр байгааг харуулж байна

Монгол улсын хэмжээнд ядуурлын түвшин 29.6 хувь байхад аймаг, сумын төв болон хөдөөд улсын дунджаас 2.2-8.4 пунктээр өндөр (ҮСХ, 2018), орлогын тэгш бус байдлын Жини коэффициент аймгийн төвд 0.31, сумын төвд 0.30 байгаа нь нийслэлээс бусад орон нутагт ядуурал илүү тархаж, орлогын тэгш бус хуваарилалт нэмэгдсээр байгааг илтгэх үзүүлэлт юм. Орлогын тэгш бус байдал нэмэгдэх нь төрийн үйлчилгээний хүртээмжид ялгаа бий болох, хүн амын ядуурал нэмэгдэн улмаар дунд давхрааны цар хүрээ хумигдахад шууд нөлөөлдөг. Үүнтэй уялдан нийслэлээс бусад орон нутгийн дунд давхрааны төлөв байдал, онцлогийг судлах хэрэгцээ нэмэгдэж байна.

Монгол улсад төдийгүй дэлхий дахинаа томоохон хотоос бусад засаг захиргааны нэгж, нэн ялангуяа хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны талаар тухайлан хийгдсэн судалгаа хомс байдгийг (Murdoch, 1995, хуудсд. 1213-1230) харгалзан үзээд 2017 онд хийсэн “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа”-ны үргэлжлэл болгон “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Аймаг, сумын суурин өрхийн судалгаа”-г гүйцэтгэж байна. Уг судалгаа нь суурин амьдралын хэв маяг бүхий засаг захиргааны нэгжүүд болох аймгийн төвийн болон хөдөөгийн сумын төвийн дунд давхрааны өрхийг хамарсан болно.

1.2. Судалгааны асуулт

1. Дунд давхрааны өрхийн хүн ам зүйн шинж ямар байна вэ?
2. Дунд давхрааны өрхийн амьдралын хэв маяг, эдийн засгийн төлөв байдлын онцлог юу вэ?
3. Дунд давхрааны өрх амьдралаа хэрхэн үнэлж байна вэ?
4. Дунд давхрааг дэмжих бодлогын үндсэн чиглэл ямар байх вэ?

1.3. Судалгааны зорилго, зорилт

Аймаг, сумын төвийн дунд давхраанд хамаарах өрхийн төлөв байдлыг олон хэмжээст үзүүлэлтээр судалж, бодлогын түвшинд анхаарах үндсэн чиглэлийг тодруулахад судалгааны зорилго оршино. Зорилгын хүрээнд дараах зорилтуудыг дэвшүүлэв. Үүнд:

- Өрхийн хүн ам зүйн шинж, эдийн засгийн төлөв байдалд дүн шинжилгээ хийх;
- Өрхийн амьдралын хэв маяг, амьдралын сэтгэл ханамжийг судлах;
- Дунд давхрааны өрхийн онцлог, цөм бүлэг, тогтвортой байдлыг тодорхойлох;
- Аймаг, сумын түвшинд дунд давхрааг дэмжих бодлогын үндсэн чиглэлийг тодруулах зэрэг болно.

1.4. Судалгааны ажлын шинэлэг тал, ач холбогдол

1. Монголын нийгэм дэх дунд давхрааны төлөв байдлыг хүн ам зүйн шинж, эдийн засгийн төлөв, амьдралын хэв маяг, амьдралын үнэлгээ гэсэн үндсэн дөрвөн хүрээнд хамаарах үзүүлэлтээр, харьцангуй цогц байдлаар судлав.
2. Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн гол шинж буюу нийтлэг байдлыг тодорхойлж, дунд давхрааны тогтвортой байдлыг үнэлсэн болно.

3. Судалгааны үр дүнд нийгмийн давхраа, давхраажилтын чиглэлээр судалгаа, эрдэм шинжилгээний бүтээл туурвих, нийгмийн дунд давхрааг тэлэхэд чиглэсэн бодлого, хөтөлбөр боловсруулахад ашиглагдахуйц суурь өгөгдөл бүрдэнэ.

2. НИЙГМИЙН ДУНД ДАВХРААГ ТОДОРХОЙЛОХ ОНОЛ, ХАНДЛАГА

2.1. Нийгмийн давхраа, дунд давхрааны онцлог

Нийгмийн дунд давхрааны талаар аймаг, сумын төвийн жишээгээр хийсэн уг судалгаанд нийгмийн давхраа (social class/strata/stratum), нийгмийн давхраажил (social stratification), нийгмийн бүлэг (social group), өрх, гэр бүл (household/family) зэрэг үндсэн ойлголтууд хэрэглэгдэнэ. Судалгааны ойлголтын харьцааны хувьд нийгэм нь бусад ойлголтыг багтааж, давхраанаас бүрдэх бөгөөд нийгмийн давхраа нь янз бүрийн нийгмийн бүлгийг өөртөө багтаадаг. Харин нийгмийн бүлэг нь өрх, гэр бүл, хувь хүнээс бүрдэх зүй тогтолтой.

Зураг 1. Судалгааны үндсэн ойлголтуудын харьцаа

Уг судалгааны үндсэн нэгж нь өрх бөгөөд Ази, Европын улс орнуудад өрхөөр дамжуулан нийгмийн дунд давхрааг судлах хандлага давамгайлдаг. Нийгмийн хөгжлийн анхдагч нэгж болох өрх нь “нэг сууцанд хамтран амьдардаг, нэгдмэл төсөвтэй, хүнс, амьдралын наад захын хэрэгцээгээ хамтран хангадаг нэг буюу хэсэг бүлэг хүмүүс” (ҮСХ, 2012) юм. Олон өрх, хувь хүмүүс нийлээд нийгмийн бүлгийг бий болгодог. Нийгмийн бүлгийн талаар тогтсон тодорхойлолт байхгүй хэдий ч амьдрал, үйл ажиллагаа, нөхцөл байдлын хувьд ойролцоо өрх, хувь хүмүүсийн нэгдэл хэмээн тодорхойлох хандлага түгээмэл байна. Харин **нийгмийн давхраа** гэдгийг “адил бус эдийн засаг, нийгмийн баялаг, чадавх бүхий нийгмийн бүлгүүд” (Нейл Смелзер, 2001, х. 254) хэмээн тодорхойлж болно.

Нийгмийн давхраа, давхарга хэмээх нэр томъёо нь эх сурвалжуудад ялгаатай хэрэглэгдэж байна. Үндэсний хэмжээнд хийгдсэн судалгааны тайлангууд, “Монгол улсын Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”, “Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал”, Монгол улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрүүд зэрэг бодлогын баримт бичигт давхарга гэдэг үгийг түгээмэл хэрэглэж байгаа ба судлаачид нийгмийн давхраа, давхарга, давхраажил зэрэг ойлголтыг хэрхэн тодорхойлсныг тодруулан судаллаа.

Нийгмийн давхраа гэдэг нэр томъёо нь *stratum* гэдэг латин үгнээс гаралтай (*strata*-олон тоо) хүмүүсийн нийгмийн төлөв байдлыг илэрхийлдэг ойлголт юм. Страта гэдэг нь байгалийн ухаанаас социологид шилжсэн ойлголт бөгөөд геологийн ухаанд газрын чулуулаг давхрааг страта гэж нэрлэдэг. Вебстерийн толь бичигт нийгмийн давхраа гэдэг ухагдахууныг дээрээс доош чиглэсэн нийгмийн бүтэц, нийгэмд эзлэх байр суурь¹ (Webster Dictionary, 1990) гэж тодорхойлсон байгаа бол “Социологийн удиртгал” номонд нийгмийн давхраа гэдэг нь эд баялаг, орлого, яс үндэс, боловсрол, эрх мэдэл зэрэг хүчин зүйлээс хамааран нийгмийн гишүүд нийгэм, эдийн засгийн тодорхой давхраанд ангилагдах байдал² гэж тодорхойлжээ.

Хүн ам зүйн үзүүлэлтийг өргөтгөн нийгмийн хөдөлмөрийн хуваарь (үйлдвэрлэл, хуваарилалт, солилцоо, газар, мал, төр г.м) хөдөлмөр зохион байгуулалтад гүйцэтгэх үүрэг, эзлэх байр сууриар нь нийгмийн бүлгийг ангилж үзвэл үйлдвэрлэгчид (ажилчин, малчин) буюу биеийн хөдөлмөр эрхлэгчид, оюуны хөдөлмөр эрхлэгчид, удирдах ажилтан гэх мэт нийгмийн бүлгүүдийн эрх мэдэл, байр суурь, амьдралын хэв маяг өөр байх бөгөөд тэр нь зиндаачлагдсан шинжтэй байдаг. Үүнийг мөн нийгмийн давхраа гэсэн ойлголт илэрхийлнэ (Монгол дахь социологийн хөгжил, 2011, х. 47-48).

Нийгмийн суурь, давхарга гэсэн ойлголтуудыг тодруулж үзэхэд давхарга бол эдийн засгийн сууриас төрсөн, түүнд идэвхтэй нөлөөлдөг нийгмийн үзэгдлүүдийн харилцан холбоотой тогтолцоо юм. Давхаргад ордог элементүүдэд оюун санааны үүсгэлүүд (бодол, үзэл санаа, онол, сургаал), хүмүүс хоорондын харилцаа, албан байгууллага түүний зохион байгуулалт багтаж (Философийн толь, 1990, х. 383-384) байна.

Я.Цэвэлийн тайлбарласнаар давхарга гэдэг нь сууриас үүдэн гардаг, суурийн бүрэлдэн тогтох, батжихад эргэн нөлөөлдөг, суурьтай хоршдог ойлголт бөгөөд, харин давхраа нь нийгэмлэгийн хүн амын доторх анги болж чадахгүй хэсэг бөлөг, хүн амын өргөн давхраа ажээ (Цэвэл, 1990, х. 248-249).

Судлаач Мэлвин нийгмийн давхрааг “эрх мэдэл, өмч хөрөнгө, нийгмийн үнэлгээ, сэтгэл санааны ялгаатай байдлаас хамааран бий болсон нийгмийн гишүүдийн ялгаатай, дээрээс доош шаталсан нөхцөл байдал” гэж тодорхойлсон бол Раумонд “‘дээд’, ‘доод’ гэсэн нийгмийн босоо чиглэлийн ангилал” гэж тус

1 The hierarchical structures of class and status in any society

2 Social stratification refers to a society's categorization of its people into rankings of socioeconomic tiers based on factors like wealth, income, race, education, and power

тус тодорхойлжээ.

Нийгмийн давхрааг судлаачид хэрхэн тодорхойлсныг нэгтгэвэл дараах байдалтай байна.

Хүснэгт 1. Нийгмийн давхрааны тодорхойлолт

Эх сурвалж	Тодорхойлолт
Смелзер	Адил бус эдийн засаг, нийгмийн баялаг, чадавхи бүхий нийгмийн бүлгүүд
Вебстерийн толь бичиг	Дээрээс доош шаталсан нийгмийн бүтэц, нийгэмд эзлэх байр суурь
Вебер	Эд баялаг, орлого, яс үндэс, боловсрол, эрх мэдэл зэрэг хүчин зүйлээс хамааран нийгмийн гишүүд ангилагдах байдал
ШУА, Философийн хүрээлэн	Нийгмийн бүлгүүдийн эрх мэдэл, байр суурь, амьдралын хэв маяг өөр байх төлөв буюу зиндаачлагдсан шинж
Я.Цэвэл	Нийгэмлэгийн хүн амын доторх анги болж чадахгүй хэсэг бөлөг, хүн амын өргөн давхраа
Мэлвин	Эрх мэдэл, өмч хөрөнгө, нийгмийн үнэлгээ, сэтгэл санааны ялгаатай байдлаас хамааран бий болсон нийгмийн гишүүдийн ялгаатай, шаталсан нөхцөл байдал
Раумонд	'Дээд', 'дунд', 'доод' гэсэн нийгмийн босоо чиглэлийн ангилал

1940-өөд оны сүүлээс өрнөдийн орнуудад нийгмийн давхраа буюу стратификацийн талаар судалдаг социологийн бие даасан салбар бий болжээ.

Нийгмийн давхраажил буюу стратификаци гэдэг нь нийгэм дэх бүлэг хоорондын бүтэцжсэн ялгаа, нийгэмд тодорхой давхраа бүрэлдэн бий болох үйл явц (Нейл Смелзер, 2001, х. 254) юм. Хүмүүсийг янз бүрийн давхраа буюу стратад хамааруулахын тулд орлогын хэмжээ, аж төрөх байдал, боловсрол, сэтгэл зүйн онцлог, орон сууц, сонирхол зэрэг шинж тэмдгийг ашигладаг. Эдгээр шинж тэмдгээс нэгийг нь сонгож тухайн хүний стратаг тодорхойлвол "нэг хэмжээст стратификаци" болж, олон шинж тэмдэг харгалзан үзвэл "олон хэмжээст стратификаци" болдог.

Мөн судлаачид нийгмийн нэг давхраанаас нөгөөд шилжих үйл явцыг нийгмийн хөдөлгөөнт чанар гэж үзээд "нийгмийн цахилгаан шат" гэж нэрлэх нь бий. Өөрөөр хэлбэл, оршин суугчдыг нэг давхраас нөгөөд гэх мэтээр өөд уруугүй зөөж байдаг олон давхар байшингийн цахилгаан шаттай зүйрлэдэг [Түүхийн материализм, 1983, х. 426-427].

Нийгмийг давхраанд ангилан үзэх хандлага нь МЭӨ 420 оноос (Еврепид өөрийн "Мөргөлчид" бүтээлд) эхлэлтэй бөгөөд баян, ядуу, дундаж хэмээн гурав ангилж байжээ. XX зуунд ихэнх судлаачид нийгмийг дотор нь дээд, доод, дунд хэмээх гурван давхраанд ангилжээ. Энэхүү үндсэн гурван давхрааны загвар³ нь Их Британи, АНУ, Герман зэрэг өрнөдийн улс орнуудаас эхлэн эдүгээ дэлхийн олон улс оронд түгэн хэрэглэгдэж байна.

3 Three common stratum model

Дээд, доод давхраатай харьцуулахад **нийгмийн дунд давхраа**⁴ нь тухайн улсад эдийн засаг, улс төр, нийгэм, соёлын хувьд хамгийн чухал үүрэг гүйцэтгэдэг гэж судлаачид үздэг. Тухайлбал, эртний сэтгэгч Аристотель “Улс төр” зохиолдоо нийгмийн дундчуудын талаар “хүн амын бүтцэд дундчууд тооны хувьд эсхүл хоёр туйлаас хоёулангаас нь, эсхүл аль нэгээс нь давж байгаа тэр газарт л төрийн байгууламж тогтвортой байж чадна” гэж улс оронд дунд давхраа зайлшгүй хэрэгтэйг нотлон (Даш-Ёндон, 2014, х. 259-261) бичжээ.

Макс Вебер амьдрал ахуйн хувьд нийтлэг шинжтэй, орлого олох боломж, ур чадвар, боловсрол эзэмшсэн байдлаараа ижил нийгмийн бүлгийг дунд давхраа гэж тодорхойлсон бол Карл Маркс нийгэм, эсвэл тодорхой байгууллагын түвшинд өмчийн харилцаанд оролцох байдлаас нь хамааруулан дунд давхрааг тодорхойлжээ (Luis F. Lopez-Calva, 2013). Үүнээс үзэхэд бие даасан бизнес эрхлэгч болон тодорхой мэргэжил эзэмшсэн иргэд, Веберийн үзэж байгаагаар ур чадвар, мэдлэг, боловсрол зэрэг нөөц бололцоондоо тулгуурлан илүү сайн эдийн засгийн нөхцөл байдалд амьдарч байгаа хүмүүсийг нийгмийн дунд давхраа гэж тодорхойлж болох юм. Цаашилбал, Жон Голдторпе (John Goldthorpe) “өөрсдийн гэсэн ирээдүйн чиглэл зорилготой, хуримтлал бий болгож, боловсролыг чухалчилан үздэг нийгмийн бүлгийг дунд давхраа” гэж үзжээ.

Нийгмийн хурдацтай хөгжил, дэлхий нийтийн улс төр, эдийн засаг, соёлын хувьсал өөрчлөлт, шинжлэх ухаан, техник, технологийн дэвшил, мэдээлэл харилцааны цар хүрээ, хувь хүний сонголт зэрэг нь дунд давхрааны төлөв байдалд нөлөөлж, дунд давхраа дотроо болон нийгмийн бусад давхраанд шилжих үйл явц ч харьцангуй хурдацтай өрнөж байна. Зарим судлаачдын үзэж байгаагаар нийгмийн дунд давхраа нь нийгмийн өөрчлөлт хөдөлгөөний үр дүнд бий болсон, нийгэмд эзлэх дундаж байр суурийн илэрхийлэл юм (Tumin 1967; Treiman 1977).

Хүснэгт 2. Нийгмийн дунд давхрааны тодорхойлолт

Эх сурвалж	Тодорхойлолт
Аристотель	Төрийн байгууламж тогтвортой байхад чухал үүрэгтэй, хүн амын бүтцэд хоёр туйлаас хоёулангаас нь, эсхүл аль нэгээс нь давж байгаа дундчууд
Вебер	Амьдрал ахуйн хувьд нийтлэг шинжтэй, орлого олох боломж, ур чадвар, боловсрол эзэмшсэн байдлаараа харьцангуй сайн нийгмийн бүлэг
Карл Маркс	Нийгэм, эсвэл тодорхой байгууллагын түвшинд өмчийн харилцаанд оролцох чадвартай, эдийн засгийн сайн нөхцөл байдалд амьдарч байгаа хүмүүс
Голдторпе	Өөрсдийн гэсэн ирээдүйн чиглэл зорилготой, хуримтлал бий болгож, боловсролыг чухалчилан үздэг нийгмийн бүлэг
Tumin&Treiman	Нийгмийн өөрчлөлт хөдөлгөөний үр дүнд бий болсон, нийгэмд эзлэх дундаж байр суурийн илэрхийлэл

4 Англи хэлээр: Middle class, Middle strata, Middle mass, Intermediate strata

Дунд давхрааг дотор нь дээд, дунд, доод гэж ангилахаас гадна ялгаатай шалгуурыг харгалзан үзэж ангилах нь бий. Тухайлбал, судлаач Хаттори хөдөлмөр эрхлэлтийн үзүүлэлтэд суурилан дунд давхрааны дараах ангиллыг гаргажээ. Үүнд:

- Шинэ дунд давхраа (тодорхой ур чадвар, туршлага бүхий, цалинтай мэргэжлийн, техникийн, захиргааны албан хаагчид);
- Хуучин дунд давхраа (Жижиг ах ахуйтан, хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг хүмүүс);
- Завсрын дунд давхраа (цалинтай, оюуны хөдөлмөр эрхэлдэг болон хувийн үйлчилгээ үзүүлдэг ажилчид) багтана (Tamio Hattori нар, 2003, х. 133).

1999 онд Тайвань улсын “Академия Синика” байгууллагаас судлаач Жон Голдторпегийн боловсруулсан дунд давхрааны барууны загварт суурилан Азийн дунд давхрааны ангиллыг дараах байдлаар тодорхойлжээ (Tamio Hattori нар, 2003, х. 134).

Хүснэгт 3. Нийгмийн дунд давхрааны ангилал

Түвшин	Судлаач Голдторпегийн ангилал (1992)	Түвшин	Академия Синикагийн өөрчилсөн ангилал (1999)
I	Өндөр түвшний мэргэжилтэн, удирдах ажилтан, албан хаагчид	I	Капиталист
II	Доод түвшний мэргэжилтэн, удирдах ажилтан, албан хаагчид	II	Шинэ дунд давхраа
IIIa	Энгийн оюуны хөдөлмөр эрхлэгчид	IIIa+b	Завсрын дунд давхраа
IIIb	Хувийн үйлчилгээний ажилчид		
IVa	Жижиг хувийн өмчтөн, гар урлаач зэрэг бусдыг ажлын байраар хангаж ажилладаг хүмүүс	IVa+b	Хуучин дунд давхраа
IVb	Жижиг хувийн өмчтөн, гар урлаач, гэхдээ бусдыг ажлын байраар хангадаггүй		
IVc	Фермийн аж ахуйтан, жижиг өмчтөн	IVc+VIIb	Ферм, хөдөө аж ахуйн ажилчид
VIIb	Хөдөө аж ахуйн ажилчид		
V	Доод түвшний техникийн ажилтан, биеийн хөдөлмөр эрхлэгчдийн ахлагч	V+VI+VIIa	Ажилчин анги
VI	Ур чадвар бүхий биеийн хөдөлмөр эрхлэгчид		
VIIa	Чадвар сул, биеийн хөдөлмөр эрхлэгчид		

2.2. Нийгмийн давхрааны талаарх онол, үзэл баримтлал

Анхлан эдийн засгийн шинжлэх ухаанд давхраа, анги, бүлэг хэмээх ойлголтыг тодорхойлж, улмаар бусад шинжлэх ухааны адил төстэй онол, үзэл

баримтлалыг хөгжихөд Карл Марксын онол үнэтэй хувь нэмэр оруулсан юм.

Марксист онолоор, нийгэм нь эдийн засаг, улс төр, биологи, шашин гэх мэт шинж тэмдэгт суурилан нийгмийн давхраа буюу стратад хуваагддаг. Нийгмийн страта нь эрхлэх ажил, сууцны хаяг, орлого зэрэг үзүүлэлтэд суурилсан нийгмийн ангид хуваагдана. Мөн үйлдвэрлэлийн хэрэгсэлд харьцах хүмүүсийн харилцааг анги болгож хуваагдах жинхэнэ шалгуур гэж тогтоосон (Философийн толь, 1990, х. 284).

К.Маркс “анги гэдэг нь үйлдвэрлэлийн хэрэгсэлтэй харьцах харьцаагаараа адил төстэй, түүнийхээ тусламжтайгаар өөрсдийн оршин байх нөхцлийг бүрдүүлж байдаг бүлэг хүмүүс” (Гидденс, 2006, х. 166) хэмээн тодорхойлжээ. Түүнийхээр орчин үеийн капиталист нийгэмд үйлдвэрлэлийн хэрэгслийг эзэмшигч капиталистууд болох өмч эзэмшигчид, нөгөө талаас амь зуухын эрхэнд хөдөлмөрөө үнэлж буй ажилчин анги (хуучин нэр томъёогоор бол пролетариуд) гэсэн хоёр үндсэн анги байдаг бөгөөд шилжилтийн буюу завсрын анги ч бас зэрэгцэн оршдог гэжээ.

К.Маркс ангиудын хоорондын ялгарал, тэгш бус байдлыг хөндөж, материаллаг баялгийг олж авах боломжоороо нийгэмд тодорхой эдийн засгийн давхраажил бий болдог хэмээн үзсэн нь одоо хүртэл энэ чиглэлийн судалгааны суурь онол болон ашиглагдсаар байна.

Социологийн шинжлэх ухааныг үндэслэгч гэгддэг Макс Вебер нь К.Марксын онолыг өргөжүүлж, **Давхраажлын гурван бүрдлийн онол** (Three component theory of stratification)-ыг боловсруулжээ. Тэрээр аливаа нийгэмд давхраажил бий болгодог гурван гол хүчин зүйл нь нэгдүгээрт, бүлэг буюу тухайн хүний нийгэмд эзлэх эдийн засгийн байр суурь, хоёрдугаарт, статус буюу тухайн хүний нэр хүнд, нийгэмд танигдсан байдал, гуравдугаарт, эрх мэдэл буюу бусдад хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал хэмээн үзсэн байна (Гидденс, 2006, х. 168). Энд дурдагдаж буй бүлэг хэмээх ойлголтыг тодорхойлоходоо К.Марксын тодорхойлсон анги/бүлэг гэсэн ойлголтыг хүлээн зөвшөөрсөн боловч “нийгэм дэх анги, бүлэг нь зөвхөн үйлдвэрлэлийн хэрэгслийг эзэмшиж буй эсэхээр тодорхойлогдоод зогсохгүй тухайн хүний хөдөлмөр гүйцэтгэх мэдлэг, ур чадвар зэрэг олон хүчин зүйлс нөлөөлнө” гэж үзсэн.

Дээр дурдсан Маркс болон Веберийн онолоор бол эдийн засгийн хувьд нийтлэг шинжтэй, улс төрийн сонирхол ижил төстэй, мэдлэг ур чадвар бүхий, нийгэмд эзлэх байр суурь нь тодорхой хүмүүс нийгмийн давхрааг бүрдүүлдэг байна.

Нийгмийн бүлэг, давхраажлыг тодорхойлоход түгээмэл хэрэглэгддэг онолын нэг нь Францын социологич Пиер Бурдьегийн боловсруулсан **Нийгмийн ялгарлын онол** (Social distinction theory) юм. Тэрээр давхраа нь эдийн засаг, нийгэм, соёлын баялгийн нэгдлээр тодорхойлогдож, эдгээрээр бие биенээсээ ялгарч байдаг гэжээ. Эдийн засгийн баялагт орлого, хөрөнгө

чинээ; нийгмийн баялагт нийгмийн сүлжээ, дэмжлэг, гэр бүл, найз нөхдийн нийгэмд эзлэх байр суурь, хувийн харилцаа холбоо; соёлын баялагт соёлын хэм хэмжээ, итгэл үнэмшил зэрэг хүчин зүйлс хамаарна гэж үзжээ.

Бурдьегийн тодорхойлсноор, соёлын капитал нь биеэ авч явах чадвартай байх, зорилготой байх, институцчилагдсан байх гэсэн гурван онцлогийг агуулдаг. Биеэ авч явах чадвар нь бие хүний суурь оюуны чадвар болон уг чадварыг бусад илүү дээд чадвар эзэмшихэд зориулах боломж, цаг хугацаа, хүчин чармайлт, тахимдуу ёс зэргээр тодорхойлогддог. Иймээс дунд давхрааны өрхөд эцэг эх нь хүүхдийнхээ боловсролд онцгой анхаарч, бусдаас суралцах боломжийг нь нээж өгөх шаардлага аяндаа бий болдог. Соёлын зорилго бүхий төлөв нь тухайн өрх болон хувь хүн нийгэмд эзлэх байр сууриа ахиулах маш тодорхой зорилгод чиглэн ажиллаж, амьдрах байдлаар илэрнэ. Соёлын институцчилагдсан шинж нь боловсролыг системтэй эзэмшиж, зохих кредитийг бүрдүүлж, эрх зүйн хувьд баталгаажсан баримт бичгээр боловсролоо гэрчилж, улмаар тодорхой эрх мэдэлд хүрэхэд хэрэглэх байдлаар илэрнэ (Eileen Yuk-ha Tsang, 2012). Үүнээс нийгмийн дунд давхрааны хувьд соёл, боловсрол нь ангийн байр сууриа хадгалах, хамгаалах, ахиулах суурь нөхцөл болох нь тодорхой харагдах бөгөөд ангийн ялгааг тодорхой илэрхийлэгч хүчин зүйлсийн нэг болох хэрэглээний зан үйлийг хэлбэржүүлэх гол үзүүлэлтүүд болдгийг харж болно.

Анги, бүлгийг ийнхүү нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлээс гадна бусдын санаа бодол, ойлголт, хандлагад тулгуурлан тодорхойлж болно гэдэг санааг социологич Уорнер **Анги ба Нэр алдрын онолоороо** тодорхойлжээ (Нейл Смелзер, 2001, х. 264-265). Түүнийхээр нийгмийн анги, бүлэг нь эдийн засаг, нийгмийн тодорхой нөхцлийн үр дүн гэхээсээ илүүтэй нийгэм дэх нэр алдар, түүний талаарх бусдын үнэлэмжээр тодорхойлогддог.

Модернизацийн онол (Seymour Lipset, Reinhard Bendix, Samuel P. Huntington)-ын хувьд дунд давхраа нь орлого, боловсрол, нийгмийн өөрчлөлт хөдөлгөөний түвшин, улс төрийн ардчилал зэрэг үзүүлэлтийг хамарсан шалтгаан, үр дагаврын шугаман хэлхээгээр тодорхойлогдоно.

Нийгэм нь улс төр, эдийн засаг, соёлын зэрэг олон бүлэгт задарч, тэдгээр нь улам бүр тодорхой чиг үүрэг, үйл ажиллагаа, мэргэшлийн чиглэлтэй болон нарийвчлагдаж байгаатай уялдан **нийгмийн сүлжээний онолоор** нийгмийн давхраажлыг судлах нь бий. Нийгмийн бүтцийн элемент бүр нь дотроо өөрийн бие даасан зарчим, орчилтойгоос гадна нэгэн зэрэг, нэг цаг үед зэрэгцэн оршин тогтнодог бөгөөд хоорондоо нарийн харилцаа, шүтэлцээтэй байдаг гэдэгт нийгмийн сүлжээний онолын гол үзэл санаа суурилна (Burt, 1982).

Орчин үед дэлхийн улс орнуудад өрнөж буй улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёлын хувьсал, өөрчлөлт, хувь хүний сонголт, сонирхлын өргөжилт зэрэг нь дунд давхрааны төлөв байдлыг урьд байгаагүйгээр тогтворгүй болгож, дунд давхрааны бүлэг өөр хоорондоо болон нийгмийн бусад давхраа, бүлэгт

шилжих үйл явц ч хурдацтай болж байна. Иймээс дэлхийн улс орнуудад дунд давхрааны цөм бүлгийг тодорхойлох нь түгээмэл байна.

Цөм бүлгийг тодорхойлох судалгаанууд нь социологич М.Кивинены боловсруулсан **Цөмийн онолд** ихэвчлэн суурилсан байдаг. Онолд дурдагдаж буй цөм бүлгийн гол шинж нь аливаа эрсдэл, хямралд өртөх нь бага, өөрийн хэрэгцээг стандарт түвшинг хангах орлоготой, амьдралын материаллаг нөхцлийг бүрдүүлсэн, өндөр мэргэшил шаардсан ажил хөдөлмөрийг тогтвортой эрхэлдэг, энэ талын оюуны чадавхтай, амьдралдаа сэтгэл ханамжтай байдаг явдал юм. Үүнээс цөм бүлгийг тодорхойлохдоо хүн ам зүйн шинж, амьдралын хэв маяг, эдийн засгийн төлөв байдал, амьдралын үнэлгээ гэсэн үндсэн дөрвөн шалгуур, тэдгээрт хамаарах үзүүлэлтийн системээр судлан үзэх боломжтой гэдэг нь харагдаж байна (Зураг 2).

Зураг 2. Нийгмийн дунд давхрааны цөм бүлэг

Эдгээр шалгуурт авч үзэж буй үзүүлэлтүүдийг ямар түвшинд хангаснаас хамааруулан дунд давхрааг дараах байдлаар ангилна. Үүнд:

1. Цөмийн төв бүлэг: Дөрвөн шалгуурын бүх үзүүлэлтийг бүрэн хангасан
2. Цөм бүлэг: Дөрвөн үндсэн шалгуурын бүх үзүүлэлтийг тодорхой хэмжээнд, тогтвортой хангасан.
3. Хагас цөм бүлэг: Дөрвөн үндсэн шалгуурын гурвыг хангасан.
4. Цөмтэй ойр, шилжилтийн бүлэг: Дөрвөн үндсэн шалгуурын хоёрыг хангасан.
5. Цөмөөс алслагдсан, шилжилтийн бүлэг: Дөрвөн үндсэн шалгуурын аль нэгийг хангасан.

Нийгмийн дунд давхраа, түүн дотроо цөм бүлгийг тодорхойлсноор төрийн бодлогыг оновчлох, нийгмийн сайн сайхан байдлыг хангах, хүнийг

чадавхжуулах улмаар нийгмийг эрчимтэй хөгжүүлэх, орон нутгийн хөгжлийг дэмжихэд чухал түлхэц үзүүлдэг болохыг судлаачид онцолж байна.

2.3. Нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлж буй аргачлал, шалгуур үзүүлэлт

Монгол улсад хийгдсэн судалгааны арга зүй, нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлсон үзүүлэлт: Монгол улс нь байгаль орчин, нийгэм, эдийн засаг, хууль эрх зүйн орчин, хүн ам зүйн өвөрмөц шинж байдлаас үүдэн Улаанбаатар хот болон орон нутаг гэсэн үндсэн хоёр засаг, захиргааны бүтэц зохион байгуулалтад хуваагддаг. Монгол улсын Засгийн газраас дээрх хоёр ангиллыг бодлогын хүрээнд ялгаатай байдлаар авч үздэггүй боловч дээр дурдсан онцлогуудаас үүдэн нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал ялгаатай байх магадлал өндөр юм. Үүнд нөлөөлөгч маш олон хүчин зүйл байдаг бөгөөд ихэвчлэн 1/ хүн амын амьжиргааны түвшин, 2/ голлон эрхэлж байгаа үйлдвэрлэл, аж ахуйн онцлог, 3/ хүн амын нутагшил, суурьшил зэрэг хүчин зүйл нөлөөлдөг байна.

Монгол улсын Засгийн газраас хүн амын амьжиргааны түвшинг тогтмол хийгддэг дараах хоёр судалгааны хүрээнд албан ёсоор тодорхойлдог байна. Үүнд:

- “Орлогыг орлуулан тооцох аргачлал”-аар хийгддэг өрхийн амьжиргааны түвшинг тодорхойлох судалгаа;
- Үндэсний Статистикийн хорооноос улирал бүр хийгддэг “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа” зэрэг юм.

Өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлдог орлогыг орлуулан тооцох аргачлалын зорилго нь өрхийн амьжиргааны түвшинг шууд илэрхийлэх, орлогын талаарх мэдээлэл, арга, аргачлал байхгүй үед түүнийг орлохуйц үзүүлэлтүүдийг ашиглан өрх, иргэний амьжиргааны түвшний үнэлгээг хийж, үр дүнг үндэслэн төрөөс үзүүлэх аливаа төрлийн нийгмийн тусламж, үйлчилгээнд хамруулах өрх, иргэнийг тодорхойлох, өрхийн амьжиргааны түвшний үндэсний хэмжээний цахим мэдээллийн сан бүрдүүлэхэд оршдог. Тухайн судалгааны хүрээнд 63 үзүүлэлт бүхий асуулгыг ашиглан өрхийн амьжиргааны түвшинг тогтоон 1-20 ангилалд хамааруулдаг. Судалгааны хүрээнд Улаанбаатар хот, аймгийн төв, хөдөө орон нутаг гэсэн гурван өөр үзүүлэлт бүхий судалгааны асуулга ашигладаг. Эндээс үндэслэн Улаанбаатар болон орон нутгийн түвшин дэх өрхийн ялгаатай байдлыг илэрхийлдэг.

Хамгийн сүүлийн байдлаар 2017 оны 3 дугаар сарын 31-нээс 04 дүгээр сарын 09-ний хооронд “Орлогыг орлуулан тооцох аргачлал”-аар өрхийн амьжиргааны түвшинг тодорхойлох судалгааг улсын хэмжээнд зохион байгуулсан. Энэхүү судалгааны хүрээнд өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санд нийт 570,0 мянга гаруй өрхийн 2,2 сая иргэний мэдээлэл бүртгэгдсэн байна.

Энэхүү шинэчлэгдсэн өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санд 156,7 мянган ахмад настан, 865,0 мянган хүүхэд, 89,7 мянган хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн, 16,3 мянган өрх толгойлсон эрэгтэй, 74,2 мянган өрх толгойлсон эмэгтэй, 572,0 мянган хөдөлмөр эрхэлж байгаа иргэний мэдээлэл бүртгэлтэй байна.

Мөн манай улсын хувьд “Хүн амын амьжиргааны доод түвшинг тодорхойлох тухай” Монгол Улсын хуулийн /1998 оны 1 дүгээр сарын 8-ны өдрийн/ 5 дугаар зүйлд заасны дагуу 1998 оноос эхлэн “Хүн амын амьжиргааны доод түвшин”-г бүс нутгаар тодорхойлж байна.

Үндэсний статистикийн хорооноос “Өрхийн орлого, зарлагын судалгаа”-г 1966 оноос эхлэн хийж ирсэн бөгөөд Өрхийн орлого, зарлагын судалгаа, Амьжиргааны түвшний түүвэр судалгааг нэгтгэн 2007 оны 7 дугаар сарын 1-нээс “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа”-нэртэйгээр зохион байгуулж байна.

Уг судалгаанд жил бүр Монгол Улсын 11232 өрхийг түүвэрлэн авч, тэднээс өрхийн гишүүдийн нас, хүйс, боловсрол, ажил эрхлэлтийн байдал, өрхийн орлого, зарлага, хэрэглээтэй холбоотой өгөгдлүүдийг цуглуулан судалдаг. Судалгааны хүрээнд өрхийн нийт орлого (зарлага) нь өрхийн мөнгөн орлого (зарлага) дээр өрхийн өөрийн аж ахуйгаас бэлтгэж хэрэглэсэн болон бусдаас үнэгүй авч хэрэглэсэн зүйлсийн мөнгөн дүнг нэмснээр тодорхойлогдох бөгөөд нэг өрхөд ногдох дундаж үзүүлэлтүүдийг жилийн турш уг судалгаанд хамрагдсан 11232 өрхийн сарын дунджаар тооцдог. Хүн амын хүнсний бүтээгдэхүүний хэрэглээг тооцоходоо тухайн өрх худалдаж авсан, хувийн аж ахуйгаасаа болон бусад хүмүүсээс үнэ төлбөргүй авч хэрэглэсэн хүнсний бүтээгдэхүүнийг оруулан тооцно.

Нэг өрхийн сарын дундаж орлого 2016 оны 4 дүгээр улирлын байдлаар хотод 973.9 мянган төгрөг, хөдөөд 804.0 мянган төгрөг буюу хотынхны орлого хөдөөгийнхөөс 169.9 (21.1%) мянган төгрөгөөр их байна. Өрхийн сарын дундаж орлогын бүтцийг хот, хөдөөгөөр авч үзвэл, мөнгөн орлогын эзлэх хувь хотод 95.7 хувь, хөдөөд 83.6 хувь, бусдаас үнэгүй авсан хүнсний болон хүнсний бус бүтээгдэхүүний эзлэх хувь хотод 3.9 хувь, хөдөөд 5.5 хувь, хувийн аж ахуйгаас хэрэглэсэн хүнсний бүтээгдэхүүний эзлэх хувь хотод 0.4 хувь, хөдөөд 10.9 хувь байна (Өрхийн нийгэм эдийн засгийн судалгаа, 2016).

Нэг өрхийн сарын дундаж орлогыг бүсчилж үзвэл, 2016 оны 4 дүгээр улирлын байдлаар Улаанбаатар хотод 1031.7 мянган төгрөг, Төвийн бүсэд 885.8 мянган төгрөг, Баруун бүсэд 858.1 мянган төгрөг, Хангайн бүсэд 786.1 мянган төгрөг, Зүүн бүсэд 727.7 мянган төгрөг байна (Өрхийн нийгэм эдийн засгийн судалгаа, 2016).

Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн 2016 оны 4 дүгээр улирлын судалгаагаар нэг өрхийн сарын дундаж орлого 914.9 мянган төгрөг болж, өмнөх оны мөн үеэс 21.2 (2.3%) мянган төгрөгөөр буурлаа. Нэг өрхийн сарын дундаж орлого хотод 973.9 мянган төгрөг, хөдөөд 804.0 мянган төгрөг буюу хотынхны орлого

хөдөөгийнхөөс 169.9 (21.1%) мянган төгрөгөөр их байна. Нэг өрхийн сарын дундаж зарлага 2016 оны 4 дүгээр улирлын судалгааны дүнгээр 971.1 мянган төгрөг болж, өмнөх оны мөн үеэс 25.2 (2.7%) мянган төгрөгөөр нэмэгдлээ. Нэг өрхийн сарын дундаж зарлага хотод 1003.2 мянган төгрөг, хөдөөд 910.7 мянган төгрөг буюу хотынхны зарлага хөдөөгийнхнөөс 92.5 (10.2%) мянган төгрөгөөр их байна. Хүн амын хэрэглээний тэгш бус байдлыг тодорхойлох Жини коэффициент 2016 оны 4 дүгээр улиралд улсын дунджаар 0.349 болсон нь өмнөх оны мөн үеэс 0.019 нэгжээр их байна. Жини коэффициент нь (0-1)-ийн хооронд утга авах бөгөөд нэг гэсэн утганд ойртох тусам хэрэглээний тэгш бус байдал өндөр, харин 0-тэй тэнцүү бол орлогын хуваарилалтад ялгаа байхгүй байгааг илэрхийлнэ.

Орлогын ялгаатай бүлгүүдийн хувьд тэгш бус байдлыг илэрхийлэх тухайн бүлэг доторх болон бүлэг хоорондох тэгш бус байдлыг харуулах Тейлийн индекс 2016 оны 4 дүгээр улиралд 0.229 болсон нь өмнөх оны мөн үеэс 0.039 нэгжээр их байна (Өрхийн нийгэм эдийн засгийн судалгаа, 2016).

Манай улсын хувьд орон нутаг дахь нийгмийн дунд давхрааны талаар тухайлан судалсан судалгаа одоогоор байхгүй байгаа бөгөөд дараах судалгааны хүрээнд ерөнхий байдлаар судлагджээ.

Эдгээрийн нэг нь Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөрийн санхүүжилтээр Санхүү Эдийн Засгийн Яамны, Ядуурлын судалгааны нэгжийн 2003 онд гүйцэтгэсэн “Дунд орлоготой хүмүүсийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орохоос урьдчилсан сэргийлэх арга замууд” сэдэвт судалгаа юм. Судалгааг Улаанбаатар хот болон орон нутгийн таван бүсийг төлөөлүүлсэн таван аймагт нийт 2460 өрхийн 10500 гишүүнийг хамруулан хийсэн байна.

Тухайн судалгааны хүрээнд 2003 оны байдлаар нэг хүнд ногдох орлого нь 168,750-393,750 төгрөгний хооронд хэлбэлзэж байгаа өрхүүдийг дунд давхрааны буюу дундаж орлоготой хэсэг гэж үзсэн бөгөөд эдгээр өрх Монгол Улсын нийт өрхийн 49.5 хувийг эзэлж байна гэж дүгнэсэн байна.

Эндээс дунд давхраанд хамаарагдаж байгаа өрхүүдийн хүн ам зүйн бүтэц болон орлогын байдал, санхүүгийн чадавхи, нийгмийн сонирхол, байр суурийг дараах байдлаар тодорхойлжээ. Үүнд:

- Ихэвчлэн 3-4 ам бүлтэй, өрхийн тэргүүлэгч нь бүрэн дунд түүнээс дээш боловсролтой;
- Хүүхдээ их дээд сургууль, коллежид сургах чадвар болон хүсэлтэй;
- Нийгмийн олон эрүүл мэндийн даатгалтай төлдөг өөрөөр хэлбэл албан ёсны эрхэлсэн ажилтай, эсвэл хувийн бизнестэй иймээс тогтмол орлоготой;
- Тодорхой хэмжээнд зээл авах, хадгаламж хуримтлуулах боломжтой, тохилог орон байр, машинтай өрхүүдийг авч үзсэн байна.

Дээрх үзүүлэлтүүд нь манай улсын дунд давхрааны өрхөд хамаарах нийтлэг

шинж юм. Харин орон нутгийн түвшинд аймгийн төв, сумын төв, хөдөө гэсэн гурван ангиллын хүрээнд дунд давхраанд хамаарах өрх нь дараах нийтлэг шинжтэй байна гэсэн судалгааны дүгнэлт хийсэн байна. Эдгээр нь:

Аймгийн төвд. Нэг хүнд ногдох сарын орлого дээрхтэй ижил байхаас гадна гэр бүлийн гишүүд нь ажилтай, эсвэл хувийн бизнестэй, орон сууц, тохилог сууц эсвэл хувийн хашаа байшин амьдардаг, хувийн хэрэглээндээ машинтай, хүүхдийн болон гэр бүлийн хадгаламжтай, жилдээ гэр бүлээрээ амрах боломжтой, хүүхдүүдээ их дээд сургууль, коллежид сургаж чаддаг өрхүүд;

Сумын төвд. Нэг хүнд ногдох сарын орлого ижил байхаас гадна гэр бүлийн гишүүд нь ажилтай, эсвэл хувийн бизнестэй, хувийн хэрэглээндээ машинтай, хүүхдийн болон гэр бүлийн хадгаламжтай, хүүхдүүдээ их дээд сургууль, коллежид сургаж чаддаг өрхүүд;

Хөдөөд. Нэг хүнд ногдох сарын орлого 168750.0-393750.0 төгрөг байхуйц аж ахуй эрхэлдэг, 1 хүнд ногдох бод малын тоо 50-100, хувийн хэрэглээндээ машинтай, хүүхдийн болон гэр бүлийн хадгаламжтай өрхүүдийг хамааруулан авч үзсэн байна.

Эндээс үзэхэд “Дунд орлоготой хүмүүсийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орохоос урьдчилан сэргийлэх талаарх судалгаа” нь нэг хүнд ногдох орлогын хэмжээнд үндэслэн манай улсын нийгмийн дунд давхраанд хамаарах “дундаж орлоготой өрх”, “дундаж орлоготой бүлэг”-ийг тодорхойлж, өрхүүдийн хүн ам зүй, газар зүйн байршлыг тодорхойлсон нь уг судалгааны гол онцлог юм.

Судлаач О.Бурмаа “Монголын орлогын ялгаатай бүлгүүд, тэдгээрийн өнөөгийн төлөв байдал” эрдэм шинжилгээний өгүүлэлдээ хотын хүн амын орлогын дийлэнх хувийг цалин хөлс, тэтгэвэр тэтгэмж эзэлж байгаа бол хөдөөгийн хүн амын орлогын дийлэнх хэсгийг цалин хөлс, хувийн орлого эзэлж байна гээд үүнийг хөдөөгийн хүн өөрсдийн хувийн орлогыг мал аж ахуй, газар тариалангаас бүрдүүлдэгтэй (х.225) холбон тайлбарлажээ.

Мөн МУИС-ийн Эдийн засгийн сургуулийн Хүн ам зүйн тэнхимийн гүйцэтгэсэн “Дундаж давхарга” судалгааны хүрээнд нийгмийн дунд давхраанд хамаарах өрхүүдийг тухайлан судалжээ. Судалгаанд нийгмийн дунд давхраанд хамаарах өрхүүдийг Улаанбаатар хот болон орон нутаг гэж төдийлөн ангилаагүй бөгөөд ерөнхий түвшинд нь судлан нийтлэг байдлаар нь тодорхойлжээ.

Судалгаанд зөвхөн орлогын хэмжээг нь тооцохоос гадна нийгэм, улс төрийн нөлөөлөл, үүрэг, оролцоо, өрхийн гишүүдийн сэтгэл зүйн төлөв байдал, тэдэнд тулгамдаж байгаа түгээмэл асуудлуудыг судалсан байна. Гэхдээ өргөн хэрэглээний буюу өдөр тутмын хувцас, хэрэглэл, хоол хүнсний бүтээгдэхүүнд шаардлагатай зардлаа бүрэн нөхөх чадвартай өрхийг судалгааны гол шалгуур болгон дунд давхраанд хамааруулж үзсэн байна.

Нийгмийн дунд давхраанд хамаарах өрхүүдийн гол шинж нь эрхэлсэн

ажилтай (төрийн албанд болон хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг), орон сууцтай (хотын төвд болон аймаг сумын төвд нийтийн орон сууцанд амьдардаг, гэр хороололд бол амины орон сууцтай), тодорхой хэмжээний санхүүгийн хуримтлалтай, мэдлэг боловсролтой, тогтсон амьдралтай, өөрийн гэсэн зорилготой, түүндээ хүрэх итгэл найдвартай, өөрийн хөдөлмөрөөрөө амьдарч буй, шударга, нийгэмд хамгийн нөлөө бүхий бүлэг гэж тодорхойлжээ. Түүнчлэн тухайн нийгмийн дунд давхраанд хамаарах өрхийн гишүүд нь сэтгэл санааны хувьд хамгийн их аз жаргалтай хүмүүс байдаг гэсэн судалгааны дүгнэлт хийжээ.

2014 онд МУИС-ийн ХАССТ-ийн судлаач Б.Энхцэцэг, Ц.Амартүвшин нар “Дунд орлоготой орны дундаж орлоготой хүн амын бүлгийн шинжилгээ: Монгол улсын жишээ” сэдэвт судалгааг хийжээ. Дэлхийн банкны ангиллаар манай улс бага орлоготой орноос бага-дунд орлоготой орны ангилалд шилжин орсонтой холбогдуулан дунд давхрааны дүр зургийг судлах зорилгоор уг бодлогын судалгааг хийсэн байна. Судалгаа нь ҮСХ-ны “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа”-ны тоон мэдээлэлд суурилсан бөгөөд нэмэлт байдлаар ганцаарчилсан ярилцлага зохион байгуулж, чанарын мэдээлэл болгон ашигласан. Судалгааны дүнгээс үзэхэд гэр бүлийн гишүүд ажилтай/хувийн бизнестэй, орон сууц эсвэл тохилог сууцанд амьдардаг, хувийн хэрэглээндээ машинтай, хүүхдийн болон гэр бүлийн хадгаламжтай, жилдээ гэр бүлээрээ амардаг, хүүхдүүдээ их дээд сургууль, коллежид сургаж чаддаг өрхүүд” нь дунд давхраанд хамаарч байна (Энхцэцэг, Амартүвшин, 2014, х. 71). Уг судалгаанд Улаанбаатар хотын 120 өрх, Завхан аймгийн Улиастай, Отгон сумын 100 өрх, Дорноговь аймагт Сайншанд, Айраг сумын 100 өрхийг хамруулан, аймгийн төвийн хувьд худалдаа, үйлчилгээ, барилгажилтын ажлууд өргөжиж, бизнес эрхлэх боломж бий болж, ажлын байр нэмэгдэж байгаа нь амьжиргаанд хамгийн ихээр нөлөөлж хүн амын бүлэг хоорондын эерэг шилжилтийг бий болгож байгааг онцолжээ. Сумын төвийн өрхүүдийн хувьд худалдаа, үйлчилгээний салбар өргөжиж, бизнес эрхлэх боломж бий болж, ажлын байр нэмэгдэж байгаа нь амьжиргаанд нөлөөтэй байгаа (Энхцэцэг, Амартүвшин, 2014, х. 22, 26) гэжээ.

Мөн тэдний судалснаар дунд давхрааны өрхийн эзлэх хувь хэмжээ Улаанбаатарт 46.3 хувь, аймгийн төвд 21.3 хувь, сумын төвд 13.5 хувь, хөдөөд 19.0 хувьтай байх бөгөөд өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн байдлыг харахад аймгийн төвд хувиараа хөдөлмөр эрхлэлт давамгайлж байхад хөдөөгийн суманд төрийн албан хаагчид дунд давхраанд хамрагдах нь илүү байна. Мөн орлогын бүтцэд цалин хөлс, тэтгэвэр тэтгэмж давамгайлж, харин бизнесийн орлого жилээс жилд буурч байгаа төлөв ажиглагджээ (Enkhtsetseg, Amartuvshin, Gansukh, 2014, х. 36, 39).

2016 онд Эдийн засгийн судалгаа, эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн судлаач З.Манлайбаатар, Б.Цэндсүрэн нар 2014 оны “Өрхийн нийгэм, эдийн

засгийн түүвэр судалгаа"-ны тоон мэдээлэлд суурилан хийсэн “Монголын дундаж давхаргын судалгаа” сэдэвт судалгаанд дунд давхрааны төлөв байдлыг нэгдүгээрт, үнэмлэхүй тодорхойлолт (нэг хүнд ногдох орлогын тогтсон хэмжээнд суурилдаг), хоёрдугаарт, харьцангуй тодорхойлолт (орлогын тархалтад суурилдаг), гуравдугаарт, амьдралын хэв шинж, хүн ам зүйн хүчин зүйл зэрэгт суурилсан тодорхойлолтоор тус тус авч үзжээ. Уг судалгаагаар 2002-2014 онд дунд давхраа хот, хөдөөд зэрэг тэлж, тухайлан медиан орлогоор тооцоход хөдөөд дунд давхрааны эзлэх хувь 48.0 байсан бол 2014 онд 58.8 хувь болж өссөн (Манлайбаатар, Цэндсүрэн, 2017) байна.

Гадаад улс орнуудад дунд давхрааг судалсан аргачлал, ашигласан үзүүлэлт: Судлагдсан байдлын тойм хийх явцад ажиглагдсан нэг зүйл бол хөдөө орон нутгийн дунд давхрааг судалсан судалгаа хомс байна. Энэ нь судлаач Мурдокийн гаргасан дүгнэлттэй ижил байгаа болно. Судлаач Мурдок улс орнууд үндэсний хэмжээний дунд давхрааг судлахдаа хөдөлмөр эрхлэлт, мэргэжил зэрэг үзүүлэлтээр судалж байгаагаас бус орон нутаг, хот хөдөөгөөр нь хэрхэн судлах нарийвчилсан судалгааны арга зүй хараахан байхгүй байгааг онцолжээ (Murdoch, 1995). Гэсэн хэдий ч энэ судалгааны ажлын зорилгын хүрээнд хийсэн тоймыг танилцуулахад дараах байдалтай байна.

Гадаад улс орнуудын хувьд орон нутаг дахь нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал, тулгамдсан асуудал ямар онцлогтой байгааг Азийн орнуудаас эхлэн тоймлоё.

1990-ээд онд Тайваний “Академия Синика” (Academia Sinica) байгууллагын Азийн орнуудын нийгмийн дунд давхрааны талаар хийсэн эмпирик судалгаанд Филиппин, Тайланд, Малайз, Индонези улсын фермийн аж ахуй эрхлэгчид болон ажилчид оролцсон бөгөөд тэд орлогын нэг бүлэгт багтаж байсан хэдий ч улс төрийн үзэл бодлын хувьд харилцан адилгүй байсан (Tamio Hattori нар, 2003, х.132). Мөн уг судлаачид дунд давхрааг шинэ дунд давхраа (тодорхой ур чадвар, туршилга бүхий, цалинтай мэргэжлийн, техникийн, захиргааны албан хаагчид), хуучин дунд давхраа (жигжиг ах ахуйтан, хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг хүмүүс), завсрын дунд давхраа (цалинтай, оюуны хөдөлмөр эрхэлдэг болон хувийн үйлчилгээ үзүүлдэг ажилчид) гэж ангилснаас харахад хөдөө орон нутгийн жигжиг аж ахуйтан, фермерүүд хуучин дунд давхраа гэсэн ангилалд багтаж байна (Tamio Hattori нар, 2003, х. 129-139).

Түүхэн уламжлалын дагуу Азийн ихэнх орны чинээлэг болон дунд давхраа нь хөдөө аж ахуй, газар тариалантай холбоотой ч хотжилт, үйлдвэржилттэй холбоотойгоор энэ уламжлал алдагдаж, хөдөөгөөс хот руу шилжих хөдөлгөөн эрс нэмэгджээ. Харамсалтай нь, хотод шилжин ирсэн хүмүүсийн дийлэнх нь үйлчилгээний ажилтан, үйлдвэрийн ажилчнаас дээш түвшинд гарч бараг чаддаггүй байна. Жишээлбэл, 1960 онд БНСУ-д ХАА-н чиглэлээр ажилладаг хүний тоо нийт ажиллах хүчний 78.9 хувийг эзэлж байсан бол 1990 онд 19.3 хувь болж буурчээ. Энэ үзүүлэлт Тайваньд 46 хувиас 12.8 хувь болж, Японд

47.7 хувиас 12.6 хувь болж мөн буурсан. БНСУ-ын хувьд хөдөө аж ахуйг орхиж хот руу шилжин ирэгчдийн 41 хувь нь үйлчилгээний ажил, 32 хувь нь ажилчин ангид шилжиж, харин 27 хувь нь тодорхой хугацааны дараа нийгмийн дунд давхраанд багтсан байна. Өөрөөр хэлбэл, хөдөөгөөс хот руу шилжин ирэгч 10 хүн тутмын 2-3 хүн л тодорхой боловсрол эзэмшиж, шаргуу хөдөлмөрлөсний эцэст дунд давхраанд шилжин орох боломж олддог (Young Min Yun, 1994, х. 257-282) байна.

Мөн Зүүн өмнөд Ази, Хятад улсад 1980-аад оны дунд үеэс үйлдвэржилт идэвхжсэнээр хөдөөгөөс хот руу шилжин ирэгчдийн тоо эрс нэмэгдэж, ажиллах хүчний тоо нэмэгдсэн ч дунд давхраа руу өнөө хэр бүрэн шилжиж орж чадалгүй хоёр дахь үе нь өнгөрч байна (Tamio Hattori, Tsuruyo Funatsu, 2003, х. 140-160).

2018 оны байдлаар Ази, Номхон далайн орнуудын хүн амын тал хувь нь хот суурин газар амьдарч байгаа бөгөөд 2050 он гэхэд 3 хүн тутмын 2 нь хотод амьдрах хандлагатай байна (United Nations, 2018). 2020 он гэхэд нийгмийн дунд давхраанд хамаарах хүний тоо хоёр дахин нэмэгдэж, хотын оршин суугчид энэ давхрааг голлон бүрдүүлнэ. Харин бүс нутгийн хэмжээнд хөдөөгийн хүн амын 13 хувь нь дунд давхрааг бүрдүүлнэ гэж судлаачид тэмдэглэжээ (Bjorn, 2016).

Азийн ихэнх оронд, ялангуяа Зүүн өмнөд Азийн орнуудад хөдөөнөөс хот руу чиглэсэн ажиллах хүчний шилжилт хөдөлгөөн, боловсрол, гэрлэлтийн байдал, соёл уламжлалын төлвөөс хамаарч янз бүрийн хүмүүсээс бүрдсэн шинэ дунд давхраа төлөвшиж байгаа онцлог байна (Tamio Hattori нар, 2003, х. 129-139). Үүнд үйлдвэржилт болон үйлчилгээний салбарын хөгжил чухал үүрэг гүйцэтгэсэн. Гэвч хотжилт болон түүнийг дагасан төвлөрлийг эрс нэмэгдүүлж, орон нутгийн хөгжлийг орхигдуулах сул талтай байна.

Азийн орнуудад шилжих хөдөлгөөний гурван хэлбэр байна. Үүнд:

- Хонгконг, Сингапурт хөдөө гэж байхгүй тул боловсрол, ажлын байр, орлого дагасан хөдөлгөөн байдаг,
- БНСУ, Малайз зэрэг улсад эдийн засгийн өсөлтөө дагаад хөдөөгөөс хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөн хурдацтай өрнөдөг,
- Тайланд, Филиппин зэрэг улсад хөдөөгөөс хот руу шилжих хөдөлгөөн харьцангуй хурд багатай байдаг.

БНХАУ-д нийгмийн шинэ дунд давхрааг тодорхойлж байгаа нэг хүнд ногдох орлого, мэргэжлийн болон дээд боловсрол, албан тушаал, хотын харьяалал, хувийн өмч гэсэн үзүүлэлтүүдийн дотор хотын харьяалал (hukou) гэж байгаа нь нийгмийн дунд давхраанд харьяалагдахын тулд заавал хотын харьяалалтай байх шаардлагатай. Иймд хөдөөнөөс хот, суурин газар руу шилжих хандлага аяндаа ихэсч, тулгамдсан асуудал болдог байна (Eileen Yuk-ha Tsang, 2012). Шилжих хөдөлгөөнтэй холбоотой бий болдог нэг тулгамдсан асуудал нь тэгш

бус байдал бөгөөд хөдөөгөөс хот руу шилжин ирэгчдийн боловсролын байдал, ур чадвар нь төв суурин газар ажиллаж амьдрах шаардлагад нийцэхгүй, боломжийг нь хязгаарладаг.

БНХАУ-д дунд давхрааг тэлэх бодлогыг үе шаттай хэрэгжүүлснээр тодорхой үр дүн гарчээ. Тус улсын Нийгмийн ухааны академиас хот, хөдөөг хамруулан хийсэн Өрхийн орлогын төслийн (Chinese Household Income Project-CHIP) судалгааны үр дүнгээс харахад 1995-2007 оны хооронд ядуурал эрс буурч, дунд давхраа тэлсэн байна. Тухайлбал, улсын хэмжээнд нэг өдрийн орлого нь 6-10 доллар бүхий хүн ам 4.8 хувь байснаа 25.5 хувь болж, 10-20 долларын орлого бүхий хүн ам 0.7 хувь байснаа 18.7 хувь болж өсчээ. Харин хөдөө орон нутагт 10-20 долларын орлоготой хүний тоо 1995 онд 0.3 хувь байсан бол 2007 онд 7.9 хувь болжээ. Нийт дунд давхрааны улсын дундаж хувь 1995 онд 56 хувь байснаа 2007 онд 89 хувь болж өсчээ. Хөдөө орон нутагт 1995 онд 28 хувь байсан бол 2007 онд 87.5 хувь болж өсчээ (ADB, 2010).

БНСУ-д 1990 онд хийгдсэн “Тэгш бус байдал болон өмчлөл” судалгаанд 1976 иргэн оролцож, оролцогч нэг бүртэй ярилцлага хийх аргаар дунд давхрааг тодорхойлоход боловсрол, хувийн орлого, өрхийн орлого, өмчийн эрх, байр орон сууцны эзэмшил зэрэг үзүүлэлтийг ашигласан. Үр дүнд нь судалгаанд оролцогчдын 50 хувь нь шинэ дунд давхраанд, 10.9 хувь нь хуучин дунд давхраанд харьяалагдах нь тодорхой болжээ (Arita Shin, 2003, х. 201-220).

Мөн Азийн орнуудад шилжих хөдөлгөөнтэй холбоотой гарч ирсэн “хөдөө орон нутгийн уламжлалт үнэт зүйлс” (rural value, traditional value) гэсэн ойлголт дунд давхрааг тодорхойлох үзүүлэлтүүдийн нэг болдог. Тухайлбал, дунд давхрааны онцлогийг тодорхойлох зорилгоор 2000 онд БНСУ-д судалгаа хийж, шинэ дунд давхраанд харьяалагдах 296 хүнээс санал асуулга авахад 144 хүн (48.6%) хөдөө аж ахуй эрхэлдэг өрхөд төрсөн, харин хуучин дунд давхраанд харьяалагддаг 404 хүнээс судалгаа авахад 251 хүн (62.1%) хөдөө аж ахуй эрхэлдэг гэр бүлээс гаралтай байжээ (Tamio Hattori нар, 2003, х. 129-139). Хөдөө аж ахуй эрхэлдэг гэр бүлээс гаралтай хүний хувьд уламжлалын үнэт зүйлсээ гээхгүй хадгалсаар байдаг онцлогтой.

Энэтхэг улсын Үндэсний түүвэр судалгааны (National Sample Survey-NSS) үр дүнгээс харахад нийт хүн амд эзлэх дунд давхраа 1994 онд 29 хувь байсан бол 2005 онд 38 хувь болж өсчээ. Энэ өсөлт хот, хөдөөд ойролцоо буюу 8-9 хувийн өсөлттэй байна. Энэ нь өдрийн хэрэглээ нь хөдөөд 2-4 доллар, хотод 4-10 доллар байгаа нийгмийн дунд давхраанд харьяалагдах хүн амд илүү хамаатай байна (ADB, 2010).

Индонезийн нийт хүн амд эзлэх дунд давхраа 1999 онд 25 хувь байсан бол 2009 онд 43 хувь болж өсчээ. Энэ өсөлт хот, хөдөөд ойролцоо буюу 15-18 хувийн эерэг өөрчлөлттэй байна. 2-20 долларын зардал гаргадаг хүний тоо хөдөөд 1999 онд 13.6 хувь байсан бол 2009 онд 28.9 хувь болж өсчээ (ADB, 2010).

Филиппин улсад нэг өдрийн хэрэглээ нь 2-20 доллар бүхий дунд давхрааны эзлэх хувь 1988 онд 44 хувь байсан бол 2006 онд 54 хувь болж өсчээ. Хоногт 2-20 долларын зардал гаргадаг хүний тоо хөдөө орон нутагт 1988 онд 30 хувь байсан бол 2006 онд 34.5 хувь болжээ. Гэхдээ маш тодорхой бодлогоор дунд давхрааг дэмжихгүй бол эргэн ядуурлын төлөв рүү шилжих эрсдэлтэй (ADB, 2010) гэж судлаачид тэмдэглэсэн байна.

Азийн улс орнуудаас гадна АНУ, Европ, Африкийн зарим оронд дунд давхрааг тодорхойлж буй аргачлал, шалгуур үзүүлэлтийг судалж үзвэл дараах байдалтай байна.

АНУ-ын Хүн ам орон сууцны тооллогоор “хөдөө орон нутаг” гэсэн ойлголтыг “nonmetropolitan” буюу “хотын бус” гэсэн нэр томъёогоор илэрхийлжээ. Хот суурин газрын дунд давхраанд хамаарагдах өрхийн орлого 6 хувиар өссөн байтал, хөдөө орон нутагт 2 хувиар буурсан гэсэн үр дүн гарсан байна. Гэтэл үүнээс 2 хоногийн дараа гарсан Америкийн Орон нутгийн судалгаанд (American Community Survey) өрхийн дундаж орлогыг буруу тооцож байна үнэн хэрэг дээрээ хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны орлогын хэмжээ нэмэгдэж байгаа гэсэн үр дүнг гаргасан юм (Economic trends, 2016).

АНУ-ын Пенсилван мужийн Хөдөө орон нутгийн төвийн судалгааны баг сарын \$37,501-\$57,000 орлоготой хөдөө орон нутаг болон хотод амьдардаг Пинселван мужийн дунд давхрааны 3158 өрхтэй утсаар холбоо тогтоон ярилцах байдлаар судалгаа хийсэн байна. Дунд давхрааны өрхийг хүн амын шинж байдал, хөдөлмөр эрхлэлт, эрүүл мэндийн даатгалтай эсэх, орон сууцны нөхцөл байдал, боловсролын түвшин зэрэг үзүүлэлтээр судалжээ. Хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны өрхийг хот суурин газрын өрхтэй харьцуулан судлахад нэг өрхөд ногдох хүүхдийн тоо их, арьс өнгө үндэс угсааны хувьд ялгаатай байдал бага, боловсролын түвшин бага, нэгээс дээш эх сурвалжаас орлого олдог, эрүүл мэндийн даатгалд хамрагдах байдал илүү байжээ. Мөн хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны өрхийн орон сууцны хэрэглээний өртөг, зардал хотынхоос бага байв. Ихэнх судалгаанд хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны иргэдийн хувьд ажилгүйдлийн түвшин их, авдаг цалин хөлс бага, хөдөлмөр эрхлэлт тааруу, жижиг бизнес эрхлэхэд хойрго ханддаг, боловсролын түвшин доогуур, ХАА болон жижиг үйлдвэрлэлээс хараат байдлаар өрхийн орлогоо олдог зэрэг нь хотын оршин суугчидтай харьцуулахад эдийн засгийн хувьд эмзэг байдаг гэж АНУ-ын ихэнх судлаачид үздэг ч үнэн хэрэг дээрээ Пенсилван мужийн дунд давхрааны өрхийн санхүүгийн байдал илүү тогтвортой гэсэн үр дүн гарчээ (The Center for Rural Pennsylvania, 2006).

Хот, хөдөөгийн өрхийн хүн ам зүй, эдийн засаг, боловсролын түвшин эрс өөр гарсантай холбогдуулан Пенсилван мужийн хувьд дунд давхрааны өрхийг дэмжих бодлого, хөтөлбөр, үйл ажиллагааг ялгаатайгаар төлөвлөх, хэрэгжүүлэх хэрэгтэй гэсэн дүгнэлтэд хүрсэн байна (The Center for Rural Pennsylvania, 2006).

АНУ-ын Оберлин, Охайя, Галесбург, Мичиган зэргийг өөртөө багтаадаг АНУ-ын баруун бүс нутгийн муж, бүс нутгийн хүрээнд хийсэн судалгаанд хөдөө орон нутгийн газрыг үржил шимтэй болгож, ой модыг тайран сул газар гаргаж, төмөр зам болон автомашины зам тавьснаар иргэдийн амьдрах боломж нэмэгдэн улмаар энэ нь дунд давхрааг бүрдүүлэхэд нөлөөлсөн гэж үзжээ. Дунд давхрааны иргэдэд 1) аюулгүй байдал 2) үнэт зүйл ихээхэн чухал байдаг. Дунд давхрааг бүрдүүлэгч иргэдийн ихэнх нь фермийн аж ахуй эрхлэгчид бөгөөд тэд гэртээ тансаг биш ч өдөр тутмын хэрэгцээгээ хангах зурагт, утас, цахилгаан бараа, автомашинтай байна. Хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны тогтмол орлого нь тэдний эдийн засгийн аюулгүй байдлыг илэрхийлэх бөгөөд, эхийн болон нялхсын эндэгдэл бага, өвчлөл бага байгаа нь эрүүл мэндийн аюулгүй байдал хангагдсаныг илэрхийлдэг. Дунд давхрааны иргэд өөрсдийн эрх чөлөө, бие даасан байдлаа үнэт зүйл гэж үздэг, амьжиргаагаа дээшлүүлэх эрмэлзэл ихтэй, хүүхдийнхээ боловсролд ихээхэн анхаардаг онцлогтой. Нөгөө талаар энэ давхрааны төлөөллийн дунд хуучинсаг байдал нэлээд ажиглагддаг. АНУ-ын дунд давхрааны өрхийн бизнес эрхлэх нь түгээмэл, энэ үйл ажиллагаагаа сайтар төлөвлөдөг, бизнесээ эрхлэхэд багагүй хүч хөдөлмөр шаарддаг ч тэднийг эдийн засгийн хувьд бие даан амьдрахад нь хүрэлцэхүйц байдаг. Харин хөдөө орон нутгийн суурин газрууд нь эдгээр дунд давхрааны иргэдэд бараа бүтээгдэхүүн борлуулах үйлчилгээ үзүүлэгчдээс бүрдэнэ. Хөдөө орон нутгийн суурин газруудад үйлчилгээ үзүүлдэг эдгээр иргэдийн амьдрал нь тогтсон, өрхийн аж ахуй эрхлэн амьжиргаагаа дээшлүүлэх эрмэлзэлтэй, амьдралдаа сэтгэл ханамжтай байдаг (Ruth Shonley Cavan, 1948, х. 430-431) нь ажиглагджээ.

1960-аад оноос өмнө Англи улсад хөдөө орон нутгийн дунд давхраанд судлаачид бага анхааран, энэ талаар хийгдсэн судалгаа хомс байсан. 1960-аад оноос хойш хийгдсэн зарим судалгаа энэ чиглэлийн судалгаанд чухал хувь нэмэр оруулсан юм. Судлаач Пахл 1960-аад оны үед Английн Херфордшайр тосгонд хийсэн судалгаагаар хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны өрхийн судалгааны эхлэлийг тавьсан. Дунд давхрааны иргэдийн хувьд шилжих хөдөлгөөнд (mobility) орох байдал их байдаг. Хүн амын дотоод шилжилттэй холбоотойгоор гаднаас эсвэл хот суурин газраас шилжин ирэгчид хөдөө тосгоны дунд давхрааны иргэдийн хөгжилд эерэг, нөгөө талаар тухайн орон нутгийн өв соёлыг өөрчлөх, устгахад сөрөг нөлөө үзүүлдэг гэж үзсэн. Хөдөө орон нутгийн дунд давхраанд хамаарагдах иргэд хамтран ажиллах, нөхөрлөлийн сүлжээ бий болгох, чөлөөт цагаа өнгөрөөх зэргээр нийгмийн харилцаа үүсгэдэг онцлогтой. Тиймээс ч Пахл “орон нутгийн дунд давхраа” нь шинж байдлаараа “үндэсний” нөлөө ихтэй гэж үзсэн юм.

Пахлийн дараа Ньюби болон бусад судлаачдын (Newby et al, 1978; Saunders et al, 1978; Newby, 1980a; 1980b) Зүүн Ангил (East Anglia) дах нийгмийн дунд давхрааны судалгаанд ихэвчлэн капиталист фермерүүдийг онцгойлон

хамруулжээ. Пахл, Ньюби нарын судалгаа нийгмийн дунд давхрааг нийгмийн үйл явцад оролцох байдал, нийгмийн сүлжээ талаас илүү онцлон судалжээ. “Нэг довныхон”, “нэг орон нутаг” гэсэн хамтын харилцаа нь орон нутгийн дунд давхрааны нэгэн онцлог шинж гэж дүгнэсэн байдаг. Орон нутгийн дунд давхраанд хамаарагддаг иргэдийн өөр нэг онцлог нь тэднийг улс төрийн хувьд идэвхтэй гэж үзсэнд оршино (Short et al, 1986). Сэйвиж болон бусад судлаачид (1992) эдийн засаг, соёл, өмч хөрөнгө эзэмших байдал зэрэг нь дунд давхрааг тодорхойлох болон хэлбэржүүлэх гол хүчин зүйл (Savage et al, 1992) гэдгийг судалгааны явцад тодорхойлсон байна.

Филифс өөрийн судалгаандаа хөдөө орон нутгийн “шилжилт” гэдэг нэр томъёог ашиглан (Phillips, 1993), хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны иргэдийн шилжих хөдөлгөөнд орох байдал хот суурин газартай харьцуулахад илүү байгаагаас гадна эцгийн эрхт ёс, жендэр зэргээс хамаарч ажилтан хөлслөн ажиллуулах, тэдний дунд эрх мэдлээ тогтоох зэргээр дарангуйлал маягийн зүйл бий болгох (Phillips, 1993) байдал ажиглагдсаныг тэмдэглэжээ.

Үндэсний орлогын хуваарилалтын 22-75 дах квантилд хамрагддаг хөдөө орон нутгийн иргэдийг дунд давхраанд хамааруулдаг. Хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны иргэдийг хот суурин газартай харьцуулан судлахад өрхийн орлого тааруу, боловсролын түвшин доогуур, дундаж наслалт бага, эрүүл мэндийн даатгалд хамрагдалт хангалтгүй байна. Үүнийг хот суурин газартай харьцуулахад хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны иргэдийн хувьд эдийн засгийн идэвх, боловсрол эзэмших боломж тааруу, хөдөлмөрийн зах зээлээс хол байдагтай холбон тайлбарлаж болох юм. Ихэнх хөдөө орон нутагт ихэвчлэн ганцхан үйлдвэрлэлээс хамааралтай бусад олон төрлийн үйлдвэрлэл хөгжүүлэх боломж хязгаарлагдмал, иргэдийн шилжих хөдөлгөөнд оролцох байдал хамгийн өндөр (65 хувь), ялангуяа алслагдсан хөдөө орон нутагт энэ үзүүлэлт 47 хувь байдаг (Rasul Bakish, 2010).

Газар зэрэг үл хөдлөх хөрөнгөтэй, зарим нь мэргэжлийн болон техникийн ур чадвар эзэмшсэн, төрийн болон төрийн бус үйлчилгээний байгууллагад ажилладаг иргэдийг хөдөө орон нутгийн дунд давхраанд хамааруулна. Тэдний ихэнх нь жижиг хэмжээний газар эзэмшигчид, 7 акр орчим газартай, суваг татан усжуулалт хийхээс гадна ХАА-н газар талбайдаа бордоо хэрэглэдэг. Цагаан идээ үйлдвэрлэх, хөдөө аж ахуйн машин механизм нэвтэрч эхэлсэн нь хөдөө орон нутагт дунд давхрааг тэлэхэд нөлөөлж байна. Хөдөө аж ахуйн салбарт капитал бий болсноор фермийн менежер болон эзэн, аж ахуй эрхэлдэг хүмүүс, ферм түрээслэгчид, жимс ногоо тариалагчдаас дунд давхраа бүрдэх болжээ (Rasul Bakish, 2010). Дунд давхрааны иргэдийн амьдралын хэв маяг, хэрэглээ өөрчлөгдөн зурагт, мотоцикл, хөргөгч, угаалгын машин зэрэг удаан элэгддэг ахуйн бараа хэрэглэх болсон. Эдгээр барааг худалдан авах, засвар үйлчилгээ хийх зардал гаргахад шаардлагатай орлогыг олохуйц иргэдийг дунд давхраанд хамааруулан ойлгож байна.

Румыны хөдөө орон нутгийн дунд давхрааг судлахдаа нийтлэг шинж байдал болох хүн ам зүй, нийгэм, эдийн засаг, соёлын үзүүлэлтээр судалсан бөгөөд дунд давхрааны орлого бага, бэлэн мөнгө төдийлөн байдаггүй, өрхийн аж ахуйгаас бий болгосон бүтээгдэхүүнээр амьжиргаагаа залгуулдаг (Andoria Cristina Ioniță & Valentina Vasile, 2015) байна.

Африкийн дунд давхрааг тодорхойлох зорилгоор Мадагаскарын Итаси бүсийн 508 өрхийг сонгон авч асуулгын аргаар судалгааг гүйцэтгэжээ. Дунд давхрааг тодорхойлохдоо нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйл болох өрхийн орлого, өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин, орлогын бүтэц, газар өмчлөх болон газар түрээслэх байдал зэрэг шалгуурыг ашигласан байна. Дундын доод давхраанд хамаарадаг иргэд өөрсдийгөө хамгаалах буюу орчиндоо дасан зохицож, өрхийн аж ахуйгаас болон бусад орлогоор амьжиргаагаа залгуулж байна. Ихэвчлэн цагаан будааны талбайд ажиллагчдаас бүрдэх дундын дунд давхраад хамаарагдах иргэд орчиндоо дасан зохицох стратегийг, дундын дээд хэсэгт хамаарах иргэдийн хувьд улам өсөн дэвжих стратегийг хэрэгжүүлж ХАА-н үйл ажиллагаагаа эрчимжүүлэхэд анхааран ажиллахын зэрэгцээ хөдөлмөр эрхлэлт, ХАА-н бус үйл ажиллагаанаас олох орлого ихтэй байна (Trisy, 2005, х. 293-310).

Египетийн хувьд хөдөө орон нутгийн чинээлэг болон ядуу тариачдыг холбох гүүрийн үүргийг дунд давхрааны иргэд гүйцэтгэдэг, энэ давхрааны төлөөлөл улс төрийн идэвх оролцоо сайтай хүмүүс гэж судлаач Роналд үзжээ (Ronald Colman, 1979, х. 565-566).

Хүчирхэг дунд давхраа нь улс орны хөгжлийг хурдасгагч, нийгмийн хөгжлийг манлайлагчид боловч бусад улс орнуудтай харьцуулахад сүүлийн 100 жилийн турш Австралийн давхраа хоорондын ялгаа улам нэмэгдсээр байна. Тэнд хөдөө орон нутгийн дунд давхраанд хамаарагдах иргэдийн тоо цөөн, дунд давхраа сул байгаа нь бүс нутгийн төв, алслагдсан бүс нутаг дах иргэдийн амьжиргаа тааруу байхад нөлөөлдөг. Эдийн засаг, нийгэм, улс төр, соёлын бодлого, арга хэмжээгээр дамжуулан дунд давхрааг дэмжих бодлого, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж байгаа ч Австралийн хөдөө орон нутгийн дунд давхрааг тэлэхэд нөлөө үзүүлж чадахгүй баян, ядуугийн зааг улам нэмэгдсээр байна (Barcan A, 1995, х. 64-77).

Дунд давхрааны иргэдийн үндсэн шинж нь байнгын тогтвортой ажлын байртай, хангалттай цалин хөлс бүхий орлоготой байх явдал юм. Хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны иргэд өөрийн гэсэн аж ахуй эрхэлдэг хэдий ч ерөнхийдөө амьжиргаа нь ядуу, тэдэнд бүх төрлийн туслалцаа байнга шаардлагатай болдог. Дунд давхрааны иргэд цалинтай, тэдэнд нэн шаардлагатай байсан ажлын байраа олох л юм бол аж ахуйгаа хаахад бэлэн байдаг. Тэд цөөн тооны хүүхэдтэй, хүүхдийнхээ боловсрол, эрүүл мэндийн зардалд өрхийн орлогын ихэнхийг зарцуулдаг, ямар нэгэн байдлаар хөдөлмөр эрхэлдэг хүмүүс юм. “Зохистой хөдөлмөр” эрхлэх нь дунд давхраа оршин

тогтнох гол үндэс юм. “Сайн ажил” гэдэг нь байнгын ажилтай, авдаг цалин нь амьжиргаанд нь хүрэлцэхүйц байх утгыг илэрхийлнэ. Үүнтэй эдийн засагчид санал нийлэх нь бага. Учир нь тэд “зохистой ажил” гэдэг нь цалин сайн авдаг ажлын байрыг илэрхийлнэ, гэтэл бодит байдалд ийм ажил маш цөөн байдаг гэж үздэг (Abhijit V. Banerjee and Esther Duflo, 2008, pp. 3-28).

Хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны өрхийн онцлог шинж үндэсний орлогын хуваарилалтын 22-75 дахь квантилд хамрагддаг, нэг өрхөд ногдох хүүхдийн тоо их, боловсролын түвшин бага, нэгээс дээш эх сурвалжаас эсвэл хөдөө аж ахуйн болон жижиг үйлдвэрлэлээс өрхийн орлогоо олдог, эрүүл мэндийн даатгалд хамрагдах байдал сайн, өрхийн орон сууцанд зарцуулах мөнгөний зарцуулалт бага, гэртээ цахилгаан бараатай, автомашинтай байна. Мөн түүнчлэн дунд давхрааны иргэдийн хувьд нийгмийн шилжилт хөдөлгөөнд (mobility) орох байдал их, нөхөрлөлийн сүлжээ бий болгох, чөлөөт цагаа өнгөрөөх байдал зэргээрээ нийгмийн харилцааг үүсгэдэг онцлогтой, улс төрийн хувьд идэвхтэй, ажилтан хөлслөн ажиллуулдаг зэрэг онцлогтой байна.

ОХУ-д хийгдсэн судалгаануудаас харахад дунд давхрааг нийслэл, бусад томоохон хотууд, жижиг хотууд, бүс, муж, район, тосгон, суурин гэх байдлаар ангилж судалгааны дүнг гаргасан байдаг.

ОХУ-д 1999 онд дунд давхраа 5 хувь, 2005 онд 8 хувь байсан, 2020 онд 60 хувьд хүргэх зорилттой (Концепции долгосрочного социально-экономического развития России до 2020г). Хөдөөгийн дунд давхрааг жижиг, дунд бизнес эрхлэгчид, фермерүүд, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид, хөдөөгийн сэхээтнүүд бүрдүүлж байна. Хөдөөд хаана бизнес хөгжиж байна, тэнд дунд давхрааны өрхийн амьжиргаа сайжирч байгаа шууд хамаарал байна (Стуков, 2012, х. 724-727).

ОХУ-д 12 бүсийн 5000 өрхийг хамарч хийгдсэн дунд давхрааны судалгаанд (Аврамова, 2013) материаллаг байдлын үзүүлэлтүүдийг голлож, байнгын мөнгөн орлого, хуримтлал (төгрөгний, валютны, үнэт цаас, акц, хувийн, ирээдүйд хэрэглэх), хөдлөх хөрөнгөөс олдог орлого, мал аж ахуй (гахай, шувуу зэрэг)-аас олдог орлого, газар өмчлөл, эзэмшлээс олдог орлого (зуслангийн, өвөлжөө, ногоон талбай, хадлан гэх мэт), үл хөдлөх хөрөнгөөс олдог орлого зэрэг үзүүлэлтээр тооцсон байна.

ОХУ-ын хөдөө тосгодод уламжлал соёл ихээхэн нөлөөтэй байдаг. Улмаар амьдралын хэв маяг нь хотоос эрс тэс ялгаатай, мөн тухайн бүс нутаг дахь янз бүрийн онцлогоор дунд давхрааны төлөв байдал тодорхойлогдоно. Жишээ нь, үзэсгэлэнт байгалийг түшиглэсэн байрлал, эсрэгээр газар зүйн тааламжгүй тогтоц, уур амьсгал, зөвхөн тэнд байдаг ургамал, амьтны зүйл, байгалийн тогтоц зэрэгт түшиглэсэн аж ахуй, зам, дэд бүтцийн хөгжил, үйлдвэрлэл, уул уурхай, боловсрол, соёл, эрүүл мэндийн зэрэг байгууллагуудын байршил, уугуул ба шилжин ирэгч иргэд, тэдний үнэт зүйл, эрхэмлэн дээдлэх зүйл, бүс

нутгийн бараа бүтээгдэхүүний үнэ ханш зэрэг үзүүлэлтүүдийг нэрлэж болно. Үүнээс гадна бүс нутгийн төрийн байгууллагын бодлого, удирдлагын үйл ажиллагаа, улмаар Засгийн газраас тухайн бүс нутгийн талаар баримталж буй онцлог бодлого нь дунд давхрааны тэлэлтэд онцгой нөлөөлдөг (Соболев, 2013) байна.

Дүгнэхэд, дэлхийн улс орнууд хөдөө орон нутгийн дунд давхрааг судлахдаа тогтоц байршил, хүн амын шинж байдал, хөдөлмөр эрхлэлт, эрүүл мэндийн даатгалтай эсэх, орон сууцны нөхцөл байдал, боловсрол, орлогын эх сурвалж, хөдлөх болон үл хөдлөх хөрөнгө эзэмших болон ашиглах байдал, мэргэжлийн ур чадвар, нийгмийн идэвх оролцоо, уламжлал, үнэт зүйлс зэрэг үзүүлэлтээр голлон судалсан байна.

Хөдөө орон нутгийн дунд давхраанд багтах хүмүүсийн тоо нэмэгдэж байгаагийн хэрээр хөдөө орон нутгийн дунд давхрааг хэрхэн тодорхойлох асуудал судлаачдын анхаарлыг татаж байна. 1) Нийгмийн шилжилтэд оролцдог, бие даасан, дээрээс доош чиглэсэн нийгмийн уламжлалт харилцаанд оролцох нийгмийн чадавхтай, 2) нийгмийн бусад гишүүдийн дунд танигдан хүлээн зөвшөөрөгдсөн, 3) амьжиргаагаа дээшлүүлэх хүсэл эрмэлзэл, мөрөөдөлтэй, өөрийн орчин тойрондоо амар амгалан амьдрах хүсэлтэй иргэд нийгмийн дунд давхрааг бүрдүүлдэг (Rasul Bakish, 2010) байна.

Хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны нэг онцлог бол нийгмийн шилжилт болон шилжих хөдөлгөөнтэй холбоотой байна. Тухайлбал, Азийн ихэнх улс оронд нийгмийн дунд давхраанд харьяалагдахын тулд байх ёстой нэг шалгуур нь хотын харьяалал байгаа нь бодит байдалд шилжилт хөдөлгөөнтэй холбоотой тулгамдсан асуудлыг бий болгож байна. Үйлдвэржилт дагасан хөдөөгөөс хот руу чиглэлтэй ажиллах хүчний шилжих хөдөлгөөн, үнэт зүйлсийн уламжлал нь дунд давхрааг тодорхойлох, тулгамдсан асуудлыг шийдэх онцлогийг тодорхойлж байна.

Орон нутагт нийгмийн дунд давхрааг тэлэх, тогтворжуулах аргын нэг нь боловсролын үйлчилгээ, түүний чанар, хүртээмжтэй холбоотой байна. Боловсрол нь нийгмийн аль давхраанд харьяалагдахыг тодорхойлох гол үзүүлэлт болох бөгөөд тухайн хүмүүсийн соёлын түвшин, хэрэглээний зан үйлийн суурь болно (Eileen Yuk-ha Tsang, 2013, х. 653-668) гэдгийг судлаачид тэмдэглэжээ. Судлаачдын тодорхойлсон ангийн ялгарлын зарчмын дагуу ур чадвар бүхий мэргэжилтэн болон ажилчин анги хооронд боловсрол, соёлын ялгаа их байдгаас нөхөрлөлийн харилцаа тогтох нь бага байдаг. Соёлын хувьд ойр төстэй байх тусам харилцаа холбоо тогтоож нөхөрлөх нь илүү болж, санаа бодлоо солилцох бүлгийн хэл ч нэгдмэл болдог байна. Иймээс хөдөө орон нутагт дунд давхрааг тэлэхэд соёлын ялгаа гэдэг хүчин зүйл багагүй нөлөөтэй байна.

Хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны нийт хүн амд эзлэх хувь нь тухайн улсын дунджаас бага байгаа бөгөөд үүнд дөхөж очихын тулд соёл, боловсрол

чухал нөлөөтэй. Гэвч тухайн хүн өөрөө эсвэл үр хүүхэд нь боловсрол эзэмшиж дунд давхраанд харьяалагдтал багагүй хугацаа ордог, хэд хэдэн үе дамжих хэрэгтэй болдог байна.

Хөдөөгөөс хот руу шилжин ирэгчид нь багагүй хугацаанд нийгмийн янз бүрийн гарал бүхий хүмүүсийн нэгдэл болж орших бөгөөд тэдгээрийн дийлэнхийн хувьд эцэг эх, хамаатан садан нь хөдөө нутагтаа үлддэг тул хөдөөгийн үнэт зүйлс, уламжлал хүчтэй хадгалагдсан хэвээр байдаг (Tamio Hattori нар, 2003, х. 129-139) онцлог ажиглагдаж байна.

Боловсрол нь нийгмийн аль давхраанд харьяалагдахыг тодорхойлох гол үзүүлэлт болох бөгөөд тухайн хүмүүсийн соёлын түвшин, хэрэглээний зан үйлийн суурь болно. Соёл, боловсролын хувьд ойр төстэй байх тусам харилцаа холбоо тогтоож нөхөрлөх нь илүү болж, санаа бодлоо солилцох бүлгийн сонирхол нэгдмэл болдгийг судлаачид тэмдэглэжээ. Мөн хөдөө орон нутагт дунд давхрааны иргэдийн улс төрийн идэвх өндөр байгаа төлөв ажиглагдаж байна.

2.4. Судалгааны үзэл баримтлал

Судлагдсан байдлын тоймыг нийгмийн дунд давхрааны талаарх ойлголт; нийгмийн давхрааг судлах онол, үзэл баримтлал; дунд давхрааг тодорхойлж буй аргачлал, үзүүлэлт гэсэн хүрээнд авч үзэж, хөдөө орон нутгийн онцлогтой уялдуулан холбогдох дүн шинжилгээ хийсний үндсэн дээр судалгааны үзэл баримтлалыг дараах байдлаар тодорхойлж байна.

Үндсэн ойлголтуудаа тодорхойлохын тухайд, нийгэм дэх бүлэг хоорондын бүтэцжсэн ялгаа, нийгэмд тодорхой давхарга бүрэлдэн бий болох үйл явц, үзэгдлийг **нийгмийн давхраажил** гэж үзнэ. Судлаач Нейл Смелзер, Макс Вебер, Х.Гүндсамбуу, Я.Цэвэл зэрэг эрдэмтдийн тодорхойлолтыг эш үндэс болгон “нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, өөрчлөлтийн үр дүнд бий болж төлөвшдөг, хүн ам зүйн болон эдийн засгийн тодорхой төлөв бүхий, амьдралын онцлог хэв маягтай, амьдралыг үнэлэх өөрийн шалгууртай нийгмийн бүлгүүдийн нэгдлийг **нийгмийн давхраа**” гэж тодорхойлж байна.

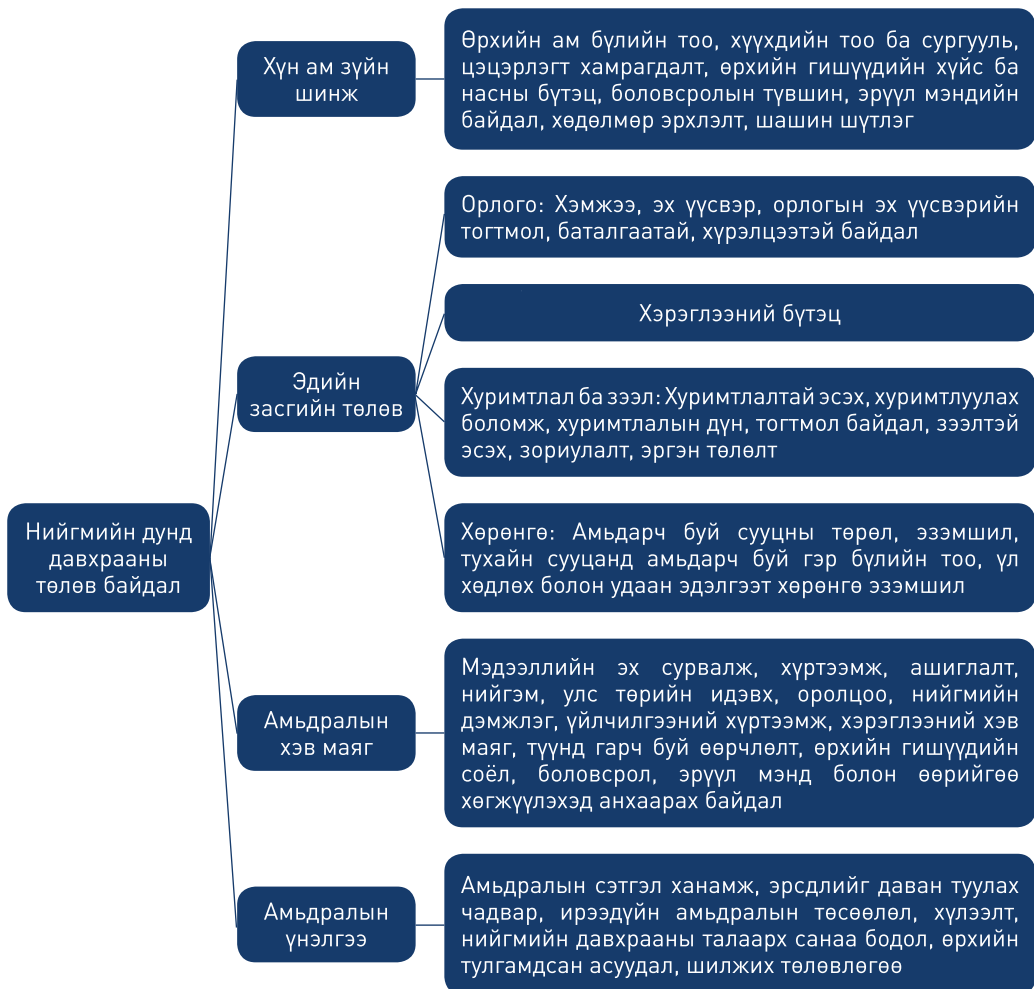
Нийгмийн давхрааг судалдаг “Марксист онол”, “Давхраажлын гурван бүрдлийн онол”, “Нийгмийн ялгарлын онол”, “Анги ба Нэр алдрын онол”, “Модернизацийн онол”, “Торон онол”, “Цөмийн онол”-уудаас энэхүү судалгаанд нийгмийн ялгарлын болон цөмийн онолыг голлон ашиглана.

Францын социологич Пиер Бурдьё (Pierre Bourdieu)-гийн боловсруулсан **Нийгмийн ялгарлын онол**оор нийгмийн давхраа нь эдийн засаг, нийгэм, соёлын баялгийн нэгдлээр тодорхойлогдож, эдгээрээр бие биенээсээ ялгарч байдаг (Pierre Bourdieu, 1984) ба энэ нь нийгмийн дунд давхрааг олон хэмжээст үзүүлэлтээр тодорхойлох судалгааны зорилготой нийцэж байна.

Судлагдсан байдлын тоймоос харвал, нийгмийн дунд давхрааны

судалгаанд орлогыг гол болгосон эдийн засгийн үзүүлэлтийг ашиглахаас гадна дунд давхрааны өрхийн гишүүдийн бүтэц, хүн ам зүйн шинж байдлыг чухалчлан үзэх нь түгээмэл байна. Мөн дэлхий дахинаа амьжиргаа, амьдралын чанарыг тодорхойлох үзэл баримтлал өөрчлөгдөж байгаагаас дунд давхрааны төлөв байдлыг амьдралын хэв маяг, үнэлгээгээр өргөжүүлэн судлах хандлага ажиглагдах болсон. Иймээс орлого, зардал, өмч хөрөнгө, хуримтлал, зээл зэрэг эдийн засгийн төлөв, өрхийн гишүүдийн хүн ам зүйн шинж, хэрэглээний хэв маяг, нийгмийн идэвх оролцоо, амьдралын сэтгэл ханамж зэрэг нийгэм-соёлын хувьсагчаар дунд давхрааны төлөв байдлыг судалсан болно.

Зураг 3. Нийгмийн дунд давхрааг судлах үзүүлэлт, үндсэн хувьсагч

Эдгээр үзүүлэлтийн хүрээнд судалгааны өгөгдөл цуглуулах хэрэглэгдэхүүн буюу санал асуулга, ярилцлагын удирдамжийг боловсруулсан.

Нийгмийн дунд давхрааны тогтвортой байдлыг тодорхойлохдоо судлаач М.Кивинены боловсруулсан **Цөмийн онолыг** ашигласан. Учир нь нийгэм, эдийн засаг, улс төр, соёлын амьдралд гарч буй хувьсал өөрчлөлт нь дунд давхрааны тогтвортой байдалд нөлөөлж, дунд давхраа дотроо болон бусад давхраа хооронд шилжих үйл явц эрчимжиж байна. Иймээс дунд давхрааны шинжүүд хэр тогтвортой, эсвэл 'хэврэг' байгаагаар нь цөм бүлэг, хагас цөм бүлэг, цөмтэй ойр шилжилтийн бүлэг, цөмөөс алслагдсан шилжилтийн бүлэг гэсэн байдлаар ангилан судалгаа хийв.

Улс орнууд, нэн ялангуяа Азийн улс орнуудад хийгдсэн дунд давхрааны судалгааны түүврийн үндсэн нэгж нь хувь хүн биш, өрх байх хандлагатай, өөрөөр хэлбэл, дунд давхрааны төлөв байдлыг нийгмийн үндсэн нэгж болох өрх, гэр бүл, түүний доторх гишүүдээр төлөөлүүлэн судлах нь түгээмэл байна. Иймээс судалгааны мэдээллийг өрхөөс цуглуулж, хувьсагчийн онцлогийг харгалзан судалгааны үр дүнг өрх болон өрхийн гишүүдийн аль алинд хамруулан тодорхойлов.

Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшинг тодорхойлоход дундаж хэрэглээтэй бүлэгт хамаарч буй өрхүүд Монголын нийгмийн дунд давхрааны томоохон төлөөлөл гэж үзэж байна. Учир нь нэгдүгээрт, хэрэглээний дундаж түвшинтэй өрхүүд Монголын нийгмийн дунд давхрааны сонгодог төлөөлөл болдог [Ц.Уртнасан, 2001, х. 200]. Хоёрдугаарт, орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааг тодорхойлох судалгаанд өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин, хөдөлмөр эрхлэлт, орон сууцны нөхцөл, өмч хөрөнгө, хадгаламж зэрэг дунд давхрааг тодорхойлох үндсэн үзүүлэлтүүд ашиглагдсан байна. Гуравдугаарт, аливаа нийгэмд дээд, дунд, доод гэсэн гурван үндсэн давхраа байх ба дунд давхраа нь нөхцөл байдлын хувьд доод, дээд давхрааны дунд орших завсрын бүлэг байдаг. Орлогыг орлуулан тооцох аргаар тодорхойлсон амьжиргааны түвшингийн дундаж хэрэглээтэй бүлэг нь өндөр ба доогуур хэрэглээтэй бүлгийн дундах завсрын бүлэг учир нөхцөл байдлыг дунд түвшинд тодорхойлж, дунд давхрааг төлөөлнө гэж үзэж байна.

Үүнтэй холбоотойгоор, орлого, зарлагын бус олон хэмжээст үзүүлэлтээр тооцоход дундаж хэрэглээтэй буюу өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин харьцангуй өндөр, өрхийн насанд хүрсэн гишүүд нь хөдөлмөрийн чадвартай, тэднээс ядаж нэг нь ямар нэгэн орлоготой хөдөлмөр эрхэлдэг, орлого нь өрхийн үндсэн хэрэглээнд хүрэлцдэг, өөрийн эзэмшлийн орон сууц, тодорхой хэмжээний өмч хөрөнгөтэй өрхүүдийг **нийгмийн дунд давхраа** гэж тодорхойлж болох юм. Аймгийн төв, хөдөөгийн сумын дунд давхрааны гол шинж, буюу эдгээр өрхүүдэд ямар нийтлэг тал байгааг тодорхойлохдоо **шинж тэмдгийн төвлөрлийн аргыг** ашигласан. Өөрөөр хэлбэл, судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн 60, түүнээс дээш хувьд нь ажиглагдсан төлөв байдлыг харьцангуй түгээмэл давтагдсан буюу төвлөрсөн шинж тэмдэг хэмээн энэхүү судалгаанд авч үзсэн болно.

3. СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

3.1. Судалгааны өгөгдөл цуглуулах арга

“Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Аймаг, сумын суурин өрхийн судалгаа”-ны өгөгдлийг баримт бичгийн судалгаа, санал асуулга, гол мэдээлэгчийн ярилцлага, кейс судлал зэрэг аргаар цуглуулав. Баримт бичгийн судалгааны хүрээнд нийгмийн дунд давхрааны талаарх нэг сэдэвт бүтээл, эрдэм шинжилгээний илтгэл, өгүүлэл, судалгааны тайлан, нийгмийн дунд давхрааг дэмжихэд чиглэсэн бодлого, хөтөлбөр болон олон улсын туршлага зэрэг хоёрдогч эх сурвалжид дүн шинжилгээ хийсэн болно.

Судалгааны үзэл баримтлалд нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдлыг өрхийн хүн ам зүйн шинж, амьдралын хэв маяг, эдийн засгийн төлөв, амьдралын үнэлгээний хүрээнд хамаарах үзүүлэлтээр судлахаар тодорхойлсон ба дунд давхрааны талаарх хоёрдогч тоон мэдээлэл дутагдалтай учир судалгаанд шаардлагатай өгөгдлийг анхдагч судалгааны арга буюу санал асуулгын судалгаагаар цуглуулсан болно. Санал асуулгын хуудсыг судалгааны зорилго, зорилт, асуулт болон үзэл баримтлалтай уялдуулан боловсруулав (Хавсралт 1-ийг үзнэ үү).

Түүврийн нэгж болох өрхөөс мэдээлэл цуглуулахдаа мэдээллийн бодитой байдлыг хангах үүднээс өрхийн тэргүүн буюу эхнэрээс, эсвэл насанд хүрсэн гишүүнээс харилцан ярилцаж, (face to face interview) санал асуулгын хуудсыг бөглөх замаар мэдээллээ бүрдүүлэхийг зорьсон.

Санал асуулгын аргаар цуглуулсан тоон мэдээллийн үр дүнг нягтлах, тодруулах, баталгаажуулах зорилгоор гол мэдээлэгчийн ярилцлагыг иргэд болон мэргэжилтнүүдийн дунд зохион байгууллаа. Иргэдтэй хийх ярилцлага нь нийгмийн дунд давхрааны талаарх иргэдийн ойлголтыг тандах, дунд давхрааны өрхүүдийн амьжиргааны нөхцөл, тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлох, цаашид дунд давхрааг өргөжүүлэх чиглэлээр иргэдийн санаа бодлыг судлахад чиглэв. Харин мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагаар дунд давхрааг дэмжих төрийн бодлогын хэрэгжилт, түүнд тулгарч буй сорилт, цаашид анхаарах асуудлыг тодруулахыг зорьсон болно (Хавсралт 2-ыг үзнэ үү). Гол мэдээлэгчийн ярилцлагыг тусгайлан боловсруулсан удирдамж, чиглүүлэх асуултын хүрээнд иргэд, албан тушаалтнуудтай ганцаарчлан ярилцах байдлаар зохион байгуулав.

Сонгогдсон аймаг, сумын төвийн нөхцөл байдал, дунд давхрааг дэмжихэд шууд болон дам агуулгаар чиглэж буй бодлого, хэрэгжилт, орон нутгийн онцлог, өрхийн амьжиргааны арга зам, дүр зургийн талаарх мэдээллийг кейс судалгааны аргаар цуглуулсан болно.

3.2. Судалгааны өгөгдөл боловсруулах, шинжлэх арга

Санал асуулгаар цуглуулсан тоон өгөгдлийг нийгмийн судалгааны мэдээлэлд статистик шинжилгээ хийх багц программ болох SPSS 21.0 программын тусламжтайгаар боловсруулсан. Тоон өгөгдөлд нэг хувьсагчийн тархалт, хоёр хувьсагчийн хамаарлын шинжилгээ хийсэн бөгөөд зарим гол хувьсагчийн тухайд хувьсагч хоорондын хамаарал шалгах Пирсоны корреляцийн коэффициентийг тооцож үзсэн болно.

Тоон мэдээллийн шинжилгээний дүнг хүснэгт, зураг болон үг, өгүүлбэрээр тайланд тусгаж оруулахдаа “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа”-ны үр дүнтэй харьцуулан авч үзсэн. Учир нь Монголын нийгэм дэх дунд давхрааны өрхийн төлөв байдлыг нийслэл болон аймаг, сумын төвөөр харьцуулахын тулд эдгээр судалгаанд адил үзэл баримтлал, арга зүй ашиглагдсан болно.

Аймаг, сумын төвийн дунд давхраанд хамаарах өрхийн ерөнхий шинж төлвийг тодорхойлоход шинж тэмдгийн төвлөрлийн аргыг, цөм бүлэг буюу дунд давхрааны дээд, дунд, доод бүлгийг тодорхойлоход индексийн шинжилгээний аргыг хэрэглэв. Цөм бүлгийг тодорхойлох шинжилгээнд дунд давхрааны төлөв байдлыг харуулах 4 үндсэн хүрээнд багтах 21 шалгуур үзүүлэлтийг авч үзсэн ба үр дүнг Эйлер-Венны диаграммын аргаар дүрслэн үзүүлээ.

Судалгааны хүрээнд цуглуулсан чанарын мэдээллийг энгийн нэгтгэлийн аргаар боловсруулж, адилтөстэй байдлын, ялгаатай байдлын болон хамаарлын шинжилгээ хийсэн. Өгөгдлийн боловсруулалт, шинжилгээнд санал асуулгын мэдээллийг суурь болгон ашигласан ба түүнийг гол мэдээлэгчийн ярилцлага, кейс судлал, ҮСХ-оос гаргасан статистик өгөгдөл, холбогдох судалгааны үр дүн зэрэг бусад эх сурвалжтай хослуулан ашиглаж, тайлбар, тодруулга хийх чиглэлд анхаарсан болно.

3.3. Судалгааны эх олонлог, түүвэр

Судалгааны эх олонлог нь “Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох судалгаа”-гаар дундаж хэрэглээтэй бүлэгт⁵ хамаарах аймаг, сумын төвийн өрхүүд юм. 2017 оны байдлаар улсын хэмжээнд нийт 219745 өрх хэрэглээгээрээ дундаж бүлэгт хамаарч байна (ХХҮГ, 2017). Үүнээс нийслэлийн өрхийг хасч тооцоход судалгааны эх олонлогийн хэмжээ 141988⁶ өрх болно.

Түүвэр олонлогийн зохистой хэмжээг эх олонлогийн хэмжээ, итгэмжлэх интервал, түүврийн алдаа, стандарт хазайлт, эх олонлогийн шинж тэмдгийн

5 2017 оны судалгаагаар дундаж хэрэглээтэй бүлгийн амьжиргааны түвшний босго оноо 411.782-578.43 байна.

6 Энэ дунд аймаг, сумын төв болон хөдөөгийн дунд давхрааны нийт өрхүүд багтсан. Хөдөөгийн өрх нийт өрхийн 20 орчим хувийг эзэлдэг гэх статистикийг баримжаалбал аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн тоо нь том хэмжээтэй эх олонлог болно.

ялгаатай байдал буюу тухайн үзэгдлийн илрэх магадлал зэрэг параметрийг ашиглан ялгаатай аргачлалаар тооцоолдог (Б.Нарантулга, Б.Наранчимэг, 2004). “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа”-нд хамрагдах түүврийн зохистой хэмжээг өрхийн нийгмийн дунд давхраанд хамаарах магадлал (41.3 хувь), 95 хувийн итгэмжлэх интервал дахь стандарт Z утга, түүврийн алдаа (5 хувь) гэсэн параметруудийг ашиглан тооцоход 373 болж байна.

$$n = P * Q * \left(\frac{Z_{(1-\alpha/2)}}{e} \right)^2 = 41.3 * 58.7 * \frac{1.96 * 1.96}{5 * 5} = 373$$

Энэ нь эх олонлогийн хэмжээ, итгэмжлэх интервал, түүврийн алдааг харгалзан түүврийн алдааг шинжлэх ухааны үндэстэй тооцоолсон стандарт хүснэгтүүдийн утгатай үндсэндээ дүйж байна. Том хэмжээтэй буюу 100000-аас дээш хэмжээтэй эх олонлогийн хувьд 95 хувийн итгэмжлэх интервалд, түүврийн алдаа 5 хувь байх гэсэн нөхцөлтэй тооцоход эх олонлогоос 398 нэгжийг сонгон судалгаанд хамруулах нь төлөөлөх чадварыг хангаж байгаа (Ц.Баатартогтох, 2013) болно.

Түүврийн бус алдааг харгалзан үзэхийн зэрэгцээ Улаанбаатар хотын судалгааны дүнтэй харьцуулах боломжийг хангах үүднээс санал асуулгын судалгаанд 400 өрхийг хамруулсан болно. Өөрөөр хэлбэл, аймаг, сумын төвийн дунд давхраанд хамаарах 110-120 мянган өрхийн төлөв байдлыг 400 өрхийн мэдээллээр төлөөлүүлэн дүгнэх боломжтой гэж үзлээ. Их тооны хуулийн дагуу том хэмжээтэй эх олонлог нь шинж чанарын хувьд давтагддаг нэгжүүдийг агуулдаг тул эх олонлог, түүвэр олонлогийн хэмжээ урвуу пропорциональ хамааралтай байдаг зүй тогтлыг харгалзвал том хэмжээтэй эх олонлог бүхий нийгмийн шинжлэх ухааны судалгааны түүврийн хэмжээ 400 байхад төлөөлөх чадварыг хангана.

Судалгаанд гурван шатат магадлалт түүврийн загварыг ашигласан. Эхний шатанд мужилсан санамсаргүй түүврийн загвараар аймгуудыг өрсөлдөх чадвараар⁷ нь сул, дундаж, өндөр гэсэн гурван муж буюу дэд эх олонлог болгож, тэдгээр дэд эх олонлогийн хэмжээтэй пропорциональ байдлаар нийт дөрвөн аймгийг сонгосон. Ийнхүү өрсөлдөх чадвар сул болон өндөр мужаас тус бүр нэг, дундаж мужаас хоёр, нийтдээ дөрвөн аймгийг сонгоход баруун бүсээс бусад бүсийн төлөөлөл хамрагдсан байна.

⁷ Аймгуудын өрсөлдөх чадварын тайланд өрсөлдөх чадварын индексээр нь сул, дундаж, сайн гэсэн байдлаар ангилсныг эш үндэс болгов.

Хүснэгт 4. Түүврийн мужлал, нэгдүгээр шатанд сонгогдсон аймгууд

	Муж	Хамаарах аймгууд (индексийн эрэмбээр)	Сонгогдсон аймаг
1	Өрсөлдөх чадвар сайн аймгууд (Өрсөлдөх чадварын индекс 75-аас дээш):	1. Сүхбаатар 2. Өмнөговь 3. Дархан-Уул 4. Орхон	Сүхбаатар (Зүүн бүс)
2	Өрсөлдөх чадвар дундаж аймгууд (Өрсөлдөх чадварын индекс 57-75):	5. Өвөрхангай 6. Булган 7. Хэнтий 8. Архангай 9. Завхан 10. Хөвсгөл 11. Баян-Өлгий 12. Ховд 13. Дорноговь 14. Дорнод 15. Говьсүмбэр 16. Сэлэнгэ 17. Төв 18. Увс	Хөвсгөл (Хангайн бүс) Сэлэнгэ (Төвийн бүс)
3	Өрсөлдөх чадвар сул аймгууд (Өрсөлдөх чадварын индекс 57 хүртэл):	19. Дундговь 20. Баянхонгор 21. Говь-Алтай	Дундговь (Төвийн бүс)

Эх сурвалж: Монгол улс: Аймгуудын өрсөлдөх чадварын тайлан 2015, УБ., 2015

Түүврийн хоёр дахь шатанд нэгдүгээр шатанд сонгогдсон 4 аймаг бүрээс аймгийн төвийн сумаас гадна хөдөөгийн хоёр сумыг санамсаргүй түүврийн аргаар сонгосон болно. Аймгийн төвийн болон хөдөөгийн сумаас санал асуулгын судалгаанд хамрагдах өрхийн тоог 50:50 харьцаатай байх техник баримталж, тэнцүү пропорциональт байдлаар тархаалт хийсэн. Өөрөөр хэлбэл, судалгаанд хамрагдсан аймгийн төвийн сум бүрээс 50, хөдөөгийн сум бүрээс 25, нийт 400 өрхийг сонгож, санал асуулгад хамруулав (Хүснэгт 5).

Түүврийн хоёрдугаар шатанд сонгогдсон сумд нь бусад сумдын нөхцөл байдал, өрхийн амьжиргааны төлөв байдлыг илэрхийлэх боломжтой талаар аймгийн Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний хэлтсийн мэргэжилтнүүдтэй санал солилцож, сумын түүврийг баталгаажуулан ажилласныг тэмдэглэж байна.

Судалгааны түүврийн алдааг багасгах үүднээс аялал жуулчлал өндөр хөгжсөн, уул уурхай, олборлолтын үйл ажиллагаа явагддаг, хүнсний ногоо тариалалт сайн гэх мэт нөхцөл байдлын хувьд харьцангуй сайн сумдыг түүвэрт оруулаагүй. Жишээ нь: Уул уурхайн үйл ажиллагаа явагддаг Сэлэнгэ аймгийн Хүдэр, Ерөө, Хөвсгөл нуурын байгалийн цогцолбор газарт хамаарах,

аялал жуулчлалын гол бүс нутаг болох Хөвсгөл аймгийн Ханх, Хатгал, Цагаан-Үүр, Чандмань-Өндөр, Алаг-Эрдэнэ сумд судалгаанд хамрагдаагүй болно.

Хүснэгт 5. Хоёрдугаар шатны түүвэрт сонгогдсон сум, өрхийн тоо

	Сонгогдсон аймаг	Сонгогдсон сум	Түүврийн хэмжээ	Хүн амын тоо
1	Сүхбаатар	Баруун-Урт	50	20713
		Асгат	25	1775
		Сүхбаатар	25	3210
2	Хөвсгөл	Мөрөн	50	38993
		Их-Уул	25	4106
		Тариалан	25	5986
3	Сэлэнгэ	Сүхбаатар	50	22696
		Алтанбулаг	25	5070
		Жавхлант	25	2132
4	Дундговь	Сайнцагаан	50	15314
		Луус	25	1802
		Хулд	25	2400
Нийт		12 сум	400 өрх	124197

Чанарын судалгааны түүврийн тухайд иргэдтэй хийсэн ярилцлагад 16, мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагад 24, нийт 40 гол мэдээлэгч оролцсон. Ганцаарчилсан ярилцлагад хамрагдах иргэдийг сонгохдоо нас, хүйс, боловсролын түвшинг харгалзан аль болох ялгаатай санал бодол гарахуйц иргэдийн төлөөллийг хамруулахыг зорьсон ба аймаг бүрт 4, нийт 16 иргэнтэй ярилцлага хийлээ.

Хоёр дахь гол мэдээлэгч болох мэргэжилтнүүдийн ярилцлагад аймаг, сумдын Засаг дарга, орлогч, аймгийн Засаг даргын тамгын газрын хөгжлийн бодлого болон хүн ам зүй, нийгмийн бодлогын хэлтсийн дарга, мэргэжилтэн, аймгийн Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний дарга, мэргэжилтэн, сумын Засаг дарга, орлогч, хүн ам зүй, нийгмийн халамжийн асуудал хариуцсан мэргэжилтэн, аймаг/сумын амьжиргаа дэмжих зөвлөлийн гишүүд зэрэг албан тушаалтнуудыг хамруулсан. Сонгогдсон аймгийн төвд 2-3, сум бүрт 1-2, нэг аймагт нийтдээ 6 мэргэжилтэнтэй ганцаарчилсан ярилцлагыг зохион байгуулав.

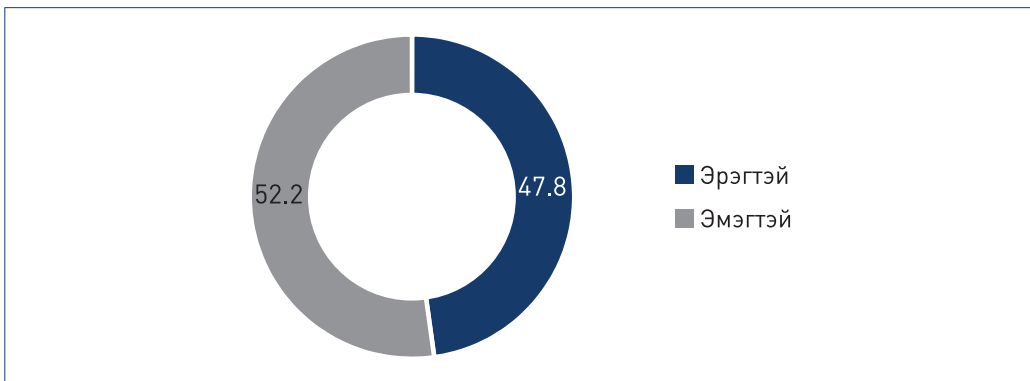
4. ӨРХИЙН ХҮН АМ ЗҮЙН ШИНЖ

Энэ бүлэгт аймаг, сумын төвийн өрхийн ам бүлийн тоо, өрхийн гишүүдийн нас, хүйсийн бүтэц, хүүхдүүдийн сургууль, цэцэрлэгт хамрагдалт, өрхийн насанд хүрсэн гишүүдийн боловсролын түвшин, эрүүл мэндийн байдал, хөдөлмөр эрхлэлтийн байдлыг судлав.

4.1. Өрхийн ам бүлийн бүтэц ба шилжих хөдөлгөөн

Нас, хүйсийн бүтэц: Орлогыг орлуулан тооцох аргаар дундаж хэрэглээтэй бүлэгт хамаарч буй Хөвсгөл, Дундговь, Сүхбаатар, Сэлэнгэ аймгийн төвийн сумын 200, хөдөөгийн сумын төвийн 200 өрх буюу нийт 400 өрхийн 1638 иргэн асуулгын судалгаанд хамрагдсан юм.

Зураг 4. Судалгаанд оролцогчдын хүйс (хувиар)

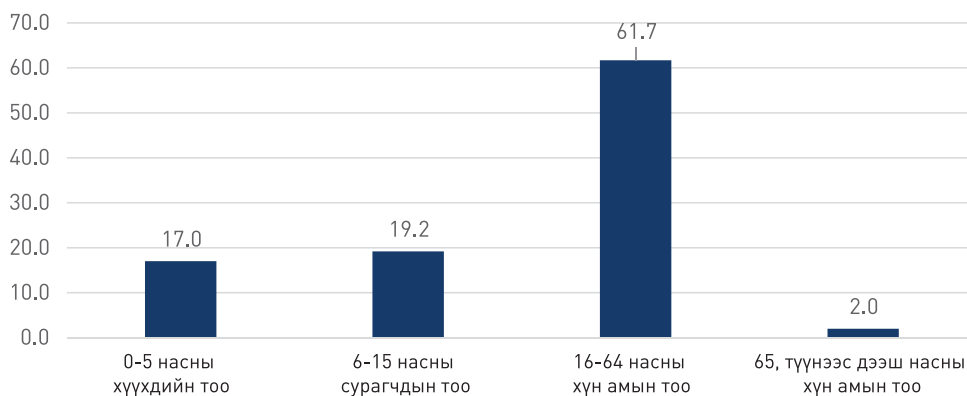

Судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүдийн 47.8 хувь нь эрэгтэй, 52.2 хувь нь эмэгтэй байна. Хүйсийн харьцааны хувьд 100 эмэгтэйд 91.5 эрэгтэй ногдож байгааг 2015 оны улсын дундажтай (100 эмэгтэйд 97 эрэгтэй) харьцуулан үзэхэд 5.5 пунктаар илүү байгаа боловч Улаанбаатар хотын зарим дүүрэг тухайлбал Хан-Уул дүүрэгтэй ижил дүр зураг ажиглагдаж байлаа. Хүйсийн харьцааны энэхүү ялгаатай байдлыг эрэгтэйчүүдийн дундаж наслалт эмэгтэйчүүдийнхээс бага байдаг, шилжих хөдөлгөөнд эмэгтэйчүүдтэй харьцуулахад эрэгтэйчүүд илүү оролцож байгаатай холбон тайлбарлаж болох юм.

Хүснэгт 6. Өрхийн гишүүдийн насны бүтэц, хүйсээр (хувиар)

Хүйс	0-5	6-15	16-64	65 түүнээс дээш	Иргэдийн тоогоор
Эрэгтэй	48	48	47	45	783
Эмэгтэй	52	52	53	55	855
Бүгд	100	100	100	100	1638

Хүснэгтээс үзэхэд 0-5, 6-15 хүртэлх насны бүлгийн хувьд 100 эмэгтэйд ижилхэн 91 эрэгтэй ногдож байгаа бол 16-64 хүртэлх насны бүлэгт 92, 65 болон түүнээс дээш насныхны хувьд 100 эмэгтэйд ногдох эрэгтэйчүүдийн тоо 83.3 болж буурах хандлага ажиглагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл, 65 болон түүнээс дээш насны хүн амын бүлэгт эрэгтэйчүүдийн дундаж наслалт буурах хандлага илүү тод ажиглагдаж байна.

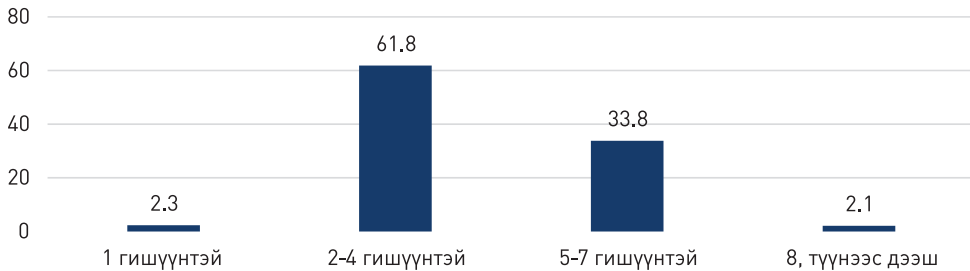
Зураг 5. Өрхийн гишүүдийн насны бүтэц (хувиар)

Хүн амын насны бүтцийг судлах нь тухайн орон нутгийн хүн ам зүйн үйл явцад үнэлгээ өгч, цаашдын бодлогын чиг хандлагыг тодорхойлох боломж олгодог. Энэ утгаараа судалгаанд оролцсон өрхийн гишүүдийн насны бүтцийг судлан үзэхэд ахмад настны эзлэх хувийн жин хамгийн бага (2.0 хувь) байгаа бол 16-64 хүртэлх насны эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын эзлэх хувийн жин (61.7 хувь) хамгийн их байгаа болно. Нийт хүн амд хөдөлмөрийн насныхны эзлэх хувийн жин их байгаа буюу хүн ам зүйн цонх нээгдэх энэ үйл явцыг хүн ам, ажиллах хүчин, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлого, хөтөлбөрт харгалзан үзэх зайлшгүй хэрэгцээ байгааг дээрх тоо баримт баталж байна.

Ам бүл: Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн хүн ам зүйн ачааллыг тооцон үзэхэд хөдөлмөрийн насны 100 хүнд тэжээлгэгч 61.9 хүн ногдож байгаа юм. Үүнийг 2015 оны Монгол улсын Хүн ам, орон сууцны завсрын тооллогын үр дүнтэй (100 хүнд тэжээлгэгч 51 хүн) харьцуулан судлан үзвэл даруй 10.9 пунктаар илүү байгаа болно. Гэхдээ хөдөлмөрийн насанд байгаа

15-24 насныхны ихэнх нь боловсрол эзэмших зорилгоор суралцдаг, мөн хөдөлмөрийн насанд хамаарах боловч жирэмсэн, бага насны хүүхэд болон ахмад настнаа асран хамгаалагч, хөгжлийн бэрхшээлтэй, ажиллах чадваргүй ажилгүйчүүдийн тооноос хамааран энэхүү хувь хэмжээ нэмэгдэх магадлал өндөр байна.

Зураг 6. Өрхийн ам бүлийн тоо (хувиар)

Дунд давхрааны өрхийн талаас илүү хувь нь (61.8%) 2-4 ам бүлтэй байгаа бол 8 болон түүнээс дээш ам бүлтэй өрхийн эзлэх хувь хэмжээ маш бага (2.1) байлаа. Орон нутгийн дунд давхраанд хамаарагдах нэг өрхийн дундаж ам бүлийн тоо 4.1 байгааг Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн дундаж 3.97 гэсэн үзүүлэлттэй харьцуулахад 0.2 пунктийн ялгаатай байна. Мөн түүнчлэн судалгаанд хамрагдсан аймгуудын 1000 хүнд ногдох төрөлтийг судлан үзвэл Сэлэнгэ аймагт 12, Сүхбаатар, Хөвсгөл аймагт 16, Дундговь аймагт 15 байгаа нь улсын дундаж болох 18-аас доогуур үзүүлэлт юм.

Шилжих хөдөлгөөн: Хүн амын газарзүйн нэг бүс нутгаас нөгөөд шилжих үйл явцыг шилжих хөдөлгөөн гэж нэрлэх бөгөөд энэ нь хүн ам зүйн нэгэн бүрэлдэхүүн үйл явц төдийгүй өрхийн нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдлыг тодорхойлдог чухал хүчин зүйл юм. Хүн амын шилжих хөдөлгөөний төлөв байдлыг тодорхойлох нь тухайн нутаг дэвсгэрийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, бүс нутгийн болон орон нутгийн онцлогт тохируулсан бодлого боловсруулахад чухал ач холбогдолтой. Иймээс өрхийн шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдлыг тусгайлан судлан үзлээ.

Зураг 7. Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдал (хувиар)

2010 онд манай улсын 100 хүн тутмын 43 нь нийслэлд амьдарч байсан бол 2015 онд энэ тоо 45 болж нэмэгдсэн. Энэ үзүүлэлтэд тулгуурлан хөдөөнөөс хот суурин газар руу чиглэсэн хүн амын шилжилт буураагүй гэж дүгнэж болохоор байна (ҮСХ, 2016). Тэгвэл аймаг, сумын дунд давхрааны өрхийн дийлэнхийг (72.8 хувь) төрсөн орон нутагтаа амьдарч байгаа шилжих хөдөлгөөнд оролцоогүй, тухайн орон нутгийн шилжигч бус өрх бүрдүүлж байна. Үүнийг Улаанбаатар хотын дунд давхрааны шилжигч бус өрхийн эзлэх хувь хэмжээтэй (өрхийн 49.8 хувь нь шилжигч бус уугуул иргэд) харьцуулан судалж үзвэл даруй 23 пунктаар их байгаа юм. Энэ нь аймаг, сумын төвийн дунд давхраанд хамаарагдах иргэд төрөлх аймаг сумаасаа нүүх сонирхол бага харин эсрэгээрээ уугуул төрсөн нутагтаа амьдрах сонирхол ихтэйг илтгэж буй хэрэг юм. Үүнийг дунд давхрааны өрхийн цэцэрлэг, сургуулийн насны хүүхдүүдийн дийлэнх нь төрөлх сумандаа сурдаг, Улаанбаатар хот руу чиглэсэн хүн амын шилжих хөдөлгөөнийг түр хугацаагаар хязгаарласан, иргэдийн ихэнх нь харьяа орон нутгийн банканд зээлтэй байгаа зэрэгтэй холбон тайлбарлаж болохоор байна.

Ер нь нутгаа бараадаж нутагтаа л амьдарья гэсэн нь үлдчихсэн. Сайхан ч бай муухай ч бай хаачих вэ гэсэн хүмүүс их бий. Ажилтайдаа, амьдрах таатай нөхцөлтэйдээ гэсэн шалтгаан тоочих хүн цөөн. Өөр арга алга. Аялал жуулчлал хөгжиж байгаа нь нэг хэсгийн амьжиргаанд эерэг нөлөөлөл үзүүлж л байх шиг байна. Гэхдээ л гэр бүл хоёр газар амьдрах, хол ойр байх, санхүүгийн алдагдалд орох, санасан зүйл нь бүтэхгүй бүр дордох зэрэг бэрхшээл их байна. Байгаль орчин доройтож байна. Малын бэлчээр хэцүү боллоо.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймгийн Мөрөн сум)*

Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн 10.5 хувийг орон нутагтаа 5 хүртэлх жил, 16.8 хувь нь 5-аас дээш жил амьдарч байгаа шилжигч өрх бүрдүүлж байна. Өөрөөр хэлбэл, судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 27.3 хувийг тухайн аймаг, сумын төвд шилжин ирсэн өрх бүрдүүлж байгаа юм. Бусад аймгаас шилжин суурьшсан иргэдийн хувьд хүүхдийнхээ боловсролд анхаарах, малын бэлчээрийг сайжруулах, амьжиргаагаа дээшлүүлэх зорилгоор шилжих хөдөлгөөнд оролцжээ.

Иргэд, мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагын үеэр орон нутгаас гадагш чиглэсэн хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөн буурч байгааг онцлон тэмдэглэж байсан юм. Тухайлбал, гол мэдээлэгч болох мэргэжилтнүүдийн 82.7 хувь нь хөдөө орон нутгаас гадагш чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн буурч байгаа, 13.7 хувь нь шилжих хөдөлгөөний эрчим дунд зэрэг, 3.6 хувь нь шилжих хөдөлгөөн нэмэгдэж байна гэсэн хариултыг өгсөн байгаа бол иргэдийн 16.8 хувь нь шилжих хөдөлгөөн их, 41.6 хувь нь шилжих хөдөлгөөний эрчим бага, 41.6 хувь нь шилжих хөдөлгөөний эрчим их байна гэсэн хариултыг өгсөн байна. Гол мэдээлэгчтэй хийсэн ярилцлагын дүнд тулгуурлан дунд давхрааны өрхийн

хувьд хөдөөнөөс хот, суурин газар руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөн багассан байна гэж дүгнэж болохоор байна.

Гадагш чиглэсэн шилжилт буурч байна. Аймгийн иргэдийн 20-30 хувь нь ахуйн нөхцөл сайтай орон сууцанд амьдардаг болсон. Аймагт хөрөнгө оруулалтын асуудал маш удаан шийдэгддэг нь амьдрах орчин ахуйг сайжруулахад сөргөөр нөлөөлдөг. Жишээ нь манай аймагт дулааны цахилгаан станц барих асуудлыг ярьсаар байгаад арайхийж хөрөнгө санхүү нь шийдэгдээд 13 мв хүчин чадалтай станц ашиглалтад оруулангуут хүчин чадал нь хүрэлцэхээ больсон, одоо 30 мв болгох шаардлагатай. Энэ мэт хөдөөд чиглэсэн хөрөнгө оруулалтыг удаашруулдаг явдал нь хөдөөгийн хөгжил хоцрогдох үндэс юм. Орон нутаг өөрөө бие даан хөгжих эдийн засгийн боломж бага байна.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймгийн Баруун-Урт сум)*

Хүснэгт 7. Өрхийн шилжих хөдөлгөөн, суурьшлаар (хувиар)

Д/д	Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдал	Аймгийн төвийн сум	Сумын төв	Өрхийн тоо
1	Шилжигч бус	75	70.5	291
2	Шилжигч, 5 хүртэлх жил амьдарч байгаа	10	11	42
3	Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа	15	18.5	67
4	Нийт	100	100	400

Шилжигч бус иргэдийн эзлэх хувь хэмжээг сумын төвтэй харьцуулахад аймгийн төвийн суманд 5 пунктаар илүү байна. Хөдөөгийн суманд шилжин суурьшаад 5-аас дээш жил болж байгаа иргэдийн эзлэх хэмжээ 3.5 хувь, тав хүртэлх жил амьдарч буй иргэдийн эзлэх хэмжээ 1 хувиар илүү байгаагаас үзэхэд иргэд аймгийн төвийн сумаас илүү хөдөөгийн суманд шилжин суурьших сонирхолтой байна. Энэ нь амьжиргаагаа дээшлүүлэх, ажил эрхлэх боломж хөдөөгийн сумын төвд илүү байгааг илтгэж буй нэгэн жишээ юм.

Өрх, гэр бүлийнхэн хэд тасарч байна. Жишээ нь бид гэр бүлээрээ малчид. Мөрөнгийн төвөөс 50 гаруй км-ийн зайд амьдардаг, 2 хүүхэдтэй. Охин маань өнгөрсөн жил нэгдүгээр ангид элссэнтэй холбоотой би охинтойгоо аймгийн төвд нөхөр маань мал дээрээ өвөлжсөн, хавар зун нь би жуулчны баазад /сүүлийн 4 жил ажиллаж байна/ ирж ажиллаж байна. Сарын 550,000 төгрөгийн цалин авна, 3 сар ажиллана. Түүгээрээ хүүхдүүдийнхээ сургууль, гэрийн хэрэглээний зүйлээ бэлтгэнэ. Өвөл нь идэшээ иднэ. Сүү саалиа зундаа бараг авч чаддаггүй, авсанаа хүнсэндээ л хэрэглэнэ. Ийм гэр бүл, өрх жил ирэх бүр нэмэгдэж байна. Өөрөөр хэлбэл, манай аймгийн өрх бүрт иймэрхүү хөдөлгөөн, асуудал бий болсон гэж болно.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймгийн Мөрөн сум, 32 настай, эмэгтэй)*

Иргэд, мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагыг нэгтгэн дүгнэж үзвэл ОНХС болон бусад хөрөнгө оруулалтад тулгуурлан амьдрах орчныг сайжруулах оролдлого хийж байгаа, зарим бүс нутагтай харьцуулахад байгаль цаг уурын нөхцөл байдал боломжийн, дэд бүтэц сайжирч байгаа, ногоо тарих зэргээр өрхийн аж ахуй эрхлэх боломж бүрдэж байгаа зэрэг нь дотоод шилжих хөдөлгөөний татах хүчин зүйл болж байна. Тэгвэл хот суурин газар руу чиглэсэн хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний түлхэх хүчин зүйлийг нэгдүгээрт, ажлын байр хомс, хөдөлмөр эрхлэх боломж тааруу, хоёрдугаарт амьдрах нөхцөл боломж тааруу, гуравдугаарт, боловсрол, эрүүл мэнд зэрэг төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмж муу, дөрөвдүгээрт, залуучуудын чөлөөт цагаа өнгөрөөх боломж муу гэж эрэмбэлж болохоор байна.

Нэг үеэ бодвол аймгаас бусад аймаг, Улаанбаатар хот руу чиглэх шилжих хөдөлгөөний урсгал буурч, сүүлийн хэдэн жилийн дунджаар шилжин ирэлт нь шилжин явалтаас өндөр гарсан. Үүнд Улаанбаатар хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөнийг хязгаарласан шийдвэр нөлөөлсөн байх. Түүнээс гадна аймгийн төвд иргэдийн ая тухтай амьдрах орчин бүрдүүлэх тал дээр нэлээд анхаарч байгаа. Ялангуяа орон сууцны хөрөнгө оруулалт, хангамж сайжирч байна. Харьцангуй өндөр үнэтэй болон дундаж үнэтэй сууцны болон хаус хороолол барьж, аймгийн төвийг барилгажуулах тал дээр анхаарсан. Миний харж байгаагаар улс төрийн хүчин зүйл буюу сонгуулийн дараа төрийн албан хаагчдын ажлын байрны тогтвор суурьшилгүй байдлаас болж хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөн өндөр байдаг.

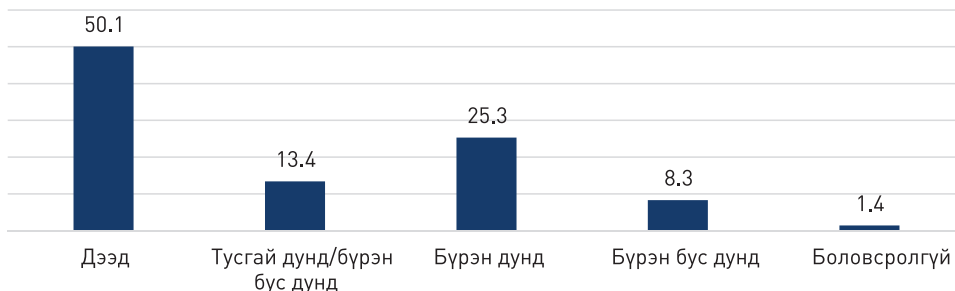
(Сүхбаатар аймгийн Баруун-Урт сум, мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас)

Цаашид аймгийн төвийн болон хөдөөгийн сумын уугуул иргэдийг хот суурин газар руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөнд орохоос урьдчилан сэргийлэх зорилгоор бүсийн тулгуур төв, нийслэлийн дагуул хотыг хөгжүүлэх, хүн ам хэт төвлөрсөн төв, суурин газарт чиглэсэн шилжих хөдөлгөөний эрчимжилтийг зохицуулах, хүн амын орон нутагтаа тав тухтай амьдран суурьших нөхцлийг хангаж, байгаль орчны зохисгүй өөрчлөлт, зах зээлийн болзошгүй эрсдэлээс хамгаалах бодлогыг эрчимжүүлэх шаардлага урган гарч байна.

4.2 Боловсрол, шашин шүтлэг

Боловсролын байдал: Дунд давхраанд хамаарагдах иргэдийг тодорхойлдог нэгэн чухал үзүүлэлт бол боловсролын түвшин юм. Боловсролын түвшин нэмэгдэх тутам, нийгмийн амьдралд оролцох оролцоо сайжирч амьжиргааг сайжруулах, хөдөлмөр эрхлэх боломж нэмэгддэг.

Зураг 8. Өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин (хувиар)

Дунд давхрааны өрхийн гишүүдийн тал хувь нь дээд боловсрол эзэмшсэн байгааг Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхтэй харьцуулан судалж үзэхэд даруй 5.6 пунктаар илүү байгаа юм. Тусгай дунд боловсролтой иргэдийн эзлэх хувь хэмжээ 13.4 байгаа бол гуравны нэгээс бага хувь нь бүрэн дунд боловсрол эзэмшсэн байна.

Хүснэгт 8. Өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин, хүйсээр (хувиар)

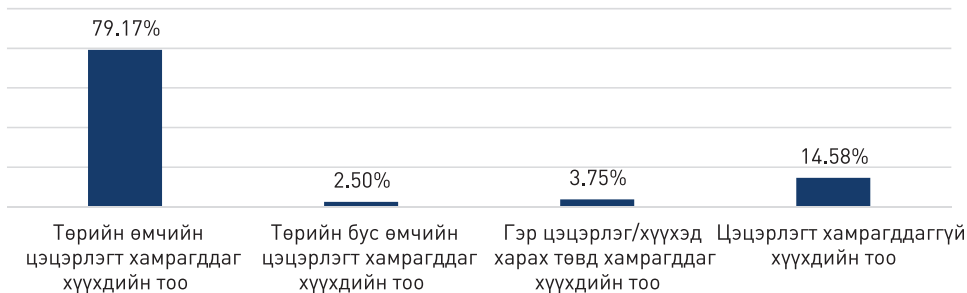
Хүйс	Дээд	ТМД/ББД	Бүрэн дунд	ББдунд	Бага	Албан ёсны боловсролгүй	Нийт
Эрэгтэй	49	46	51.5	48.8	53	57	495
Эмэгтэй	51	64	48.4	51.2	47	43	516
Бүгд	100	100	100	100	100	100	1011

Тайлбар: 16-64 насны хүн амын хувьд тооцсон.

Боловсролын түвшинг хүйсээр судлан үзвэл дээд боловсрол эзэмшсэн эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь хэмжээ эрэгтэйчүүдтэй харьцуулахад 2 пунктаар, тусгай мэргэжлийн дунд боловсролтой эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь 18 пунктаар илүү байгаа бол бүрэн дунд, бага, албан ёсны боловсролгүй хүн амын дунд эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь хэмжээ буурах хандлага ажиглагдаж байна. Эндээс үзэхэд аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн эмэгтэйчүүдийн боловсролын түвшин эрэгтэйчүүдийнхээс бага зэрэг илүү байна.

Сургууль цэцэрлэгт хамрагдалт: 2015 онд НҮБ-ын Хүүхдийн сангийн хийсэн судалгаагаар орон нутгийн хүүхдүүдийн 46 хувь нь СӨБ-ын үйлчилгээнд хамрагддаг гэсэн үр дүн гарсан байдаг (НҮБ, Хүүхдийн Сан, 2015). Энэ үр дүнтэй харьцуулахад дунд давхрааны өрхийн 0-6 насны хүүхдүүдийн 81.6 хувь нь төрийн болон төрийн бус өмчийн цэцэрлэгт хамрагдаж байгаа нь сайн үзүүлэлт юм. Цэцэрлэгт хамрагдаагүй хүүхдүүдтэй харьцуулахад цэцэрлэгт хамрагдсан хүүхдүүд сургуульд бэлтгэл сайтай элсэх, сурлагын амжилт гаргах боломж харьцангуй илүү байдаг. Энэ утгаараа нийгэм, эдийн засгийн түвшин доогуур, амьжиргаа муутай өрхтэй харьцуулахад дунд давхрааны өрх хүүхдүүдийнхээ өсөн торниж буй орчин, бага насных нь хөгжлийг дэмжихэд илүү анхаарч байна.

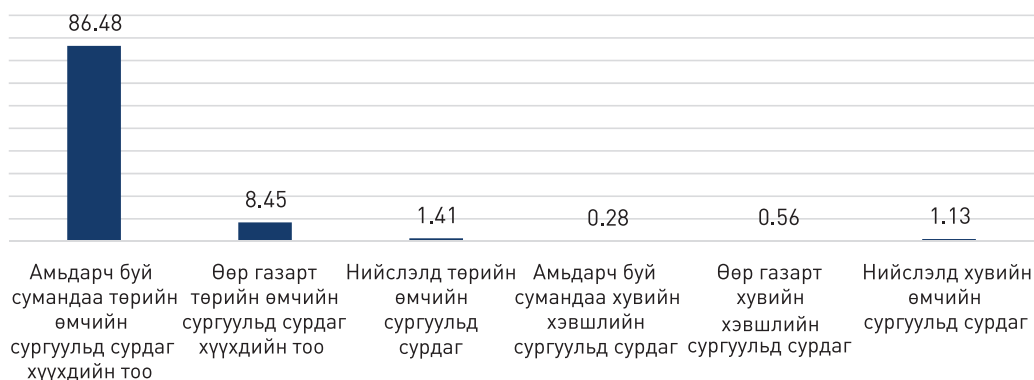
Зураг 9. Өрхийн хүүхдүүдийн цэцэрлэгт хамрагдалт (хувиар)

Төрөөс хөдөө амьдарч байгаа иргэддээ чиглэсэн ямар нэгэн арга хэмжээ хэрэгжүүлэхгүй юм. Сумын захиргаанаас ч тухайлсан үр дүнтэй бодлого хэрэгжүүлж байгаа нь мэдрэгдэхгүй байна. Сумын тохижилт тааруу, хэдэн орон сууцнаас өөр бүтээн байгуулалт хийгдсэнгүй, хуучин барилга байгууламж нь ашиглалтын хугацаа хэтэрч байна. Сургууль, цэцэрлэг нэмэгдэхгүй байна. Соёл, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ иргэдэд сайн хүрэхгүй байна. Төсөв санхүү их дутагдалтай.

Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймгийн Алтанбулаг сум,)

Зураг 10. Өрхийн хүүхдүүдийн сургуульд хамрагдалт (хувиар)

6-18 насны 10 хүүхэд тутмын 8 нь амьдарч буй сумандаа төрийн өмчийн сургуульд сурч байна. Ийнхүү судалгаанд хамрагдсан өрхийн хүүхдүүдийн дийлэнх нь сумын сургуульдаа сурч байгаа нь орон гэртээ тав тухтай амьдрах, сэтгэл санааны хувьд өөдрөг байх, сурлагын амжилт гаргах байдалд эерэгээр нөлөөлнө. Өрхийн нийт хүүхдүүдийн 11.5 хувь нь өөр газарт төрийн өмчийн сургуульд, 1.41 хувь нь хувийн хэвшлийн сургуульд сурч байна. Үүнээс үзэхэд дунд давхрааны өрхүүд хүүхдүүдээ аль болох өөрсдийнхөө дэргэд ойр байлгаж сургуульд сургах сонирхолтой байна.

Сум орон нутаг хөгжихөд удирдлага хамгийн чухал. Манай сум бараг 10-аад жилд урсгалаараа явсан, харин сүүлийн 2-3 жилд хөрөнгө оруулалт нэмэгдүүлэх талаар нэлээд санаачилгатай ажиллаж байна. 1.6 тэрбум төгрөгийн сургууль, цэцэрлэгийн барилга барих ажлыг шийдүүлсэн.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймгийн Их-Уул сум, 47 настай, эмэгтэй)*

Шилжигч бус өрх хүүхдүүдээ өөрсдийн амьдарч буй сумынхаа төрийн өмчийн сургуульд сургах байдал 5-аас дээш жил амьдарч байгаа шилжигч өрхтэй харьцуулахад 11.7 хувиар их байна. Шилжиж ирээд 5 жил болж байгаа шилжигч өрх хүүхдээ өөр газрын төрийн өмчийн сургуульд сургах байдал шилжигч бус өрхтэй харьцуулахад 7.3 пунктаар илүү байна. Шилжигч бус иргэдийн хувьд өмнө нь амьдарч байсан газартаа хүүхдүүдээ орхиод нүүж ирсэн эсвэл цаашид шилжих хөдөлгөөнд оролцох сонирхолтой байгаа учраас хүүхдүүдээ өөр газар сургах байдал түгээмэл байна.

Хүснэгт 9. Өрхийн хүүхдүүдийн сургуульд хамрагдалт, шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдлаар (хувиар)

Сургууль	Шилжигч бус/ Уугуул	Шилжигч, 5 хүртэлх жил амьдарч байгаа	Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа
Амьдарч буй сумандаа төрийн өмчийн сургуульд сурдаг	88.3	85.2	76.6
Өөр газарт төрийн өмчийн сургуульд сурдаг	7.5	14.8	10.6
Нийслэлд төрийн өмчийн сургуульд сурдаг	1.4	0.0	2.1
Амьдарч буй сумандаа хувийн хэвшлийн сургуульд сурдаг	0.0	0.0	2.1
Өөр газарт хувийн хэвшлийн сургуульд	0.7	0.0	0.0
Нийслэлд хувийн өмчийн сургуульд сурдаг	0.4	0.0	6.4
ЕБС-д сурдаггүй	1.8	0.0	2.1
Нийт	100	100	100

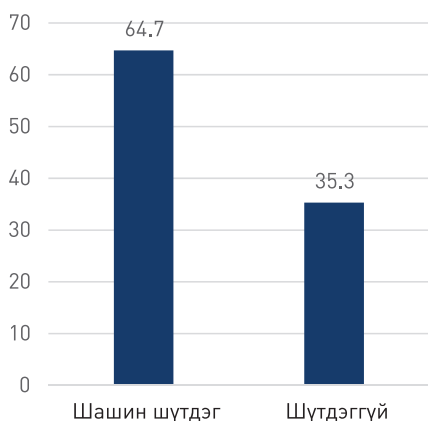
Хоёр зэрэг ажиллаад 800 гаруй мянган төгрөг авдаг боловч хуримтлуулах боломж алга байна. Мөн одоохондоо сумын төвд амьдраад болоод байгаа юм шиг боловч ирээдүйд, хүүхдээ сургуульд ороход яах вэ гээд бодохоор бүрхэг байдаг. Багш нарын ур чадвар гээд бодохоор сумын төвд сургуульд оруулна гэж бодолтгүй.

Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас

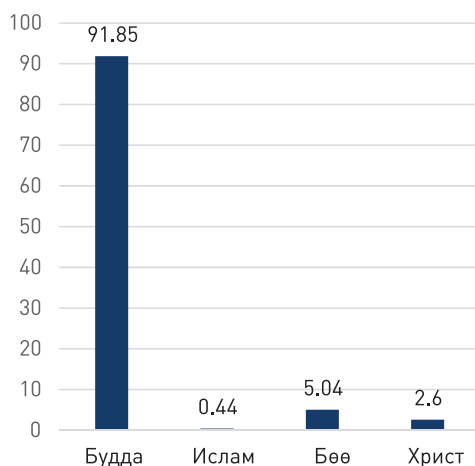
(Сүхбаатар аймаг, Сүхбаатар сум, 28 настай, эмэгтэй,)

Шашин шүтлэг: Судлаач Эвелин Лехерер шашин шүтлэг нь хүн амын гэрлэлтийн тогтвортой байдал, насны ханиа сонгох, хамтран амьдрах байдал, төрөлт, эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөрийн зах зээл дээр болон өрхийн түвшинд хөдөлмөр эрхлэх байдал, боловсрол эзэмших, эд баялаг хуримтлуулах зэрэгт нөлөөлж улмаар энэ нь тухайн хүмүүсийг нийгмийн аль давхраанд хамаарагдахыг тодорхойлдог чухал үзүүлэлт гэж үзсэн байдаг (Lerher, E, 2009).

Зураг 11. Өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэгийн байдал, тоогоор

Зураг 12. Өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэгийн байдал (хувиар)

Судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүдийн 35.3 хувь нь буюу 369 хүн шашин шүтдэггүй, 64,7 хувь нь буюу 675 хүн шашин шүтдэг гэсэн хариултыг өгчээ. Шашин шүтдэг гэж хариулсан өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэгийн байдлыг лавшруулан судалж үзэхэд 10 хүн тутмын 9 нь бурхны шашин үлдсэн хувь нь ислам, бөө, христийн шашин шүтдэг ажээ.

Судалгаанд хамрагдсан бусад аймгуудтай харьцуулахад Дундговь аймгийн иргэдийн хувьд шашин шүтэх байдал илүү байгаа нь судалганы явцад ажиглагдсан юм.

Хүснэгт 10. Өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэг, боловсролын түвшингээр (хувиар)

Үзүүлэлт	Дээд	Тусгай мэрэгжлийн дунд/бүрэн бус дунд	Бүрэн дунд	ББдунд	Бага	Албан ёсны боловсролгүй	Нийт
Шүтдэггүй	34	38	34	41	33	45	369
Будда	63	57	60	53	33	25	620
Ислам	0.2	0	0.3	1	0	0	3
Бөө	2	2	3.4	2.3	14	30	34
Христ	0.7	2.7	2	2.3	14	0	18
Бүгд	100	100	100	100	100	100	1044

Тайлбар: 16 ба түүнээс дээш насны хүн амын хувьд тооцсон.

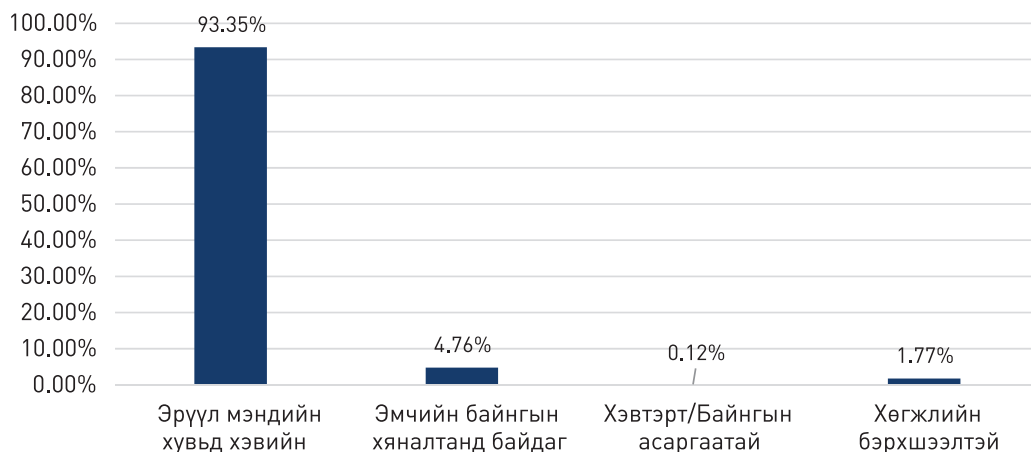
Дээд, тусгай мэргэжлийн дунд, бүрэн дунд боловсролтой иргэдийн талаас илүү хувь нь бурхны шашин шүтэж байна. Тэгвэл боловсролын түвшин буурах тутам албан ёсны боловсролгүй иргэдийн гуравны нэг нь бөөгийн шашин, бага боловсролтой иргэдийн гуравны нэг нь бөө болон христийн шашин шүтэж байгаа бол боловсролын түвшин нэмэгдэх тутам бөө, христийн шашинг шүтэж байна.

Ийнхүү дунд давхраанд хамрагдах иргэдийн дунд шашин шүтэх байдал түгээмэл байгаа нь нэг талаасаа иргэд бухимдлаа тайлах, сэтгэлийн дэм авах, сэтгэл санаа өөдрөг байх, амьдралд итгэх итгэлийг өгч байгаа ч нөгөө талаасаа шашин бол нийгмийн тусгал гэж үзвэл арай өөр дүр зураг ажиглагдана.

4.3. Эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн чадвар ба хөдөлмөр эрхлэлт

Эрүүл мэнд: Эрүүл байх нь хүний амьдралын хамгийн үнэ цэнэтэй зүйл, нийгмийн нөөц баялаг юм. Эрүүл мэнд нь зөвхөн төрийн зүгээс хүлээх үүрэг биш мөн иргэдийн хүлээх үүргээр тодорхойлогдоно. ДЭМБ-аас боловсруулсан “2020 оны эрүүл хүмүүс” хөтөлбөрт эрүүл мэндийн байдлыг үнэлэх олон аргуудын нэгэнд эрүүл мэндтэй холбоотой асуудлаарх хүмүүсийн өөрсдийн үнэлгээ багтдаг (Organization, 2000). Иймээс өрхийн гишүүдээр өөрсдөөр нь эрүүл мэндийн байдлыг нь үнэлүүлэн судалж үзлээ.

Зураг 13. Өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал (хувиар)

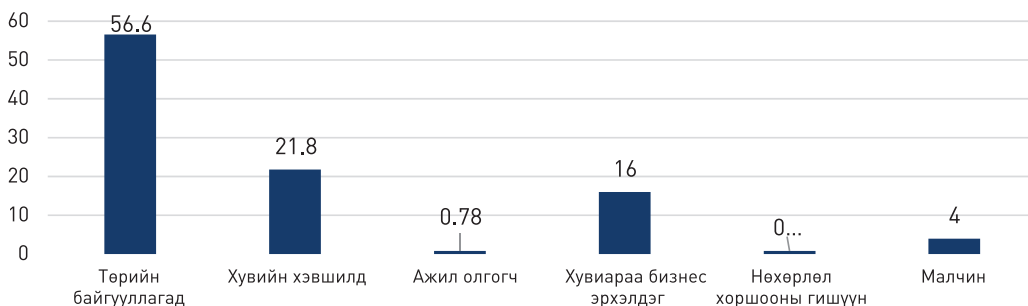

Өрхийн гишүүдийн 6.5 хувь нь эмчийн байнгын хяналтад байдаг, байнгын асаргаатай болон хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд байгаа бол 10 хүн тутмын 9 нь өөрсдийн эрүүл мэндийн байдлаа хэвийн гэж үнэлсэн тун сайшаалтай үр дүн гарсан байна. Ийнхүү дунд давхраанд хамаарагдах иргэд эрүүл мэндийн байдлаа хэвийн хэмээн үнэлж байгаа нь хүрээлэн байгаа орчны бохирдол бага, харьцангуй эрүүл хүнс хэрэглэдэг, хүний аж төрөх ёс, зан үйл нь эрүүл мэндийг

тодорхойлогч анхдагч хүчин зүйлийн нэг гэдгийг хүлээн зөвшөөрсөний илрэл гэж тайлбарлаж болохоор байна. Түүнчлэн өрхийн гишүүд эрүүл мэндийн байдлаа хэвийн гэж үнэлж байгаа нь урт удаан эрүүл энх амьдрах, амжилттай сурч, хөдөлмөрлөх угтвар нөхцөл бүрдсэн байгаагийн нэгэн илрэл юм.

Хөдөлмөр эрхлэлт: Иргэн бүр ажил, мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөрийн аятай нөхцөлөөр хангуулах, цалин хөлс авах, хувийн аж ахуй эрхлэх эрхийг хангахад чиглэх бөгөөд иргэдийн эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд хувь нэмрээ оруулах, орлогын түвшин, амьдралын чанараа дээшлүүлэх үндсэн баталгаа нь хөдөлмөр эрхлэлт болдог.

Зураг 14. Өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал (хувиар)

Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн хөдөлмөр эрхэлдэг гишүүдийн 56.6 хувь нь төрийн байгууллагад буюу орон нутгийн захиргааны байгууллага, сургууль, эмнэлэг, цэцэрлэг, соёлын төвд цалинтай ажил эрхэлж байна. Талх нарийн боовны цех, дэлгүүр, цайны газарт ажиллагсдын буюу хувийн хэвшилд хөдөлмөр эрхэлж буй өрхийн гишүүдийн эзлэх хувь хэмжээ 21.8 байна.

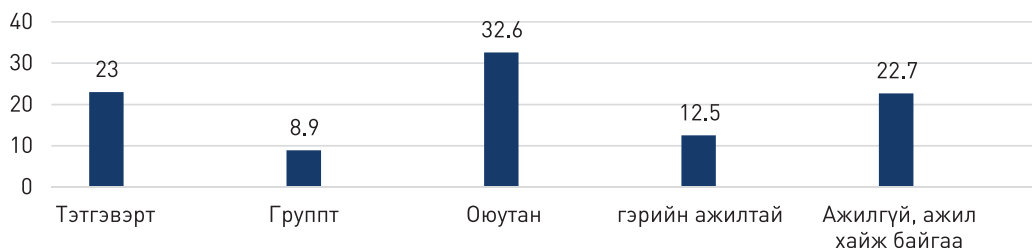
Төрийн хэдхэн албан хаагчид л тогтмол ажилтай байна. Суманд үр тарианы дөрвөн том компани үйл ажиллагаа явуулдаг боловч улирлын чанартай цөөн хэдэн ажлын байр гаргадаг, гол ажилтнууд нь хотоос ирдэг. Том зургаар харвал, сумын хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн 50 орчим хувь нь хилийн худалдаа үйлчилгээ эрхэлдэг, 30 орчим хувь нь түр ажилтнууд, үлдсэн 20 орчим хувь нь гадагш гарч ажил хийдэг хүмүүс байдаг. Өмнөговьд том машин барих, Улаанбаатарт барилга дээр ажиллахаас гадна Орост айлын мал хариулах ажилд их дайчлагдах болсон. Буриад малчдад сардаа 100-150 рубль аваад ажиллаж байгааг харах харамсалтай байдаг.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Алтанбулаг сум)*

Орон нутагт өрхийн болон жижиг, дунд бизнес эрхлэн ажлын байр бий болгон иргэдийг ажлаар хангах боломж маш тааруу байгааг ажил олгогчдын

ээлэх хувь хэмжээнээс илэрхий харж болохоор байгаа юм. Аймгийн төвийн болон сумын төвийн иргэдийн 4 хувийг малчид бүрдүүлж байгаа бол хувиараа бизнес эрхлэгчид нийт судалгаанд оролцогчдын 16 хувийг бүрдүүлж байна. Үүнээс үзэхэд хөдөө орон нутагт өрхийн, жижиг болон дунд бизнес эрхлэх боломж хумигдмал, төрийн байгууллагад ажиллах нь хөдөлмөр эрхлэх үндсэн боломж болж байна.

Зураг 15. Өрхийн гишүүдийн эдийн засгийн идэвх (хувиар)

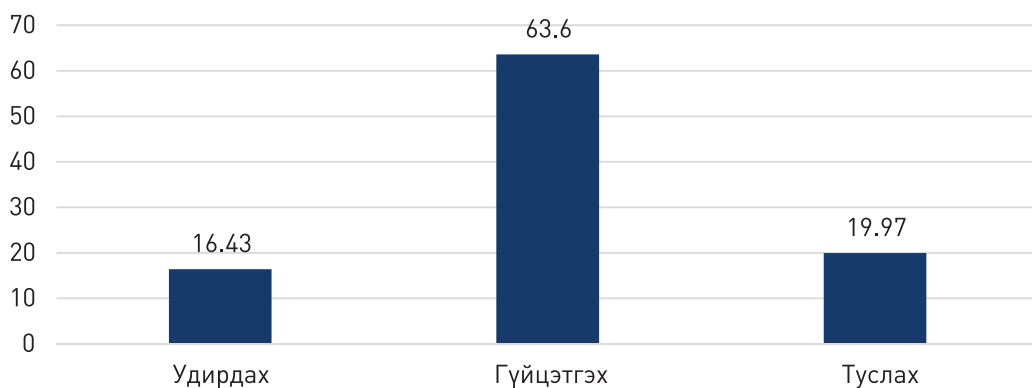
Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын гуравны нэг нь оюутан байна. Судалгаанд оролцогчдын 23 хувь нь тэтгэвэрт, 8.9 хувь нь группд, 12.5 хувь нь гэрийн ажилтай гэж хариулжээ. Ажилгүй болон ажил хайж байгаа гэж хариулсан иргэд судалгаанд оролцогчдын 22.7 хувийг бүрдүүлж байгаа болно.

Ажилгүйдлийн үзүүлэлт Дундговь аймагт 1.5, Сүхбаатар аймагт 3.0, Сэлэнгэ аймагт 3.1 байгаа юм (ҮСХ, Ажиллах хүчний судалгаа, 2017). Хөвсгөл аймгийн ажилгүйдлийн түвшин 12.1 байгааг улсын дундаж 9.6 хувьтай харьцуулахад даруй 2.5 пунктаар их байна. Бусад гурван аймагтай харьцуулахад Хөвсгөл аймагт хүн амын ажилгүйдэл хамгийн их байна.

Ажиллагчид хотод 59.8, хөдөөд 40.2 хувь байгаагаас үзэхэд (ҮСХ, Ажиллах хүчний судалгаа, 2017) хөдөө орон нутагт ажил эрхлэх боломж илүү хумигдмал байна.

Манай сумын төвийн хувьд сургууль, эмнэлэг, цэцэрлэг, захиргаа, соёлын төв гэсэн төсвийн байгууллагынхан, ХААН болон төрийн банкны 6 ажилтан, дэлгүүр ажиллуулдаг 2-3 хүнээс өөр ажил хийдэг хүн алга байна. Ажилгүй учраас алтанд явах, Өмнөговьд очиж том машин барих зэргээр орлогоо залгуулдаг хүн олон бий.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Жавхлант сум)*

Зураг 16. Өрхийн хөдөлмөр эрхэлдэг гишүүдийн албан тушаал (хувиар)

Хөдөлмөр эрхэлдэг гишүүдийн албан тушаалыг тодруулан үзэхэд талаас илүү хувь нь гүйцэтгэх албан тушаалд ажиллаж байгаа бол 16.4 хувь нь удирдах, 19.7 хувь нь туслах албан тушаал хашиж байна.

Хүснэгт 11. Өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлт, орлогын тогтмол байдлаар (хувиар)

Хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал	Тогтмол	Тогтмол бус	Тоо
Төрийн байгууллагад цалинтай ажил эрхэлдэг	62	32.6	431
Хувийн хэвшлийн байгууллагад цалинтай ажил эрхэлдэг	19	34	166
Ажил олгогч	0.96	0	6
Хувиараа/өрхийн бизнес эрхэлдэг	14.5	22	121
Нөхөрлөл, хоршооны гишүүн	0	4.2	6
Малчин	3.4	7	31
Бүгд	100	100	761

Тайлбар: Ажил эрхэлдэг хүмүүсийн дүнгээр тооцсон

Төрийн байгууллагад ажиллагчдын 62 хувь нь цалин хөлсөө тогтмол хугацаанд авдаг бол 32.6 хувь нь тогтмол хугацаанд авч чаддаггүй хэмээн хариулжээ. Төрийн байгууллагад ажилладаг хэрнээ тогтмол орлогогүй гэж хариулсан иргэдийн хувьд төрийн байгууллагаас хийлгэдэг цаг үеийн чанартай, түр хугацаагаар ажил эрхэлдэг хүмүүс юм.

Хувийн хэвшлийн байгууллагад ажиллагчдын 19 хувь нь, хувиараа болон өрхийн бизнес эрхлэгчдийн 14.5 хувь нь л тогтмол орлоготой байна. Үүнээс үзэхэд хувийн хэвшлийн байгууллагад ажиллагчид, хувиараа өрхийн бизнес эрхлэгчид, нөхөрлөл хоршооны гишүүдийн хувьд тогтмол орлоготой байж чадахгүй байна.

Тогтмол орлоготой байхын үндэс нь хөдөөд төрийн болон бизнесийн байгууллагад тогтмол цалинтай ажил хийх эсвэл өөрийн бизнес эрхлэх, хувиараа аж ахуй эрхлэх, мал маллах, гар урлал эрхлэх, улирлын ажил хийх /Газар тариалан, ногоо тарих, жуулчдын үйлчилгээ эрхлэх зэрэг/, худалдаа хийх юм.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймгийн Их-Уул сум)*

Хүснэгт 12. Өрхийн гишүүдийн зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал (тоо ба хувиар)

Хөдөлмөр эрхлэлтийн үзүүлэлт	Хувь	Хүн амын тоо
Ажлын байрны онцлог		
Байнгын	88.30	672
Улирлын шинжтэй	8.54	65
Цагийн/түр зуурын	3.15	24
Ажлын байрны нөхцөл		
Хэвийн	93.04	708
Хэвийн бус	6.96	53
Орлого		
Тогтмол	90.65	688
Тогтмол бус	9.35	71
Нийгмийн даатгалд хамрагдалт		
Хамрагддаг	82.39	627
Хамрагддаггүй	17.61	134

Дунд давхраанд хамаарагдах иргэдийн үндсэн шинж нь байнгын тогтвортой ажлын байртай, хангалттай цалин хөлс бүхий орлоготой байх явдал юм. Энэ нь зохистой хөдөлмөр эрхлэлтээр илэрхийлэгдэнэ. Зохистой хөдөлмөр эрхлэлт гэж хөдөлмөрийн таатай нөхцөл, нийгмийн хамгааллын баталгаагаар хангагдсан бөгөөд төр, хувийн хэвшил, нийгмийн түншлэлд тулгуурласан бүтээмжтэй, тогтвортой хөдөлмөр эрхлэлтийг хэлнэ.

Судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлт зохистой түвшинд байгаа эсэхийг ажлын байрны онцлог, ажлын нөхцөл, нийгмийн даатгалд хамрагдалт, орлого гэсэн дөрвөн гол үзүүлэлтээр тодруулж судлахад 88.3 хувь нь байнгын ажлын байртай, 93.4 хувь нь ажлын байрны нөхцөл хэвийн, 90.6 хувь нь тогтмол орлоготой, 82.3 хувь нь нийгмийн даатгалд хамрагдаж байгаа бөгөөд энэ дөрвөн үзүүлэлтийн дундаж 85.5 хувь байна. Энэ нь дунд давхрааны өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлт зохистой түвшинд байгааг илэрхийлж байна. Зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийн дундаж үзүүлэлтийг Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн гишүүдтэй харьцуулан /76.2/ судалж үзэхэд даруй 9.3 пунктаар илүү байна.

Нийгмийн даатгалд хамрагдалт: Эдийн засаг, нийгэм, хүрээлэн байгаа байгаль орчны нөхцөл байдлаас шалтгаалан хувь хүн өрхөд учрах сөрөг нөлөөллийг багасгах зорилго бүхий нийгмийн даатгалд даатгуулагч болон ажил олгогчоос хуульд заасан хугацаанд нийгмийн даатгалын шимтгэл төлөх байдлыг тодруулан судалж үзэхэд төрийн байгууллагад цалинтай ажил эрхлэгчдийн хувьд шимтгэл төлөх байдал хамгийн сайн байна.

Хүснэгт 13. Өрхийн гишүүдийн нийгмийн даатгалд хамрагдалт, хөдөлмөр эрхлэлтээр (хувиар)

	Хамрагддаг	Хамрагддаггүй	Нийт
Төрийн байгууллагад цалинтай ажил эрхэлдэг	69	31.3	431
Хувийн хэвшлийн байгууллагад цалинтай ажил эрхэлдэг	10	25.4	166
Ажил олгогч	0.6	1.2	6
Хувиараа/өрхийн бизнес эрхэлдэг	9.4	29	121
Нөхөрлөл, хоршооны гишүүн	0	2.4	6
Малчин	0.78	10.7	31
Бүгд	100	100	761

Тайлбар: Ажил эрхэлдэг хүмүүсийн дүнгээр тооцсон.

Хувийн хэвшилд ажиллагчдын хувьд хөдөлмөрийн гэрээгүй, нийгмийн даатгалын шимтгэл төлдөггүй, цалингаа цагтаа өгдөггүй гээд олон асуудал бий. Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн тухайд орлогын тогтворгүй байдал гол асуудал юм. Жишээ нь: Ногоо тариалдаг хүмүүс өвлийн цагт ажилгүй, түүнийгээ дагаад орлогогүй байх жишээтэй.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймгийн Сүхбаатар сум,)*

Харин хувийн хэвшлийн байгууллагад цалинтай ажил эрхлэгчид, хувиараа болон өрхийн бизнес эрхлэгчдийн хувьд нийгмийн даатгалд хамрагдах байдал тааруу байгаа болно. Иймээс хувийн хэвшлийн байгууллагад цалинтай ажил эрхлэгчид, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид, малчдыг эмзэг байдалд орохоос сэргийлэх зорилгоор нийгмийн даатгалд хамрагдалтыг нэмэгдүүлэх арга замыг эрэлхийлэх нь зүйн хэрэг юм.

5. ӨРХИЙН АМЬДРАЛЫН ХЭВ МАЯГ

Энэ бүлэгт аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүдийн хэрэглээний төлөв байдал, үйлчилгээний хүртээмж, нийгмийн сүлжээ, оролцооны талаарх үр дүнг танилцуулна.

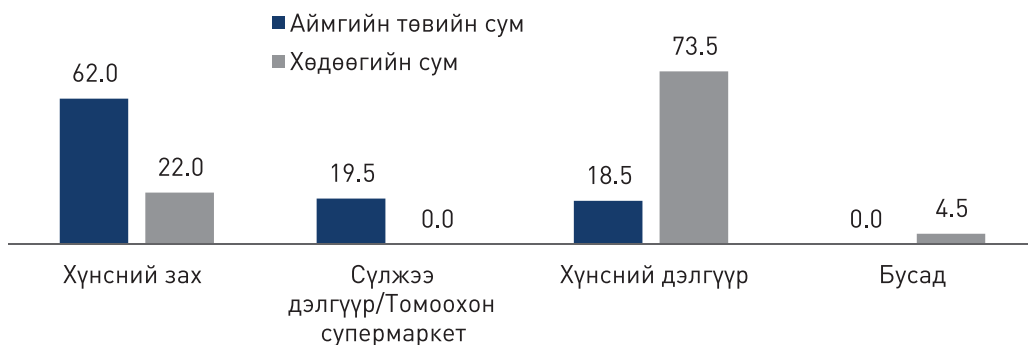
5.1. Хэрэглээний төлөв байдал

Хүнсний хэрэглээ: Судалгаанд хамрагдсан өрхүүдээс нэн тэргүүний хэрэгцээ болох хүнсний бүтээгдэхүүнээ голчлон хаанаас худалдан авдгийг тодруулахад 400 өрхийн 42.0 хувь нь хүнсний захаас, 45.3 хувь нь хүнсний дэлгүүрээс, 12.0 хувь нь сүлжээ дэлгүүр/томоохон супермаркетаас тус тус худалдан авдаг байна. Үүнээс аймаг, сумын төвд амьдарч буй 10 өрх тутмын бараг 9 нь (87.3 хувь) хүнсний зах, дэлгүүрээр үйлчлүүлдэг болох нь харагдлаа. “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа”-гаар нийт өрхийн 87.8 хувь нь мөн л хүнсний зах, дэлгүүрээс хэрэгцээт хүнсний зүйлээ худалдан авдаг үр дүн гарсантай харьцуулахад дунд давхрааны өрхүүдийн голлон үйлчлүүлдэг газар нь хүнсний зах болон дэлгүүр болох нь тодорхой байна.

Улаанбаатар хоттой харьцуулахад аймаг, сумын төвийн хувьд хүнсний захаас худалдан авалт хийдэг өрхүүдийн хувь 15.3 пунктээр доогуур, хүнсний дэлгүүрээс худалдан авалт хийдэг өрхүүдийн хувь 14.8 пунктээр өндөр, харин сүлжээ дэлгүүр/томоохон супермаркетаас худалдан авалт хийдэг өрхүүдийн хувь үндсэндээ ойролцоо байгаа юм.

Сумын төвд сүлжээ дэлгүүр/томоохон супермаркет огт байхгүй, жижиг сумдад хүнсний зах байхгүй учир аймаг, сумын суурин өрхийн нийт дүнгээр хүнсний захаас худалдан авалт хийдэг өрхүүдийн хувь бага, харин хүнсний дэлгүүрээс худалдан авалт хийдэг өрхүүдийн хувь өндөр гарсан нь дараах зургаас тодорхой байна (Зураг 17).

Сумын төвийн дунд давхрааны 4 өрх тутмын бараг 3 нь голчлон хүнсний дэлгүүрээс худалдан авалтаа хийдэг гэж хариулснаар эдгээр өрхийн хүнсний хэрэгцээг хангадаг гол газар нь хүнсний дэлгүүр болох нь харагдлаа. Харин аймгийн төвд оршин сууж буй өрхүүдийн 62.0 хувь нь хүнсний бүтээгдэхүүнээ гол төлөв захаас, 19.5 хувь нь сүлжээ дэлгүүр/томоохон супермаркетаас, үлдсэн 18.5 хувь нь хүнсний дэлгүүрээс тус тус худалдан авдаг ажээ.

Зураг 17. Хүнсний бүтээгдэхүүнээ худалдан авдаг газар, суурьшлаар (хувиар)

Мэдээлэл цуглуулах явцад өрхийн хүнсний бүтээгдэхүүнээ гол төлөв худалдан авдаг газар нь тухайн орон нутагт хүнсний зах, сүлжээ дэлгүүр/ супермаркет байгаа эсэхээс гадна аймаг, сумдын байршил, хилийн бүс нутаг эсэх, уг орон нутгаас төвлөрсөн зах зээл хүртэлх зай зэрэг хүчин зүйлээс хамаарч байгаа нь ажиглагдсан юм. Жишээ нь: Сэлэнгэ аймгийн төвд томоохон супермаркет, сүлжээ дэлгүүр байхгүй тул тус аймгийн өрхүүд хүнсний зах, дэлгүүрээс хэрэгцээт зүйлээ худалдан авдаг. Харин Сүхбаатар, Хөвсгөл, Дундговь аймагт Номин, Дундговь аймагт Номин, Босса сүлжээ дэлгүүрүүд үйл ажиллагаа эрхэлдэг учир судалгаанд хамрагдсан өрхийн ойролцоогоор 20 хувь нь хүнсний бүтээгдэхүүнээ сүлжээ дэлгүүр/супермаркетаас худалдан авдаг гэсэн үр дүн гарсан байна. Мөн Сэлэнгэ аймгийн Жавхланта сум нь Дархан-Уул аймгаас ердөө 12 км, Алтанбулаг сум нь ОХУ-тай хиллэдэг учир хүнсний бүтээгдэхүүнээ ойролцоох томоохон зах зээлээсээ буюу Дархан-Уул аймгаас, эсвэл ОХУ-аас худалдан авдаг ба үүнийг 'бусад' гэсэн ангилалд оруулсан болно.

Мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагын явцад томоохон зах зээлтэй ойр байрлах нь хямд өртөгтэй, өргөн сонголттой бүтээгдэхүүн худалдан авах боломжийг олгодог хэдий ч үндэсний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, нутгийн өөрийн брэндийг бий болгоход тодорхой хэмжээгээр сөргөөр нөлөөлж байгаа талаар тэмдэглэж байсан юм.

Сэлэнгийн брэнд гэхээр талх, загас хоёроор төсөөлдөг. Манай аймгийн хувьд бүх хүнсний бүтээгдэхүүнээ ОХУ, эсвэл Дарханаас худалдаж аваад одоо бараг талх хийдэг цех ч байхгүй болж байна. Бас загасаа ч сайн утаж чадахаа больсон.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Сүхбаатар сум)*

Хүнсний бүтээгдэхүүнээ худалдан авдаг газраас гадна худалдан авалт хийхдээ ямар хүчин зүйлийг голлон анхаарч байгааг судалж үзсэн болно. Өрхүүд хүнсний бүтээгдэхүүнээ худалдан авахдаа нэгдүгээрт, үнэ, хоёрдугаарт,

үйлдвэрлэсэн хугацаа, гуравдугаарт, чанар гэсэн хүчин зүйлд илүүтэй анхаарч байна.

Зураг 18. Хүнсний бүтээгдэхүүн худалдан авахдаа голлон анхаардаг хүчин зүйл (хувиар)

Тайлбар: Олон сонголттой асуулт учир нийлбэр 100 хувиас илүү гарна.

Үүнээс аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүд үнийн хувьд боломжийн хэрнээ хүнсний аюулгүй байдлын шаардлага хангасан, чанартай бүтээгдэхүүн худалдан авахыг чухалчилдаг, өөрөөр хэлбэл хэрэглээгээ оновчтой зохицуулахыг эрэлхийлдэг болох нь харагдаж байна. Улаанбаатар хотын өрхүүдийн хувьд ямар нэгэн хүнсний бүтээгдэхүүн худалдан авахдаа 53.6 хувь нь үнийг, 53.1 хувь нь чанарыг, 40.7 хувь нь үйлдвэрлэсэн хугацааг тус тус голлон харгалзаж, худалдан авалт хийдэг гэсэн үр дүнтэй харьцуулахад үндсэндээ ойролцоо хандлага юм.

Хүнсний бүтээгдэхүүн сонгоход нөлөөлж буй хүчин зүйл нь тухайн орон нутгийн зах зээлийн хэмжээ, хүнсний бүтээгдэхүүн худалдан авах боломжтой газруудын тоо, барааны нэр төрөл, бэлэн мөнгөөр худалдан авалт хийх боломж зэрэг хүчин зүйлүүдээс хамаарч байгаа нь ажиглагдсан. Тухайлбал: Хүнсний зах байхгүй, тогтвортой үйл ажиллагаа явуулдаг нэг буюу цөөн тооны хүнсний дэлгүүртэй сумдын хувьд эдгээр дэлгүүрийн барааны нэр төрөл, тоо хэмжээ, үйлдвэрлэсэн улс, үнэ, чанар зэрэг нь хэрэглэгчдийн сонголтыг шууд тодорхойлдог байна. Өөрөөр хэлбэл, хүн ам цөөтэй газруудад зах зээлийн багтаамж хумигдмал учир олон бизнесийн байгууллага үйл ажиллагаа эрхлэх боломжгүй ба энэ нь эргээд хэрэглэгчдийн сонголт, хүнсний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлж байна.

Улмаар борлуулалтын хэмжээ нэмэгдэхийн хэрээр нэгж бүтээгдэхүүнд ногдох зардал буурдаг зүй тогтлын үүднээс тайлбарлавал хүн амын тоо цөөн байх нь бараа бүтээгдэхүүний үнийг өсгөх хүчин зүйл болж байна. Мөн гол

нэрийн бүтээгдэхүүний дийлэнх нь нийслэлээр дамжин эцсийн хэрэглэгчдэд очиж буй өнөөгийн нөхцөлд төвлөрсөн зах зээлээс алслагдахын хэрээр бараа, бүтээгдэхүүний үнэ өсөхөд нөлөөлж байгаа юм.

Мөн сумын төвийн өрхүүд бэлэн мөнгөгүй үедээ хүнсний дэлгүүрт зээл тавих байдлаар худалдан авалт хийдэг бөгөөд энэ тохиолдолд үнэ, чанар зэрэг хүчин зүйлийг төдийлөн харгалздаггүй талаар бүлгийн ярилцлагад оролцогчид онцолж байлаа.

Сумын ихэнх хүмүүс банкны зээлтэй учир бэлэн мөнгөгүй байдаг болохоор ажилтай ажилгүй бүгд л хүнсний дэлгүүрээсээ зээл тавьж гурил, будаа зэрэг ойр зуурын хэрэгцээт зүйлээ авдаг. Жижиг сумдын хүнсний дэлгүүр бол бизнесийн байгууллага гэхээсээ илүү тусламжийн маягаар ажилладаг гэж хэлж болно. Хэрэгтэй зүйлээ авч байгаа хүн бүр зузаан дэвтэр дээр бичүүлж аваад, цалин буухаар, эсвэл мөнгөтэй болохоороо зээлээ төлнө. Заримдаа ч хэдэн сар дамнуулаад зээлсэн мөнгөө төлж чадахгүй тохиолдол бий. Эргэлтийн мөнгө багатай дэлгүүрүүд бол үүдээ хаахаас аргагүй байдалд ордог. Хэрэв тогтвортой ажилладаг 1-2 дэлгүүр ажиллахаа больчихвол олон айл хоногийн хоолоо яах вэ гэдэг асуудал тулгарна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Дундговь аймаг, Луус сум, 63 настай, эрэгтэй)*

Ийнхүү бэлэн мөнгөөр биш, зээлээр худалдаа хийдэг явдал нь сумын төвд бизнес эрхлэх, түүнээсээ орлого, ашиг олох боломжийг хязгаарлаж буй сул тал болж байна.

Хүнсний бус хэрэглээ: Өрхийн хоёр дахь чухал хэрэглээ болох хувцсаа худалдан авдаг газрыг сонирхоход, аймгийн төвийн дэлгүүр болон захаас авдаг гэсэн хариулт хамгийн түгээмэл давтагджээ. Тухайлбал: Судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 75.5 хувь, аймгийн төвийн өрхийн 83.5 хувь, сумын төвийн өрхийн 67.5 хувь нь тус тус хувцсаа аймгийн төвийн дэлгүүр, захаас худалдан авдаг байна.

Хүснэгт 14. Хувцас худалдан авдаг гол газар, суурьшлаар (хувиар)

Худалдан авалт хийдэг газар	Аймгийн төвийн сум	Хөдөөгийн сум	Нийт
Аймгийн төвийн дэлгүүр	59.0	38.0	48.5
Аймгийн төвийн зах	24.5	29.5	27.0
Сумын төвийн зах	0.0	3.0	1.5
Сумын төвийн дэлгүүр	0.0	17.0	8.5
Улаанбаатараас	13.0	8.5	10.8
Хувь хүмүүсээс	2.0	4.0	3.0
Онлайн захиалгаар	1.5	0.0	0.8
Бүгд	100.0	100.0	100.0
Тоо	200	200	400

Сумын төвүүдэд бэлэн хувцасны төрөлжсөн дэлгүүр байхгүй, хүнсний дэлгүүр, зах дээр зарим нэг хувцас зарах тохиолдол байдаг учир сумын төвийн нийт өрхийн 20 хувь нь л орон нутгаасаа хувцсаа худалдан авч, дийлэнх нь аймгийн төвийн дэлгүүр, захаас эсвэл Улаанбаатараас захиалгаар хэрэгтэй хувцсаа худалдан авдаг байна. Энэ нь сумын төвөөс гадагш чиглэсэн мөнгөний урсгалыг бий болгож, улмаар сум, орон нутгийн хөгжилд сөргөөр нөлөөлж байгаа нь тодорхой.

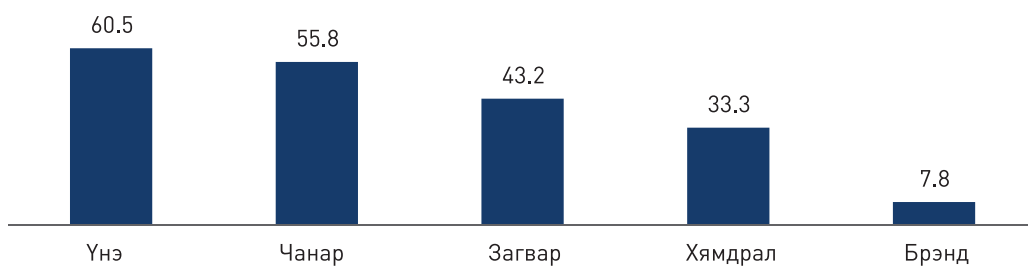
Бүх зүйл төвөөс, бүр тодруулбал нийслэлээс хамааралтай. Бараа бүтээгдэхүүнийг хямдыг харж нийслэлээс татдаг, газар, тариалан, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүнээ нийслэлд л борлуулна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлага
(Хөвсгөл аймаг, Их-Уул сум, 31 настай, эрэгтэй)*

Сүүлийн жилүүдэд интернэт худалдаа, захиалгын үйл ажиллагаа нийслэлд төдийгүй аймгийн төвүүдэд нэвтэрч эхэлж байгаа нь аймгийн төвөөс судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн 1.5 хувь нь хувцсаа онлайн захиалгаар худалдан авдаг гэсэн хариултаас харагдав.

Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүд хувцас худалдан авахдаа голлон анхаарч буй хүчин зүйлийг судлахад үнэ, чанар, загвар, хямдрал, брэнд гэсэн дараалал харагдаж байна. Энэ нь судалгаанд хамрагдсан өрхүүд үнийн хувьд худалдан авах чадварт нийцэхүйц атлаа чанартай, хийц, загвар сайтай хувцас худалдан авахыг чухалчилдаг болохыг илтгэнэ.

Зураг 19. Хувцас худалдан авахдаа голлон анхаардаг хүчин зүйл (хувиар)

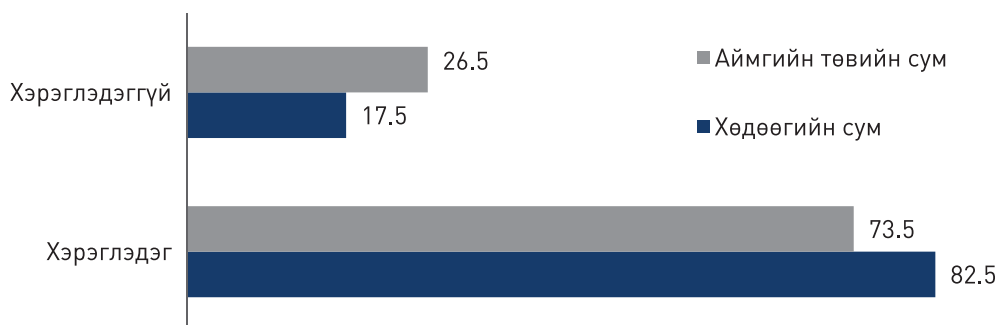
Тайлбар: Олон сонголттой асуулт учир нийлбэр 100 хувиас илүү гарна.

Харин брэндэд төдийлөн ач холбогдол өгдөггүй болох нь судалгаанд хамрагдагчдын 7.8 хувь нь хувцас худалдан авахдаа брэндийг харгалздаг гэсэн хариултаас харагдаж байна. Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхүүдийн хувьд ч ялгаагүй хувцсаа худалдан авахдаа эдгээр гэсэн хүчин зүйлийг дээрх дарааллаар, 3.8-67.9 хувьтайгаар харгалзаж сонголт хийдэг байсан билээ. Энэ нь манай улсын хот, хөдөөд хувцасны соёл, сонголт хийх

байдал ойролцоо болж байгааг харуулна.

Сүүлийн үед улс орон даяар гар утас, интернэт зэрэг мэдээлэл, харилцаа холбооны хэрэгслийн хэрэглэх явдал улам бүр өсөн нэмэгдэж байна. Уг судалгаанд хамрагдсан зургаа, түүнээс дээш насны 1359 хүний 58.1 хувь нь болох 789 хүн буюу интернэт хэрэглэдэг аж. Өрхийн тоогоор авч үзвэл, 400 өрхөөс 312 өрх нь интернэт хэрэглэдэг нэг, түүнээс олон тооны гишүүнтэй гэсэн үр дүн гарсан ба интернэтийн хэрэглээг аймаг, сумын төвөөр харьцуулан үзэхэд дараах байдалтай байна.

Зураг 20. Интернэтийн хэрэглээ, суурьшлаар (хувиар)

Аймгийн төвд амьдарч буй нийгмийн дунд давхраанд хамаарах өрхүүдийн 82.5 хувь нь интернэт хэрэглэдэг бол сумын төвийн мөн өрхүүдийн интернэтийн хэрэглээ нэг оронтой тоогоор буюу 9 пунктээр доогуур байна. Үүнээс аймаг, сумын төвд амьдарч байгаагаас үл хамааран иргэд ажлын байрандаа эсвэл гэртээ гар утас, компьютер зэрэг хэрэгсэл ашиглан интернэтэд холбогдож, цахим шуудан илгээх, мэдээлэл авах, бусадтай харилцах зэрэг өргөн боломж нээгдсэн нь харагдаж байна. Мөн орон нутгийн иргэд интернэтийн хэрэглээг чухалчилдаг болсон нь ухаалаг гар утасны зээлийн үйлчилгээнд хамрагдах (нийт өрхийн 7.8 хувь) хандлага ажиглагдсанаар ч батлагдаж байна.

Улаанбаатар хотын судалгаагаар зөвхөн гэртээ интернэт хэрэглэдэг байдлыг тодруулахад нийт өрхийн 31.7 хувь нь гэрээсээ интернэтэд холбогддог гэсэн үр дүн гарсан ба үүнийг аймаг, сумын төвийн өрхийн мэдээлэлтэй харьцуулах боломжгүй юм. Ямартай ч хөдөө, хотод амьдарч байгаагаас үл хамааран мэдээлэл, харилцаа холбооны дэвшлийг хүртэх, мэдээлэл авах өргөн боломж нээгдсэн нь даяаршил, хөгжлийн бас нэгэн давуу тал болж байна.

Үзвэр үйлчилгээ, амралт, чөлөөт цаг: Өрхийн гишүүдийн үзвэр, соёлын үйлчилгээнд хамрагдалт нь нэг талаас соёлын үйлчилгээний хэрэглээг, нөгөө талаас амралт, чөлөөт цагаа хэрхэн өнгөрүүлж буйг тодорхойлох амьдралын хэв маягийн чухал үзүүлэлт болдог. Судалгааны санал асуулгад “Танай өрхийн

гишүүд сүүлийн нэг жилд үзвэр, соёлын үйлчилгээнд хэр тогтмол хамрагдсан бэ?” гэсэн асуултыг оруулж, хариултыг тодруулахад, аймаг, сумын төвийн 4 өрх тутмын 3 нь сүүлийн нэг жилд үзвэр, соёлын үйлчилгээнд хамрагдсан, үлдсэн нэг нь хамрагдаагүй гэсэн үр дүн гарчээ.

Нийслэлийн дунд давхрааны өрхүүдийн 65.0 хувь нь сүүлийн нэг жилийн хугацаанд ямар нэгэн үзвэр, соёлын үйлчилгээнд хамрагдсантай харьцуулахад хөдөө орон нутгийн иргэдийн урлаг, уран сайхны үйл ажиллагааг сонирхох байдал 10 орчим пунктээр илүү байна.

Хүснэгт 15. Сүүлийн нэг жилд үзвэр, соёлын үйлчилгээнд хамрагдсан давтамж, суурьшил болон орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээгээр

Сонгосон үзүүлэлт	Хамрагдсан давтамж				Бүгд	Тоо
	6, түүнээс олон	3-5	1-2	Хамрагдаагүй		
Суурьшил						
Аймгийн төвийн сум	6.0	23.0	43.0	28.0	100	200
Хөдөөгийн сум	14.0	21.0	42.5	22.5	100	200
Орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ						
Хангалттай	23.8	11.9	40.5	23.8	100	42
Дунд зэрэг	9.6	25.8	48.3	16.3	100	209
Хангалтгүй	6.7	19.5	35.6	38.3	100	149
Нийт	10.0	22.0	42.8	25.2	100	400

Ялангуяа сумын төвийн иргэд ийм төрлийн үйлчилгээнд илүүтэй хамрагдаж байгаа нь Хүснэгт 15-аас харагдав. Тодруулбал: Сумын төвийн өрхийн гишүүдийн 35.0 хувь нь сүүлийн нэг жилийн хугацаанд гурваас олон удаа үзвэр, соёлын үйлчилгээнд хамрагдсан байхад аймгийн төвийн өрхүүдийн тухайд энэ үзүүлэлт бага зэрэг доогуур буюу 29.0 хувьтай байна.

Хоол хүнс, хувцас хунартай харьцуулахад үзвэр, соёлын үйлчилгээ нь анхдагч шинжтэй үйлчилгээ биш учир орлого нь хүрэлцээгүй өрхийн хувьд кино, концерт зэрэг үйлчилгээ авах боломж хязгаарлагдмал байна. Учир нь өрхийн орлогоо ‘хангалттай хүрэлцдэг’ хэмээн мэдээлсэн өрхүүдийн 23.8 хувь нь хоёр сар тутамдаа ядаж нэг удаа үзвэр, үйлчилгээнд хамрагдсан бол дунд зэрэг хүрэлцдэг, хангалтгүй хүрэлцдэг гэсэн хариултыг өгсөн өрхүүдийн тухайд уг үзүүлэлт 9.6 ба 6.7 хувьтай байгааг дээрх хүснэгтээс харж болно.

Үзвэр, соёлын үйлчилгээнд хамрагдалтаас гадна “Сүүлийн нэг жилд гэр бүлээрээ амралт, аялалд явсан уу?” гэсэн асуултаар дунд давхрааны өрхийн гишүүд гэр бүлдээ цаг гаргаж, амралт, чөлөөт цагаа зөв боловсон өнгөрүүлж байгаа эсэхийг судалсан юм. Ингэхэд, аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны

3 өрх тутмын нэг нь 'тийм', үлдсэн 2 нь 'үгүй' гэсэн хариултыг өгчээ. Энэ нь Улаанбаатар хотын судалгааны үр дүнгээс эрс зөрүүтэй хариулт болж байна. Учир нь нийслэлийн дунд давхрааны өрхүүдийн 67.7 хувь сүүлийн нэг жилд нэг, түүнээс олон удаа гэр бүлээрээ амралт, аялалд хамрагдсан үр дүн гарсан.

Амралт, аялалд явахад цаг зав, орлого, мөнгөний хүрэлцээ, сонирхол зэрэг олон хүчин зүйл нөлөөлж болох ч өрхийн эдийн засгийн байдал чухал нөлөөг үзүүлж байгаа нь дараах хүснэгтээс тодорхой байна.

Хүснэгт 16. Сүүлийн нэг жилд гэр бүлээрээ амралт, аялалд явсан эсэх, орлогын хүрэлцээт байдлаар (хувиар)

Орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ	Тийм	Үгүй	Бүгд	Тоо
Хангалттай	57.1	42.9	100	42
Дунд зэрэг	39.2	60.8	100	209
Хангалтгүй	18.8	81.2	100	149
Нийт	33.5	66.5	100	400

Өрхийн орлогоо амьжиргаанд хангалттай хүрэлцдэг гэж үнэлж буй өрхүүдийн 57.1 хувь нь сүүлийн нэг жилд гэр бүлээрээ амралт, аялалд явсан ба цаашлаад орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ буурахын хэрээр амарч, аялсан гэсэн хариултын давтамж багасчээ. Өрхийн орлогын хүрэлцээт байдлаа хангалттай, эсвэл хангалтгүй гэж үзсэн өрхүүдийн сүүлийн нэг жилийн хугацаанд амарч, аялсан байдалд 3 дахин ялгаа ажиглагдсан нь боломжийн орлоготой өрхүүд амарч, аялах боломж мөн хэмжээгээр илүү байдгийг харуулна.

Ажил хийж байгаа гэдэг утгаар төрийн албан хаагчдыг дунд давхраанд хамруулдаг боловч үнэндээ бүгд зээлтэй, гар дээрээ бэлэн мөнгө авдаг хүн алга байна. Амраад хүүхдүүдтэйгээ аялах боломжгүй бүлэг л сумын дунд давхраа гэж нэрлэгдэж байна шүү дээ. Бүгд л сумын төв эргэсэн байдалтай амралтаа өнгөрөөж байна.

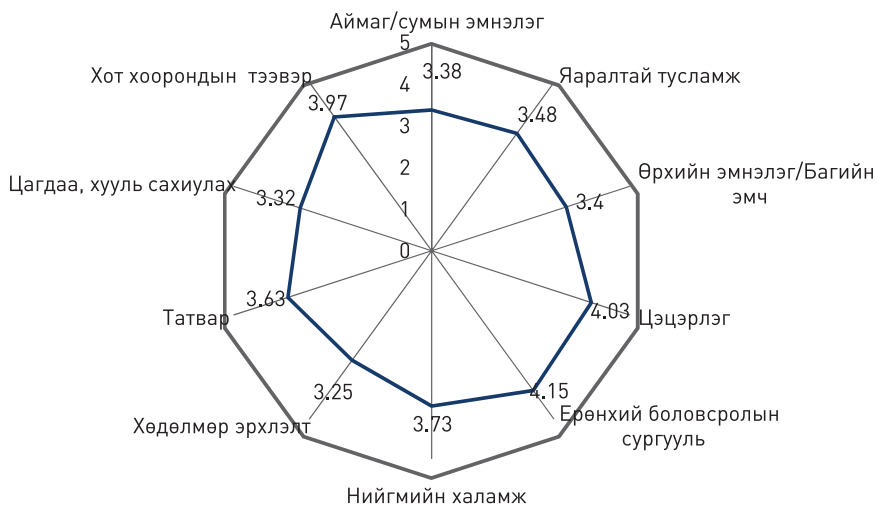
*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Алтанбулаг сум, 50 настай, эмэгтэй)*

Сүүлийн нэг жилд гэр бүлээрээ амралт, аялалд явсан эсэх болон орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ гэсэн хувьсагчуудын хооронд статистикийн өндөр ач холбогдол бүхий хамаарал байгаа ($p=0.000$) нь дээрх дүгнэлтийг улам бүр баталгаажуулав.

5.2. Үйлчилгээний хүртээмж

Үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээ, эрэмбэ: Төрөөс иргэдэд хэрэгцээтэй үйлчилгээг хүртээмжтэй, чанартай, шат дамжлага багатай, хүнд суртал чирэгдэлгүй хүргэхийг зорьдог. Төрийн үйлчилгээний нэн тэргүүний шалгуур нь хүртээмж учир энэхүү судалгаагаар аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүд төрөөс үзүүлж буй гол үйлчилгээний хүртээмжийг хэрхэн үнэлж байгааг судалсан болно. Төрийн үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээг Лайкертын хэмжээс буюу 1-5 оноогоор авч үзсэн ба үнэлгээг жинлэсэн дундаж утгаар харьцуулан харуулав.

Зураг 21. Үйлчилгээний хүртээмжийн талаарх үнэлгээ (дундаж утгаар)

Тайлбар: Хэмжилтэд 1=маш хангалтгүй 2=хангалтгүй, 3=дунд зэрэг, 4=сайн, 5=маш сайн гэсэн утга илэрхийлнэ.

Иргэд аймаг, сумын төвийн аль алинд байх нийтлэг 10 үйлчилгээний 2-т нь хүртээмжийн хувьд сайн, үлдсэн 8-д нь дунд зэрэг гэсэн үнэлгээг өгснөөс орон нутгийн иргэдийн төрийн үйлчилгээний хүртээмжийн талаарх сэтгэл ханамж дундаж түвшинд байгаа нь тодорхой байна. Нийслэлийн өрхүүд ч дээрх 10 үйлчилгээний 8 нь хүртээмжийн хувьд дундаж, 2 нь сайн байдаг гэж үнэлсэн тул төрийн үйлчилгээний хүртээмжийн ерөнхий үнэлгээ аймаг, сумын төв, нийслэлийн түвшинд үндсэндээ адил байгаа нь харагдлаа.

Дээрх үйлчилгээний хүртээмжид өгсөн үнэлгээг дундаж утгаар нь эрэмбэлэхэд нэгдүгээрт, ерөнхий боловсролын сургууль (4.15) хоёрдугаарт, цэцэрлэг (4.03), гуравдугаарт, хот хоорондын тээвэр (3.97), дөрөвдүгээрт, нийгмийн халамж (3.73), тавдугаарт, татвар (3.63), зургаадугаарт, яаралтай тусламж (3.48), долдугаарт, яаралтай тусламж (3.40), наймдугаарт, аймаг/

сумын эмнэлэг (3.38), есдүгээрт, цагдаа, хууль сахиулах (3.32), аравдугаарт, хөдөлмөр эрхлэлт (3.25)-ийн үйлчилгээ багтаж байна.

Манай сумын хувьд 2 жилийн өмнө шинэ сургуулийн байртай болсон, цэцэрлэгийн багтаамж 75 байсныг 100 болгож нэмсэн зэрэг ажлуудыг хийсэн нь суурь үйлчилгээний хүртээмжийг сайжруулахад нөлөөлж байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Асгат сум, 54 настай, эрэгтэй)*

Өрхийн гишүүдийн хүн ам зүйн шинжийн талаарх бүлэгт сургуулийн өмнөх боловсрол, ерөнхий боловсролын сургуульд хамрагдалт өндөр үзүүлэлттэй байсан нь эдгээр үйлчилгээний хүртээмжийг сайн гэж үзэж, нэг, хоёрдугаарт үнэлсэнтэй уялдаж байна. Харин Улаанбаатар хотын өрхүүд ерөнхий боловсролын үйлчилгээний хүртээмжийг дунд зэрэг (2.25), цэцэрлэгийг хамгийн хүртээмж муутай (1.93) үйлчилгээний нэгд багтааж байснаас үзэхэд төрийн үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээний эрэмбэд суурьшлаар тодорхой ялгаа ажиглагджээ.

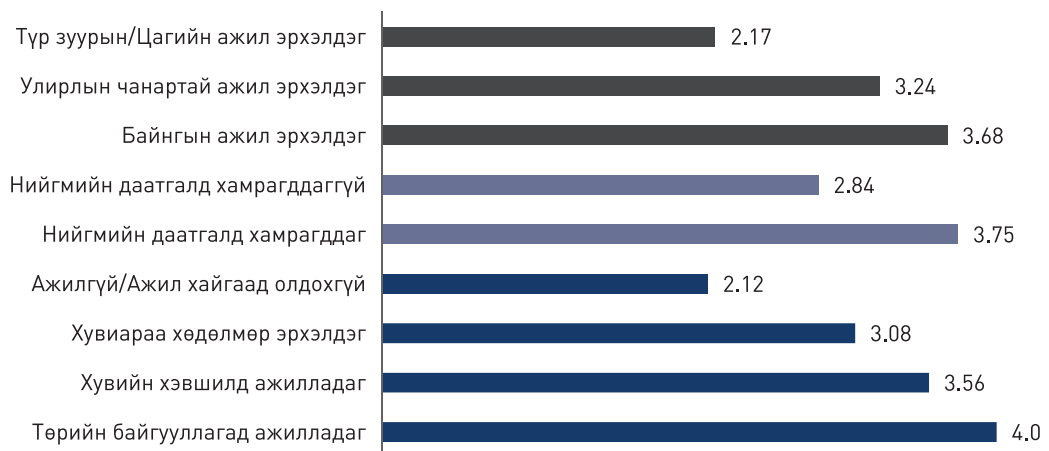
Ийнхүү аймаг, сумын төв болон нийслэлийн хувьд боловсролын үйлчилгээний хүртээмжийг ялгаатай үнэлэхэд нөлөөлж буй гол хүчин зүйлийн нэг нь хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөн, түүнээс үүдэлтэй хүн амын төвлөрөл ба үйлчилгээ үзүүлэх байгууллагын тоо, хүчин чадлын зохистой бус харьцаа юм. Өөрөөр хэлбэл, Улаанбаатар хотын хүн амын өсөлтийг үйлчилгээ үзүүлэх байгууллагын тоо, хүчин чадал гүйцэхгүй байгаа явдал нь үйлчилгээний хүртээмжийг хязгаарлаж байгаа ба энэ нь боловсролын салбарт мөн илэрч байна. Жишээлбэл: 2017-2018 оны хичээлийн жилд нийслэлийн хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулж буй төрийн өмчийн 134 сургуулиас 31 сургууль 3 ээлжээр хичээллэж байгаа бөгөөд анги дүүргэлт стандарт хэмжээнээс⁸ хэтэрсэн буюу нэг ангид 40-өөс дээш хүүхэд суралцаж буй 17 сургууль байна (НБГ, 2017, хууд. 51). Улаанбаатар хотын хэмжээнд сургуулийн өмнөх боловсролын үйлчилгээний хамран сургалтын бохир жин 77.7 хувь (НБГ, 2017, хууд. 9) байгаагаас 2-5 насны 100 хүүхэд тутмын 22-23 нь цэцэрлэгийн үйлчилгээний гадна үлдэж байгааг харж болно.

Үүн дээр нэмээд төрийн өмчийн цэцэрлэгт хүүхдүүдээ хамруулах асуудал сугалаанд суурилсан байдлаар шийдэгддэг, нэг ангид ногдох хүүхдийн тоо олон, мөн цэцэрлэгийн үйлчилгээний хүртээмжид хувийн хэвшлийн цэцэрлэг, хүүхэд харах үйлчилгээ багагүй хувь нэмэр үзүүлдэг зэргийг харгалзвал Улаанбаатар хотод төрийн өмчийн цэцэрлэгийн хүртээмж тийм ч хангалттай бус байгаа нь тодорхой байна.

⁸ Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайд, Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн сайд, Сангийн сайдын хамтарсан 2007 оны 307/91/237 дугаар тушаалаар "Анги дүүргэлтийг ердийн сургалттай сургуулийн бага ангид 30-35 (багийн салбар бүлэгт 20-оос доошгүй), дунд, ахлах ангид 32-35 байхаар зохион байгуулах" - аар журамлаж, нэг ангид ногдох сурагчдын тооны стандартыг тогтоосон байдаг.

Нийслэл, сумын төвийн болон аймгийн төвийн иргэдийн хувьд хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээний хүртээмж хамгийн тааруу байна хэмээн дуу нэгтэйгээр үнэлж байгаа нь ажлын байр бий болгох, ажилд зуучлах, ажлын байрны талаар мэдээлэл түгээх, сургалт зохион байгуулах зэргээр хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйлчилгээний хүртээмжийг илүү сайжруулах хэрэгцээ, шаардлагыг илэрхийлж байна. Учир нь цалинтай хөдөлмөр эрхэлдэггүй, байнгын ажлын байраар хангагдаагүй, нийгмийн даатгалд хамрагддаггүй гишүүнтэй өрхүүд хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээг хангалтгүй хэмээн үнэлэх хандлага өндөр байв.

Зураг 22. Хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээний хүртээмжийн дундаж үнэлгээ, өрхийн гишүүдийн эдийн засгийн идэвхийн зарим үзүүлэлтээр

Хэмжилтэд 1=маш хангалтгүй 2=хангалтгүй, 3=дунд зэрэг, 4=сайн, 5=маш сайн гэсэн утга илэрхийлнэ.

Зургаас үзэхэд, төрийн болон хувийн хэвшилд байнгын ажилтай, нийгмийн даатгалд хамрагддаг гишүүнтэй өрхийн хувьд хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээг дунджаас (3.25) өндөр үнэлж байгаа нь харагдаж байна. Жишээ нь: Өрхийн хэн нэгэн гишүүн төрийн албанд ажилладаг өрхүүд хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээний хүртээмжид сайн буюу жинлэсэн дундаж утгаар 4.00 гэж үнэлсэн байхад ажилгүй гишүүнтэй өрхүүд уг үйлчилгээнд хангалтгүй гэсэн үнэлгээг өгчээ. Мөн эрхэлж буй ажил нь байнгын эсвэл түр зуурын эсэхээс хамааран хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээ 1.51 пунктээр ялгаатай байлаа.

Түүнээс гадна хөдөлмөр эрхэлж байгаа хэдий ч цалин бага, ажлын нөхцөл тааруу, сургалтад хамрагдах, хөгжих, дэвших боломжгүй зэрэг шалтгааны улмаас хөдөлмөрийн эрхлэлтийн үйлчилгээнд тааруу үнэлгээ өгөх хандлага ажиглагдсан.

Дунд давхрааг бүрдүүлж буй гол бүлэг болох төрийн албан хаагчдын цалинг 2013 оноос хойш огт нэмээгүй. Гэтэл энэ хугацаанд өргөн хэрэглээний бараа, үйлчилгээний үнэ ханш өдрөөс өдөрт өсөн нэмэгдэж, нөгөө дунд гээд байгаа бүлгийн амьжиргаа улам бүр хэврэг болсоор, зарим нь ядуусын эгнээнд шилжсээр байна. Төрөөс цалинг нэмэх байтугай төрийн албан хаагчдын цалингийн шатлал, зэрэглэлийг нэмэхгүй гэсэн УИХ-ын тогтоол гаргасан нь үнэн хэрэгтээ дунд давхрааг дэмжихийн эсрэг бодлого болохын зэрэгцээ хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлого, үйлчилгээ хангалтгүй хэрэгжсэнийг харуулж байна.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлага
(Дундговь аймаг, Луус сум)*

Хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээг хөдөлмөр хийж байгаа хүмүүсийг бүх талаар хөгжүүлэх, тэдний цалин хөлсний хангамжийг сайжруулахад чиглэдэг гэж үзвэл энэ үйлчилгээ тааруу л болж дүгнэгдэнэ. Нутгийн удирдлагын байгууллагад ажиллагчдыг сургах, хөгжүүлэх үйл ажиллагаа огт байдаггүй. Миний хувьд нутгийн удирдлагын байгууллагад 16 жил ажиллаж байгаа боловч нэг ч сургалтад хамрагдаж, гадаад дотоод явж үзээгүй. Бас бид хөлсгүй хөдөлмөрт байнга татагдаж ажилладаг. Жишээ нь: Сая түймэр унтраах ажилд дайчлагдаад 10 хоног ажиллахад нэг ч төгрөгийн нэмэлт цалин өгөөгүй. Гэрээсээ хол, хоол, нойргүй ажилласнаар эрүүл мэндийн талаас эрсдэл үүсдэг. Манай байгууллагын 2 хүн маажууртай болсон жишээ бий.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлага
(Сэлэнгэ аймаг, Сүхбаатар сум)*

Үйлчилгээний хүртээмжийн ялгаатай байдал: Үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээг суурьшлаар харьцуулан үзэхэд, сумын төвийн иргэд дурдсан төрийн үйлчилгээний хүртээмжийг 3.34-4.14 гэсэн дундаж утгаар, аймгийн төвийн сумын иргэд 3.11-4.15 гэсэн дундаж утгаар үнэлсэн ба бүхий л үйлчилгээний тухайд сумын төвийн иргэдийн үнэлгээ бага зэрэг өндөр байв.

Хүснэгт 17. Үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээ, суурьшлаар (дундаж утгаар)

Үйлчилгээ	Аймгийн төвийн сум	Хөдөөгийн сум	Нийт
Аймаг/сумын эмнэлэг	3.28	3.48	3.38
Яаралтай тусламж	3.42	3.55	3.48
Өрхийн эмнэлэг/Багийн эмч	3.31	3.40	3.40
Цэцэрлэг	3.94	4.12	4.03
Ерөнхий боловсролын сургууль	4.15	4.14	4.15
Нийгмийн халамж	3.53	3.93	3.73
Хөдөлмөр эрхлэлт	3.11	3.34	3.25
Татвар	3.44	3.83	3.63
Цагдаа, хууль сахиулах	3.30	3.38	3.32
Хот хоорондын тээвэр	3.94	3.99	3.97
Дундаж	3.54	3.72	3.62

Энэ нь нэг талаас саймгийн төвийн өрхүүд ерөнхий боловсролын үйлчилгээнд сайн буюу 4-өөс өндөр дундаж үнэлгээ өгсөн байхад сумын төвийн өрхүүд ерөнхий боловсролын сургуулиас гадна цэцэрлэгийн үйлчилгээнд сайн гэсэн үнэлгээг өгснөөр, өөрөөр хэлбэл хүртээмж сайтай 2 үйлчилгээг нэрлэснээс харагдаж байна. Мөн аймгийн төвийн өрхийн үйлчилгээний хүртээмжийн дундаж үнэлгээ сумын төвийнхөөс үл ялиг буюу 0.18 пунктээр доогуур байна.

Аймгийн төвийн болон сумын төвийн өрхүүдийн аль аль нь ерөнхий боловсролын сургууль, цэцэрлэг, хот хоорондын зорчигч тээвэр, нийгмийн халамж, татварын үйлчилгээг бусад үйлчилгээтэй харьцуулахад хүртээмж сайтай гэж үнэлснээр эрэмбийн хувьд 1-5-д жагссан бол хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээг хүртээмжийн хувьд хамгийн тааруу гэж үзсэнээр дундаж утгаар 10 дугаарт эрэмбэлэгдсэн байна.

Бусад үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээ суурьшлаар бага зэрэг ялгаатай байгаа нь Хүснэгт 17-оос харагдав. Жишээ нь: Аймгийн төвийн оршин суугчид нэгдсэн эмнэлгийн хүртээмжийг цагдаа, хууль сахиулах үйлчилгээний дараа есдүгээрт эрэмбэлсэн бол сумын төвийн оршин суугчид сумын эмнэлгийн хүртээмжийг яаралтай тусламжийн дараа наймдугаарт нэрлэжээ.

Эрүүл мэндийн байгууллагын үйлчилгээ тааруу байна. Эрүүл мэндийн асуудал тулгарвал аймгийн төв орох, цаашлаад хот орох хэрэг гардаг. Дээрээс нь хөгшчүүдийн байнга хэрэглэдэг эм тариа маш их үнэтэй. Бид нарын тэтгэвэр чинь үндсэндээ цайны сүү, даралтны эмэндээ таарах шахаад байдаг.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Алтанбулаг сум, 62 настай, эрэгтэй)*

Ийнхүү нийгмийн суурь үйлчилгээний нэг болох эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмжид аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны иргэд төдийлөн сэтгэл ханамжтай бус байгаа нь аймгийн төвд төрөлжсөн нарийн мэргэжлийн эмнэлэг байхгүй, сумын төвд зөвхөн анхдагч шатлалын эрүүл мэндийн байгууллага үйл ажиллагаа явуулдагтай холбоотой юм.

Эрүүл мэнд, боловсролыг дэмжих үйлчилгээ: Амьдралын чанар, хүний хөгжлийн хамгийн чухал хүчин зүйл бол эрүүл мэнд. Иймээс дунд давхрааны өрхүүд гишүүдийнхээ эрүүл мэндийн байдалд хэрхэн анхаарч, ямар үйлчилгээ авч байгаа талаар судалсан юм. Аймаг, сумын төвийн дунд давхраанд хамаарах өрхүүдийн 39.7 хувь болох 189 өрх гишүүдийнхээ эрүүл мэндийг хамгаалах зорилгоор тодорхой арга хэмжээ авдаг, үлдсэн 60.3 хувь нь ямар нэгэн арга хэмжээ авдаггүй гэж хариулсан (Зураг 23).

Улаанбаатар хотод хийгдсэн судалгаагаар нийт өрхийн 84.5 хувь нь гишүүдийнхээ эрүүл мэндийн хамгаалах ямар нэгэн арга хэмжээ авдаг гэсэн үр дүнтэй харьцуулахад хотын иргэдийн эрүүл мэнддээ анхаарах байдал илүү байна. Үүнд хотын орчин ахуй тааруу учир эрүүл мэндийн эрсдэлт

хүчин зүйлийн нөлөө өндөр, эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлэх, бүтээгдэхүүн худалдаалах олон байгууллагууд үйл ажиллагаа явуулдаг, энэ чиглэлийн мэдээлэл, сурталчилгаа өргөн, үүнийг дагаад иргэдийн эрүүл мэндийн боловсрол харьцангуй сайжирч байгаа зэрэг хүчин зүйл нөлөөлж байж болох талтай.

Зураг 23. Эрүүл мэндээ хамгаалах зорилгоор авдаг арга хэмжээ (хувиар)

Тайлбар: Олон сонголттой асуулт учир нийлбэр 100 хувиас илүү гарна.

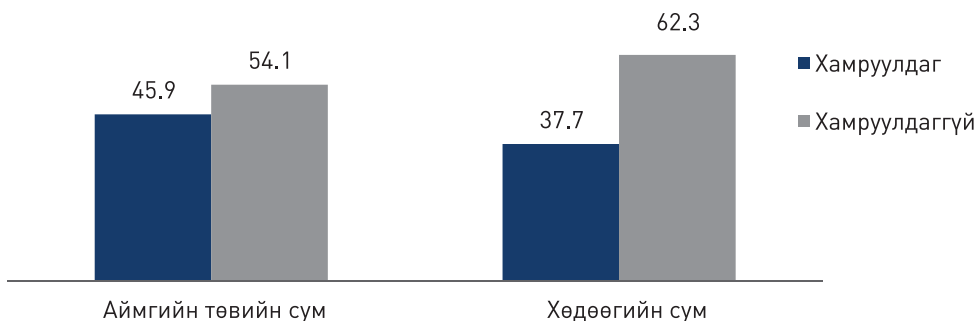
Зургаас үзэхэд, судалгаанд хамрагдсан аймаг, сумын төвийн өрхүүдийн 39.8 хувь нь эрүүл мэндээ хамгаалах зорилгоор урьдчилан сэргийлэх үзлэгт хамрагддаг, 25.0 хувь нь аминдем хэрэглэдэг, 17.3 хувь нь дасгал, хөдөлгөөн хийдэг гэснээр эрүүл мэндээ хамгаалах хамгийн чухал арга нь урьдчилан сэргийлэх үзлэг, оношлогоонд хамрагдах явдал болж байна. Харин нийслэлийн дунд давхрааны өрхүүд эрүүл мэндийн урьдчилан сэргийлэх үзлэгт хамрагдахаас (26.9 хувь) илүүтэй аминдем хэрэглэх (42.4 хувь), фитнес, бассейн зэрэг зориудын дасгал хөдөлгөөн хийх (30.2 хувь) байдлаар гишүүдийнхээ эрүүл мэндэд анхаардаг нь орон нутгийн өрхүүдээс ялгаатай хандлага байв.

Дурдсанаас бусад аргаар, тодруулбал, бясалгал/иог хийх, мацаг барих, хоол хүнсэндээ анхаарах зэрэг хариултыг өгсөн өрхүүд хамгийн бага буюу нийт өрхийн 1.3 хувийг эзэлжээ.

Эрүүл мэндээс гадна өрхийн гишүүдийнхээ боловсрол, хөгжилд анхаардаг байдлыг хүүхдүүдээ дугуйлан, дамжаа зэрэг боловсролыг дэмжих үйлчилгээнд хамруулдаг эсэхээр судалж үзсэн болно. Ингэхэд, аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны нийт өрхийн 10.5 хувь нь сургуулийн насны хүүхэдгүй байсан бол 37.5 хувь нь хүүхдүүдээ дугуйлан, дамжаанд хамруулдаг, 52.0 хувь нь

хамруулдаггүй гэсэн үр дүн гарсан. Суурьшлаар авч үзэхэд, аймгийн төвийн сурагчдын тухайд хичээлийн бус цагаараа сонирхсон дугуйлан, дамжаандаа хамрагдах, улмаар хөгжих боломж сумын төвтэй харьцуулахад 8.2 пунктээр илүү байгаа нь харагдав.

Зураг 24. Хүүхдүүдээ дугуйлан, дамжаанд хамруулдаг эсэх, суурьшлаар (хувиар)

Тайлбар: Сургуулийн насны хүүхэдтэй өрхөөс тооцсон хувь.

Улаанбаатар хотын судалгаагаар дунд давхрааны нийт өрхийн 16.2 хувь нь хүүхдүүдээ дугуйлан, дамжаанд хамруулдаг гэсэн үр дүн гарсантай харьцуулахад сум, аймгийн төвийн хүүхдүүдийн хувьд дугуйлан, дамжаанд хамрагдах явдал дунджаар 2 дахин өндөр байгаа нь сайшаалтай үзүүлэлт юм. Ийнхүү боловсролын дэмжих үйлчилгээний хүртээмж нийслэлтэй харьцуулахад орон нутагт илүү байгаа нь юуны өмнө хичээлийн анги, танхимын хүрэлцээ, хангамжтай холбоотой. Нийслэлийн ихэнх сургууль 2, зарим нь 3 ээлжээр хичээллэж, сургууль дээрээ хүмүүжил, төлөвшлийн үйл ажиллагаа явуулах боломж хязгаарлагдмал байдаг бол аймгийн, нэн ялангуяа сумын төвд анги, танхимын хүрэлцээ, хангамж харьцангуй сайтай. Түүнээс гадна цөөн тооны сурагчтай сургуулиудад багшийн цагийн гүйцэтгэлийг үндсэн хичээлээс гадна хичээлээс гадуурх үйл ажиллагаагаар тооцдог учир сум, аймгийн төвийн сургуулийн багш нар дугуйлан, секц хичээллүүлэх нь илүү, улмаар сурагчид хамрагдах боломж өндөр байдаг нь харагдсан. Мөн соёлын төвдөө гоцлол дуу, бүжиг гэх мэт дугуйлан хичээллүүлдэг сумд ч байсан юм.

5.3. Нийгмийн сүлжээ, оролцоо

Мэдээллийн эх сурвалж, хэрэглээ: Мэдээлэл нь хувь хүний хөгжил, өрхийн амьжиргаанд чухал үүрэгтэй бөгөөд олон төрлийн мэдээллүүд нэгдэн нийлж, тухайн хувь хүн, өрхөд мэдлэг, туршлага бий болгодог. Иймээс “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Аймаг, сумын суурин өрхийн судалгаа”-нд дунд давхрааны өрхүүдийн мэдээллийн эх сурвалж, хэрэглээг тодорхой

асуултуудаар судалсан болно.

Судалгаанд хамрагдсан 400 өрхийн хувьд гишүүд нь нийгэм, соёл, улс төр, эдийн засгийн талаарх мэдээллийг ямар эх сурвалжаас авдгийг 3 хүртэл сонголттойгоор асуухад давхардсан тоогоор нийт 400 өрхийн 352 нь буюу 88.0 хувь нь зурагтын сувгаас, 297 нь буюу 71.8 хувь нь интернэтээс мэдээлэл авдаг нь хамгийн өндөр давтагдсан хариултууд болж байна.

Зураг 25. Мэдээлэл авдаг гол эх сурвалж (хувиар)

Тайлбар: Олон сонголттой асуулт учир нийлбэр 100 хувиас илүү гарна.

Үүний дараагаар найз нөхөд, ажлын хамт олон, сонин хэвлэл, хамаатан саднаасаа мэдээлэл авдаг гэсэн хариулт 11.8-32.2 хувийг эзэлж байна. Эндээс аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн хувьд зурагт, интернэт, найз нөхөд болон ажлын хамт олон нь мэдээллийн нийтлэг эх сурвалж болдгийг харж болно.

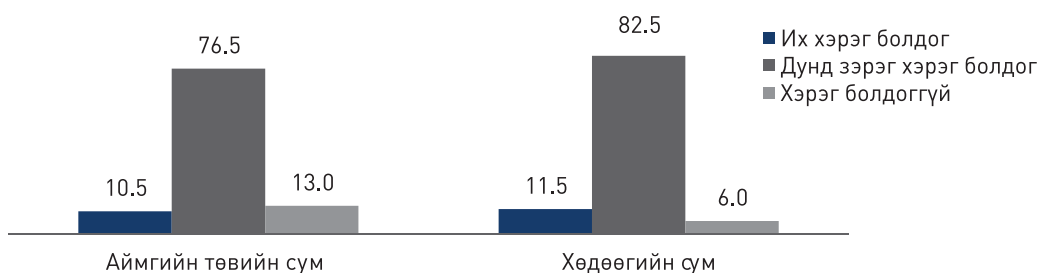
Нийслэл Улаанбаатар хоттой харьцуулахад зурагтыг гол эх сурвалж болгох хандлага үл ялиг бага (5.8 пунктээр доогуур) интернэтийг гол эх сурвалж болгох хандлага илүү (9.4 пунктээр өндөр), мөн багийн хурал, нутгийн иргэд, хамаатан садан зэрэг сурвалжаас мэдээлэл авах хандлага давамгайл (26.7 пунктээр өндөр) зэрэг ялгаа ажиглагдаж байна. Харин сонин хэвлэл, ФМ радио, найз нөхөд болон ажлын хамт олноос голчлон мэдээлэл авдаг өрхүүдийн хувь нийслэлтэй бараг адил (тус бүр 0.6-1.6 пунктын ялгаатай) байлаа.

Өрхийн гишүүдийн хувьд дээр дурдсан эх сурвалжаас авсан мэдээлэл ажил болон амьдралд нь хэр зэрэг хэрэг болдгийг лавлахад, 11.0 хувь нь их, 79.5 хувь нь дунд зэрэг хэрэг болдог гэсэн бол 9.5 хувь нь огт хэрэг болдоггүй, эсвэл хэрэглэдэггүй гэжээ. Үүнээс судалгаанд хамрагдсан 10 өрх тутмын 9 нь авсан мэдээллийг ажил, амьдралд ямар нэгэн байдлаар хэрэглэдэг болох нь харагдав. Мэдээллийн хэрэглээг суурьшлаар авч үзвэл дараах байдалтай байна (Зураг 26).

Хэдийгээр мэдэгдэхүйц ялгаа ажиглагдаагүй боловч хөдөөгийн өрхийн гишүүдийн мэдээллийн хэрэглээ, ашиглалт үл ялиг илүү байна. Учир нь сумын

төвийн өрхүүд авсан мэдээлэл ажил амьдралд ихээхэн нэмэр болдог гэсэн хариултыг огт хэрэг болдоггүй гэсэн хариултаас илүү (5.5 пункт) сонгосон байв. Эндээс Улаанбаатар хотын өрхүүдтэй харьцуулахад аймаг, сумын төвийн өрхүүд авсан мэдээллээ хэрэглэх байдал доогуур байгааг тэмдэглэх шаардлага бий. Жишээ нь: Улаанбаатар хотоос судалгаанд хамрагдсан өрхийн 35.1 хувь нь авсан мэдээлэл ажил, амьдралд их хэрэг болдог гэж хариулсан нь орон нутгийн өрхийн өгсөн мөн хариултаас даруй 3.2 дахин өндөр үзүүлэлт болж байна.

Зураг 26. Мэдээллийн хэрэглээ, суурьшлаар (хувиар)

Иргэд өөрсдийгөө тодорхой эх сурвалжаас мэдээлэл авдаг гэж үзэж байгаа ч мэргэжилтнүүд иргэдэд мэдээлэл, мэдлэг ихээхэн дутагдалтай, ажил, амьдралдаа хэрэг болохуйц чухал мэдээллийг тэр бүр олж авч авдаггүй, мэдээллийг ашиглан улмаар амьдрал ахуйгаа дээшлүүлэх боломж бага байна гэж үзэх хандлага ажиглагдсан.

Хөвсгөл аймагт засмал зам тавигдсан, аялал жуулчлал өргөжиж байгаатай холбоотой шинэ боломжууд нээгдэж байгаа боловч иргэдэд мэдлэг, мэдээлэл ихээхэн дутагдаж байна. Хаана түүхий эдээ зарвал үнэд хүрэх, ямар аргаар бизнесээ хөгжүүлэх, бусадтай хэрхэн хамтрах талаар ойлголт сул. Иймээс боломжид тулгуурлан бизнес хөгжүүлэх чадавхийг бэхжүүлэх хэрэгцээ байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймаг, Тариалан сум, 45 настай, эрэгтэй)*

Иргэдийн мэдлэг, мэдээллийг сайжруулах, бэлэнчлэх сэтгэлгээг өөрчлөх тал дээр нэлээд анхаарч байна. "Иргэдээ сонсьё" уулзалт зохион байгуулах, багийн хурлуудаар дамжуулан мэдээлэл хийх, хотоос багш урьж хичээл заалгах зэрэг арга хэмжээг авч хэрэгжүүллээ.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлага
(Сэлэнгэ аймаг, Жавхлант сум, 48 настай, эрэгтэй)*

Ямар эх сурвалжаас авсан мэдээлэл илүүтэй хэрэглэгдэж байгааг сонирхоход, зурагт, интернэт, сонин хэвлэлээс гадна багийн хурал, нутгийн иргэдээс авсан мэдээллийн ашиглалт бусад эх сурвалжтай харьцуулахад өндөр байв.

Хүснэгт 18. Мэдээллийн хэрэглээ, эх сурвалжаар (хувиар)

Эх сурвалж	Их	Дунд зэрэг	Хэрэг болдоггүй	Бүгд	Тоо	Дундаж утга
Зурагт	9.7	82.4	8.0	100.0	352	2.02
Сонин хэвлэл	17.0	75.5	7.5	100.0	53	2.09
ФМ, радио	0.0	77.8	22.2	100.0	9	1.78
Интернэт	13.9	78.0	8.0	100.0	287	2.06
Найз нөхөд, ажлын хамт олон	10.1	79.1	10.9	100.0	129	1.99
Хамаатан садан	10.6	76.6	12.8	100.0	47	1.98
Багийн хурал	5.1	89.7	5.1	100.0	39	2.00
Нутгийн иргэд	22.2	70.4	7.4	100.0	27	2.15
Нийт	11.0	79.5	9.5	100.0	400	2.01

Тайлбар: 1=хэрэг болдоггүй, 2=дунд зэрэг, 3=их хэрэг болдог гэсэн утгыг илэрхийлнэ.

Улаанбаатар хотын өрхүүдийн тухайд интернэт (дундаж утга 2.35), сонин хэвлэл (дундаж утга 2.35)-ээс авсан мэдээллийн хэрэглээ хамгийн өндөр байсан бол орон нутгийн өрхүүдийн тухайд дээрх эх сурвалжуудаас авсан мэдээллийн ашиглалт хоёр, гуравдугаарт эрэмбэлэгдэж, нутгийн иргэдээс авсан мэдээллийн хэрэглээ нэгдүгээрт эрэмбэлэгдсэн онцлогтой байна.

Тусламж, дэмжлэг: Аймаг, сумын дунд давхрааны өрхүүд бусдад санхүүгийн болон эд материалын тусламж, дэмжлэг үзүүлдэг байдлыг судлахад, 3 өрх тутмын нэг нь тогтмол болон хааяа үзүүлдэг, 2 нь огт үзүүлдэггүй гэсэн үр дүн гарав.

Хүснэгт 19. Бусдад санхүү, эд материалын тусламж үзүүлдэг байдал (хувиар)

Тусламж үзүүлдэг хүмүүс	Тогтмол	Хааяа	Огт үгүй	Бүгд	Дундаж утга
Эцэг/эх	12.3	37.3	50.4	100.0	1.62
Өрх тусгаарласан хүүхдүүд	3.5	13.5	83.0	100.0	1.21
Төрсөн ах дүүс	4.3	33.3	62.4	100.0	1.42
Хамаатан садан	1.9	31.8	66.3	100.0	1.36
Найз нөхөд	1.8	24.8	73.4	100.0	1.28
Дэмжлэг хэрэгтэй бусад хүн	1.5	15.3	83.2	100.0	1.18
Дундаж	4.2	26.0	69.8	100.0	1.35

Тайлбар: 1=огт үгүй, 2=хааяа, 3=тогтмол гэсэн утгыг илэрхийлнэ.

Санхүүгийн болон эд материалын тусламж үзүүлдэг жинлэсэн дундаж утга 1.35 байгаа нь аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүд бусдад эдийн засгийн шинжтэй тусламж тэр бүр үзүүлдэггүй болохыг харуулж байна. Улаанбаатар хотын хувьд бусдад санхүү, эд материалын дэмжлэг үзүүлэх байдал дундаж түвшинд (2.53) байсантай харьцуулахад энэ нь 1.18 пунктээр доогуур үзүүлэлт юм.

Гэхдээ иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас аймаг, сумын дунд давхрааны өрхүүд боломж гарвал бусдад, ялангуяа эцэг эх болон хамаатан садандаа туслахыг хичээдэг болох нь ажиглагдсан. Иймээс ч эдийн засгийн шинжтэй тусламжийг эцэг, эх, төрсөн ах, дүүс болон хамаатан садандаа тогтмол бус шинжтэйгээр үзүүлэх хандлага арай илүү байгааг дээрх хүснэгтийн үр дүн харуулав.

Иргэдтэй хийсэн ярилцлагын мэдээллийг нэгтгэж үзвэл, дунд давхрааны өрхүүд бусдад дараах хэлбэрээр эдийн засгийн шинжтэй дэмжлэг, туслалцаа үзүүлдэг байна. Үүнд:

- Боломжтой үедээ мөнгө зээлдүүлэх;
- Өөрийнхөө нэр дээр зээл авч өгөх;
- Амьдралын боломж тааруу нэгнийхээ хүүхдийн сургалтын төлбөрт нэмэр болох;
- Хүнс, бараа зээлээр худалдах;
- Өвлийн идэш бэлтгэж өгөх;
- Хямд үнээр мах, сүүгээ зарах;
- Хуучин, өмсөхгүй хувцсаа илүүчлэх;
- Цагаан сарын үеэр тавгийн идээ, бэлэг сэлт явуулах;
- Хашаа, байшин барихад цалин авалгүйгээр туслах;
- Гар утас, сууцны төлбөрийг төлөх зэрэг болно.

Бусдад эдийн засгийн шинжтэй дэмжлэг үзүүлэх байдлыг эцэг, эхдээ санхүү, эд материалын дэмжлэг үзүүлэх давтамжаар төлөөлүүлээд энэ нь өрхийн эдийн засгийн төлөв байдлаас хэрхэн хамаарч байгааг судлахад дараах үр дүн гарсан (Хүснэгт 20).

Сумын төвтэй харьцуулахад аймгийн төвийн хувьд тогтмол биш боловч эцэг эхдээ эдийн засгийн тусламж үзүүлэх хандлага өндөр байдаг байна. Түүнчлэн орлого нь амьжиргаандаа хангалттай хүрэлцдэг ($p=0.000$), улмаар мөнгөн хуримтлалтай ($p=0.007$), сар бүр ямар ямар нэгэн зээл төлдөггүй ($p=0.082$) өрхүүдийн тухайд эцэг эхдээ мөнгө, санхүү болон эд материалын дэмжлэг үзүүлэх явдал илүү байдаг ажээ. Жишээ нь: Өрхийн орлогоо хангалттай гэж үзэж буй өрхүүдийн 71.4 хувь нь эцэг эхдээ эдийн засгийн тусламж үзүүлдэг бол, өрхийн орлого нь хангалтгүй хүрэлцдэг өрхүүдийн 39.3 хувь нь эцэг эхдээ эдийн засгийн талаас тусалдаг ажээ. Мөн хадгаламжтай болон хадгаламжгүй өрхүүдийн эцэг эхдээ эдийн засаг, санхүүгийн тусламж үзүүлэх байдал 15

пунктээр зөрүүтэй байна.

Хүснэгт 20. Эцэг эхдээ санхүү, эд материалын дэмжлэг үзүүлдэг давтамж, сонгосон үзүүлэлтээр (хувиар)

Сонгосон үзүүлэлт	Тогтмол	Хааяа	Огт үгүй	Бүгд	Тоо
Суурьшил					
Аймгийн төвийн сум	11.0	45.0	44.0	100.0	200
Хөдөөгийн сум	13.5	29.5	57.0	100.0	200
Орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ					
Хангалттай	30.9	40.5	28.6	100.0	42
Дунд зэрэг	13.4	39.7	46.9	100.0	209
Хангалтгүй	5.4	32.9	61.7	100.0	149
Хадгаламжтай эсэх					
Тийм	16.7	43.4	40.0	100.0	120
Үгүй	10.4	34.6	55.0	100.0	280
Зээлтэй эсэх					
Тийм	12.3	37.7	50.0	100.0	342
Үгүй	12.1	34.5	53.4	100.0	58
Нийт	12.3	37.3	50.4	100.0	400

Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн бусад өрх, хүмүүст санхүүгийн бус дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх хандлагыг судлахад үндсэндээ хоёр өрх тутмын нэг нь дэмжлэг үзүүлдэг, үлдсэн нэг нь үзүүлдэггүй гэсэн үр дүн гарч байна. Улаанбаатар хотоос судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн 65.0 хувь нь бусдад эдийн бус дэмжлэг үзүүлдэг гэсэнтэй харьцуулбал орон нутгийн өрхүүдийн бусдад санхүүгийн бус дэмжлэг үзүүлэх хандлага 14 пунктээр доогуур байна.

Хүснэгт 21. Бусдад санхүүгийн бус дэмжлэг үзүүлэх байдал, суурьшлаар (хувиар)

Дэмжлэгийн хэлбэр	Аймгийн төвийн сум	Хөдөөгийн сум	Нийт
<i>Дэмжлэг үзүүлдэг:</i>	51.0	51.0	51.0
Зөвлөгөө чиглэл өгөх, зохицуулах	30.5	32.5	31.5
Ажилд нь туслах	5.0	4.5	4.8
Нийгмийн үйлчилгээнд хамрагдахад зуучлах	24.5	25.0	24.8
Бусад төрлийн дэмжлэг үзүүлэх	3.5	1.0	2.3
<i>Дэмжлэг үзүүлдэггүй</i>	49.0	49.0	49.0
Тоо	200	200	400

Тайлбар: Олон сонголттой асуулт тул нийлбэр 100 хувиас илүү гарна.

Аймаг, сумын дунд давхрааны өрхүүдийн зүгээс үзүүлж буй санхүүгийн бус дэмжлэгийн төрлийг тодруулахад, нийт өрхийн 31.5 хувь нь зөвлөгөө чиглэл өгч, зохицуулах чиглэлийн дэмжлэг үзүүлдэг байна. Өрхүүд бие биедээ амьдрал

ахуйгаа хэрхэн авч явах, малаа яаж өсгөх, хэрэгтэй бараа, бүтээгдэхүүнийг хаанаас авах зэргээр зөвлөгөө чиглэл өгдөг болох нь харагдаж байна.

Мөнгө, санхүүгийн талаас өгөөд байх юм байхгүй. Харин хөдөөний ах дүүстээ малаа яаж өсгөх, хаана мах, сүүгээ зарвал үнэд хүрэх, хүүхдүүдээ хаана сургуульд оруулбал дээр гэх зэргээр чадлынхаа хэрээр зөвлөдөг.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Асгат сум, 54 настай, эрэгтэй)*

Үүний дараагаар нийгмийн үйлчилгээнд хамрагдахад нь зуучлан туслах хандлага түгээмэл буюу ¼ орчим хувийг эзэлж байна. Энэ хүрээнд:

- Сургуулийн хүүхдүүдийг нь гэртээ суулгах
- Гэрээсээ хол байгаа ах, дүүгийнхээ хүүхдүүдийг дотуур байранд нь эргэх тойрох
- Сурагчдын эцэг, эхийн хуралд суух, багш нартай нь уулзах
- Өвдөөд ирэхэд нь эмнэлэгт үзүүлэх
- Эмнэлэгт хэвтэхэд нь эргэж очих
- Хэрэгтэй эм, тариаг нь авч явуулах
- Группэд ороход хэрэгтэй материалыг нь бүрдүүлэх зэргээр

боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн халамж зэрэг суурь үйлчилгээнд хамрагдахад нь тусалдаг болох нь ярилцлагын мэдээллээс харагдсан.

Харин ажилд ороход нь тусалсан гэсэн хариулт дунджаар 5.0 хувьтай байсан энд гол төлөв үр хүүхэд, төрсөн ахан дүүс, хамаатан садандаа ажлаа хийх боломж олгож, хүүхдүүдийг нь харж өгдөг гэсэн хариулт давамгайл байсан. Мөн бараандаа явахад нь машинаараа үйлчилдэг, машинаа түр хэрэглүүлдэг гэсэн хариултууд нь хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг хүмүүст ажлаа хийхэд нь дэмжлэг болж буй тусламжуудад багтаж байна.

Бид хоёрын хувьд мөнгө төгрөгөөр туслах боломж байдаггүй. Хөдөөнөөс ажил төрөл хөөцөлдөөд сумын төвд ирсэн ах дүүсээ хоол цайтай байлгаад явуулахыг боддог. Бас ахынхаа хүүхдүүдийг бараандаа явах хооронд нь харж өгдөг гэдгээс өөр тус байхгүй.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Сүхбаатар сум, 28 настай, эмэгтэй)*

Бусад төрлийн дэмжлэг үзүүлдэг өрхүүд цөөн (2.3 хувь) боловч байсан ба хэлбэрийг тодруулахад, баяр ёслолоор уулзаж, жаргал, зовлонгоо хуваалцах, сэтгэлээр унасан үед нь тусалж дэмжих зэрэг сэтгэл санааны дэмжлэгээс гадна хамтарч түлээ, модоо бэлтгэх, гэрийнх нь ажилд туслах, мэдээллээ солилцох, мэддэг, чаддаг зүйлээ зааж өгөх зэрэг тусламжууд орж байна.

Хүснэгт 21-ээс харахад, суурьшлаас үл хамааран бусдад санхүүгийн бус

дэмжлэг үзүүлдэг байдал ялгаа багатай байна. Өөрөөр хэлбэл, аймгийн эсвэл сумын төвд амьдарч байгаа эсэх нь өрхүүдийн бусдад эдийн засгийн бус дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэх явдалд онцгой нөлөө үзүүлэхдэггүй ажээ.

Нийгмийн дунд давхрааны өрхүүдийн хувьд бусдад туслахаас гадна бусдаас ямар нэгэн дэмжлэг, туслалцаа авдаг байдлыг тодруулахад, 5 өрх тутмын 3 нь бусдаас ямар нэгэн дэмжлэг, туслалцаа авдаггүй хэмээн хариулсан бол үлдсэн 2 нь тодорхой хэмжээний дэмжлэг, туслалцаа авдаг гэжээ. Нийтэд нь авч үзвэл, давхардсан тоогоор эдийн засгийн шинжтэй тусламжийг хамгийн олон өрхүүд 90 өрх (22.5 хувь) авдаг бол ажил, сургуульд ороход зуучлуулдаг болон сэтгэл санааны дэмжлэг авдаг өрхүүд харьцангуй бага буюу 1.0-3.0 хувьтай байна. Мөн л бусдаас дэмжлэг туслалцаа авах байдалд суурьшлаас хамаарах ялгаа үндсэндээ байхгүй байна.

Хүснэгт 22. Бусдаас авах дэмжлэгийн хэлбэр, суурьшлаар (хувиар)

Дэмжлэгийн хэлбэр	Аймгийн төвийн сум	Хөдөөгийн сум	Нийт
<i>Дэмжлэг авдаг:</i>	39.0	40.5	39.7
Мөнгө, эд материалын тусламж авах	20.5	24.5	22.5
Зөвлөгөө, чиглэл авах	14.0	17.5	15.8
Ажил, сургуульд зуучлуулах	3.5	2.5	3.0
Нийгмийн үйлчилгээнд хамрагдахад зуучлуулах	7.0	4.5	5.8
Сэтгэл санааны дэмжлэг авах	1.5	0.5	1.0
<i>Дэмжлэг авдаггүй</i>	61.0	59.5	60.3
Тоо	200	200	400

Улаанбаатар хотоос судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн 47.4 хувь нь бусдаас дэмжлэг авдаг гэсэн үзүүлэлттэй харьцуулахад орон нутгийн өрхүүдийн бусдаас дэмжлэг авах байдал бага зэрэг буюу 7.9 пунктээр доогуур байв. Энэ нь тодорхой орон нутгийн хүн амын тоо нэмэгдэхийн хэрээр нийгмийн харилцаа, сүлжээний хүрээлэл өргөжиж, улмаар өрхийн амьдралд шууд болон шууд бусаар дэмжлэг үзүүлдэгтэй холбоотой байж болох юм.

Бусдаас мөнгө, эд материалын тусламж авах байдлыг өмнө авч үзсэн өрхийн эдийн засгийн зарим үзүүлэлтээр харьцуулбал эдийн засгийн хувьд боломжгүй өрхүүд бусдаас илүүтэй туслалцаа авдаг нь харагдаж байна.

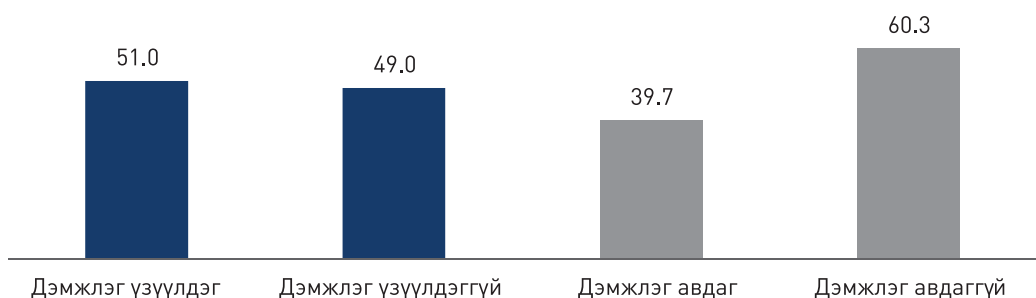
Хүснэгт 23. Бусдаас мөнгө, санхүүгийн дэмжлэг авах байдал, сонгосон үзүүлэлтээр (хувиар)

Сонгосон үзүүлэлт	Авдаг	Авдаггүй	Бүгд	Тоо
<i>Суурьшил</i>				
Аймгийн төвийн сум	20.5	79.5	100.0	200
Хөдөөгийн сум	24.5	75.5	100.0	200
<i>Орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ</i>				
Хангалттай	14.3	85.7	100.0	42
Дунд зэрэг	20.1	79.9	100.0	209
Хангалтгүй	28.2	71.8	100.0	149
<i>Хадгаламжтай эсэх</i>				
Тийм	18.3	81.7	100.0	120
Үгүй	24.3	75.7	100.0	280
<i>Зээлтэй эсэх</i>				
Тийм	23.7	76.3	100.0	342
Үгүй	15.5	84.5	100.0	58
Нийт	22.5	77.5	100.0	400

Хөдөөгийн сумын, орлогын хүрэлцээт байдал хангалтгүй, хадгаламжгүй, зээлтэй өрхүүдийн тухайд бусдаас мөнгө, санхүүгийн дэмжлэг авах хандлага дунджаас (22.5 хувь) өндөр байна. Бусдаас эдийн засгийн дэмжлэг, туслалцаа авдаг байдал нь өрхийн эдийн засгийн үзүүлэлтүүдтэй статистикийн өндөр болон дунд зэрэг ач холбогдол бүхий хамааралтай ($p=0.000-0.069$) байлаа.

Өрхийн гишүүдийн бусдад дэмжлэг үзүүлэх болон дэмжлэг авах байдлыг харьцуулан үзэхэд, бусдад дэмжлэг үзүүлэх хандлага бараг 50:50 гэсэн харьцаатай, үндсэндээ адил байхад, дэмжлэг авах байдал 40:60 гэсэн харьцаатай байна.

Зураг 27. Бусдад туслах болон бусдаас дэмжлэг авах харьцаа (хувиар)

Улаанбаатар хотоос судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн хувьд тусламж авдаг, авдаггүй өрхийн хувь ойролцоо (харгалзан 52.6 ба 47.4 хувь) байсан бол бусдад дэмжлэг үзүүлдэг байдал нь (харгалзан 65.0 ба 35.0 хувь) давамгайл байсан билээ. Эндээс нийслэлийн дунд давхрааны өрхүүдийн хувьд бусдад дэмжлэг үзүүлэх, эргээд ямар нэгэн тусламж авах хандлага арай илүү байгаа

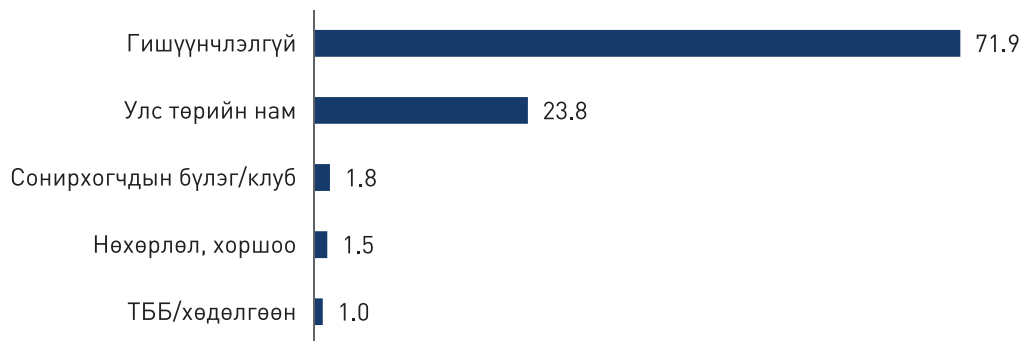
бол аймаг, сумын хувьд дэмжлэг үзүүлсэн хэдий ч эргээд тусламж авах хандлага бага байна гэж дүгнэж болно. Өөрөөр хэлбэл, аймаг, сумын дунд давхрааны өрхүүд бусдаас аль болох санхүүгийн болон бусад төрлийн дэмжлэг тусалцаа авдаггүй, 'өөрөө өөрсдийгөө болгоод явах'-ыг эрмэлздэг байна.

Мөнгө, санхүүгийн хувьд дэмжлэг үзүүлээд ч гийгүүлдэггүй, авъя гээд ч байдаггүй аль аль талд нь боломж ч бага. Тийм болохоор бусдын гарыг харалгүй, амьдралаа аваад явахсан гэсэн бодолтой байдаг.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймаг, Их-Уул сум, 47 настай, эмэгтэй)*

Нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэл: Нийгмийн оролцоог тодорхойлох чухал үзүүлэлтийн нэг нь нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэл юм. Судалгаанд хамрагдсан аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүдээс нийгэм, олон нийтийн ямар нэгэн сүлжээнд гишүүнчлэлтэй эсэхийг тодруулахад гишүүнчлэлгүй өрх, хүн амын тоо илт давамгай буюу нийт өрхийн дийлэнх нь (71.9 хувь) мөн хариултыг өгчээ.

Зураг 28. Нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэл (хувиар)

Үлдсэн хэсэг нь ямар нэгэн нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэлтэй бөгөөд эдгээр өрхийн дотор улс төрийн намд гишүүнчлэлтэй байдал харьцангуй өндөр хувьтай байна. Иргэд өөрийн хүсэл, сонирхлоор намд элсэх учиртай боловч зарим нь ажилтай, албан тушаалтай байх зорилгоор намын гишүүн болох тохиолдол сүүлийн жилүүдэд эрс нэмэгдэж байгааг цөөнгүй оролцогчид тэмдэглэж байлаа.

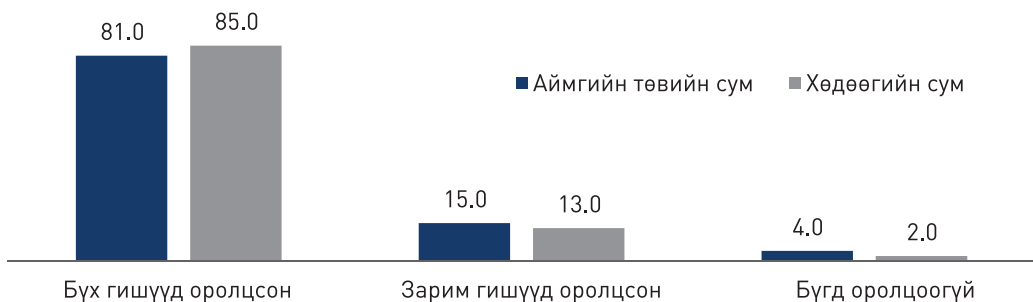
Манай төрийн алба нам дагаад яваад байна. Төрийн албан хаагчдын тогтвор, суурьшил гэдэг зүйл огт байхгүй. Ер нь ямар нэг намд л нэлээд идэвхтэй харьяалагдаж байж л төрийн албанд боломжийн алба хашиж байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Дундговь аймаг, Сайнцагаан сум, 43 настай, эмэгтэй)*

Улаанбаатар хотоос судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 33.3 хувь нь ямар нэгэн нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэлтэй, 22.4 хувь нь улс төрийн намын гишүүн гэх үр дүнтэй харьцуулахад орон нутгийн иргэдийн нийгмийн сүлжээнд харъяалагдах байдал 5.2 пунктээр доогуур байгаа нь харагдлаа. Энэ нь улс төрийн намаас бусад төрлийн нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэл доогуур байгаагаас хамаарч байна. Тодруулбал: Сонирхлын бүлэг, ТББ, нөхөрлөл, хоршооны гишүүн эсэх нь нийгмийн дунд давхраанд хамаарахыг тодорхойлдог гол үзүүлэлт атал эдгээр хариултууд нийтдээ бага буюу 5 хүрэхгүй хувьтай байв. Эдгээр бүлэгт гишүүнчлэлтэй байдал Улаанбаатар хотын нийгмийн дунд давхрааны судалгаагаар 10.9 хувьтай байсан бол хөдөө орон нутагт ТББ, сонирхлын бүлэг, нөхөрлөл, хоршоо олон биш цөөн байдаг нь дээрх хувийн жинд нөлөөлсөн. Жишээ нь: Сэлэнгэ аймгийн Жавхлант суманд ердөө 5 хоршоо, нэг ТББ үйл ажиллагаа явуулж байна.

Нийгмийн оролцоо: Аймаг, сумын дунд давхрааны өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвхи, оролцоог 2016 оны УИХ-ын сонгуульд оролцсон байдлаар төлөөлүүлэн судлахад нийт түүврийн 83.0 хувь нь уг сонгуульд өрхийн насанд хүрсэн бүх гишүүд оролцсон, 14.0 хувь нь зарим гишүүд оролцсон гэсэн бол 3.0 хувь нь бүгд оролцоогүй гэж хариулжээ. Сонгуулийн оролцоог суурьшлаар харьцуулан үзэхэд ялгаа багатай, хариултуудын хооронд ердөө 2.0-4.0 пунктын ялгаа ажиглагдсан.

Зураг. 29. Өрхийн гишүүдийн 2016 оны сонгуулийн оролцоо, суурьшлаар (хувиар)

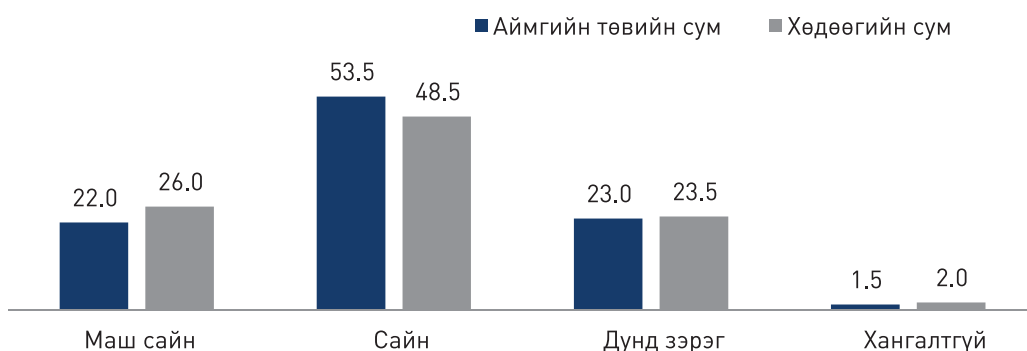
Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхүүдийн 80.7 хувийнх нь өрхийн бүх гишүүд, 18.6 хувийнх нь зарим гишүүд 2016 оны УИХ-ын сонгуульд оролцсон гэсэн дүнтэй харьцуулахад нийгмийн оролцооны төлөв байдал ойролцоо байна.

УИХ-ын сонгуулийн оролцооноос гадна өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвхи, оролцооны талаарх өөрийн үнэлгээг тодруулсан болно. Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны нийт өрхийн 24.0 хувь нь өрхийн гишүүдийнхээ нийгмийн идэвхи, оролцоог маш сайн, 51.0 хувь нь сайн, 23.2 хувь нь дунд зэрэг, 1.8 хувь нь хангалтгүй хэмээн үнэлсэн. Үүнээс үзвэл, 4 өрх тутмын 3

нь өрхийн гишүүдийнхээ нийгмийн идэвхи, оролцоог сайн болон маш сайн хэмээн үнэлсэн нь тодорхой байна. Улаанбаатар хотын өрхүүдийн 71.4 хувь нь өрхийн гишүүдийнхээ нийгмийн идэвхийг эергээр үнэлсэнтэй харьцуулахад орон нутгийн иргэд нийгмийн идэвх, оролцоо илүү гэж үнэлэх байдал үл ялиг илүү байв.

Өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцооны үнэлгээг суурьшлаар харьцуулан үзэхэд, мөн л ялгаа багатай дүр зураг ажиглагдсан. Тодруулбал: Аймгийн төвийн болон сумын төвийн нийт өрхийн үндсэндээ $\frac{3}{4}$ нь гишүүдийнхээ нийгмийн идэвх, оролцоог сайн болон маш сайн, $\frac{1}{4}$ нь дунд, түүнээс доогуур түвшинд байгаа хэмээн дүгнэжээ.

Зураг 30. Нийгмийн идэвх, оролцооны үнэлгээ, суурьшлаар (хувиар)

Нийгмийн идэвхийн талаарх өөрийн үнэлгээг 2016 оны УИХ-ын сонгуульд оролцсон байдлаар харьцуулан авч үзэхэд, насанд хүрсэн бүх гишүүд нь сонгуульд оролцсон өрхийн 77.7 хувь нь өрхийн гишүүдийнхээ идэвх оролцоог сайн, эсвэл маш гэж үнэлсэн байхад сонгуульд нэг ч гишүүн оролцоогүй өрхийн хувьд энэ үнэлгээ 83.3 хувь буюу 6.6 пунктээр илүү байна.

Улмаар нийгмийн оролцооны талаарх үнэлгээг жинлэсэн дундаж утгаар авч үзэхэд, 2016 оны сонгуульд бүх гишүүд нь оролцоогүй өрхийн хувьд хамгийн өндөр буюу 3.17 байсан. Эндээс, аймаг, сумын төвийн нийгмийн дунд давхрааны өрхийн тухайд УИХ-ын сонгуульд оролцсон эсэх нь тэдний нийгмийн идэвх, оролцоог тодорхойлох үзүүлэлт биш гэсэн дүгнэлт хийж болохоор байна. Түүнчлэн дээрх үзүүлэлтүүд хоорондоо статистикийн ач холбогдлын хувьд сул хамааралтай ($p=0.207$) байлаа.

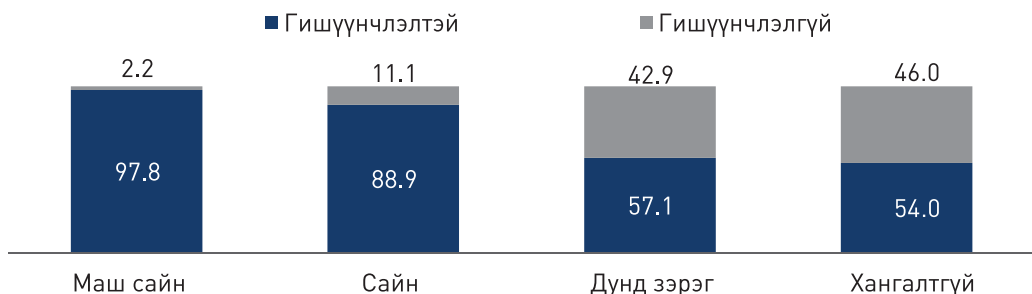
Хүснэгт 24. Нийгмийн идэвх, оролцооны үнэлгээ, УИХ-ын сонгуульд оролцсон байдлаар (хувиар)

Нийгмийн идэвхи, оролцооны үнэлгээ	Бүх гишүүд оролцсон	Зарим гишүүд оролцсон	Бүгд оролцоогүй	Бүгд
Маш сайн	26.5	7.1	33.3	24.0
Сайн	51.2	50.0	50.0	51.0
Дунд зэрэг	20.5	41.1	16.7	23.2
Хангалтгүй	1.8	1.8	0.0	1.8
Нийт	100.0	100.0	100.0	100.0
Тоо	336	56	12	400
Дундаж	3.02	2.63	3.17	2.97

Тайлбар: 1=хангалтгүй, 2=дунд зэрэг, 3=сайн, 4=маш сайн утгыг илэрхийлнэ.

Харин нийгмийн аль нэг сүлжээнд гишүүнчлэлтэй байдал нь өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцоог шууд тодорхойлж байгааг дараах зургаас харж болно.

Зураг 31. Өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцооны үнэлгээ, нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэлээр (хувиар)

Зургаас үзэхэд, нийгмийн аль нэг сүлжээнд гишүүнчлэлтэй өрхийн хувь нэмэгдэхийн хэрээр нийгмийн идэвх, оролцооны үнэлгээ дээшилсэн хандлага ажиглагдаж байна. Жишээ нь: Нийгмийн идэвх, оролцоогоо хангалтгүй гэж үнэлсэн өрхийн ойролцоогоор талаас илүү хувь нь (54.0 хувь) улс төрийн нам, ТББ зэрэг нийгмийн сүлжээнд гишүүнчлэлтэй байсан бол идэвх, оролцоогоо маш сайн гэж үзэж буй өрхийн 97.8 хувь нь тодорхой нийгмийн сүлжээнд гишүүнчлэлтэй ажээ. Үүнээс нийгмийн идэвх, оролцоо сайтай өрхийн гишүүд нийгмийн тодорхой сүлжээнд харьяалагдах байдал давамгайл байгаа нь харагдана.

6. ӨРХИЙН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ

Энэ бүлэгт аймаг, сумын төвийн өрхийн орлогын хэмжээ, хүрэлцээт байдал, орлого, зардлын бүтэц, хадгаламж, зээл, хөрөнгө эзэмшлийн талаарх судалгааны үр дүнг танилцуулж байна.

6.1. Орлого, зардал

Орлогын эх үүсвэр: Өрхийн эдийн засгийн төлөв байдлыг тодорхойлох хэмжүүрийн нэг бол орлого юм. Судалгаагаар өрхүүд ямар эх үүсвэрээс орлогоо бүрдүүлж байгааг тодруулахад, нийт өрхийн 90.5 хувь нь цалингийн орлоготой гэснээр дунд давхрааны өрхийн амьжиргаанд цалин чухал үүрэг гүйцэтгэдэг болох нь харагдаж байна. Энэ нь аймаг, сумын төвийн дунд давхрааг нутгийн захиргааны байгууллага, сургууль, цэцэрлэг, эмнэлэг, соёлын төв зэрэг төсөвт байгууллага, банк, ресторан, дэлгүүр гэх мэт хувийн хэвшлийн байгуулагад ажилладаг иргэд бүрдүүлж байгаатай холбоотой.

Зураг 32. Тухайн төрлийн орлоготой өрхийн эзлэх хувь

Тайлбар: Олон сонголттой асуулт учир нийлбэр 100 хувиас илүү гарна.

Нөгөө талаар аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн хувьд эдийн засгийн идэвх, оролцоо харьцангуй өндөр, хөдөлмөрийн үр шимээр орлого бий болгох хүсэл, сонирхолтой байгааг илэрхийлж байна гэж үзэж болно.

Энэ нь дунд давхрааны өрхийг тодорхойлох хамгийн гол шинж бол хөдөлмөр эрхлэлт хэмээн тодорхойлсонтой ч уялдаж байна.

Цалингийн дараагаар өндөр насны тэтгэвэр, өрхийн бизнес болон тэтгэмжийн орлоготой өрхүүд нийт өрхийн 13.0-23.7 хувийг бүрдүүлснээр орлогын 2-4 дэх гол эх үүсвэр болжээ. Орон нутагт ойролцоогоор 7 өрх тутмын нэг нь тэтгэмжийн орлоготой байгаа нь хүнсний талон, хүүхэд асарсаны тэтгэмж гэх мэт төрөөс үзүүлж буй халамжийн үйлчилгээнд хамрагдалт багагүй байгааг харуулж байна.

Төрөөс баримталж буй төрөл бүрийн халамж, тэтгэмжийн бодлого нь хэтэрхий хавтгайрч, нийт өрхүүд, тэр дундаа дунд давхрааны өрхүүдийн халамжид хамрагдах боломжийг нэмэгдүүлж байна. Сумын хувьд бүгд л нэг нэгнийгээ таньдаг болохоор яаж ийгээд группын тэтгэвэр, түлээ, нүүрсний мөнгө гээд халамжид хамруулахыг боддог. Халамж нэмэгдсэнээр иргэдийг ажил эрхлэх сонирхолгүй болгож байна.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Дундговь аймаг, Сайнцагаан сум)*

Мэргэжилтний ярилцлага нь харахад зорилтот бүлгийг судалгаанд суурилан оновчтой тодорхойлох, нийгмийн халамж олгох үйл ажиллагааны хяналтыг сайжруулах хэрэгцээ байгааг харуулсан.

Мал аж ахуйгаас өөр ХАА эрхлэх, үндсэн ажлынхаа хажуугаар ажиллах зэрэг үйл ажиллагаа эрхэлдэг өрх аймаг, сумын төвийн өрхүүдийн дунд бараг байхгүй болох нь эдгээр төрлийн орлоготой өрхийн хувь хамгийн бага 0.5-1.5 хувьтай байгаагаас харагдаж байна (Зураг 32). Өрхийн амьжиргаанд дэмжлэг үзүүлдэг нэмэлт орлогуудын төрөлд хөрөнгийн түрээс болон хадгаламжийн хүүгийн орлого багтдаг бөгөөд эдгээр төрлийн орлоготой өрх дөнгөж 2.5 хувьтай байгаа нь аймаг, сумын төвийн өрхүүд нэмэлт орлогын эх үүсвэр бий болгох боломж бага байгааг илэрхийлнэ. Түүнчлэн дунд давхраанд хамаарах өрхүүд бусдаас тусламж, дэмжлэг авах нь харьцангуй бага, өөрийн хөдөлмөрөөр амьдрал ахуйгаа авч явдаг нь албан бус дэмжлэг буюу бусдаас мөнгөн тусламж авдаг өрх 2.5 хувийг эзэлж байгаатай уялдаж байна.

Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхтэй харьцуулахад аймаг, сумын төвийн суурин өрхийн орлогын эх үүсвэрт үндсэн хоёр ялгаа ажиглагдаж байна. Юуны өмнө аймаг, сумын төвийн өрхүүдээс мал, МАА-н бүтээгдэхүүнээ борлуулж орлого олдог, МАА-аас өрхийн хэрэглээндээ зарцуулдаг, энэ нь тухайн өрхийн мөнгөн бус орлого болдог өрхүүд багагүй хэсгийг (21.7 хувь) бүрдүүлдэг бол Улаанбаатар хотын хувьд эдгээр төрлийн орлогын эх үүсвэртэй өрх бараг байхгүй байна. Хоёрдугаарт, Улаанбаатар хотод үндсэн ажлынхаа хажуугаар хичээл заах, төсөл, судалгаанд хамрагдах, төрөл бүрийн засвар хийх, таксины үйлчилгээ үзүүлэх зэрэг өөрийн мэргэжил, эд хөрөнгөд суурилан нэмэлт орлого олдог өрх нийт өрхийн 7.9 хувийг бүрдүүлж байсан

бол аймаг, сумын төвийн өрхийн тухайд дээрх үйл ажиллагааны орлоготой өрхийн хувь нийт өрхийн дөнгөж 0.5 хувийг эзэлж байна. Энэ нь хөдөө орон нутагт үндсэн ажлынхаа хажуугаар нэмэлт орлого олох боломж харьцангуй бага байгааг харуулж байна. Нөгөөтэйгүүр, “цалингийн орлого хүрэлцээтэй” гэж тодорхойлсон иргэдийн хувьд үндсэн ажлынхаа хажуугаар нэмэлт орлого олох сонирхол, шаардлага багасахын зэрэгцээ ажил-амралтын тэнцвэртэй нөхцөл бүрдсэнээр хувь хүний ажлын байран дахь бүтээмж нэмэгдэж зохистой хөдөлмөр эрхлэлтэд дэмжлэг үзүүлэх боломжтой юм.

Дунд давхрааны гол бүлэг болох төрийн албан хаагчдын ажлын ачаалал маш өндөр, үүнийг дагаад гэр бүлийн харилцаа тааруу, үр хүүхэддээ зарцуулах цаг зав багатай байдаг нь гол бэрхшээл болдог гэж үздэг. Харахад л ажил хийгээд байдаг, үнэн хэрэгтээ хүний амьдралын аз жаргал, чухал зүйлүүдээ орхисон хүмүүс олон байдаг. Мөн хувийн хэвшилд ажиллагчдын хувьд хөдөлмөрийн гэрээгүй, нийгмийн даатгалын шимтгэл төлдөггүй, цалингаа цагтаа өгдөггүй гээд асуудал бий. Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн тухайд орлогын тогтворгүй байдал гол асуудал юм. Жишээ нь: Ногоо тариалдаг хүмүүс өвлийн цагт ажилгүй, түүнийгээ дагаад орлогогүй байх жишээтэй.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Сүхбаатар сум)*

Өрхийн орлого бүрдүүлж байгаа хамгийн гол эх үүсвэрийн талаар тодруулах асуултад цалин, өндөр насны тэтгэвэр, хувийн/өрхийн бизнесийн орлого, мал аж ахуйн үйл ажиллагааны орлогуудыг нэрлэсэн нь өрхүүдийн санхүүгийн эх үүсвэр тогтмол буюу найдвартай байгааг илэрхийлнэ. Нийт өрхийн ихэнх нь болох 327 нь цалингийн орлогыг гол эх үүсвэр гэсэн бөгөөд эдгээр өрх нь аймгийн төв болон хөдөөгийн сумдад ойролцоо дүнтэй байна.

Манай сумын хувьд ажил огт олдохгүй, уурын зууханд галч хийж байгаа эрэгтэйчүүд нь бараг гайгүй ажилтайдаа орох гээд байна. Одоогоор захиргаа, сургууль, цэцэрлэг, эмнэлэг, соёлын төв гээд бүх байгууллага өөрийн гэсэн уурын зуухтай, тэр болгонд 2 галч ажилладаг. Сарын цалин нь 295 мянган төгрөг боловч галчаар ажилд орох гэж нэлээд юм болдог. Гэтэл одоо төвлөрсөн уухын зуух барихаар сумын төвд галч хийж байсан 10 хүн ажлын байргүй болно, 10 айлын 50 хүний орлого байхгүй болно гэсэн үг.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Жавхлант сум, 47 настай, эмэгтэй)*

Хэдийгээр аймаг, сумын төвийн өрхийн амьжиргааны гол эх үүсвэрээр цалингийн орлогыг тодорхойлж болох ч ажлын байрны олдоц хангалтгүй, ажилд орох өрсөлдөөн өндөр байна.

Хүснэгт 25. Өрхийн орлогын гол эх үүсвэр, суурьшлаар (хувиар)

Орлогын эх үүсвэр	Аймгийн төвийн сум	Хөдөөгийн сум	Нийт
Цалин	83.5	80.0	81.8
Хувийн/өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого	10.5	11.5	11.0
МАН-н үйл ажиллагаа	3.5	4.0	3.8
Өндөр насны тэтгэвэр	2.0	4.5	3.3
Тэтгэмж	0.5	0.0	0.3
Бүгд	100.0	100.0	100.0
Тоо	200	200	400

Хувийн болон өрхийн бизнесийн орлогыг чухалчлан үзсэн өрхүүд багагүй хувь хэмжээтэй байна. Хувийн/өрхийн бизнес эрхэлдэг өрхүүд өрхийн гишүүдэд, цаашлаад тухайн орон нутагтаа тодорхой хэмжээний ажлын байр бий болгож нийгэм, эдийн засагт хувь нэмрээ оруулж байгаа тул эдгээр өрхүүдийн бизнесийн үйл ажиллагааг төрөөс дэмжих нь зүйтэй болохыг судалгааны үр дүн харууллаа. Түүнчлэн зарим иргэд хувиараа хөдөлмөр эрхлэх сонирхолтой хэдий ч мэдлэг, мэдээлэл дутмаг байдлаас шалтгаалан өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхэлж чадахгүй байдалд хүрч байна.

Хувиараа амьжиргаагаа дэмжих юм хийх гэхээр учраа сайн олохгүй, орон нутаг болон төрөөс тухайлсан зохицуулалтгүй байна

Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас

(Хөвсгөл аймаг, Мөрөн сум, 32 настай, эмэгтэй)

Мал аж ахуйн үйл ажиллагааны орлогыг нийт судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн дөрөв хүрэхгүй хувь буюу ердөө 15 нь голлох орлого хэмээн хариулжээ. Энэ нь аймаг, сумын төвийн өрхүүд мал аж ахуйд ойр амьдардаг хэдий ч ихэнх нь суурин газрын амьдралын хэв шинжтэй болж, зарим өрх нь цөөн хэдэн малтай, түүнийгээ малчин айлд маллуулж ашиг шимийг хүртдэгтэй холбоотой болох нь судалгааны явцад ажиглагдсан.

Харин халамжийн тэтгэмж авдаг өрхүүд нийт өрхийн 13.0 хувийг (Зураг 32) эзэлж байсан хэдий ч тэтгэмжийг өрхийн орлогын гол эх үүсвэр гэж үзэх хандлага маш бага байсан нь сонирхол татаж байна. Энэ нь дунд давхрааны өрхүүд нийгмийн халамжид аргагүй нөхцөл байдлын улмаас хамрагдаж байгааг илэрхийлж байх талтай.

Өрхийн орлогын гол эх үүсвэрийг аймгуудаар харьцуулан үзвэл, Сүхбаатар, Хөвсгөл, Дундговь аймгийн тухайд хариултын ерөнхий хандлага нэлээд ойролцоо байна.

Хүснэгт 26. Өрхийн орлогын гол эх үүсвэр, аймгаар (хувиар)

Орлогын эх үүсвэр	Сүхбаатар: Өрсөлдөх чадвар өндөр	Сэлэнгэ: Өрсөлдөх чадвар дундаас дээгүүр	Хөвсгөл: Өрсөлдөх чадвар дундаж	Дундговь: Өрсөлдөх чадвар сул	Нийт
Цалин	83.0	70.0	87.0	87.0	81.8
Хувийн/өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого	7.0	22.0	8.0	7.0	11.0
МАА-н үйл ажиллагаа	6.0	5.0	3.0	1.0	3.8
Өндөр насны тэтгэвэр	4.0	3.0	1.0	5.0	3.3
Тэтгэмж	0.0	0.0	1.0	0.0	0.3
Бүгд	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Тоо	100	100	100	100	400

Тодруулбал, эдгээр аймгаас судалгаанд хамрагдагчдын дийлэнх нь (83.0-87.0 хувь) өрхийн орлогын гол эх үүсвэр бол цалин гэж хариулжээ. Харин Сэлэнгэ аймгийн тухайд цалин бол орлогын гол эх үүсвэр гэсэн хариулт 70.0 хувьтай давтагдаж, хувийн болон өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого гол эх үүсвэр гэж үзсэн байдал бусад аймгаас 3 дахин өндөр буюу 22.0 хувьтай байна.

Энэ нь Сэлэнгэ аймагт газар тариалангийн үйл ажиллагаа эрхлэх, хил орчмын бүс нутаг учир худалдаа эрхлэх, хилээр зорчигчдод зориулан үйлчилгээ үзүүлэх боломжтой бөгөөд энэ нь хувийн болон өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлогыг гол эх үүсвэр гэж хариулахад нөлөөлөх хүчин зүйл болсон байна.

Манай аймаг улсын нийт газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн 60 гаруй хувийг дангаараа бүрдүүлдэг, ОХУ-тай хил залгаа оршдог зэрэг нь давуу тал болдог учрааё төвийн бүс, улсын дунджаас амьжиргааны түвшин бага зэрэг өндөр байж магадгүй.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Сүхбаатар сум)*

Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүд 1-4 төрлийн эх үүсвэрээс орлогоо бүрдүүлдэг бөгөөд орлогын эх үүсвэрийн дундаж нь 1.67 байна. Өөрөөр хэлбэл, нэг өрх сардаа 1-2 төрлийн эх үүсвэрээс орлого олж, хэрэгцээгээ хангадаг болох нь харагдаж байна. Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхүүд ч ялгаагүй мөн тооны (орлогын эх үүсвэрийн дундаж 1.6) эх үүсвэрээс орлого олж байснаас манай улсын суурин амьдарч буй дунд давхрааны өрхүүдийн орлогын баталгаат байдал төдийлөн сайнгүй байна гэсэн дүгнэлт хийж болохоор байна. Учир нь зөвхөн цалингийн орлоготой өрхийн хөдөлмөр эрхэлдэг гишүүн нь ажилгүй болсон тохиолдолд тухайн өрхийн орлогын баталгаат байдал үндсэндээ алдагдана.

Манай гэр бүл 5 ам бүлтэй. Нөхөр маань мөн төрийн байгууллагад ажилладаг болохоор цалин бага, амьдралд төдийлөн хүрэлцээд байдаггүй ч тогтмол болохоор болгоод л байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймаг, Мөрөн сум, 44 настай, эмэгтэй)*

Өрх тогтмол хэлбэртэй, хоёр болон түүнээс дээш төрлийн орлогын эх үүсвэртэй байх нь орлого, амьжиргааны тогтвортой байдалд ихээхэн чухал гэж үздэг.

Орлогын хэмжээ, ялгавартай байдал: Судалгаанд хамрагдсан өрхийн цалин, тэтгэвэр, өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний зэрэг орлогын эх үүсвэр тус бүрээр мэдээлсэн орлогын дүнг нэмж, нэг өрх сард нийтдээ хэдэн төгрөгийн орлого олж байгааг тооцож үзэхэд 240,000-2,500,000 төгрөг байна. Сарын орлогыг ҮСХ-оос гаргадаг орлогын бүлгээр авч үзвэл, суурьшлаар нэлээд ялгаатай байна.

Хүснэгт 27. Өрхийн орлогын бүлэглэлт, суурьшлаар (хувиар)

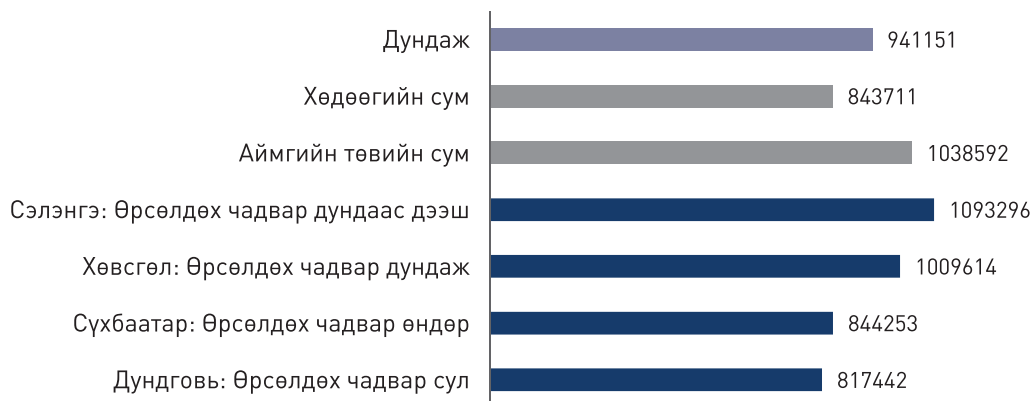
Орлогын бүлэг (төгрөг)	Аймгийн төвийн сум	Хөдөөгийн сум	Нийт
300,000 хүртэл	2.0	7.0	4.5
300,001-500,000	7.0	18.5	12.8
500,001-700,000	13.5	21.0	17.2
700,001-900,000	19.5	19.0	19.2
900,001-1,100,000	20.5	9.5	15.0
1,100,001-1,600,000	24.0	16.0	20.0
1,600,001-2,000,000	9.0	6.5	7.8
2,000,001-ээс дээш	4.5	2.5	3.5
Бүгд	100.0	100.0	100.0
Тоо	200	200	400

Аймгийн төвийн сумын нийт өрхийн 9.0 хувь нь сард 500 хүртэл мянган төгрөгийн орлоготой байхад ийм хэмжээний орлоготой сумын төвийн өрхийн хувь даруй 16.5 пунктээр өндөр байна. Түүнчлэн аймгийн төвийн өрхийн 37.5 хувь нь 1,1 саяас дээш төгрөгийн орлоготой бол мөн хэмжээний орлоготой сумын төвийн өрхүүд 12.5 пунктээр доогуур байлаа. Орлогын хэмжээний энэхүү зөрүүтэй байдал нь аймгийн төвийн эдийн засгийн нөхцөл байдал харьцангуй давуу талтай байгаатай холбоотой юм.

Өрхийн орлогын дундаж хэмжээг судалгаанд хамрагдсан 400 өрхийн дүнгээр тооцож үзвэл нэг өрх сард 941,151 төгрөгийн орлоготой байна. Энэ нь 2017 оны эцсийн байдлаар нийслэлийн нэг өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлого 1,035,506 төгрөг (ҮСХ, 2018)байгаатай харьцуулахад 10.0 хувь буюу 100,000 орчим төгрөгийн зөрүүтэй байна (Зураг 33).

Өрхийн сарын дундаж орлогыг суурьшлаар харьцуулахад хөдөөгийн суманд амьдарч буй өрхийн хувьд 843,711 төгрөг, аймгийн төвийн өрхийн хувьд 1,038,592 төгрөг байна. Ийнхүү аймгийн төвийн өрхийн сарын дундаж орлого сумын төвийн өрхөөс даруй 23.1 хувиар өндөр байгаа нь хүн амын тоо өсч, хэрэглэгчид нэмэгдэхийн хэрээр тухайн орон нутгийн зах зээл тэлж хувь хүн, өрхийн орлогын хэмжээ даган өсдөгтэй холбоотой. “Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл 2017”-д тэмдэглэсэнээр хотын нэг өрх сард дунджаар 1,117,921 төгрөг, хөдөөгийн нэг өрх сард дунджаар 885,891 төгрөгийн орлоготой бөгөөд хотын өрх хөдөөгийн өрхөөс даруй 26.2 хувиар өндөр байгаа нь (ҮСХ, 2018) үүнийг нотлон харуулж байна.

Зураг 33. Өрхийн сарын дундаж орлогын түвшин, суурьшил ба аймгаар (мөнгөн дүнгээр)

Өрхийн дундаж орлогын түвшинг сонгосон аймгуудаар харьцуулан үзвэл Сэлэнгэ, Хөвсгөл аймагт амьдардаг өрхийн дундаж орлого судалгаанд хамрагдсан өрхийн дунджаас 100 орчим мянган төгрөгөөр илүү, Улаанбаатар хотын дунджаас 100 гаруй мянган төгрөгөөр⁹ доогуур байсан. Харин Сүхбаатар, Дундговь аймгийн дунд давхрааны өрхийн дундаж орлогын хэмжээ нийт аймаг, сумын дунджаас 100 гаруй мянган төгрөгөөр бага бөгөөд энэ нь сумын төвийн өрхийн дундаж түвшинтэй адил байна. Хөвсгөл аймаг нь аялал жуулчлалын гол бүс нутаг, Сэлэнгэ аймаг нь газар тариалангийн гол бүс нутаг бөгөөд тус аймагт бизнес эрхлэгчид, аялагч, жуулчдын хамгийн хөл хөдөлгөөн ихтэй хилийн боомтын нэг болох Алтанбулаг сум байрладаг зэрэг нь эдийн засгийн зүгээс давуу тал болж, улмаар өрхийн орлого өндөр гарахад нөлөөлсөн гэж үзэж болно.

Уг нь Оростой хил залгаа, өдөр болгон хэдэн мянган хүн, машин хөвөрч байгаа гэдэг утгаараа хөгжих боломж байгаа юм шиг харагддаг. Гэтэл

⁹ Улаанбаатар хотын дунд давхрааны судалгаагаар нэг өрхийн сарын дундаж орлого 1,145,950 төгрөг байсан.

хөгжиж байгаа зүйл алга. Ядаж хэдэн цайны газрууд нь хүртэл үйлчилгээ, нөхцлөө сайжруулаад, хоолныхоо нэр төрлийг нэмэгдүүлээд өгвөл боломж байгаа гэж харагддаг.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Алтанбулаг сум, 56 настай, эмэгтэй)*

Орлогын тархалт: Орлогын хэмжээнээс гадна голч, квантил зэрэг тархалтыг тодорхойлох үзүүлэлт нь орлогын төлөв байдлыг харуулахад ач холбогдолтой.

Хүснэгт 28. Орлогын тархалтын медиан ба квантилын утга, сонгосон үзүүлэлтээр (мөнгөн дүнгээр)

Байршил	Медиан	I	II	III	IV	Дээд, доод квантилын зөрүү
Аймгийн төвийн сум	919500	669000	823022	1069000	1419000	2.1
Хөдөөгийн сум	719000	419000	639000	850200	1219000	2.9
Нийт өрхийн дундаж	829556	523200	719000	954555	1329000	2.5

Өрхийн орлогын голчоос үзэхэд, судалгаанд хамрагдсан аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны нийт өрхийн тэн хагас нь сард 829,556 төгрөг хүртэлх, үлдсэн 50 хувь нь түүнээс дээш орлоготой байгааг харуулж байна. Хөдөөгийн сумтай харьцуулахад аймгийн төвийн сумын өрхийн орлого харьцангуй өндөр байсантай холбоотойгоор аймгийн төвийн дунд давхрааны өрхийн орлогын голч 200 орчим мянган төгрөгөөр өндөр байна.

Өрхийг орлогын хэмжээгээр нь эрэмбэлж, тэнцүү 5 бүлэгт хувааж буй утга болох квантилыг тооцож үзэхэд, судалгаанд хамрагдсан дунд давхрааны нийт өрхийн эхний 20 хувь нь сард 523 мянган төгрөг хүртэл, хоёр дахь 20 хувь нь 523-719 мянган төгрөгийн, гурав дахь 20 хувь нь 719-954 мянган төгрөгийн, дөрөв дэх 20 хувь нь 954-1329 мянган төгрөгийн, тав дахь 20 хувь нь 1,3 саяас дээш төгрөгийн орлоготой байна. Квантилын утга нь суурьшлаар нэлээд ялгаатай байна. Нийт квантил, нэн ялангуяа доод квантил (I квантил)-ын утга хэдийчинээ бага байна, орлогын хэмжээ төдийчинээ доогуур байгааг илтгэдгийг харгалзвал мөн л хөдөөгийн сумын өрхийн орлого доогуур байлаа. Улаанбаатар хотын хувьд өрхийн орлогын голч утга нэг сая төгрөг байсантай харьцуулахад аймгийн төв, нэн ялангуяа сумын төвийн өрхийн орлого 10-30 хувиар байгаа нь тодорхой байна.

Харьцангуй арга зүйгээр дунд давхрааг тодорхойлохдоо орлогын квантилын 2-4, зарим тохиолдолд 3-4 дэх квантилд байгаа өрхийг дунд давхраанд хамруулах хандлага бий. Өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны түвшний судалгаанд үндэслэн Монгол улсад 2012, 2014 онуудад хийгдсэн дунд давхрааг тодорхойлох судалгаанд 3-4 дэх квантилд байгаа өрхийн дунд давхраанд хамруулсан байдаг (Б.Энхцэцэг, Ц.Амартүвшин, 2014). Энэ

аргачлалаар авч үзвэл, аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны нэг өрхийн дундаж орлогын хэмжээ 954,5 мянгаас 1,3 сая төгрөг болж байна.

Дээд, доод квантилын зөрүү дунджаар 2.5 байгаа нь хамгийн бага орлоготой 1/5-ийн хамгийн өндөр орлогын хэмжээ хамгийн өндөр орлоготой 1/5-ийн хамгийн бага орлогын хэмжээнээс даруй 2.5 дахин бага байгааг харуулсан ба уг ялгаа хөдөөгийн сумын дунд давхрааны өрхүүдэд харьцангуй илүү буюу 2.9 байлаа.

Орлого, хэрэглээний бүтэц: Судалгааны хамрагдсан өрхүүдийн орлогын бүтэц буюу нийт орлогод эх үүсвэр тус бүрийн эзэлж буй хувь хэмжээг тодруулахад дараах үр дүн гарав.

Зураг34. Өрхийн сарын дундаж орлогын бүтэц (хувиар)

Зургаас үзэхэд, өрхийн нийт орлого бүрдүүлэлтийн хамгийн өндөр буюу 78.0 хувийг цалин (дунджаар цалин 734 мянган төгрөг) эзэлж байгаа бол 6.0 хувийг тэтгэвэр (дунджаар 54 мянган төгрөг), 7.0 хувийг өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого (дунджаар 64 мянган төгрөг), үлдэх хувийг тэтгэмж, хөдөө аж ахуйн үйл ажиллагаа зэрэг бусад орлого эзэлжээ. Ийнхүү өрх сард олж буй нийт орлогынхоо 10 төгрөг тутмын наймыг нь цалингийн орлогоор бүрдүүлж байгаа нь өрхийн нийт орлогод цалин хамгийн гол хувь нэмэр үзүүлж байгааг харуулж байна. Энэ нь өмнө дурдсанчлан 10 өрх тутмын 9 нь цалингаас орлого олдог, улмаар 8 нь цалинг өрхийн гол орлого хэмээн мэдээлсэнтэй уялдаж байна.

Өрхийн орлогын бүтцийг суурьшлаар харьцуулан үзэхэд, цалингийн орлого хамгийн өндөр хувийг эзэлсэн хандлага аймаг, сумын төвийн аль алинд хадгалагджээ.

Хүснэгт 29. Өрхийн орлогын бүтэц, эх үүсвэрийн төрөл, суурьшлаар (хувиар)

Орлогын эх үүсвэрийн төрөл	Аймгийн төвийн сум	Хөдөөгийн сум
Цалин	81,5	73,5
Өндөр насны тэтгэвэр	3,3	8,8
Тэтгэмж	2,3	2,7
Өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого	7,3	6,4
МАА-аас өрхийн хэрэглээнд зарцуулсан мөнгөн бус орлого	1,1	2,4
МАА-н бүтээгдэхүүний борлуулалтын орлого	1,5	4,5
Түрээс, хүүгийн орлого	0,8	0,3
ХАА-н бусад үйл ажиллагааны орлого	0,7	0,3
Цалингаас гадуурх орлого	0,7	0,3
Мөнгөн тусламж	0,8	0,8
Бүгд	100.0	100.0

Хэмжээний хувьд хоёр, гуравдугаарт орох орлого нь өндөр насны тэтгэвэр болон өрхийн бизнесийн орлого болж байгаа нь харагдаж байна. Гэхдээ хувь хэмжээний тухайд суурьшлаар ялгаатай байгаа нь дээрх хүснэгтийн мэдээллээс ажиглагдлаа.

Түүнчлэн мал аж ахуйн бүтээгдэхүүн борлуулсан болон өрхийн хэрэглээнд зарцуулсан дүнгээр үзвэл, эдгээр эх үүсвэрээс сумын төвийн өрхүүд 4.3 пунктээр өндөр орлого бүрдүүлж байна. Хөдөөгийн сумын өрхийн орлогод эзлэх өндөр насны тэтгэвэр нь аймгийн төвийнхөөс даруй 2.7 дахин өндөр байгаа нь хөдөөгийн иргэдийн насны бүтэцтэй тодорхой хэмжээгээр холбогдож байна. Өөрөөр хэлбэл, харьцангуй залуу насныхан шилжих хөдөлгөөнд илүүтэй оролцож, уугуул нутгаа өндөр настнууд сахиж үлдсэн хандлага ажиглагддаг.

Орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ: Өрхийн орлогын бодит түвшнээс гадна орлогын хүрэлцээт байдлын талаарх өрхийн өөрийн үнэлгээ чухал учир орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээг тодруулсан болно. Судалгаанд хамрагдсан 400 өрхийн 10.5 хувь нь өрхийн орлогоо амьжиргаанд хангалттай, 52.3 хувь нь дунд зэрэг, 37.2 хувь нь хангалтгүй хэмээн тус тус хариулсан. Үүнээс 10 өрх тутмын дөнгөж нэг нь орлогын хүрэлцээт байдалдаа сэтгэл ханамжтай байдаг гэсэн дүгнэлт гарч байна.

Өрхийн орлого амьжиргаанд бараг хүрэлцдэггүй. Одоогийн байдлаар нэг талаас Монголын төр, нөгөө талаас банк, санхүүгийн байгууллага гэсэн хоёр том чулууны завсар хавчуулагдсан. Төр нь цалингаа нэмэхгүй гэж ядууруулж боомилдог, банк нь хүүгээ нэмж дарамтанд оруулдаг.

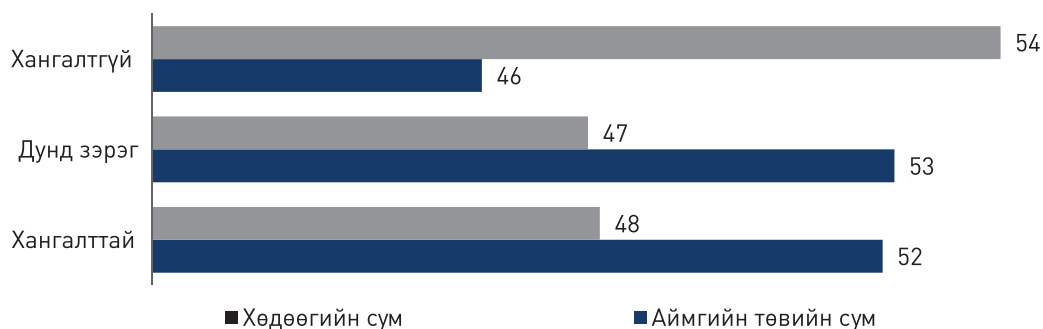
*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Сүхбаатар сум, 45 настай, эрэгтэй)*

Нийслэлийн хувьд өрхийн орлого амьжиргаанд хангалттай хүрэлцдэг гэсэн хариултын хувь аймаг, сумын төвийн өрхөөс 4.3 пунктээр өндөр, хангалтгүй

гэсэн хариултын хувь 12 пунктээр доогуур байгаагаас үзэхэд аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүдийн орлогын хүрэлцээт байдал илүү тааруу байна.

Өрхийн орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээг суурьшлаар харьцуулахад, өрхийн орлого амьжиргаанд хангалтгүй гэж хариулсан өрхийн 54 хувь нь хөдөөгийн суманд амьдарч байна. Өөрөөр хэлбэл, хөдөөгийн сумын өрхүүд орлогын хүрэлцээт байдлаа доогуур үнэлсэн байна.

Зураг 35. Өрхийн орлогын амьжиргаанд хүрэлцээтэй байдлын үнэлгээ, суурьшлаар (хувиар)

Үүнд дотоодын үйлдвэрлэл хөгжөөгүй учраас бензин шатахуунаас эхлээд ихэнх өргөн хэрэглээний бараа, бүтээгдэхүүн өндөр үнэтэй, цалинтай ажлаас өөр хөдөлмөр эрхлэх боломж хязгаарлагдмал, бараа, бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтөөс цалингийн өсөлт хоцорсон, бараа, үйлчилгээний нийлүүлэлтээс хамааран төв орон нутгаас худалдаа, үйлчилгээ авах хэрэгцээ шаардлага гардаг нь амьжиргааны зардлыг өсгөдөг зэрэг хүчин зүйлүүд нөлөөлж байна.

Зураг 36. Өрхийн орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ, сарын дундаж орлогын хэмжээгээр (мөнгөн дүнгээр)

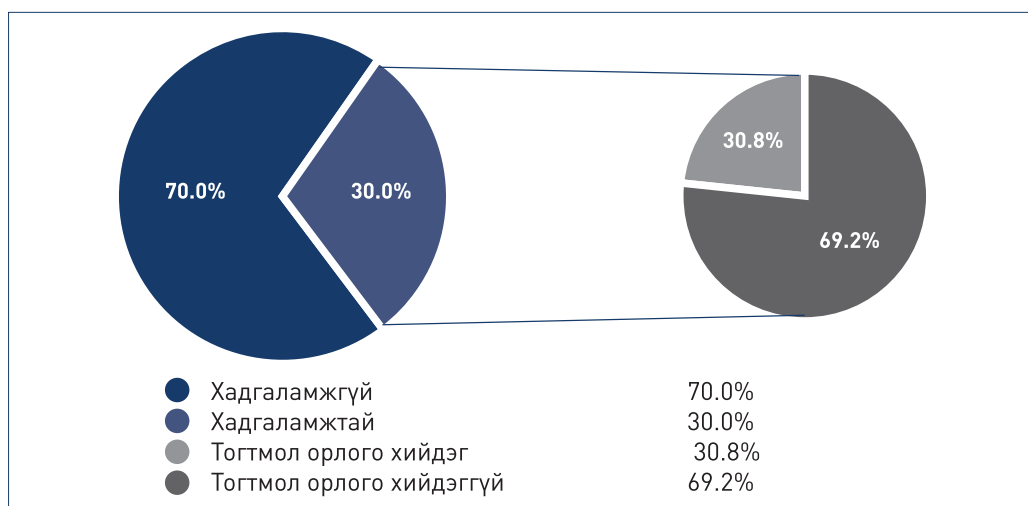

Өрхийн орлогын амьжиргаанд хүрэлцээтэй байдлын үнэлгээг сарын дундаж орлогын хэмжээгээр нь харьцуулан авч үзвэл, орлогын хэмжээ нэмэгдэхийн хэрээр хүрэлцээт байдлын үнэлгээ сайжирсан хандлага ажиглагдаж байна ($p=0.01$). Өрхийн орлого амьжиргаанд хүрэлцдэггүй болон хүрэлцдэг гэсэн үнэлгээ өгсөн өрхийн сарын дундаж орлогод даруй 40.5 хувийн зөрүү байгаагийн зэрэгцээ орлого багатай өрх орлогын түвшин амьжиргаанд хүрэлцдэггүй, эсрэгээр орлогын түвшин өндөр өрх орлогын түвшин амьжиргаанд хүрэлцээтэй хэмээн үнэлсэн хандлага нь өрхийн орлогын талаарх мэдээлэл, үнэлгээ харьцангуй бодитой болохыг илтгэж байна. Түүнээс гадна аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүдийн хүрэлцээтэй хэмээн үзэж буй орлогын хэмжээ төдийлөн өндөр биш, 1.2 сая орчим төгрөг байгааг харж болно.

6.2. Хуримтлал, зээл

Хадгаламж, нөлөөлж буй хүчин зүйл: Өрхийн ирээдүйн санхүүгийн тогтвортой, найдвартай эх үүсвэр бүрдүүлэх, цаашлаад амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх боломж бололцоог хангахад өрхийн хадгаламж, түүнийг арвижуулах үзүүлэлт чухал байдаг. Судалгаанд хамрагдсан арван өрх тутмын долоо нь хадгаламжгүй үлдсэн гурав нь хадгаламжтай гэсэн хариултыг сонгожээ.

Зураг 37. Өрхийн хадгаламжийн үзүүлэлт (хувиар)

Хадгаламжтай өрхүүд нь хадгаламждаа тогтмол орлого хийдэг байдал хангалтгүй буюу тодорхой хэмжээний хадгаламжтай гэж хариулсан 120 өрхийн 37 нь буюу 30.8 хувь нь тогтмол орлого хийсэн хандлага ажиглагдаж байна. Өрхийн нийт орлогоос хэрэглээний тогтмол зардлуудаа хасаад

үлдэж буй дүнгээр хадгаламж хийх боломж бүрддэг гэж үзвэл, судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн 10 хүрэхгүй хувьд нь тогтмол хуримтлалын боломж гарч байна. Аймгийн төвийн сумын өрхийн орлого харьцангуй өндөр байсантай холбоотойгоор эдгээр өрхийн 34.0 хувь нь хадгаламжтай бол хөдөөгийн сумын хадгаламжтай өрхийн хувь даруй 8.0 пунктээр доогуур байлаа.

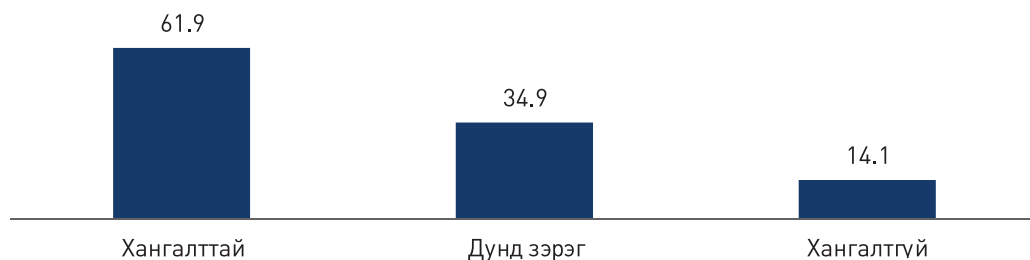
Манайх 5 ам бүлтэй. Нөхөр маань мөн төрийн байгууллагад ажилладаг болохоор цалин бага, амьдралд төдийлөн хүрэлцээд байдаггүй. Гэхдээ тогтмол болохоор болгоод л байна. Хуримтлал ерөөсөө хийж чадахгүй байна. Нэг хүүхэд маань оюутан, түүний төлбөрийг зээлээр хийж байна. Зээлээ төлөөд л таардаг. Хуримтлалгүй шалгааныг юу гэж хэлмээр юм бэ дээ. Гол нь цалин бага, хэрэгцээт зүйл, сургалтын төлбөр гэх мэтийн үнэ хэт өндрөөс болж байж болох юм.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймаг, Тариалан сум, 38 настай, эрэгтэй)*

Улаанбаатар хоттой харьцуулахад аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны хадгаламжтай өрхийн хувь үндсэндээ ойролцоо, харин сар бүр тогтмол орлого хийдэг өрхүүдийн хувь 12.1 пунктээр доогуур байгаа хандлага ажиглагдав.

Хадгаламжийн мэдээллийг судалгаанд хамрагдсан аймгуудаар харьцуулан авч үзвэл, Сэлэнгэ аймгийн өрхийн 46.0 хувь, Сүхбаатар аймгийн өрхийн 33.0 хувь, Хөвсгөл аймгийн өрхийн 21.0 хувь, Дундговь аймгийн өрхийн 20.0 хувь нь тус тус хадгаламжтай байна. Энэ нь эдгээр аймгийн нэг өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогын мэдээлэлтэй шууд холбоотой. Учир нь хадгаламжид өрхийн орлогын үзүүлэлт голлох байдлаар нөлөөлдөг бөгөөд өрхийн орлого нэмэгдэж, хүрэлцээт байдлын үнэлгээ сайжрахын хэрээр дунд давхрааны өрхүүдэд хуримтлалын боломж гарч байгаа нь дараах зургаас тодорхой байна.

Зураг 38. Хадгаламжтай өрхийн хувь, өрхийн орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээгээр (хувиар)

Өрхийн орлогоо амьжиргаанд хангалттай хүрэлцдэг хэмээн үзсэн өрхүүдийн 61.9 хувь нь мөнгөн хадгаламжтай байхад орлогын хүрэлцээ хангалтгүй байдаг гэсэн хариултыг өгсөн хадгаламжтай өрхийн хувь дунджаар 4 дахин доогуур байна.

Цалин, орлогын хэмжээ доогуур, хүрэлцээт байдлын үнэлгээ хангалтгүйгээс гадна бараа, үйлчилгээний үнийн өдрөөс өдөрт өсч байгаа, зээлд хамрагдалт өндөр, улмаар зээлийн хүү, эргэн төлөлтөөс хамааран хэрэглээний зардалд зээлийн төлбөр өндөр хувийг эзэлдэг, хүн амын тоо цөөн, эдийн засгийн хувьд үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэх, орлого нэмэгдүүлэх боломжгүй зэрэг шалтгаан нь аймаг, сумын дунд давхрааны өрхийн хадгаламж, хуримтлалын боломжийг хязгаарлаж байна.

Миний харж байгаагаар сумын төвийн дунд давхрааныхан бол ажилтай цалингүйчүүд юм. Өөрөөр хэлбэл, сар бүр цалин нь бодогддог боловч зээлэндээ суутгагдаад гар дээрээ цалин авдаггүй, байнга бэлэн мөнгөний гачаалд ордог хүмүүс л байдаг.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Алтанбулаг сум, 56 настай, эмэгтэй)*

Орон нутгийн хувьд хүн амын тоо нь өрхийн орлогын эх үүсвэрийн төрөл, орлогын түвшинд нөлөөлөх гол хүчин зүйлийн нэг юм. Учир нь хүн амын тоо нэмэгдэхийн хэрээр бараа, үйлчилгээний эрэлт, түүнийг дагаад нийлүүлэлт өсдөг тул тухайн орон нутгийн эдийн засаг дахь бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний нэр төрөл, цар хүрээг тодорхойлох 'түлхүүр' хүчин зүйл нь хүн амын тоо байдаг. Судалгааны мэдээлэл цуглуулах явцад хүн ам олноор төвлөрсөн аймгийн төвийн сумдад томоохон зочид буудал, супермаркет, ресторан, худалдааны төв, кино театр зэрэг бизнесийн байгууллагын үйл ажиллагаа явуулж байсан бол суманд хүн амынхаа тоогоор жижигрэхийн хэрээр хувийн бизнес нь цөөн тооны хүнсний дэлгүүр, тогтмол бус үйл ажиллагаатай цайны газар, дугуй засварын төв зэргээр тодорхойлогдож байгаа нь ажиглагдлаа.

Түүнчлэн хадгаламж нь өрхийн хүн ам зүйн шинжээс хамааран тодорхой ялгаатай байв. Өрхийн хоёр гишүүний нэг нь хөдөлмөр эрхэлдэггүй, хоёулаа хөдөлмөр эрхэлдэг ч их, дээд сургуульд суралцдаг хүүхэдтэй, харьцангуй олон ам бүлтэй, өрхийн тэргүүн нь залуу, эсвэл тэтгэврийн насныхан байгаа өрхийн тухайд орлого бага буюу хэрэглээний зардал өндөр учир хуримтлуулах боломж бага байна.

Манай гэр бүлийн хүн бид хоёр хоёулаа төрийн албанд ажилладаг. Хоёр оюутантай, сургалтын төлбөрийн болон цалингийн зээл авсан учраас нийт цалингийнхаа 80 орчим хувиар зээлээ төлөөд хуримтлал бий болгох боломжгүй амьдарч байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Асгат сум, 56 настай, эрэгтэй)*

Зээл авсан байдал, зээлийн зориулалт: Зээл нь өрхөд санхүүгийн хүндрэлтэй байдлыг даван туулах, өмч, хөрөнгө худалдан авах, бизнес эрхлэн амьдрал ахуйгаа дээшлүүлэхэд шаардлагатай хөрөнгийн эх үүсвэрийн

нэг юм. Судалгаанд хамрагдсан аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүдийн дийлэнх олонхи нь буюу 340 өрх (85.0 хувь) арилжааны банк/ББСБ/байгууллага/хувь хүнээс зээл авсан байна. Нэн ялангуяа сумын төвийн өрхийн 90.0 хувь нь зээл авсан нь нэлээд өндөр үзүүлэлт болж байна (Аймгийн төвийн зээлтэй өрхүүд 81.0 хувь). Улаанбаатар хотын мөн өрхүүдийн 63.3 хувь нь зээлд хамрагдсан гэх үзүүлэлттэй харьцуулбал, хөдөө орон нутгийн дунд давхрааны өрхүүд зээлд илүүтэй хамрагдсан нь харагдав. Үүнийг сөрөг талаас нь аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүд бэлэн мөнгөний гачигдалд ордог, орлогын түвшиндоогуур, өрхүүдийн санхүүгийн мэдлэг чадвар сул зэргээр тайлбарлаж болно.

Монгол хүний уужуу тайван байдлаар хандаж байна. Нэг зүйлийг л зээл тавьж аргалаад, нөгөө нь байгаагаараа аргалаад гэх зэргээр л өдөр хоногийг өнгөрөөж байна даа.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Дундговь аймаг, Хулд сум, 42 настай, эрэгтэй)*

Манай иргэд зээлийг буцалтгүй тусламж мэтээр ойлгодог, өөрөөр хэлбэл иргэдийн санхүүгийн мэдлэг, чадвар үнэхээр сул байдаг. Цалиндаа тултал зээл аваад, буцааж түүнийгээ цалингаараа төлөөд гар дээрээ хоосон үлддэг хүмүүс олон. Дээрээс нь гар утас мэтийн онц чухал биш зүйлийг зээлж авдаг хүмүүс ч бий. Зээл аваад гадаад явж, өөртөө хувцас худалдаж авдаг хүнтэй ч таарч байлаа. Тэгэхээр бүр ерөнхий боловсролын сургуулиас нь эхлээд өрхийн санхүүг хэрхэн яаж авч явах, сайжруулах вэ гэдгийг сайтар тооцоолох чадвар суулгах хэрэгтэй.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Сүхбаатар сум)*

Харин зээл авсан хүмүүсийн хувь хэмжээ өндөр байгаагийн цаана дунд давхрааны өрхүүд зээлийн шалгуурыг хангах хэмжээний орлого, барьцаалах хөрөнгөтэй, зээлийн хөрөнгөөр урт хугацаанд ашиглах үл хөдлөх хөрөнгө бүрдүүлэх боломжгарна, зөв зохицуулж чадвал өрхийн амьжиргаа, ахуйн нөхцлийг сайжруулах боломжтой зэрэг эерэг тал байгааг дурдах шаардлага бий.

Өрхийнхөө амьжиргааг хараад дүгнээд үзвэл ерөнхийдөө дэгжиж дэвжээд мэдэгдэхүйц сайжраад байгаа тал тааруу л юм шиг байх юм. Нэг бүрчлэн ажиглавал жишээ нь орон гэр хашаа хороонд ямар өөрчлөлт гарч байна вэ гээд харахад бас ч өнгө үзэмж, тавилга, дулаалга сайжирсан, унадаг унаатай, гар утас барьж байгаагаар бол амьжиргаа нь дээшлээд байгаа гэж хэлж болох байх. Тэгээд яаж ийм өөрчлөлт хийв гэхээр зээл авч байж дээрх өөрчлөлтийг хийсэн байх жишээтэй.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймаг, Мөрөн сум 32 настай, эмэгтэй)*

Судалгаанд хамрагдсан өрхүүд чухам ямар зориулалтаар зээл авсныг сонирхоход, цалин барьцаалсан зээл хамгийн өндөр хувьтай, үүний дараагаар хэрэглээний, бизнесийн, орон сууцны зэрэг зээлд тус бүртээ 20 орчим хувьтай давтагджээ. Харин сургалтын төлбөрийн, гар утасны зэрэг зээлд хамрагдалт хамгийн бага хувьтай байна.

Хүснэгт 30. Зээлтэй өрхийн тоо ба эзлэх хувь, зээлийн төрлөөр

Зээлийн төрөл	Өрхийн тоо	Зээлтэй өрхөд эзлэх хувь
Бизнесийн	58	17.1
Орон сууцны	56	16.5
Сургалтын төлбөрийн	25	7.4
Хэрэглээний	78	22.9
Цалингийн	203	59.7
Тэтгэврийн	38	11.2
Гар утасны	31	9.1
Малчдын	40	11.8
Автомашин	10	2.9

Тайлбар: Зарим өрх хоёроос дээш төрлийн зээл авсан учир нийлбэр 340-өөс илүү гарсан.

Улаанбаатар хотын хувьд цалингийн зээлээс гадна орон сууцны зээл авсан өрхийн хувь нэлээд өндөр буюу 24.1 хувь байсан бол хөдөө орон нутаг, нэн ялангуяа сумын төвд орон сууцны барилгажилт бага явагдаж байгаатай холбоотойгоор мөн төрлийн зээл авсан өрхүүдийн хувь 7.6 пунктээр цөөн байлаа. Үүнээс хөдөө орон нутагт үл хөдлөх хөрөнгө худалдан авах зорилгоор зээлд хамрагдалт доогуур байна гэж дүгнэж болох юм.

Ямар нэгэн зээл авсан 340 өрх байхад зээлтэй өрхийн тоог төрлөөр нь тооцоход 536 өрх гарсан. Энэ нь нийт өрхийн 41.5 хувь нь нэг төрлийн зээлтэй, үлдсэн 58.5 хувь нь хоёроос дээш төрлийн зээл авсан болохыг харуулж байна. Давхар зээлд хамрагдалт өндөр гарсан нь зээлийг арилжааны банкаас гадна ББСБ, ломбард зэрэг санхүүгийн байгууллага, тавилга, эд хогшлын худалдаа эрхэлдэг хувийн хэвшлийн томоохон байгууллагууд, жижиг хүнсний дэлгүүр, хувь хүн зэрэг олон субъектээс авч байгаатай холбоотой.

Төрийн албан хаагчид бизнес эрхлэх, гэрээт ажил гүйцэтгэх боломжгүй нь орлогоо нэмэгдүүлэх, өрхийн орлогын хүрэлцээт байдлаа хангахад бэрхшээл үүсгэж байна. Төрд ажиллаж байгаа гэдэг утгаар дунд давхраанд шууд хамаардаг боловч зээлээ төлсний дараа хэрэгцээгээ хангах орлого үлдэж байна уу гэвэл бас тийм биш. Цалингаа аваад зээлээ төлдөг, бэлэн мөнгөний хэрэгцээ гарахаар дахиад зээл авдаг гэсэн эргэлдэх хөдөлгөөний дунд төрийн албан хаагчид аж төрж байна.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Сүхбаатар сум)*

Хэрэглээний зардлын бүтэц, зээлийн эргэн төлөлтийн амьжиргаан дахь нөлөөлөл: Судалгаанд өрхийн орлогын бүтцээс гадна хэрэглээний зардлыг судлан үзсэн болно. Хэрэглээний бүтцийн тухайд зээлтэй өрхийн хувь хэмжээ өндөр гарсантай холбоотойгоор зээлийн эргэн төлөлт нийт орлогын хамгийн өндөр буюу 31.8 хувийг эзэлсэн байна. Энэ нь Улаанбаатар хоттой харьцуулахад 6.0 пунктээр өндөр үзүүлэлт юм.

Хүснэгт 31. Өрхийн сарын дундаж зардлын бүтэц, суурьшил, зээлтэй эсэхээр (мөнгөн дүн ба хувиар)

Хэрэглээний төрөл	Зээлгүй өрх		Зээлтэй өрх		Нийт	
	Дүн	Хувь	Дүн	Хувь	Дүн	Хувь
Хүнс	200789	25,4	176232	12,6	179749	14,8
Хувцас	126765	16,0	154046	11,0	149880	12,3
Ахуйн хэрэглээ	36551	4,6	44967	3,2	43721	3,6
Тээвэр, шатахуун	68621	8,7	89377	6,4	86826	7,1
Орон сууц	122930	15,6	90348	6,5	95330	7,8
Харилцаа холбоо	57625	7,3	73601	5,3	71551	5,9
Эрүүл мэндийн үйлчилгээ	22746	2,9	28085	2,0	27339	2,2
Боловсролын үйлчилгээ	145455	18,4	167215	12,0	164747	13,5
Зээлийн төлбөр	-	0,0	569255	40,8	386372	31,8
Бусад	8500	1,1	1097	0,1	10685	0,9
Нийт	789982	100.00	1394223	100	1216201	100.0

Судалгаанд хамрагдсан 400 өрхийн дунджаар тооцоход, боловсролын зардалд хүнсний бүтээгдэхүүн, хувцасны зардалтай ойролцоо хэмжээний хөрөнгө буюу сарын дундаж зардлын 13.5 хувийг зарцуулж байгаа нь Улаанбаатар хоттой харьцуулахад өндөр түвшин юм. Энэ нь ихэнх их, дээд сургууль нийслэлд төвлөрсөн, түүнээс гадна амьдарч буй суманд нь 12 жилийн сургууль байхгүй, боловсролын үйлчилгээний чанар тааруу зэрэг шалтгаанаар хүүхдүүдээ амьдарч буй сумаасаа өөр газарт сургуульд сургах явдал багагүй байдагтай холбоотой. Харин эрүүл мэндийн зардалд хамгийн бага, нийт зардлын ердөө 2.2 хувьтай тэнцэх хэмжээний хөрөнгө зарцуулж байгаа нь нэг талаас эрүүл, аюулгүй орчинд аж төрж байгаатай холбоотой байж болох ба амьдралын хэв маягийн талаарх бүлэгт дурдсанчлан өрхийн гишүүдийн эрүүл мэнддээ анхаарал тавих хандлага доогуур байсантай уялдаж байна.

Сарын цалин 402 мянган төгрөгөөс 257 мянгыг нь банкны зээлийн төлбөрт өгдөг. Зээлээ төлөөд багахан мөнгө үлддэг болохоор хүнс, хувцас гээд хэрэглээний зүйлээ сумын хүнсний дэлгүүрээс зээлж хэрэглэнэ. Манай сумын дэлгүүр бизнесийн байгууллага биш, үндсэндээ Улаан загалмай нийгэмлэг шиг л ажилладаг. Хэрэв энэ дэлгүүр ажиллахаа больчихвол олон айл хоногийн хоолоо яах вэ гэдэг асуудал тулгарна.

Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас

(Сэлэнгэ аймаг, Жавхлантай сум, 47 настай, эмэгтэй)

Зээл нь хэрэгцээтэй үед хөрөнгийн эх үүсвэр болдог ч түүнийг эргэн төлөх шаардлагатай. Тухайн зээлийн хэмжээ, хугацаанаас хамааран эргэн төлөлтийн хэмжээ харилцан адилгүй байна. Судалгаанд хамрагдсан зээлтэй өрхүүд эргэн төлөлтийн төлбөрт сардаа хамгийн багадаа 100,000 төгрөг, хамгийн ихдээ 2,950,000 төгрөгийг төлдөг байна. Зээлтэй эсэхээс хамааран өрхийн хэрэглээний зардлын бүтэц нь нэлээд ялгаатай байгаа нь дээрх хүснэгтээс тодорхой байна. Жишээ нь: Зээлгүй өрхүүдийн тухайд хүнс, боловсролын үйлчилгээ, орон сууц, хувцас зэрэг хэрэглээндээ хамгийн өндөр зардал гаргадаг бол зээлтэй өрхүүдийн тухайд зээлийн төлбөр нийт зардлын 40.5 хувийг эзэлжээ.

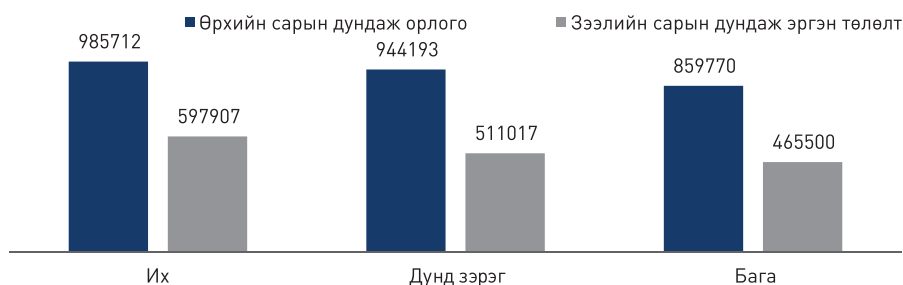
Хүснэгтэд үзүүлсэн мэдээлэл нь аймаг, сумын төвийн нийт өрхүүдийн тухайд зээлийн төлбөрөөс гадна хүнс, ахуйн хэрэглээ зэрэг наад захын хэрэглээндээ орлогын дийлэнхийг зарцуулаад амралт, чөлөөт цаг, үзвэр, соёлын үйлчилгээнд зарцуулах орлого хомсхон амьдарч байгааг харуулж байна. Өөрөөр хэлбэл, зээл нь өрхийн хэрэглээний зардлын хуваарилалтад нөлөө үзүүлж байна. Иймээс аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүдийн 58.8 хувь нь буюу үндсэндээ 3/5 нь зээлийн эргэн төлөлт амьжиргаанд их нөлөөлдөг, 22.0 хувь нь дунд зэрэг нөлөөлдөг гэсэн бол 4.8 хувь нь бага нөлөөлдөг гэсэн хариултыг өгсөн.

Хүүхдийнхээ төлбөрийг зээлээр төлдөг болохоор гар дээрээ бараг цалин авахгүй, суманд автобус унаа, өдрийн хоол гэсэн зардал гардаггүй тулдаа амьдардаг. Гэтэл хүн юм хойно томоохон зардал гарна, мөнгөний хэрэгцээ гарна. Тэр болгонд гутрах, сэтгэлээр унах нь бий. Өнөөдөр Монголын айл өрхүүд, ялангуяа оюутантай, орон сууцтай болох зорилгоор зээл авсан, ойр зуурын бизнес хийх хөрөнгөө зээлээр босгосон айлуудыг сөхрөөж байгаа зүйл бол зээл байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Асгат сум, 56 настай, эрэгтэй)*

Зээлийн эргэн төлөлтийн хэмжээ нэмэгдэхийн хэрээр түүний амьжиргаан дахь нөлөөлөл нэмэгдсэн хандлага ажиглагдав.

Зураг 39. Зээлийн эргэн төлөлтийн амьжиргаанд үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээ, өрхийн орлого ба зээлийн эргэн төлөлтийн хэмжээгээр (мөнгөн дүнгээр)

Зургаас орлого өндөртэй өрхүүд харьцангуй их хэмжээний зээл авах боломжтой байдаг нь харагдаж байна. Жишээ нь: Сардаа 860 мянган төгрөгийн орлоготой өрхүүд зээлийн эргэн төлөлтийн төлбөрт 465 мянган төгрөгийг төлдөг бөгөөд эдгээр өрхүүд зээлийн эргэн төлөлт амьжиргаанд бага нөлөөлдөг гэж үзсэн. Зээлийн сар бүрийн төлбөрт 50 орчим мянган төгрөг нэмэгдэхэд дунд зэрэг хүрэлцдэг, 130 гаруй мянган төгрөг нэмэгдэхэд их нөлөөлдөг гэсэн байдлаар хариулсан нь харагдаж байна. Сард төлж буй зээлийн хэмжээ ба зээлийн эргэн төлөлтийн амьжиргаанд үзүүлж буй нөлөөлөл гэсэн хувьсагчдын хооронд статистикийн ач холбогдол бүхий хамаарал ажиглагдсан ($p=0.009$).

6.3. Өмч хөрөнгө

Үл хөдлөх хөрөнгө: Өрхийн хөрөнгө эзэмшлийн үзүүлэлт нь нэг талаас тухайн өрхийн орлого, амьжиргааны төлөв байдлыг, нөгөө талаас болзошгүй эрсдлийг даван туулах боломж, чадварыг тус тус илэрхийлж байдаг. Санал асуулгын судалгаагаар өрхийн амьдарч буй сууцны эзэмшлийг тодруулсан юм. Ингэхэд, судалгаанд хамрагдсан өрхийн 90.3 хувь нь өөрийн эзэмшлийн сууцандаа, 9.7 хувь нь бусдын сууцанд түрээслэн эсвэл түрээс төлөхгүйгээр тус тус амьдарч байна. Ийнхүү аймаг, сумын төвийн дунд давхраанд хамаарч буй 10 тутмын 9 нь өвлөж авах, өөрийн болон зээлийн хөрөнгөөр худалдан авах, өөрсдөө барих зэргээр өөрийн гэсэн сууцтай болж чаджээ. Сууцны эзэмшлийг өрхийн амьдарч буй сууцны төрөл, суурьшлаар харьцуулан үзвэл дараах байдалтай байна.

Хүснэгт 32. Өрхийн амьдарч буй сууцны эзэмшил, сонгосон үзүүлэлтээр (хувиар)

Сууцны төрөл ба суурьшил	Сууцны эзэмшил			Нийт	Тоо
	Өөрийн эзэмшлийн	Түрээсэлдэг	Бусдын сууцанд түрээсгүй суудаг		
Сууцны төрөл					
Гэр	90.0	6.3	3.8	100.0	80
Орон сууц	88.5	7.7	3.8	100.0	78
Тохилог сууц (Хаус)	100.0	0.0	0.0	100.0	205
Хашаа байшин	93.2	1.0	5.9	100.0	26
Нийтийн сууц	27.3	36.4	36.4	100.0	11
Суурьшил					
Аймгийн төвийн сум	90.5	5.5	4.0	100.0	200
Хөдөөгийн сум	90.0	3.0	7.0	100.0	200
Бүгд	90.3	4.3	5.5	100.0	400

Нийтийн сууцнаас бусад төрлийн сууцанд амьдарч буй өрхүүд тухайн сууцаа өөрийн эзэмшлийн хэмээн хариулсан байдал өндөр, 80-аас дээш хувьтай байна. Улаанбаатар хотын хувьд ч ялгаагүй дээрхтэй адил дүр зураг

ажиглагдсан. Энэ нь нийтийн байрууд дотор оюутан/сурагчид, багш/ажилчдын дотуур байр зэрэг хувьчлагдаагүй, тухайн байгууллагын өмч болох байрууд байгаатай холбоотой. Сууцны эзэмшил суурьшлаар ялгаа багатай, өөрөөр хэлбэл аймаг, сумын төвд амьдарч байгаагаас үл хамааран нийт өрхийн 90 хувь нь амьдарч буй сууцаа өөрийн эзэмшлийнх хэмээн хариулжээ.

Судалгаанд хамрагдсан өрхүүдээс тухайн сууцанд хэдэн гэр бүл амьдарч байгааг тодруулахад, нэг сууцанд нэг гэр бүл амьдрах хандлага нийтлэг, нийт өрхийн 91.8 хувь нь сууцандаа дангаараа амьдардаг байв. Тухайн сууцанд хоёр гэр бүл амьдардаг өрхүүд нийт өрхийн 6.3 хувийг эзэлж байсан бол үлдсэн 2.0 хувь нь гурваас олон гэр бүл амьдардаг гэсэн хариултыг өгсөн байв. Улаанбаатар хотын дунд давхраанд хамаарах өрхийн 80.5 хувь нь тухайн сууцанд нэг гэр бүл амьдардаг гэсэнтэй харьцуулбал, хөдөө орон нутагт өрхүүд сууцандаа дангаараа амьдрах явдал 11.3 пунктээр өндөр байгаа нь харагдлаа. Энэ нь нийслэл, аймаг, сумын төвийн байр, сууцны үнийн ялгаатай холбоотой.

Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүдэд амьдарч буй сууцнаас нь гадна үл хөдлөх хөрөнгө байгаа эсэхийг судалбал, тийм, үгүй гэж хариулсан харьцаа 47.5:52.5 байна. Тодорхой хэмжээний хөрөнгөтэй 190 өрхийн тэн хагасыг малтай өрхүүд эзэлж байгаа нь малаас бусад төрлийн өмч хөрөнгө эзэмших байдал доогуур байгааг харуулав.

Хүснэгт 33. Тухайн төрлийн үл хөдлөх хөрөнгөтэй өрхийн хувь, суурьшлаар

Үл хөдлөх хөрөнгийн төрөл	Нийт	Аймгийн төвийн сум	Хөдөөгийн сум
Орон сууц	5.8	7.6	2.9
Хашаа байшин	16.3	21.0	8.6
Газар	19.5	30.5	4.8
Бага хэмжээний үйлчилгээний объект	5.8	6.7	3.8
Том хэмжээний үйлчилгээний объект	1.1	1.9	0.0
Мал	51.6	31.4	61.9
Бүгд	100.0	100.0	81.0
Өрхийн тоо	190	105	85

Хөрөнгө эзэмшлийн үзүүлэлт суурьшлаар нэлээд ялгаатай бөгөөд аймгийн төвийн өрхүүд малаас гадна хашаа байшин, газар эзэмших хандлага хөдөөгийн өрхтэй харьцуулахад 12.4-25.7 пунктээр илүү байна. Том, бага хэмжээний үйлчилгээний объекттой ердөө 13 өрх байгаа нь Улаанбаатар хотынхтой нэлээд ойролцоо хандлага юм. Өрхүүдийн мэдээлсэн малын тоог дундажлан тооцвол, аймгийн төвийн сумын нэг өрх дунджаар 30, хөдөөгийн сумын нэг өрх дунджаар 63 малтай гэсэн дүн гарсан.

Хөдлөх хөрөнгө: Улаанбаатар хотын нийт өрхийн 60 хувь нь ямар нэгэн тээврийн хэрэгсэлтэй байсан ба аймаг, сумын төвийн өрхийн хувьд мотоцикль, трактор зэргийг оролцуулаад ойролцоо тооны буюу 64.0 хувь нь тээврийн хэрэгсэлтэй гэсэн дүн гарч байна.

Хүснэгт 34. Тээврийн хэрэгсэлтэй өрхийн тоо ба хувь, тээврийн хэрэгслийн төрлөөр

Тээврийн хэрэгслийн төрөл	Өрхийн тоо	Тээврийн хэрэгсэлтэй өрхөд эзлэх хувь
Том оврын ачааны машин	11	4.3
Бага оврын ачааны машин (портер, бонго гм)	47	18.4
Том оврын суудлын машин	24	9.4
Бага оврын суудлын машин	194	75.8
Трактор	8	3.1
Мотоцикль	62	24.2

Тайлбар: Нэгээс дээш тээврийн хэрэгсэлтэй өрх байгаа тул нийлбэр 256-аас илүү гарна.

Аймаг, сумын дунд давхрааны 4 өрх тутмын 3 нь бага оврын суудлын машинтай бөгөөд энэ нь хөдөө орон нутгийн төдийгүй нийслэлийн өрхүүдийн хамгийн түгээмэл эзэмшдэг тээврийн хэрэгсэл нь болж байна. Үүний дараагаар мотоцикль, бага оврын ачааны машин гэсэн төрлүүд багтаж байгаа нь хөдөө орон нутгийн онцлогтой холбоотой юм. Ямар нэгэн хөдлөх хөрөнгөтэй 256 өрхийн 64.8 хувь нь нэг, 35.2 хувь нь хоёр, түүнээс олон төрлийн тээврийн хэрэгсэлтэй байна. Иймээс ч иргэд мэргэжилтнүүд, дунд давхрааны өрхүүд өөрийн эзэмшлийн сууцаас гадна тээврийн хэрэгсэлтэй байгаа нь эдийн засгийн талаас дунд давхрааны өрхийн гол шинж болно гэж үзсэн. Эрэмбэ, дарааллын хувьд эхлээд орон сууцны асуудлаа шийдсэний дараагаар автомашин худалдан авах бодолтой байдаг нь ажиглагдав.

Орлого нь зохих түвшинд хүрэлцээтэйгээс гадна өөрийн гэсэн орон сууцтай, унах унаатай өрхүүд дунд давхрааны гол онцлог болж байна. Эхлээд гэрт амьдарч байхдаа байшинтай больё гэж зүтгээд өр, зээл тавиад байшинтай болсон. Одоо зээлээ дундрахаар машин авах төлөвлөгөөтэй байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Дундговь аймаг, Сайнцагаан сум, 41 настай, эрэгтэй)*

Дунд давхрааны өрхийн гол шинж нь суманд бол 1/ажилтай, 2/тогтмол орлоготой өрх юм. Эрхэлж буй хөдөлмөрийн хувьд төрийн байгууллагын албан хаагчид, жижиг голдуу бизнес болон хувиараа аж ахуй эрхлэгчид голлох бөгөөд өөрийн гэсэн орон байртай, дийлэнх нь унаатай, өөрийн ахуйн гэмээр юм уу хэрэгцээгээ хангачихдаг өрхүүд дундчуудад хамаарна.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймаг, Тариалан сум)*

Зээлээр автомашин худалдан авах боломжтой байдал нь аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүдийг тээврийн хэрэгсэлтэй болоход эергээр нөлөөлж байгаа ажээ.

7. ӨРХИЙН АМЬДРАЛЫН ҮНЭЛГЭЭ

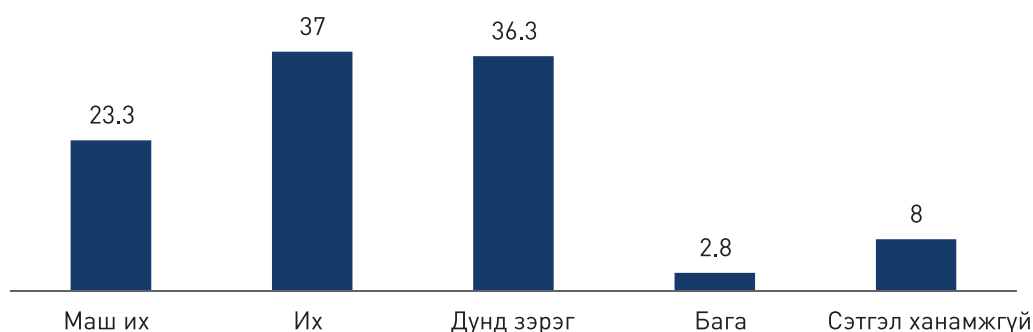
Энэ бүлэгт аймгийн төв болон хөдөөгийн суманд амьдарч буй өрхийн амьжиргаанд гарсан болон төсөөлж буй өөрчлөлт, эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар, нийгмийн давхраанд хамаарах байдлын үнэлгээ, амьдралын сэтгэл ханамж, ирээдүйн төсөөллийг тодруулан авч үзсэн болно.

7.1. Амьдралын сэтгэл ханамж

Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ: Ойлголтын хувьд амьдралын сэтгэл ханамж гэдэг нь тухайн хүн өөрийн амьдралын чанарыг бүхэлд нь хэрхэн үнэлж байгаагаар илэрхийлэгдэх үзүүлэлт бөгөөд сайн сайхан оршихуйн түвшин (Veenhoven, 1996, х. 12) юм.

Аймгийн төв болон хөдөөгийн сумын дунд давхрааны өрхийн гишүүд амьдралдаа хэр сэтгэл ханамжтай байдгийг нь тодруулан судлахад, нийт 241 өрх буюу судалгаанд хамрагдсан өрхийн 60.3 хувь нь амьдралдаа маш их болон их сэтгэл ханамжтай, 145 өрх буюу 36.3 хувь нь дунд зэргийн сэтгэл ханамжтай, 14 өрх буюу 10.8 хувь нь бага болон огт сэтгэл ханамжгүй байна. Эдгээр үр дүнг Улаанбаатар хоттой харьцуулвал, амьдралдаа маш их болон их сэтгэл ханамжтай өрхийн хувь орон нутагт 6.3 пунктаар их, мөн сэтгэл ханамжгүй өрх төдий хэмжээгээр буюу 6.0 пунктаар их байна.

Зураг 40. Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ (хувиар)

Өрхийн амьдралын сэтгэл ханамж нь аймгуудаар хэрхэн ялгарахыг шинжлэхэд сул хамааралтай байгаа бөгөөд Хөвсгөл аймгийн өрхийн 35.0 хувь нь амьдралын сэтгэл ханамж дунд зэрэг, Дундговь аймгийн өрхийн 46.0 хувь

нь сэтгэл ханамж их, Сүхбаатар аймгийн өрхийн 39.0 хувь нь сэтгэл ханамж дунд зэрэг, Сэлэнгэ аймгийн өрхийн 46.0 хувь нь амьдралын сэтгэл ханамж их байгаа нь хамгийн өндөр үзүүлэлтүүд болж байна. Нийтдээ судалгаанд хамрагдсан 4 аймгийн хувьд амьдралдаа сэтгэл ханамжгүй өрх 3.0-5.0 хувийн хооронд хэлбэлзэж байгаа нь 100 өрх тутмын 5 нь амьдралдаа сэтгэл ханамж багатай гэж тайлбарлагдана.

Хүснэгт 35. Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ, аймгаар (хувиар)

Аймаг	Амьдралын сэтгэл ханамж						
	Маш их	Их	Дунд зэрэг	Бага	Огт сэтгэл ханамжгүй	Нийт	Тоо
Хөвсгөл	29.0	31.0	35.0	4.0	1.0	100.0	100
Дундговь	24.0	46.0	25.0	4.0	1.0	100.0	100
Сүхбаатар	23.0	37.0	39.0	0.0	1.0	100.0	100
Сэлэнгэ	17.0	34.0	46.0	3.0	0.0	100.0	100

Өрхийн амьдралын сэтгэл ханамж нь сумаар хэрхэн ялгарахыг тооцвол аль нэг сумын төвд амьдардаг эсэхээс тухайн өрхийн амьдралын тав тух, цаашлаад сэтгэл ханамж нь бага хамаардаг болох нь ажиглагдсан.

Хүснэгт 36. Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ, сумаар (хувиар)

Сумын байршил	Амьдралын сэтгэл ханамж						
	Маш их	Их	Дунд зэрэг	Бага	Огт сэтгэл ханамжгүй	Нийт	Тоо
Аймгийн төв	24.5	41.0	31.0	3.5	0.0	100.0	200
Хөдөөгийн сум	22.0	33.0	41.5	2.0	1.5	100.0	200

Аймаг болон сумын төвийн өрхийн гишүүд өөрсдийгөө нийгмийн аль бүлэгт хамрагдахыг үнэлүүлсэн үнэлгээ нь тэдний амьдралын сэтгэл ханамжтай өндөр хамааралтай ($p=0.000$) байна. Өөрөөр хэлбэл, өөрийн өрхөө нийгмийн дунд буюу түүнээс дээш түвшинд хамаарна гэж үнэлэхийн хэрээр амьдралдаа сэтгэл ханамжтай байх нь нэмэгдэж байна. Хүснэгтээс харахад, нийгмийн дунд бүлэгт хамаарна гэж үзсэн өрхийн 74.3 хувь нь амьдралдаа их сэтгэл ханамжтай байхад, ядуу ангилалд өөрсдийгөө хамааруулан тодорхойлж буй өрхийн 18.2 хувь нь одоогийн амьдралдаа сэтгэл ханамжгүй байгаагаа илэрхийлжээ.

Хүснэгт 37. Амьдралын сэтгэл ханамж ба нийгмийн бүлгийн хамаарал (хувиар)

Амьдралын сэтгэл ханамж	Нийгмийн бүлгийн хамаарал						Нийт	Өрхийн тоо
	Чинээлэг	Дундаас дээгүүр	Дунд	Дундаас доогуур	Ядуу	Нэн ядуу		
Маш их	1.1	18.3	72.04	7.5	1.1	0.0	100.0	93
Их	0.0	11.5	74.3	13.5	0.7	0.0	100.0	148
Дунд зэрэг	0.0	3.4	65.5	28.3	2.7	0.0	100.0	145
Бага	0.0	0.0	63.6	18.2	18.2	0.0	100.0	11
Огт сэтгэл ханамжгүй	0.0	0.0	33.3	33.3	0.0	33.3	100.0	3

Мөн аймаг болон сумын төвийн өрхийн гишүүдийн амьдралын сэтгэл ханамж болон тухайн өрхийн санхүүгийн эрсдэл даван туулах чадвар хооронд өндөр хамаарал байгаа нь санхүүгийн эрсдэл даван туулах чадвар сайн байх тусам амьдралын сэтгэл ханамж өндөр байгааг харуулж байна.

Хүснэгт 38. Амьдралын сэтгэл ханамж ба эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар (хувиар)

Амьдралын сэтгэл ханамж	Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар				Нийт	Өрхийн тоо
	Маш сайн	Сайн	Дундаж	Сул		
Маш их	8.6	34.4	46.2	10.7	100.0	93
Их	4.1	22.9	62.2	10.8	100.0	148
Дунд зэрэг	0.0	2.1	68.9	28.9	100.0	145
Бага	0.0	0.0	27.3	72.7	100.0	11
Огт сэтгэл ханамжгүй	0.0	0.0	0.0	100.0	100.0	3

Дунд давхрааны гол бүлэг болох төрийн албан хаагчдын ажлын ачаалал маш өндөр, үүнийг дагаад гэр бүлийн харилцаа тааруу, үр хүүхэддээ зарцуулах цаг зав багатай байдаг нь гол бэрхшээл болдог. Харахад л ажил хийгээд байдаг, үнэн хэрэгтээ хүний амьдралын аз жаргал, чухал зүйлүүдээ орхисон хүмүүс олон байдаг. Мөн хувийн хэвшилд ажиллагчдын хувьд хөдөлмөрийн гэрээгүй, нийгмийн даатгалын шимтгэл төлдөггүй, цалингаа цагтаа өгдөггүй гээд асуудал бий. Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн тухайд орлогын тогтворгүй байдал гол асуудал юм. Жишээ нь, ногоо тариалдаг хүмүүс өвлийн цагт ажилгүй, түүнийгээ дагаад орлогогүй байх жишээтэй.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Сүхбаатар сум)*

Амьдралын сэтгэл ханамж нь шилжих хөдөлгөөнд хэр нөлөөтэйг харахад, тухайн орон нутагт байнга оршин суугч буюу уугуул өрхүүдийн 81.8 хувь нь амьдралын сэтгэл ханамж бага, тухайн орон нутагт шилжин ирээд 5 хүртэлх жил болон 5-аас дээш амьдарч байгаа өрхүүдийн тус бүр 33.3 хувь нь амьдралдаа огт сэтгэл ханамжгүй байна.

Хүснэгт 39. Амьдралын сэтгэл ханамж ба шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэх (хувиар)

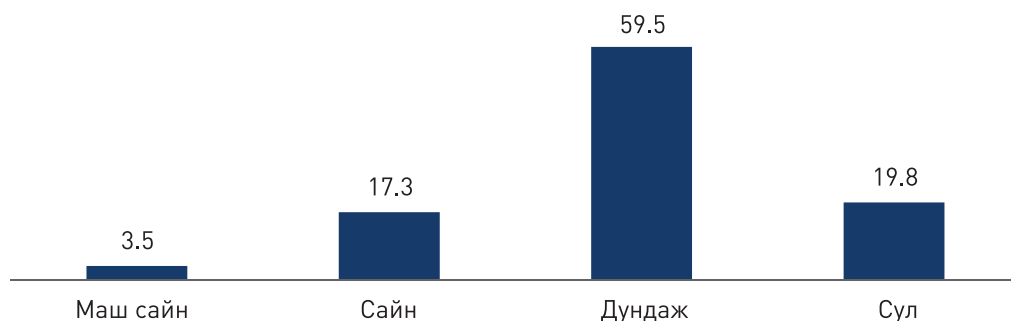
Амьдралын сэтгэл ханамж	Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэх			Нийт	Өрхийн тоо
	Шилжигч бус/Уугуул	Шилжигч, 5 хүртэлх жил амьдарч байгаа	Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа		
Маш их	67.7	5.4	26.9	100.0	93
Их	77.7	8.8	13.5	100.0	148
Дунд зэрэг	71.0	15.2	13.8	100.0	145
Бага	81.8	9.1	9.1	100.0	11
Огт сэтгэл ханамжгүй	33.3	33.3	33.3	100.0	3

Би өөрөө аймгийн төвийнх, нөхөр Сүхбаатар сумынх. Бид хоёр гэрлээд энд амьдарч байгаа. Ер нь цаашдаа болж өгвөл аймгийн төв бараадах санаатай байна. Залуу хүмүүсийн хувьд суманд амьдрах боломж огт байдаггүй. Ядаад ганц гайгүй хувцас худалдан авах дэлгүүр, үсээ засуулах үсчин, хааяадаа ороод найзуудтайгаа яриад зуух кафе, цайны газар байхгүйтэй л адил. Дээрээс нь нэмээд суманд ажиллаж байгаа хүний хувьд мэдээлэл авах, хөгжих боломж огт байдаггүй. Аймгийн төвд ажилладаг найзууд хот руу сургалтад явлаа, зарим нь гадаад явлаа гээд ярьдаг. Миний хувьд 4 жил ажиллаж байна, аймгийн төвд л хэдэн удаа семинарт суусан.

Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Сүхбаатар сум)

Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадварын үнэлгээ: Аймаг, сумын төвийн өрхийн эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар ямар түвшинд байгааг судлахад, нийт дөрвөн аймгийн 400 өрхийн дотор 238 өрх (59.5%) эрсдлийг давах санхүүгийн дунд зэргийн чадвартай, 83 өрх (20.8%) маш сайн болон сайн чадвартай, харин 79 өрх (19.8%) хангалтгүй түвшинд байна. Энэ дүн Улаанбаатар хотын төлөвтэй ойролцоо байгаа юм.

Зураг 41. Эрсдэл даван туулах өрхийн санхүүгийн чадвар (хувиар)

Аймаг, сумын төвд өрхийн гишүүд авсан мэдээллээ хэрхэн хэрэглэж байгаа нь өрхийн эрсдлийг даван туулах санхүүгийн чадварыг нэмэгдүүлэхэд нөлөө үзүүлдэг эсэхийг шинжлэхэд мэдээллийг сайн авч, хэрэглэх нь эрсдлийг даван туулах чадварт тодорхой хэмжээнд эергээр нөлөөлдөг нь ажиглагдсан.

Хүснэгт 40. Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар ба мэдээллийн хэрэглээ (хувиар)

Мэдээллийн хэрэглээ	Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар				Нийт
	Маш сайн	Сайн	Дундаж	Сул	
Их	4	15	18	7	44
Дунд	8	48	199	63	318
Хэрэг болдоггүй	2	6	21	9	38
Нийт	14	69	238	79	400

Аймаг, сумын төвд тухайн өрхийн мөнгөн хадгаламжтай эсэх нь санхүүгийн аливаа эрсдлийг даван туулах чадварт хэр нөлөөтэйг шинжлэхэд өндөр хамааралтай ($p=0.004$) байна. Тухайлбал, мөнгөн хадгаламжтай 120 өрхийн дотор санхүүгийн эрсдэл даван туулах чадвар дунд ба түүнээс дээш хэмжээнд байх нь давамгайлж, харин мөнгөн хадгаламжгүй 280 өрхийн дотор санхүүгийн эрсдэл даван туулах чадвар дунд ба түүнээс доош хэмжээнд байх нь илүү байна.

Хүснэгт 41. Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар ба өрхийн мөнгөн хадгаламж (хувиар)

Мөнгөн хадгаламжтай эсэх	Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар				Нийт	Өрхийн тоо
	Маш сайн	Сайн	Дундаж	Сул		
Тийм	4.2	23.3	60.8	11.7	100.0	120
Үгүй	3.2	14.6	58.9	23.2	100.0	280

Аймаг, сумын төвд өрхийн эрсдэл даван туулах чадварт орлогын хүрэлцээтэй байдал хэр нөлөөлдгийг шинжлэхэд шууд нөлөөлж, үзүүлэлтүүд хооронд өндөр хамааралтай ($p=0.000$) байна. Өрхийн орлого хүрэлцээтэй байхын хэрээр санхүүгийн эрсдлийг даван туулах чадвар ч мөн сайжирдаг нь харагдаж байна.

Хүснэгт 42. Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар ба орлогын хүрэлцээт байдал (хувиар)

Орлогын хүрэлцээт байдал	Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар				Нийт	Өрхийн тоо
	Маш сайн	Сайн	Дундаж	Сул		
Хангалттай	16.7	47.6	26.2	9.5	100.0	42
Дунд зэрэг	2.4	18.7	65.1	13.9	100.0	209
Хангалтгүй	1.3	6.7	61.1	30.9	100.0	149

Сайн сайхан олон л зүйл төлөвлөж байна даа. Хамгийн гол нь санхүүгийн хувьд бэхжих явдал л байна. Өртэй хүн өөдөлдөггүй гэгчээр өр ширнээс гарч л өөрийн гэсэн эргэлтийн хөрөнгөтэй болох явдал л хамгийн чухал байна. Бид чинь болно бүтнэ гэж л боддог хүмүүс ш дээ. Монгол хүн амныхаа билгээр гэдэг шиг сайн сайхан зүйл бодож, санаж явбал түүгээр чинь л болно гэдэгт итгэхээс өөр замгүй болоод байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Дундговь аймаг, Хулд сум)*

Аймаг болон сумын төвд амьдарч байгаа өрхүүдэд зээл хэр дарамт учруулж байгааг шинжлэхийн тулд өрхийн эрсдэл даван туулах чадвар болон зээлийн хамаарлыг тооцоход үзүүлэлт хооронд дунд зэргийн хамаарал ажиглагдсан. Тухайлбал, зээлтэй 342 өрхийн хувьд санхүүгийн эрсдэл даах чадвар 58.8 хувьтай байхад, зээлгүй 58 өрхийн хувьд санхүүгийн эрсдэл даах чадвар нь 63.8 хувь байгаа нь тухайн өрх зээлтэй эсэх нь санхүүгийн эрсдэл даах чадварт онцгой биш ч тодорхой хэмжээнд нөлөөтэйг харуулж байна.

Хүснэгт 43. Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар ба зээл (хувиар)

Зээл	Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар				Нийт	Өрхийн тоо
	Маш сайн	Сайн	Дундаж	Сул		
Тийм	3.8	18.7	58.8	18.7	100.0	342
Үгүй	1.7	8.6	63.8	25.8	100.0	58

Тухайн өрхийн эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадварт хөдөлмөр эрхлэлт, эдийн засгийн идэвх хэрхэн нөлөөлөхийг харахад хувиараа болон өрхийн бизнес эрхэлдэг өрх, малчин өрхийн хувьд ач холбогдол бүхий нөлөө үзүүлдэг байна. Энэ нь аймаг, сумын төвийн өрхүүд ямар нэг төрлийн хувийн буюу өрхийн бизнестэй байж, эсвэл тодорхой хэмжээний малтай байвал санхүүгийн эрсдлийг даван туулах боломжтой гэж үздэг болохыг илэрхийлнэ.

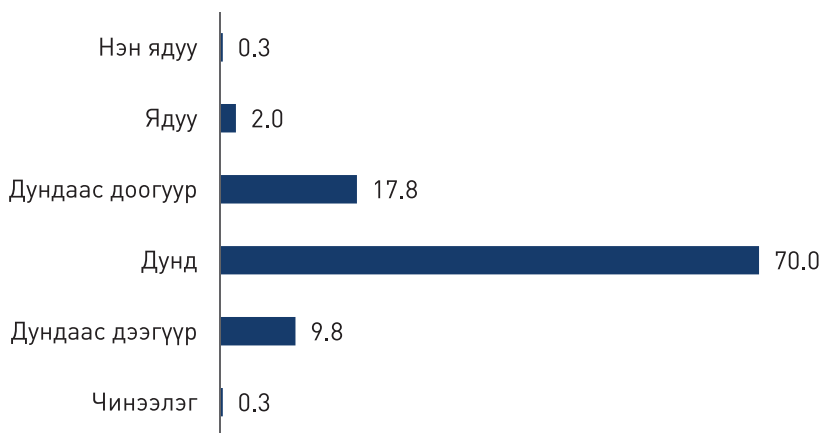
Орон нутагт өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцооноос хамаарч, өрхийн санхүүгийн эрсдэл даван туулах чадвар нь хэр байгааг тодруулахад өндөр хамааралтай ($p=0.000$) гарсан. Нийгмийн идэвх маш сайн, сайн тохиолдолд санхүүгийн эрсдэл даах чадвар нь мөн маш сайн, сайн байна. Харин өрхийн нийгмийн идэвх, оролцоо дунд болон түүнээс доош түвшинд хүрэхэд санхүүгийн эрсдэл даах чадвар мөн тэр хэмжээгээр буурч байна.

Хүснэгт 44. Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар ба өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцоо (хувиар)

Өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцоо	Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар				Нийт	Өрхийн тоо
	Маш сайн	Сайн	Дундаж	Сул		
Маш сайн	11.4	23.9	47.9	16.6	100.0	96
Сайн	1.5	16.2	63.2	19.1	100.0	204
Дунд зэрэг	1.1	13.9	64.5	21.5	100.0	93
Хангалтгүй	0.0	0.0	42.9	57.1	100.0	7

Нийгмийн бүлэгт хамрагдах байдлын талаарх санаа бодол: Аймаг болон сумын төвд тухайн өрх нийгмийн аль бүлэгт хамаарахыг өөрсдөөр нь тодорхойлуулахад судалгаанд хамрагдсан нийт 400 өрхөөс “манайх чинээлэг давхраанд хамаарна” ба “манайх нэн ядууд хамаарна” гэж хариулсан тохиолдол тус бүр 0.3 хувьтай, 70.0 хувь нь дунд давхраанд, 19.8 хувь нь дундаас доогуур давхраанд, 9.8 хувь нь дундаас дээгүүр давхраанд хамаарна гэж тус тус тодорхойлжээ.

Зураг 42. Нийгмийн бүлэгт хамаарах байдлын талаарх санаа бодол (хувиар)

Тухайн өрх нийгмийн аль бүлэгт хамаарах нь аймгийн харьяаллаас хамааралтай эсэхийг шинжлэхэд, Хөвсгөл, Сүхбаатар, Сэлэнгэ аймгуудад дунд ба дундаас доогуур бүлэгт хамаарна гэсэн нь давамгайл байхад, Дундговь аймагт дунд ба дундаас дээгүүр бүлэгт хамаарна гэсэн өрхийн тоо давамгайлж байгаа ч аймгуудын хооронд эрс ялгаа ажиглагдсангүй.

Хүснэгт 45. Нийгмийн бүлгийн хамаарал (аймгаар, хувиар)

Аймаг	Нийгмийн бүлгийн хамаарал						Нийт
	Чинээлэг	Дундаас дээгүүр	Дунд	Дундаас доогуур	Ядуу	Нэн ядуу	
Хөвсгөл	0.0	7.0	68.0	22.0	3.0	0	100.0
Дундговь	0.0	12.0	80.0	6.0	1.0	1.0	100.0
Сүхбаатар	1.0	14.0	66.0	18.0	1.0	0.0	100.0
Сэлэнгэ	0.0	6.0	66.0	25.0	3.0	0.0	100.0

Тухайн өрх нийгмийн аль бүлэгт хамаарах нь аймгийн төв болон хөдөөгийн сум хооронд ялгаатай эсэхийг шинжлэхэд хамааралгүй буюу ялгаа бараг байхгүй байна. Мөн нийгмийн аль бүлэгт хамаарахыг тодорхойлуулсан үзүүлэлт нь шилжих хөдөлгөөнтэй огт хамааралгүй байна.

Хүснэгт 46. Нийгмийн бүлгийн хамаарал (сумаар, хувиар)

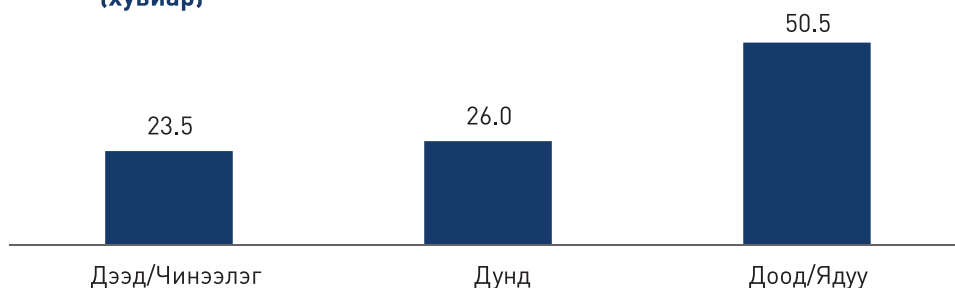
Сум	Нийгмийн бүлгийн хамаарал						Нийт	Өрхийн тоо
	Чинээлэг	Дундаас дээгүүр	Дунд	Дундаас доогуур	Ядуу	Нэн ядуу		
Аймгийн төвийн сум	0.5	10.0	70.0	17.5	2.0	0.0	100.0	200
Хөдөөгийн сум	0.0	9.5	70.0	18.0	2.0	0.5	100.0	200

Тухайн өрх нийгмийн аль бүлэгт хамаарахаа тодорхойлох байдалд орлогын хүрэлцээ хэр нөлөөтэй байгааг шинжлэхэд ач холбогдол бүхий нөлөөтэй ($p=0.000$) байна. Өөрөөр хэлбэл, орлого нь хүрэлцээтэй өрх өөрсдийгөө чинээлэг (2.4%) болон дундаас дээгүүр бүлэгт (33.3%) хамруулж байхад, орлого нь дунд зэрэг өрх дунд бүлэгт (79.4%) хамруулж, орлого нь хүрэлцээгүй өрх өөрсдийгөө дундаас доогуур ангилалд хамруулжээ.

Хүснэгт 47. Нийгмийн бүлгийн хамаарал ба өрхийн орлогын хүрэлцээ (хувиар)

Өрхийн орлогын хүрэлцээ	Нийгмийн бүлгийн хамаарал						Нийт	Өрхийн тоо
	Чинээлэг	Дундаас дээгүүр	Дунд	Дундаас доогуур	Ядуу	Нэн ядуу		
Хангалттай	2.4	33.3	61.9	2.4	0.0	0.0	100.0	42
Дунд зэрэг	0.0	8.6	79.4	11.5	0.5	0.0	100.0	209
Хангалтгүй	0.0	4.7	59.1	30.8	4.7	0.7	100.0	149

“Таны бодлоор сүүлийн 5 жилд нийгмийн аль давхраа илүү өргөжсөн бэ?” гэж судалгаанд хамрагдсан өрхөөс асуухад нийт 400 өрхийн 50.5 хувь нь доод буюу ядуу, 26.0 хувь нь дунд, 23.5 хувь нь дээд давхраа өргөжсөн гэж хариулсан.

Зураг 43. Сүүлийн 5 жилд нийгмийн аль давхраа өргөжсөн талаарх санаа бодол (хувиар)

Нийгмийн аль давхраа сүүлийн 5 жилд өргөжсөн тухай санаа бодол шилжих хөдөлгөөнтэй хэр хамааралтайг шинжлэхэд, нийгмийн дээд чинээлэг давхраа өргөжсөн гэсэн өрхийн дотор 5-аас жил амьдарч байгаа шилжигч

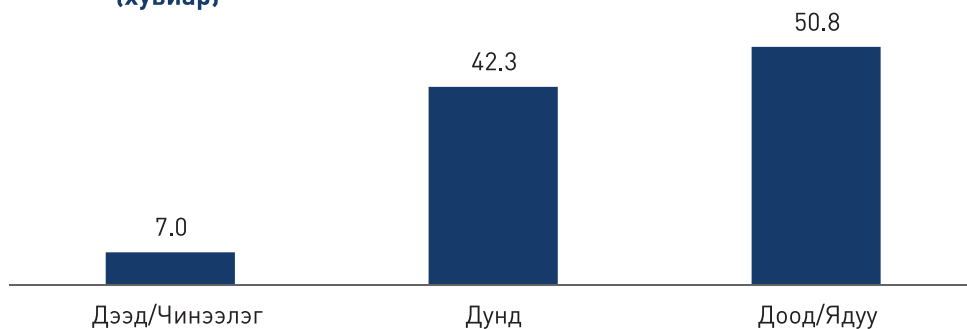
өрх, дунд давхраа болон доод давхраа өргөжсөн гэсэн өрхийн дотор 5 хүртэлх жил амьдарч байгаа шилжигч өрхийн хувь хэмжээ давамгай байна. Шилжигч бус уугуул өрхийн хувьд нийгмийн доод давхраа тэлсэн гэсэн нь 50.8 хувьтай байна. Харин нийгмийн аль давхраа өргөжсөн талаарх санаа бодол нь аймгийн харьяаллаар ялгаргахгүй байна.

Хүснэгт 48. Нийгмийн давхрааны өргөжсөн байдал ба шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэх (хувиар)

Нийгмийн давхрааны өргөжсөн байдал	Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэх		
	Шилжигч бус/ Уугуул	Шилжигч, 5 хүртэлх жил амьдарч байгаа	Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа
Дээд/Чинээлэг	23.7	7.1	32.8
Дунд	25.4	38.1	20.9
Доод/Ядуу	50.8	54.8	46.3
Нийт	100.0	100.0	100.0
Өрхийн тоо	291	42	67

“Танай орон нутагт нийгмийн аль давхраа илүү байна вэ?” гэж судалгаанд хамрагдсан өрхүүдээс асуухад 50.8 хувь нь доод буюу ядуу, 42.3 хувь нь дунд, 7.0 хувь нь дээд буюу чинээлэг давхраа манай орон нутагт зонхилж байна гэж хариулсан.

Зураг 44. Орон нутагт нийгмийн аль давхраа зонхилж буй тухай санаа бодол (хувиар)

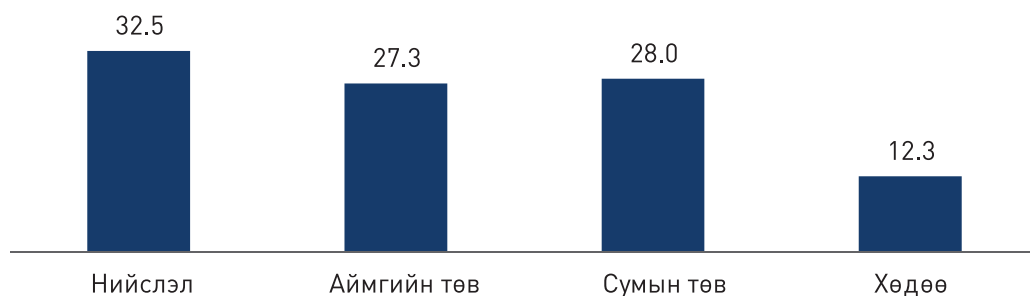

“Таны бодлоор нийгмийн дунд давхраа хаана илүү байна вэ?” гэсэн асуултад судалгаанд хамрагдагсан нийт өрхийн 32.5 хувь нь нийслэлд байна, 28.0 хувь нь сумын төвд байна, 27.3 хувь нь аймгийн төвд байна, 12.3 хувь нь хөдөө байна гэж хариулсан. Үүнээс харахад, орон нутагт байгаа өрхүүд нь ажиллаж амьдрах боломж, нийгмийн үйлчилгээтэй холбоотойгоор нийслэлд дунд давхраа тэлж байгаа гэсний дараа сумын төвд дунд давхраа байна гэж хариулсан нь хөдөөгийн суманд боломжийн амьдрах нөхцөл бүрдсэн гэж үздэг болох нь ажиглагдлаа.

Дунд давхраанд хамрах өрхийн хэмжээ болон амьжиргааны түвшин бусад аймагтай харьцуулахад дундаж түвшинд байгаа. Зөвхөн аймаг орон нутгийн гэлтгүй нийт иргэдийн дунд бэлэнчлэх сэтгэлгээ газар авсан учраас ядуурал өсөхөд их нөлөөлж байна. Жишээ нь, манай аймгийн хувьд бүх хүнсний бүтээгдэхүүнээ ОХУ-аас эсвэл Дарханаас худалдаж аваад одоо бараг талх хийдэг цех ч байхгүй болж байна. Улс орны хэмжээнд ядуустай зууралдаад, ядуурлыг бууруулах бодлого хэрэгжүүлээд таардаг. Нэг намаасаа илүү халамжийн бодлого амлаж, төрд гарч ирсэн нам дараагийн сонгуульд ялахын тулд дунд давхрааг мартахаас өөр аргагүй байдалд хүрдэг.

Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Баруун-Урт сум)

Зураг 45. Нийгмийн дунд давхраа хаана илүү байгаа тухай санаа бодол (хувиар)

Нийгмийн дунд давхраа хаана илүү байгаа тухай санаа бодлыг сумаар харьцуулахад аймгийн төв болон хөдөөгийн суманд амьдарч байгаа өрхүүд нь Улаанбаатар хотоос гадна өөрийн амьдарч байгаа тухайн газарт л нийгмийн дунд давхраа илүү байгаа гэж үнэлдэг нь давхар нотлогдож байна. Харин уг үзүүлэлт нь аймгаар төдийлөн ялгарахгүй. Мөн шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэхтэй онцгой хамааралгүй байна.

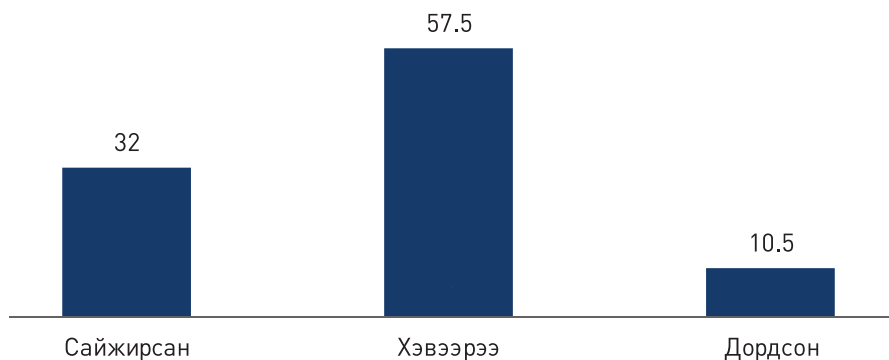
Хүснэгт 49. Нийгмийн дунд давхрааны тархалтын талаар санаа бодол (сумаар, хувиар)

Нийгмийн дунд давхрааны төвлөрсөн байдал	Суурьшил		Нийт	Өрхийн тоо
	Аймгийн төв	Хөдөөгийн сум		
Нийслэл	55.4	44.6	100.0	130
Аймгийн төв	79.8	20.2	100.0	109
Сумын төв	20.5	79.5	100.0	112
Хөдөө	36.7	63.3	100.0	49

7.2. Амьдралын талаарх ирээдүйн төсөөлөл

Амьдралд гарсан өөрчлөлтийн үнэлгээ: Аймгийн төв болон хөдөөгийн сумын нийгмийн дунд давхрааны өрхүүдийн ирээдүйн амьдралын төсөөллийг тодруулахаас өмнө өнгөрсөн 5 жилийн хугацаанд тэдний амьдралд гарсан өөрчлөлтийн талаарх санаа бодлыг судалсан. Өнгөрсөн таван жилд буюу 2012-2017 онд тухайн өрхийн амьдрал ахуй хэрхэн өөрчлөгдсөн байдлыг шинжлэхэд судалгаанд хамрагдсан нийт 400 өрхийн 57.5 хувьд нь тодорхой өөрчлөлт гараагүй байна. Нийт өрхийн 32.0 хувийнх нь амьдрал ахуй сайжирсан бол 10.5 хувийнх нь амьдрал муудсан гэжээ.

Зураг 46. Сүүлийн 5 жилд өрхөд гарсан ахиц өөрчлөлтийн үнэлгээ (хувиар)

Сүүлийн 5 жилд өрхийн амьжиргаанд гарсан өөрчлөлтөд аймгийн харьяалал нь дунд зэргийн нөлөөтэй байна. Хөвсгөл, Сүхбаатар аймагт хэвээрээ гэж, Дундговь аймагт сайжирсан гэж, Сэлэнгэ аймагт дордсон гэж хариулсан өрхийн хувь хэмжээ давамгайл байна.

Хүснэгт 50. Өрхийн амьжиргаанд гарсан өөрчлөлт (аймгаар, хувиар)

Өрхийн амьжиргаанд гарсан өөрчлөлт	Аймаг				Нийт	Өрхийн тоо
	Хөвсгөл	Дундговь	Сүхбаатар	Сэлэнгэ		
Сайжирсан	25.0	30.5	25.0	19.5	100.0	128
Хэвээрээ	25.6	23.5	26.9	23.9	100.0	230
Дордсон	21.4	16.6	14.3	47.6	100.0	42

Сүүлийн 5 жилд өрхийн амьжиргаанд гарсан өөрчлөлтөд аймгийн төв эсвэл хөдөөгийн суманд тухайн өрх амьдардаг эсэх үзүүлэлт нь их нөлөөтэй байна. Өрхийн амьжиргаа сайжирсан гэсэн 128 өрхийн дотор аймгийн төвд амьдардаг өрх 60.9 хувь, амьжиргаа хэвээрээ гэсэн 230 өрхийн дотор хөдөөгийн суманд амьдардаг өрх 52.6 хувьтай байхад, амьжиргаа дордсон

гэсэн 42 өрхийн 69.1 хувь нь хөдөөгийн суманд амьдарч байна. Товчхондоо, аймгийн төвд амьдардаг өрхийн ихэнх нь амьдрал сайжирсан гэж үзэж байхад, хөдөөгийн суманд амьдардаг өрхийн ихэнх нь амьдрал дордсон гэж үзжээ.

Хүснэгт 51. Өрхийн амьжиргаанд гарсан өөрчлөлт (сумаар, хувиар)

Өрхийн амьжиргаанд гарсан өөрчлөлт	Сум		Нийт	Өрхийн тоо
	Аймгийн төв	Хөдөөгийн сум		
Сайжирсан	60.9	39.1	100.0	128
Хэвээрээ	47.4	52.6	100.0	230
Дордсон	30.9	69.1	100.0	42

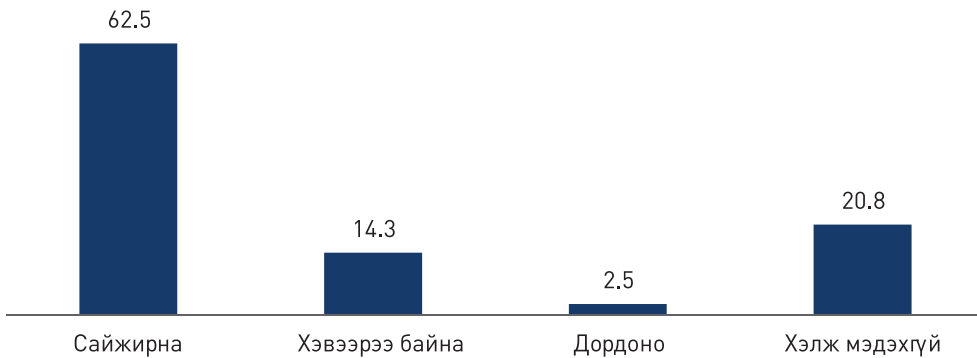
1990 оноос хойш ядуурлыг бууруулах бодлогыг хэрэгжүүллээ. Суманд л хувьдаа хэн хүнд мэдрэгдэхээр ахиц дэвшил ер гарсангүй миний энэ дүгнэлттэй олон албан хаагчид, иргэд санал нэгддэг. Харин ч залуу, тэжээлгэгч нэмэгдээд л байна. Төр болон орон нутгаас багагүй хөрөнгө мөнгө ч зарцуулдаг. Үр дүн муутай, үр нөлөө нь бүр ч эсрэгээрээ. Гэхдээ зайлшгүй төрийн халамж анхаарал нэн шаардлагатай хүн ам бий. Иймд амьдралаа хэний ч гар, тусламж харалгүй аваад явдаг, нийгэмд гол цөм болдог, дэвшил хөгжлийн суурь болсон дунд давхрааг төрөөс тусгайлан дэмжээсэй.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймаг, Их-Уул сум)*

Амьдралд гарах өөрчлөлтийн талаарх төсөөлөл: Өмнө нь аймаг, сумын төв дэх өрхүүдийн амьдралын сэтгэл ханамж, өнгөрсөн хугацаанд гарсан өөрчлөлтийн талаар тэдний өгсөн үнэлгээ, өнөөгийн төлөв байдлаа тодорхойлсон үр дүнгийн тухай дурдсан. Харин энэ хэсэгт цаашид ажил, амьдралд нь гарах өөрчлөлт, өрхийн төлөвлөгөөтэй холбоотой үр дүнг товч танилцуулна.

Судалгаанд хамрагдсан өрхүүд “Ирэх таван жилд танай өрхийн амьдрал ахуй хэрхэн өөрчлөгдөнө гэж төсөөлж байна вэ?” гэсэн асуултад хариулахдаа, ирэх жилүүдэд амьжиргаа сайжирна гэж 62.5 хувь нь, хэвээрээ байна гэж 14.3 хувь нь хариулжээ. Харин 2.5 хувь нь амьжиргаагаа дордоно гэсэн байна. Үүнээс, өрхийн гишүүдийн дунд ирээдүйд амьжиргаагаа сайжирна гэх эерэг төсөөлөл давамгайлж байна гэж дүгнэж болохоор байна. Нэг онцлог нь хэлж мэдэхгүй байгаа нь 20.8 хувийг эзэлж байгаа нь Улаанбаатар хоттой харьцуулахад өндөр үзүүлэлт болж байна. Тодруулбал, Улаанбаатар хоттой харьцуулахад аймаг ба сумын төвд “сайжирна” гэх төсөөлөл 6.3 пунктаар бага, “хэвээрээ байна” гэх төсөөлөл 10 пунктаар бага, “дордоно” гэх төсөөлөл 2.7 пунктаар бага, харин “хэлж мэдэхгүй” нь 19.1 пунктаар их байна.

Зураг 47. Өрхийн амьжиргааны талаарх төсөөлөл (хувиар)

Ирэх 5 жилд өрхийн амьдрал ахуйд гарах өөрчлөлтийн талаарх төсөөллийг аймгаар харьцуулан харахад юуны өмнө уг төсөөлөл болон аймгийн харьяалал хооронд өндөр хамаарал ($p=0.000$) байна. Хөвсгөл аймагт амьжиргаа цаашид хэвээр байна гэж 31.6 хувь, Дундговь аймагт амьжиргаа дордоно гэж 80.0 хувь, Сүхбаатар аймагт 28.9 хувь нь хэлж мэдэхгүй, Сэлэнгэ аймагт 33.7 хувь нь хэлж мэдэхгүй гэж хариулсан нь хамгийн өндөр үзүүлэлтүүд болж байна. Аймгуудын өрсөлдөх чадварын эрэмбэтэй харьцуулахад, Дундговь аймаг өрсөлдөх чадвар сул байдаг нь “амьжиргаа дордоно” гэж хариулахад нөлөөлсөн. Харин өрсөлдөх чадвар харьцангуй сайн Сүхбаатар, Сэлэнгэ аймгийн хувьд иргэд нь амьжиргаагаа илүү сайжирна гэсэн төсөөлөлтэй байх гэсэн судалгааны багийн таамаглал батлагдалгүй “хэлж мэдэхгүй” гэсэн үр дүн гарсан. Хөвсгөл аймаг нь дундаж өрсөлдөх чадвартай аймаг бөгөөд “амьжиргаа хэвээр байна” гэж хариулсан. Иймд эдгээр аймаг хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөө нягталж илүү сайжруулахгүй бол иргэд нь амьжиргааны өөрчлөлтөө төсөөлж мэдэхгүй байгаа хувь хэмжээ тэлж, цаашид дорвитой ахиц гарахгүй байх гэсэн хандлага иргэдийн дунд давамгайлж, улмаар орон нутагтаа тогтвор суурьшилтай ажиллаж, амьдрахаас илүүтэй хот руу шилжих хөдөлгөөнийг чухалчилж, дагаад нийгэм, эдийн засгийн тулгамдсан асуудлууд улам их болох магадлалтай юм.

Хүснэгт 52. Ирэх 5 жилд өрхийн амьжиргаанд гарах өөрчлөлт (аймгаар, хувиар)

Ирэх 5 жилд өрхийн амьжиргаанд гарах өөрчлөлт	Аймаг				Нийт	Өрхийн тоо
	Хөвсгөл	Дундговь	Сүхбаатар	Сэлэнгэ		
Сайжирна	24.0	26.0	27.2	22.8	100.0	250
Хэвээрээ байна	31.6	31.6	14.03	22.8	100.0	57
Дордоно	0.0	80.0	0.0	20.0	100.0	10
Хэлж мэдэхгүй байна	26.5	10.8	28.9	33.7	100.0	83

Ирэх 5 жилд өрхийн амьдрал ахуйд гарах өөрчлөлтийн талаарх төсөөллийг

аймгийн төв болон хөдөөгийн сумаар харьцуулан харахад үзүүлэлтүүд хооронд дунд зэргийн хамаарал байна. Цаашид амьжиргаа сайжирна гэсэн хариулт аймгийн төвд 56.0 хувь, хэвээрээ байна гэсэн хариулт хөдөөгийн суманд 61.4 хувь, хэлж мэдэхгүй гэсэн хариулт хөдөөгийн суманд 60.2 хувьтай байгаа нь өндөр үзүүлэлтүүд болж байна. Амьжиргаа дордоно гэсэн хариулт аймгийн төв ба хөдөөгийн суманд адилхан 50.0 хувьтай байна. Бүхэлдээ аймгийн төвд амьжиргаа сайжирна гэсэн өөдрөг төсөөлөл давамгайл, хөдөөгийн суманд хэвээр байна гэсэн болон хэлж мэдэхгүй байгаа өрхийн тоо давамгайл байна.

Хүснэгт 53. Ирэх 5 жилд өрхийн амьжиргаанд гарах өөрчлөлт (сумаар, хувиар)

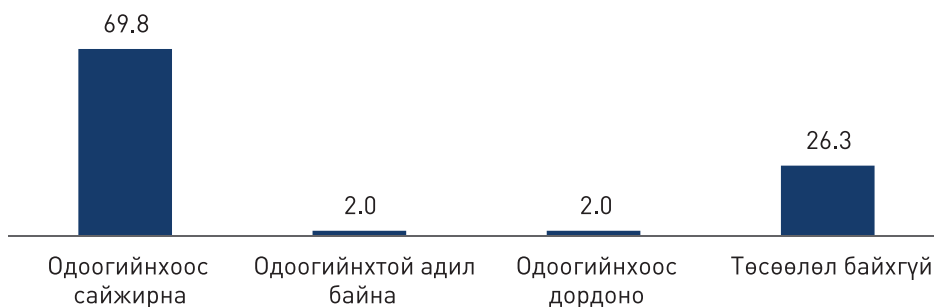
Ирэх 5 жилд өрхийн амьжиргаанд гарах өөрчлөлт	Сум		Нийт	Өрхийн тоо
	Аймгийн төв	Хөдөөгийн сум		
Сайжирна	56.0	44.0	100.0	250
Хэвээрээ байна	38.6	61.4	100.0	57
Дордоно	50.0	50.0	100.0	10
Хэлж мэдэхгүй байна	39.7	60.2	100.0	83

Сумын “Хөгжлийн хөтөч” хөтөлбөрт эрүүл иргэн-эрхэм баялаг, оюунлаг, ажил, орлоготой иргэд, хамгаалагдсан хүүхэд-аз жаргалтай гэр бүлийн чиглэлээр сургалт хөгжүүлэлт, өрхийн аж ахуйг нэмэгдүүлэх, хөдөлмөрийн насныхныг ажлын байртай болгох, орон сууцыг сайжруулах, малын тоо толгойг өсгөх, ашиг шимийг хүртэх, бүтээгдэхүүн болгох зорилтуудыг дэвшүүлэн хэрэгжүүлж байна. Хэрэгжилтэд ахиц дэвшил байгаа боловч нийт олныг хамарсан, мэдрэгдэж дэгжсэн тал дутагдалтай байна.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймаг, Их-Уул сум)*

Нийгмийн дунд давхраанд хамаарах өрхүүд хүүхдүүдийнхээ боловсролд хөрөнгө оруулж, чанартай боловсрол эзэмшүүлэх зорилгыг ихэд чухалчилдаг нь иргэдтэй хийсэн ярилцлагын явцад тодорхой ажиглагдсан ба улмаар өрхийн гишүүд үр хүүхдийнхээ ирээдүйг харьцангуй өөдрөгөөр хардаг болох нь ажиглагдлаа.

Зураг 48. Хүүхдийнхээ ирээдүйн талаарх төсөөлөл (хувиар)

Тодруулбал, судалгаанд хамрагдсан 400 өрхийн 69.8 хувь нь хүүхдийнхээ ирээдүйг одоогийнхоос сайжирна гэж үзсэн бол ердөө 2.0 хувь нь одоогийнхоос дордоно гэсэн хариултыг өгчээ. Эдгээр үзүүлэлтийг Улаанбаатар хоттой харьцуулахад, “одоогийнхоо сайжирна” гэсэн хариулт 7.6 пунктаар бага, “одоогийнхтой адил байна” гэсэн хариулт 5.4 пунктаар бага, “одоогийнхоос дордоно” гэсэн хариулт 1.3 пунктаар бага, харин “төсөөлөл байхгүй” гэсэн хариулт 14.4 пунктаар их байна. Үүнээс орон нутагт өөдрөг төсөөлөл Улаанбаатар хотоос бага, харин төсөөлж мэдэхгүй байгаа төлөв нийслэлээс их байгааг ажиглаж болно.

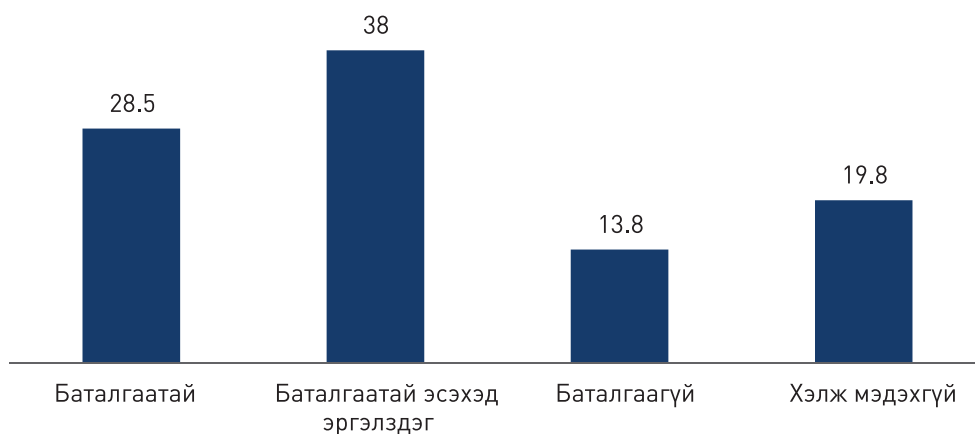
Ярилцлагын явцад судалгаанд хамрагдагчид хүүхдүүдийн ирээдүй өөдрөг, гэрэл гэгээтэй болгохын тулд өнөөдөр тулгамдаж буй олон асуудлыг шийдвэрлэх шаардлагатай байгааг онцолж байв.

Юуны түрүүн хүүхдүүдээ орох оронтой, ойр зуур өмчтэй, эрдэм мэдлэгтэй, амьдрах ухаантай хүн болгочих юмсан гэсэн зорилго бий. Ялангуяа өнөөгийн залуучууд шиг ажиллаж хөдөлмөрлөхдөө туйлбаргүй, шантрамхай, амрыг харж амьдрахыг боддог болгочихолгүй байлгах гэж хичээж байна. Өөрсдөө малаа сайн өсгөж, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэчихдэг болох зорилго бий. Мөн жуулчдад зориулсан нэг үйлчилгээ нээнэ гэсэн мөрөөдөлтэй. Тийм ч учраас би малаа ч маллана, жуулчдад үйлчлэхийг ч судална гэсэн зорилготой байгаа.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймаг, Мөрөн сум)*

Судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүд тэтгэвэрт гарсныхаа дараах үеийн амьдралаа хэр баталгаатай гэж төсөөлж байгааг судлахад “баталгаатай эсэхэд эргэлзэж байна” гэж 38.0 хувь нь хариулсан байхад “баталгаатай гэж бодож байна” гэж 28.5 хувь нь хариулж, “хэлж мэдэхгүй байна” гэж 19.8 хувь нь, “баталгаагүй гэж бодож байна” гэж 13.8 хувь нь хариулснаас дүгнэвэл тухайн орон нутагт амьдарч байгаа нийт өрхийн гишүүдийн олонх нь тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралаа баталгаагүй гэх хандлага тэдний дунд давамгайл байгааг ажиглаж болно. Эдгээр үр дүнг Улаанбаатар хоттой харьцуулвал, “баталгаатайд эргэлздэг” нь 7.7 пунктаар бага, “баталгаагүй” гэж үздэг нь 2.6 пунктаар их, “хэлж мэдэхгүй” гэсэн нь 4.6 пунктаар их байна. Өөрөөр хэлбэл, тухайлан тэтгэвэртэй холбоотой асуудал нь орон нутагт Улаанбаатар хотоос илүү тулгамдаж, тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралын баталгаандаа эргэлздэг хандлага аймаг, сумын төвд давамгайл байна.

Зураг 49. Тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралын баталгааны талаарх төсөөлөл (хувиар)

Судалгаанд хамрагдсан өрхүүдээс “Тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралын баталгаанд ямар хүчин зүйл голлон нөлөөлөх вэ?” гэж асуухад төрийн бодлого, үйл ажиллагаа (62.8%) болон улс орны эдийн засгийн нөхцөл байдал (47.3%), ажлын байр, хөдөлмөр эрхлэлт (23.3%) нь хамгийн чухал нөлөөтэй гурван хүчин зүйлээр нэрлэгдсэн.

Хүснэгт 54. Тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралын баталгаанд нөлөөлөх хүчин зүйл (тоо, хувиар)

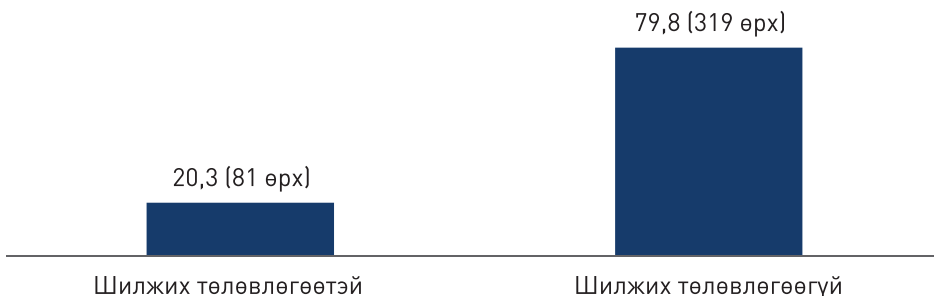
Нөлөөлөх хүчин зүйл	Нөлөөлнө		Нөлөөлөхгүй	
	Өрхийн тоо	Хувь	Өрхийн тоо	Хувь
Төрийн бодлого, үйл ажиллагаа	251	62.8	149	37.3
Улс орны эдийн засгийн нөхцөл байдал	189	47.3	211	52.8
Орон нутгийн нөхцөл байдал	54	13.5	346	86.5
Нутгийн удирдлагын бодлого, үйл ажиллагаа	55	13.8	345	86.3
Ажлын байр, хөдөлмөр эрхлэлт	93	23.3	307	76.8
Өрх, хувь хүний идэвх санаачилга	86	21.5	314	78.5

Орон сууцны үнэ, зээлийн хүү өндөр, хангамж тааруу. Бидний аав, ээжийн үед ажилд оронгуут орон сууцны асуудлаа шийдүүлээд санаа зовох зүйлгүй ажлаа хийдэг байсан. Харин бидэнд хоёр зэрэг тэтгэврийн нас хүртлээ ажиллаад орон сууцтай болохоос өөр арга зам, сонголт алга. Үүнд улс орны эдийн засаг нөлөөлж байгаа. Түүнээс гадна төрийн бодлого барьж байгаа хүмүүсийн ард түмнээ биш, зөвхөн өөрсдийгөө боддог сэтгэлгээ нөлөөлж байна.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Сүхбаатар сум)*

Судалгаанд хамрагдсан өрхүүдээс “Танай өрхөд ойрын 5 жилд шилжих төлөвлөгөөнд оролцох төлөвлөгөө бий юу?” гэж асуухад нийт өрхийн 79.8 хувь буюу 319 өрх шилжих төлөвлөгөөгүй, 81 өрх буюу нийт өрхийн 20.3 хувь нь шилжих төлөвлөгөөтэй байна.

Зураг 50. Ойрын 5 жилд шилжих төлөвлөгөөнд оролцох өрхийн төлөвлөгөө (тоо, хувиар)

Тухайн өрх шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөөтэй эсэхийг аймгаар харьцуулахад үзүүлэлтүүд хооронд дунд зэргийн хамаарал ажиглагдсан. Хөвсгөл, Дундговь аймгийн хувьд шилжих төлөвлөгөөгүй гэсэн хариулт 26.6-26.9 хувьтай давамгайлж байхад, Сүхбаатар болон Сэлэнгэ аймагт шилжих төлөвлөгөөтэй гэсэн хариулт 30.9-33.3 хувьтай давамгайлж байна. Уг нь аймгийн өрсөлдөх чадварыг харгалзан үзвэл өрсөлдөх чадвар харьцангуй сайн Сүхбаатар, Сэлэнгэ аймагт тогтвор суурьшилтай ажиллаж, амьдрах хандлага баймаар боловч, аймгийн хөгжил сайн байх тусам илүү хөгжлийн сайн боломж бүхий газар руу иргэд тэмүүлж, харин аймгийн хөгжил сул бол тухайн газраа тогтвортой байж илүү амьдрал ахуйгаа тэндээ дээшлүүлэх боломжийг иргэд эрэлхийлдэг байх талтай.

Хүснэгт 55. Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөө (аймгаар, хувиар)

Аймаг	Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөө	
	Тийм	Үгүй
Хөвсгөл	17.3	26.9
Дундговь	18.5	26.6
Сүхбаатар	30.9	23.5
Сэлэнгэ	33.3	22.9
Нийт	100.0	100.0
Өрхийн тоо	81	319

Орон нутагтаа тогтвор суурьшилтай амьдрах таатай нөхцөл бүрдээгүй. Олон хүмүүс Тариалан сум, аймгийн төв рүү шилждэг, шилжээгүй ч хүүхдүүд нь бусад газар сургуульд суралцдаг, ажил хөдөлмөр эрхэлдэг өрх олон бий. Төрөөс ч хөдөөд амьдарч байгаа иргэддээ чиглэсэн ямар нэгэн арга хэмжээ хэрэгжүүлэхгүй юм. Сумын захиргаанаас ч тухайлсан

үр дүнтэй бодлого хэрэгжүүлж байгаа нь мэдрэгдэхгүй байна. Сумын тохижилт тааруу, хэдэн орон сууцнаас өөр бүтээн байгуулалт хийгдсэнгүй, хуучин барилга байгууламж нь ашиглалтын хугацаа хэтэрч байна. Сургууль, цэцэрлэг нэмэгдэхгүй байна. Соёл, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ иргэдэд сайн хүрэхгүй байна. Төсөв санхүү их дутагдалтай.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймаг, Их-Уул сум)*

Улсын хэмжээнд цөөн хэдэн сумаас бусад нь тогтвортой амьдрах боломж бага. Их, дээд сургууль төгссөн хүмүүс хот, аймаг барааддаг. Үнэндээ суманд сул чадвартай хүмүүс л ирдэг. Харин өмнөх 2-3 жилд Улаанбаатарт ажлын байр олдохгүй, олдсон ажил нь өндөр шалгууртай зэрэг шалтгаанаар нэлээд хэдэн гэр бүл шилжиж ирсэн.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Асгат сум)*

Тухайн өрх шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөөтэй эсэхийг сумаар харьцуулахад үзүүлэлтүүд хооронд өндөр хамаарал ($p=0.000$) ажиглагдсан. Тухайлбал, аймгийн төвд амьдардаг өрхүүдийн 88.0 хувь, хөдөөгийн суманд амьдардаг нийт өрхийн 71.5 хувь шилжих төлөвлөгөөгүй байна. Судалгаанд хамрагдсан өрхүүд аймгийн харьяаллаар шилжих төлөвлөгөөтэй эсэх нь нэлээд ялгарч байсан бол ерөнхий сумын суурьшлаар ялгаа бага, тогтвортой суурьшилтай ажиллаж амьдрах хандлага адилхан давамгайлж байна.

Хүснэгт 56. Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөө (сумаар, хувиар)

Сум	Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөө		Нийт	Өрхийн тоо
	Тийм	Үгүй		
Аймгийн төв	12.0	88.0	100.0	200
Хөдөөгийн сум	28.5	71.5	100.0	200

Хурдан удмын адуутай, адуугаа уралдуулж бай шагнал авдаг, хурдан морио зардаг хүмүүсийн хувьд Асгатаас нүүх бодолгүй байдаг. 12 жилийн сургуульгүй учраас аймаг руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөн багагүй байна. 2 жилийн өмнө шинэ сургуулийн байртай болсон, цэцэрлэгийн багтаамж 75 байсныг 100 болгож нэмсэн зэрэг ард иргэдээ тогтоон барих ажлууд хийж л байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Асгат сум)*

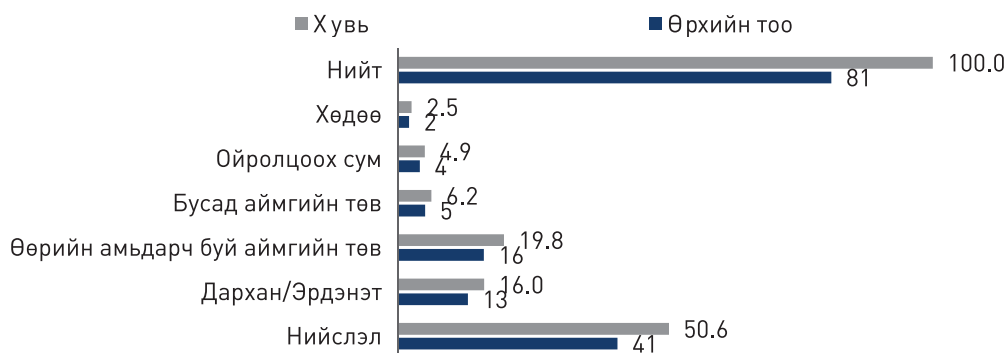
Тогтвор суурьшил сүүлийн жилүүдэд гайгүй байгаа юм биш үү. Ялангуяа мал их өссөнтэй холбоотойгоор малчидын амьжиргаа их сайжирч байна.

Бүр илт мэдрэгдээд байгаа. Манай аймгийн хувьд сүүлийн үед малчдын зээл авах нь үүнтэй холбоотойгоор эрс ихэссэн.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Дундговь аймаг, Сайнцагаан сум)*

“Хэрэв танайх шилжих төлөвлөгөөтэй бол хаашаа шилжихээр төлөвлөж байна вэ?” гэж судалгаанд хамрагдсан шилжих төлөвлөгөө бүхий 81 өрх (20.3%)-өөс тодруулан асуухад нийслэл Улаанбаатар руу гэж 41 өрх (50.6%), өөрийн амьдарч буй аймгийн төв рүү гэж 16 өрх (19.8%), Дархан эсвэл Эрдэнэт рүү гэж 13 өрх (16.0%) хариулсан нь хамгийн их шилжин суурьших хүсэлтэй газрууд болж байна.

Зураг 51. Шилжих төлөвлөгөөтэй өрхийн суурьшихаар төсөөлж буй байршил

Жил бүр 110-130 хүн шилжин явдаг. Улаанбаатар хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөнийг хааснаас хойш аймгийн төвийг зорих урсгал нэмэгдэж байна. Суманд бүрэн дунд сургууль байхгүй учраас хүүхдүүдээ аймгийн төвд сургуульд оруулах зорилгоор 8 сарын сүүлээр шилжин явалт нэмэгддэг. Мөн эрүүл мэндийн шалтгаан шилжих хөдөлгөөнд тодорхой хувь хэмжээ эзэлдэг. Цөөн тооны хүмүүс ажил эрхлэх зорилгоор шилжих хөдөлгөөнд оролцдог. Учир нь суманд ажил хийдэг хүмүүс ажлаас гарна гэж бараг байхгүй, сумын нөхцөлд шинээр ажлын байр бараг гардаггүй.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Сүхбаатар сум)*

Шилжих төлөвлөгөөтэй 81 өрхийн шилжих шалтгаан нь хүүхдийнхээ ирээдүйд санаа зовниж байгаатай холбоотой байна. Тухайлбал, хүүхдийнхээ ирээдүйг одоогийнхоос дордоно гэж төсөөлж байгаа нийт өрхийн 62.5 хувь нь шилжих хөдөлгөөнд оролцох төлөвлөгөөтэй байна. Бусад тохиолдолд шилжих хөдөлгөөнд оролцох төлөвлөгөөгүй байна.

Хүснэгт 57. Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөө ба Хүүхдийнхээ ирээдүйг төсөөлөх байдал (хувиар)

Хүүхдийнхээ ирээдүйг төсөөлөх байдал	Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөө		Нийт	Өрхийн тоо
	Тийм	Үгүй		
Одоогийнхоос сайжирна	20.1	79.9	100.0	279
Одоогийнхтой адил байна	25.0	75.0	100.0	8
Одоогийнхоос дордоно	62.5	37.5	100.0	8
Төсөөлөл байхгүй/Хэлж мэдэхгүй	17.1	82.9	100.0	105

Хамгийн гол асуудал болох ажлын байр байвал тухайн орон нутагтаа ажиллаад амьдраад байх боломжтой. Гэтэл шинэ ажлын байр гардаггүй учраас шинээр сургууль төгсөж ирсэн залуучууд сумын төвд ажилгүй хүмүүсийн тоог нэмдэг. Хэсэг сумандаа байж байгаад ажил хийнэ гэдэг нэрээр хот руу яваад өгдөг. Залуучуудын шилжих хөдөлгөөн өндөр байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Жавхлант сум)*

Орон нутагт тогтвор суурьшилтай амьдрах боломж мэдээж байхгүй. Ажлын байр алга, үйлдвэр, үйлчилгээний газрууд хомс. Залуучууд бидний хувьд ажил, гэр гээд л өдөр өнгөрдөг. Аятайхан үсээ засуулах газар ч алга, үзвэр, кино гарахгүй, амралт чөлөөт цагаа өнгөрөөх газар байдаггүй. Ийм газар залуучууд тогтох аргагүй. Ажилтай гэсэн ганц шалтгаан нь залуучуудыг сумын төвд торгоож байна. Зах зээлийн эхэн үетэй харьцуулахад төв суурин руу шилжих нь багассан.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Асгат сум)*

Шилжих хөдөлгөөнд оролцох төлөвлөгөө болон шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэх гэсэн хоёр үзүүлэлт хооронд өндөр хамаарал ($p=0.002$) ажиглагдсан бөгөөд шилжих төлөвлөгөөтэй 81 өрхийн дотор тухайн нутагт 5 хүртэлх жил амьдарч байгаа шилжигч өрх (40.5%) давамгайлж, дахин байршлаа солих хандлага ажиглагдсан.

Хүснэгт 58. Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөө ба Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэх (хувиар)

Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэх	Өрхийн шилжих хөдөлгөөнд орох төлөвлөгөө		Нийт	Өрхийн тоо
	Тийм	Үгүй		
Шилжигч бус/Уугуул	16.8	83.2	100.0	291
Шилжигч, 5 хүртэлх жил амьдарч байгаа	40.5	59.5	100.0	42
Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа	22.4	77.6	100.0	67

Энэ бүлэгт гарсан судалгааны гол үр дүнг тоймловол, судалгаанд хамрагдсан аймгийн төв болон хөдөөгийн сумын нийт өрхийн 60.3 хувь нь амьдралдаа маш их болон их сэтгэл ханамжтай, 36.3 хувь нь дунд зэргийн сэтгэл ханамжтай, 10.8 хувь нь бага болон огт сэтгэл ханамжгүй байна. Амьдралдаа маш их болон их сэтгэл ханамжтай өрхийн хувь Улаанбаатар хотоос 6.3 пунктаар их байна.

Аймаг, сумын төвийн өрхүүдийн амьдралын сэтгэл ханамжийг зарим үзүүлэлттэй харьцуулахад, өөрийн өрхөө нийгмийн дунд буюу түүнээс дээш түвшинд хамаарна гэж үнэлэхийн хэрээр амьдралдаа сэтгэл ханамжтай байх нь нэмэгдэж, мөн санхүүгийн эрсдэл даван туулах чадвар сайн байх тусам амьдралын сэтгэл ханамж өндөр байна.

Өрхийн хувьд эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар ямар түвшинд байгааг судлахад, нийт дөрвөн аймгийн 400 өрхийн 59.5 хувь нь эрсдлийг давах санхүүгийн дунд зэргийн чадвартай, 20.8 хувь нь маш сайн болон сайн чадвартай, харин 19.8 хувь нь хангалтгүй түвшинд байна. Энэ дүн Улаанбаатар хотын төлөвтэй ойролцоо байна.

Аймаг, сумын төвд тухайн өрхийн мөнгөн хадгаламж болон орлогын хүрэлцээтэй байдал нь санхүүгийн аливаа эрсдлийг даван туулах чадварт чухал нөлөөтэй байна. Мөн тухайн өрхийн нийгмийн идэвх маш сайн, сайн тохиолдолд санхүүгийн эрсдэл давах чадвар ч сайжирч байна.

Аймаг болон сумын төвд тухайн өрх нийгмийн аль бүлэгт хамаарахыг өөрсдөөр нь тодорхойлуулахад судалгаанд хамрагдсан нийт 400 өрхөөс 70.0 хувь нь дунд давхраанд хамаарна гэж тодорхойлсон. Хөвсгөл, Сүхбаатар, Сэлэнгэ аймгуудад дунд ба дундаас доогуур бүлэгт хамаарна гэсэн нь давамгайл байхад, Дундговь аймагт дунд ба дундаас дээгүүр бүлэгт хамаарна гэсэн өрхийн тоо давамгайлж байгаа ч аймгуудын хооронд эрс ялгаа ажиглагдсангүй.

Судалгаанд хамрагдсан өрхүүд нь нийгэмд доод буюу ядуу давхраа өргөжсөн гээд тухайн орон нутагт ч мөн энэ давхраа зонхилж байгаа гэж үзсэн нь амьдрал ахуйд гарсан өөрчлөлтийн тухай санаа бодолд нь шууд тусгалаа олсон.

Өнгөрсөн таван жилд тухайн өрхийн амьдрал ахуй хэрхэн өөрчлөгдсөн байдлыг шинжлэхэд судалгаанд хамрагдсан нийт 400 өрхийн 57.5 хувьд нь тодорхой өөрчлөлт гараагүй байна. Аймгийн төвд амьдардаг өрхийн ихэнх нь амьдрал сайжирсан гэж үзэж байхад, хөдөөгийн суманд амьдардаг өрхийн ихэнх нь амьдрал дордсон гэж үзжээ.

Харин аймаг, сумын төвийн өрхийн ирээдүйн төсөөлөл өөдрөг шинжтэй байна. Судалгаанд хамрагдсан өрхүүд ирэх жилүүдэд амьжиргаа сайжирна гэж 62.5 хувь нь, хэвээрээ байна гэж 14.3 хувь нь хариулжээ. Харин 2.5 хувь нь амьжиргаагаа дордоно гэсэн байна. Нэг онцлог нь хэлж мэдэхгүй байгаа нь

20.8 хувийг эзэлж байгаа нь Улаанбаатар хоттой харьцуулахад өндөр үзүүлэлт болж байна. Сумаар тодруулвал, аймгийн төвд амьжиргаа сайжирна гэсэн өөдрөг төсөөлөл давамгай, хөдөөгийн суманд хэвээр байна гэсэн болон хэлж мэдэхгүй байгаа өрхийн тоо давамгай байна.

Нийгмийн дунд давхраанд хамаарах өрхүүд хүүхдүүдийнхээ боловсролд хөрөнгө оруулж, чанартай боловсрол эзэмшүүлэх зорилгыг ихэд чухалчилдаг нь иргэдтэй хийсэн ярилцлагын явцад тодорхой ажиглагдсан ба улмаар өрхийн гишүүд үр хүүхдийнхээ ирээдүйг харьцангуй өөдрөгөөр хардаг болох нь ажиглагдлаа. Тодруулбал, судалгаанд хамрагдсан 400 өрхийн 69.8 хувь нь хүүхдийнхээ ирээдүйг одоогийнхоос сайжирна гэж үзсэн.

Харин тэтгэвэртэй холбоотой асуудал нь орон нутагт Улаанбаатар хотоос илүү тулгамдаж, тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралын баталгаандаа эргэлздэг хандлага аймаг, сумын төвд давамгай байна. Аймгийн төв, хөдөөгийн сумдад тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралын баталгаанд эргэлзэж байгаа нь өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал, орлогын хүрэлцээтэй илүү холбоотой. Үүнд төрийн бодлого, үйл ажиллагаа, улс орны эдийн засгийн нөхцөл байдал, ажлын байр, хөдөлмөр эрхлэлт хамгийн чухал нөлөөтэй байна.

Шилжих хөдөлгөөний хувьд, судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 79.8 хувь буюу 319 өрх шилжих төлөвлөгөөгүй, 81 өрх буюу нийт өрхийн 20.3 хувь нь шилжих төлөвлөгөөтэй байна. Судалгаанд хамрагдсан өрхүүд аймгийн харьяаллаар шилжих төлөвлөгөөтэй эсэх нь нэлээд ялгарч байсан бол ерөнхий сумын суурьшлаар ялгаа бага, тогтвортой ажиллаж амьдрах хандлага адилхан давамгайлж байна. Шилжих төлөвлөгөөтэй нийт 81 өрхийн хувьд Улаанбаатар хот, өөрийн амьдарч буй аймгийн төв, Дархан ба Эрдэнэт хотыг хамгийн их шилжин суурьших хүсэлтэй газруудаар нэрлэсэн. Шилжих гол шалтгаан нь хүүхдийнхээ ирээдүйд санаа зовниж байгаатай холбоотой байна.

Анхаарал татсан нэг зүйл байгаа нь аймгийн төв, хөдөөгийн сумдын өрхүүдэд тухайн асуудлаар төсөөлөл байхгүй, хэлж мэдэхгүй хандлага Улаанбаатар хотоос их байна. Энэ нь өрх болон хувь хүний хөгжих боломжтой холбоотой мэдлэг, мэдээлэл, зааварчилгаа орон нутагт дутмаг, хүүхдийн ирээдүй, ажлын байр, орлогын хүрэлцээ, орон сууц, нийгмийн үйлчилгээний хүртээмжтэй холбоотой тулгамдсан асуудлаа хэрхэн шийдэх талаар тодорхой байр суурь байхгүйтэй холбоотой юм.

8. ДУНД ДАВХРААНЫ ОНЦЛОГ, ЦӨМ БҮЛЭГ

Энэ бүлэгт аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинж, цөм бүлэг, тулгамдаж буй асуудлын талаарх судалгааны үр дүнг нэгтгэн танилцуулж байна.

8.1. Дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинж, түүнд гарсан өөрчлөлт

Дунд давхрааны талаарх иргэд, олон нийтийн санаа бодол: Иргэд, олон нийтэд нийгмийн давхрааны талаар тодорхой ойлголт, төсөөлөл байдаг учир нийгмийн давхрааг тодорхойлохдоо тэдний санаа бодолд тулгуурлах боломжтой талаар АНУ-ын социологич, антропологич Л.Уорнерын онол бий. Иймээс “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Аймаг, сумын суурин өрхийн судалгаа”-ны санал асуулгад иргэдийн нийгмийн дунд давхрааны талаарх ойлголт, төсөөллийг тодруулах зорилгоор “Таны бодлоор нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлох хамгийн чухал үзүүлэлт аль нь вэ?” гэсэн 3 хүртэлх сонголт бүхий, нээлттэй төгсгөлтэй асуултыг оруулсан юм.

Санал асуулгын мэдээллийг нэгтгэн эрэмбэлэхэд, давхардсан тоогоор хөдөлмөр эрхлэлт, тогтмол орлого, эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн чадвар гэсэн өөр хоорондоо уялдаа бүхий үзүүлэлтүүд дунд давхрааг тодорхойлох хамгийн гол шинжид багтжээ. Судалгаанд хамрагдагчдын 42.0-82.8 хувь нь өрхийн гишүүд нь эрүүл мэндийн хувьд хэвийн бөгөөд хөдөлмөр эрхлэх чадвартай, тодорхой ажил, хөдөлмөр эрхэлснээр байнгын орлого бүрдүүлж чаддаг өрхийг аймаг, сумын төвийн дунд давхраанд хамааруулан ойлгож байна.

Хүснэгт 59. Дунд давхрааг тодорхойлох үзүүлэлтүүдийн сонголт (тоо ба хувиар)

Үзүүлэлт	Өрхийн тоо	Эзлэх хувь	Эрэмбэ
Хөдөлмөр эрхлэлт	331	82.8	I
Байнгын орлого	223	55.8	II
Эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн чадвар	168	42.0	III
Боловсролын түвшин	128	32.0	IV
Мэдлэг, ур чадвар	95	23.8	V
Идэвхи санаачилга	79	19.8	VI
Өмч хөрөнгө	63	15.8	VII
Тогтмол хуримтлал	44	10.9	VIII
Танил тал/Нийгмийн сүлжээ	43	10.8	IX
Албан тушаал	36	9.0	X
Нэр хүнд	10	2.5	XI
Бусад	6	1.5	XII

Тайлбар: Олон сонголттой асуулт учир нийлбэр 100 хувиас илүү гарна.

Ялангуяа, судалгаанд хамрагдсан 10 хүн тутмын 8-9 нь өрхийн гишүүд нь хөдөлмөр эрхэлдэг бол тухайн өрхийг дунд давхрааны өрх гэж үзэх хандлага ажиглагдсанаас дунд давхрааг тодорхойлох нэн тэргүүний шалгуур нь хөдөлмөр эрхлэлт болох нь тодорхой байна. Өмнө дурдсанчлан сайн сайхан амьдралын чухал нөөц болох эрүүл мэнд, хэрэгцээгээ хангахуйц байнгын орлого гэсэн шинжүүдийг дунд давхрааг тодорхойлох 2, 3 дахь чухал үзүүлэлт хэмээн нэрлэсэн нь дээрх хүснэгтээс харагдаж байна.

Эдгээр 3 үзүүлэлтээс гадна өрхийн гишүүдийнх нь боловсролын түвшин харьцангуй өндөр, тодорхой мэдлэг, ур чадвар, идэвхи, санаачлагатай өрхүүдийг дунд давхраанд хамааруулан ойлгох хандлага дунджаар 20 гаруй хувьтай (19.8-32.0) давтагджээ. Үүний дараагаар судалгаанд хамрагдагчдын 10.9-15.8 хувь нь эдийн засгийн чадавхтай, тодруулбал өөрийн гэсэн өмч хөрөнгөтэй, тогтмол хуримтлал бий болгож чадсан өрхүүдийг дунд давхрааны өрхүүд хэмээн хариулсан байв. Харин танил тал/нийгмийн сүлжээ, албан тушаал, нэр хүнд зэрэг нийгэм, соёлын шинжтэй үзүүлэлтүүд нь нийгмийн дунд давхаргыг тодорхойлоход онцын ач холбогдолгүй хэмээн үзсэн байдал ажиглагдлаа. ‘Бусад’ гэсэн хариултад хэрэглээгээ зохицуулах чадвар, харилцааны соёл, гэр бүлтэй эсэх, ам бүлийн тоо, мэргэжил гэсэн хариултауд нэрлэгдсэн.

Улаанбаатар хотод хийсэн судалгааны үр дүнгээс харахад, дунд давхрааг тодорхойлоход хөдөлмөр эрхлэлт, байнгын орлого, эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн чадвар зэрэг хүчин зүйлүүд нэн чухал бол албан тушаал, нийгмийн сүлжээ, нэр хүнд төдийлөн чухал биш байсан. Үүнээс нийслэл болон аймаг, сумын төвийн иргэдийн нийгмийн дунд давхрааны талаарх үзэл бодол, байр суурь ерөнхийдөө ойролцоо байгаа нь харагдав.

Санал асуулгын судалгаанаас гадна иргэдтэй хийсэн ярилцлагад “Таны бодлоор ямар өрхийг нийгмийн дунд давхраанд хамааруулан ойлгох вэ?” гэсэн асуултыг оруулсан болно. Ганцаарчилсан ярилцлагад хамрагдсан иргэдийн өгсөн хариултыг агуулгаар нь нэгтгэж үзэхэд 30 гаруй санал гарсан ба үүнийг хариултын давтамжаар нь дараалуулан байрлуулбал дараах байдалтай байна. Үүнд:

- Цалин хөлстэй хөдөлмөр эрхлэлт: Байнгын, тогтвортой ажлын байртай байх, жуулчны баазад улирлын чанартай ажиллах
- Хувийн болон өрхийн бизнес эрхлэлт: Хүнсний ногоо тариалах, гар урлал зүйл хийж зарах, жуулчдад завь болон бусад үйлчилгээ үзүүлэх
- Тогтмол орлого;
- Хэрэгцээндээ бүрэн хүрэлцэхүйц орлого;
- Анхдагч хэрэгцээгээ бүрэн хангах чадвар: Идэх хоол, өмсөх хувцсандаа санаа зовохгүй байх, өвөл, хавар, зуны бүрэн хувцастай байх
- Өөрийн эзэмшлийн өмч хөрөнгө: сууц, газар, машин, мал;
- Өр, зээлгүй байдал;
- Ажил, албан тушаал: төрийн албан хаагчид, банк зэрэг хувийн

байгууллагад тогтвортой ажиллагчид;

- Ажлын туршлага: 10-аас дээш жил хувийн бизнес эрхэлж буй хүмүүс;
- Өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин;
- Хэрэглээгээ оновчтой зохицуулах чадвар;
- Хуримтлал: Тогтмол хуримтуулах чадвар, хүүхдүүд оюутан болоход зээл тавихгүй байх хэмжээний хуримтлал;
- Бусдаас тусламж авахгүйгээр амьдралаа авч явах чадвар;
- Өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал;
- Амьдралын төлөөх сэтгэл, зүтгэл;
- Хувь хүний идэвх, санаачлага;
- Хөдөлмөрч, тууштай байдал
- Орлогын эх үүсвэрийн тоо;
- Мэргэжил.

Гол мэдээлэгчийн ярилцлагын дүнгээс мөн л тодорхой байгууллагад ажиллан цалин хөлс авахаас гадна хувиараа болон өрхийн бизнес эрхлэн тогтмол орлого олдог, түүгээрээ боломжтой бол бүхий л хэрэгцээгээ боломжгүй бол ядаж анхдагч хэрэгцээ бүрэн хангадаг, өөрийн гэсэн өмч хөрөнгөтэй өрхүүдийг дунд давхрааны өрх хэмээн төсөөлөх хандлага түгээмэл байна.

Гэр бүлийн гишүүд нь өөрөөр хэлбэл, эхнэр, нөхөр хоёр хоёулаа эрхэлсэн ажилтай бол дунд давхрааны хамгийн гол шинж гэж бодож байна. Ажилтай бол дагаад мэдлэг, чадвар, танил тал зэрэг олон дагалдах асуудлууд шийдэгдэнэ. Мөн өөрийн гэсэн орон байртай, унах унаатай, орлого нь зохих түвшинд хүрэлцээтэй байх нь хөдөлмөр эрхлэлттэй адил чухал үзүүлэлт юм.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Дундговь аймаг, Сайнцагаан сум, 43 настай, эмэгтэй)*

Ганцаарчилсан ярилцлагад хамрагдсан бүх иргэд хөдөлмөр эрхлэлтийг дунд давхрааг тодорхойлох нэн чухал үзүүлэлт хэмээн санал нэгдсэн нь санал асуулгын судалгааны мэдээлэлтэй уялдахын зэрэгцээ нийслэл Улаанбаатар хотын судалгааны үр дүнтэй адил байна. Гэхдээ иргэдийн ярилцлагыг нэгтгэж үзэхэд Улаанбаатар хот, аймаг, сумын төвийн иргэдийн хувьд нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлох гол шинжүүдийг нэрлэсэн байдалд ялгаа ажиглагдаж байна.

Улаанбаатар хотын иргэд дээрх хариултаас гадна нийгмийн баталгаа, бусдад туслах сэтгэл, нийгмийн оролцоо, өрхийн гишүүдийн нас, гадаад хэлний мэдлэг, нөөцөө дайчлах чадвар зэрэг үзүүлэлтийг нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлох чухал үзүүлэлт гэж үзсэн бол аймаг, сумын иргэдийн дотор эдгээрийг дунд давхрааг тодорхойлох чухал үзүүлэлтээр нэрлэсэн хүн байсангүй. Харин аймаг, сумын дунд давхрааны иргэд нь хөдөлмөрч, тууштай байх, тодорхой тооны малтай байх, төрийн албанд ажилладаг эсвэл харьцангуй урт хугацаанд тогтвортой бизнес эрхэлдэг байх нь дунд давхрааны гол шинж хэмээн үзсэн байлаа.

Мэргэжил, боловсролоос илүүтэй хөдөлмөрч зан чанар, идэвхи санаачлага нь өрхийн амьжиргаанд нөлөөлдөг гол зүйл гэж боддог. Маш олон залуучууд дээд боловсролтой ажилгүй, тэгээд цагийн, улирлын, тогтмол ажилд орчихоод тууштай, тэвчээртэй ажиллахгүй болохоор мэдлэг, чадвар суухгүй, ажлынхаа үр шимийг хүртэхгүй, амьдрал ахуй нь дээшлэхгүй байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймаг, Мөрөн сум, 47 настай, эрэгтэй)*

Судалгааны анхдагч мэдээллийг цуглуулсан хоёр дахь гол мэдээлэгч болох мэргэжилтнүүдээс мөн адил “Таны бодлоор ямар өрхийг нийгмийн дунд давхраанд хамааруулан ойлгох вэ?” гэсэн асуултыг тавьж, санаа бодлыг нь тандсан юм. Ингэхэд иргэдийн дурдсан үзүүлэлтүүд дээр нэмээд:

- Хэрэглээндээ зарцуулах боломжтой орлогын хэмжээ;
- Ахуйн хэрэглээний зүйлийн хангамж;
- Өрхийн тэргүүний нас;
- Амралт, аялалд явах боломж;
- Чанартай хэрэглээ;
- Хүүхдийнхээ боловсролд анхаардаг байдал;
- Үүрэг, хариуцлагаа ухамсарлах байдал;
- Эерэг зан үйл;
- Хөгжин дэвших тэмүүлэл;
- Амьдралын сэтгэл ханамж;
- Хөдөлгөөнт байдал;
- Зөвхөн ‘өнөөдрөөрөө’ амьдрах хандлага зэрэг үзүүлэлтийг нэрлэжээ.

Эдгээрээс мэргэжилтнүүдийн тухайлан онцолж байсан нэг гол үзүүлэлт нь хэрэглээндээ зарцуулах боломжтой орлогын хэмжээ гэсэн үзүүлэлт байв. Өөрөөр хэлбэл, мэргэжилтнүүдийн үзэж байгаагаар тухайн өрх ямар давхраанд орохыг тодорхойлохдоо өрхийн нийт орлогоор бус, зээлээ төлөөд үлдэж байгаа орлогыг нь чухалчлах нь зүйтэй юм. Учир нь зээл төлөөд үлдсэн орлогыг хэрэглээндээ зарцуулах боломжтой тул уг орлогын хэмжээ нь тухайн өрхийн хэрэгцээгээ хангах чадварыг шууд тодорхойлдог байна.

Ажил эрхэлдэг, тогтмол, хүрэлцээтэй цалин хөлс авдаг, эсвэл өөр орлоготой, эдийн засгийн хувьд өөрийгөө аваад явах чадвартай өрхийг дунд давхраа гэж үзэж байна. Одоогоор манай нийгэмд дунд давхраа маш цөөн хувьтай байна. Хамгийн наад захын жишээ гэхэд хүүхэд нь оюутан боллоо гэхэд өр, зээл тавилгүй хурааж хуримтлуулсан мөнгөөрөө төлбөр, хоол, хувцсыг нь бэлдээд өгөх хүн хэд байна вэ? гэдгийг бодолцож үзүүштэй. Манай сумын хувьд лав толгой дараалан зээл аваад хүүхдээ явуулдаг гэхээр эмзэг шинжтэй дунд давхрааныхан зонхилж байгаа мэт харагдаж байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Асгат сум, 62 настай, эрэгтэй)*

Хэрэв өрхийн орлого бага, тогтмол бус, зээлийн эргэн төлөлт өндөр бол хуримтлуулах, ирээдүйд санхүүгийн баталгаатай байдлыг бий болгох боломж хумигдмал болдог учир зөвхөн өнөөдрөөрөө амьдарч байгаа өрхүүдийг дунд давхраанд багтаах хандлага мөн ажиглагдсан. Өөрөөр хэлбэл, орлого нь зөвхөн өдөр тутмын хоол хүнс, хувцас хунар, ахуйн хэрэглээндээ таардаг, томоохон зардал гарвал зээл авч шийддэг, ямар нэгэн хуримтлал, хадгаламж байхгүй өрхүүд дунд давхрааг бүрдүүлж байна гэж үзэж буй мэргэжилтнүүд байна.

Зээл авч, нэг асуудлыг шийдээд л эргээд өөр нэг зээлийн боломж үүсгэж зээл аваад л яваад байна. Орлогын дийлэнх нь зээлдээ таараад хоолоо яахав, хувцсаа яахав гэдэг асуудалтай нүүр тулж, өдөр хоногийг өнгөрүүлдэг буюу зөвхөн 'өнөөдрөөрөө' амьдардаг, алс хэтийн ирээдүйгүй өрхүүд дундчууд юм.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Дундговь аймаг, Сайнцагаан сум, 33 настай, эрэгтэй)*

Үүнтэй уялдаад мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагын мэдээллээс ажиглагдсан өөр нэг онцлог зүйл нь ярилцлагад оролцсон тодорхой тооны мэргэжилтнүүд (31 хүнээс 5 нь) аймаг, сумын төвд дунд давхраа байхгүй гэж үзсэн явдал юм. Ийнхүү үзэх болсон шалтгаан нь нэгдүгээрт, нийгмийн халамжийн зорилтот бүлгийг тодорхойлж буй аргачлалтай; хоёрдугаарт, орон нутгийн нөхцөл байдалтай тус тус холбоотой байна.

Нийгмийн халамжийн зардлыг хэмнэхийн тулд зориудаар дунд давхраанд оруулдаг болохоос Монголын, тэр дундаа сумын нөхцөлд дунд гэдэг давхраа байхгүй гэж үздэг. Хүссэн хоолоо идэж, хүссэн хувцсаа өмсөж, өөрийн гэсэн орон байр, машин тэрэгтэй байх боломжгүй, өөрөөр хэлбэл эдийн засгийн эрх чөлөөгүй хүмүүсийг дунд давхраанд хамааруулах нь аргачлалын хувьд буруу. Манайд төрийн толгойд байгаа хэсэг нөхдүүд баячууд, үлдсэн нь бүгд ядуу. Харин ядуу дотроо дунд бүлэг гэж ярьж болох байх. Ядуусын дундчуудад төрийн албан хаагчид, олон жил худалдаа, наймаа хийгээд аргаа олсон хүмүүс, хүмүүс цалинжуулж ажиллуулдаг бизнес эрхлэгчид орно.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Алтанбулаг сум, 52 настай, эмэгтэй)*

Дунд давхраа гэдэг ойлголт Монголын түвшинд ямар хэмжээний орлоготой хүнийг хэлэх вэ гэдэг асуулт өнөөг хүртэл хариултгүй хэвээр байна. Манай аймгийн хувьд үйлдвэрлэл хөгжөөгүй, ажил эрхлэлт нь бага учраас эдийн засгийн эргэлт байхгүй, энэ нь орон нутаг хөгжих, ард иргэдийн амьжиргаа сайжирч, дунд давхраа өргөжих боломжийг хязгаарлаж байна. Бодит амьдралаас харахад хурдан морьтой, төрийн албанд удирдах ажил эрхэлж байгаа хүмүүс дунд давхраа руу нэлээд дөхнө.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Баруун-Урт сум, 37 настай, эрэгтэй)*

Иргэдийн хувьд өрхийн гишүүдийн насыг дунд давхраанд орох эсэхийг тодорхойлох гол үзүүлэлт гэж үзээгүй бол мэргэжилтнүүд чухал үзүүлэлт болгон дурдсан. Тэдний тодорхойлсноор өрхийн тэргүүн нь дунд насных бол нийгмийн дунд давхрааны орох магадлал харьцангуй өндөр байх ажээ. Учир нь залуучуудад ажлын байр олдохгүй учир байнгын орлоготой байх, улмаар өмч хөрөнгө худалдан авах боломж хязгаарлагдмал, ахмадуудын хувьд тэтгэврийн орлого амьжиргаанд нь төдийлөн хүрэлцээгүй, гол төлөв хүүхдүүдийнхээ тусламж, дэмжлэгээр амьдардаг гэж үзэж байв. Энэ нь аймаг, сумын дунд давхрааны өрхүүд эцэг, эхдээ туслах хандлага өндөр гэсэн тавдугаар бүлгийн үр дүнтэй мөн уялдаж байна.

Дунд давхрааг нэг шалгуураар тодорхойлох нь учир дутагдалтай. Нас, ажил, орлого, орон сууц гээд олон шалгуурыг авч үзэх нь зүйтэй. Жишээ нь: Зөвхөн ажил хийж байгаа гэдгээр дунд давхрааг тодорхойлбол залуучууд цалин бага, амьдрал нь тогтоогүй байдаг учир дундад орох нь юу л бол. Залуучуудын дийлэнх нь өөрийн гэсэн орон байргүй нэг бол аав, ээжийнхээ гэрт, эсвэл түрээсийн байранд амьдардаг. Настайчууд гэхээр тэтгэвэр багатай, зарим нь үр хүүхдүүддээ нэр дээрээ зээл аваад өгсөн байдаг.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Сүхбаатар сум, 28 настай, эмэгтэй)*

Онолын хувьд хотын бус дунд давхрааны өрхийг тодорхойлох нэг шинж бол хөдөлгөөнт байдал юм. Мэргэжилтнүүдийн ярилцлагад оролцогчид уг үзүүлэлтийг нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлох онцлог шинжийн нэг гэж үзэж байсан. Аймаг, нэн ялангуяа сумын төвд хүн амын тоо цөөн, зах зээлийн багтаамж бага, үүнийг дагаад тогтвортой бизнес эрхлэх боломж байхгүй учир хаана боломж, ажлын байр байна, түүнийг даган түр хугацаагаар шилждэг, оршин сууж буй газраа сэлгэн өөрчилдөг хөдөлгөөнт байдал нь овсгоо самбаа, амьдралын ухаанаас гадна дунд давхрааг тодорхойлдог бас нэгэн чухал хүчин зүйл ажээ.

Хараад байхад сумын төвөөс аймгийн төв, тэндээсээ хот хүрээ, бас Эрээн, Бээжин гээд байнгын хөдөлгөөнтэй, гэр орондоо байхаасаа байхгүй нь их хүмүүс дунд давхраанд хамаараад байх шиг харагддаг. Ганзагын наймаагаар эхэлсэн, одоо дэлгүүр хоршоо ажиллуулдаг хүмүүс бүгд л дунд давхраанд орж байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Сүхбаатар сум, 47 настай, эрэгтэй)*

Түүнчлэн үр хүүхдийнхээ боловсролд анхаардаг, үүрэг хариуцлагаа ухамсарласан, хөгжин дэвших хүсэл эрмэлзэлтэй, амьдралын сэтгэл ханамжтай бол дунд давхраанд хамаарна гэж үзсэн байлаа.

Энэ бүхнээс дүгнэхэд, олон нийтийн дунд хөдөлмөр эрхэлдэг, байнгын

орлоготой, өрхийн гишүүд нь эрүүл мэндийн хувьд хэвийн, хөдөлмөр эрхлэх чадвартай бол дунд давхраанд хамааруулан үзэх ерөнхий хандлага ажиглагдаж байна. Эдгээр үзүүлэлтүүдээс ‘цааш харвал’ тогтмол хуримтлал, өмч хөрөнгө зэрэг эдийн засгийн, өрхийн тэргүүний нас, хөдөлгөөнт байдал зэрэг хүн ам зүйн, эерэг зан үйл, амьдралын сэтгэл ханамж зэрэг соёл, сэтгэл зүйн олон хүчин зүйл дунд давхрааг тодорхойлох чухал шинж гэж үзсэн байна.

Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны ерөнхий шинж: Өрхийн амьжиргааны төлөв байдлыг илэрхийлэх боломжтой шинж тэмдгүүдийг адил төстэй байдлаар нь нэгтгэн бүлэглэх замаар ерөнхий төлвийг нь тодорхойлдог аргыг шинж тэмдгийн төвлөрлийн арга гэнэ. Ихэнх тохиолдолд нийт түүврийн 60 бол түүнээс дээш хувьд нь давтагдсан шинж тэмдгийг төвлөрсөн шинж тэмдэг гэж үзэх хандлага байдаг. Иймээс судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 60 ба түүнээс дээш хувьд нь ажиглагдсан шинжүүдээр аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн ерөнхий төлвийг тодорхойлсон болно. Хүн ам зүйн шинж, эдийн засгийн төлөв, амьдралын хэв маяг, амьдралын үнэлгээний гол үзүүлэлтүүдэд аймгийн төв, эсвэл сумын төв эсэхээс хамааран мэдэгдэхүйц ялгаа ажиглагдаагүй тул аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинжийг нэгтгэн тодорхойлсон болно.

Зураг 52. Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинж

Хүн ам зүйн шинж байдлын хувьд 2-4 ам бүлтэй гэсэн нийтлэг хандлага ажиглагдсанаас гадна шилжигч бус буюу тухайн аймаг, сумын төвд харьцангуй удаан хугацаанд амьдарч буй, 'байр сууриа олсон' гэж хэлж болох өрхүүд аймаг, сумын төвийн дунд давхрааг бүрдүүлж байна. Түүнчлэн өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин харьцангуй өндөр, тодорхой мэргэжил эзэмшсэн байдал нь тогтвортой ажлын байраар хангагдах буюу хөдөлмөр эрхлэхэд эергээр нөлөөлж буй хандлага ажиглагдаж байна. Хөдөлмөр эрхлэлтийн тухайд төрийн албанд ажиллах нь төвлөрсөн шинж тэмдэг болсон бөгөөд үүнээс аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрх бүрт үндсэндээ нэг төрийн албан хаагч байгаа нь харагдав. Энэ нь нийгмийн дунд давхрааны сонгодог төлөөлөл нь төрийн албан хаагчид гэсэн (М.Батбаатар, 2017) МУИС-ийн Социологи, нийгмийн ажлын тэнхимээс хийсэн судалгааны дүгнэлттэй уялдахын зэрэгцээ аймаг, нэн ялангуяа сумын төвийн оршин суугчдын хөдөлмөр эрхлэлтэд төрийн албан хаагчид томоохон байр суурь эзэлж байгааг илтгэнэ.

Эдийн засгийн төлөв байдлын тухайд өрхийн насанд хүрсэн нэгээс дээш гишүүн нь хөдөлмөр эрхэлдэг тул цалингийн нийт орлогод эзлэх хувь өндөр байгаагийн зэрэгцээ харьцангуй арга зүйгээр буюу орлогын тархалтад үндэслэн тодорхойлсон аргачлалаар авч үзвэл, сард дунджаар 954.6 мянгаас 1.329 сая төгрөгийн орлого олдог ажээ. Ийм хэмжээний орлогыг 1-4 эх үүсвэрээр олдог бөгөөд орлого олж буй дундаж эх үүсвэрийн тоо 1.67 буюу хоёрт хүрэхгүй байгаа нь эрсдэл, эмзэг байдлын талаасаа анхаарал татсан дүр зураг мөн.

Орлогынхоо дийлэнх хэсгийг хүнсний хэрэглээнээс гадна зээлийн төлбөр, цаашлаад оюутны сургалтын төлбөр болон хүүхдүүдээ өөр газар ЕБС-д сургахтай холбоотой үйлчилгээнд зарцуулдаг байна. Түүнчлэн хүнс, хувцас зэрэг бараа бүтээгдэхүүн худалдан авахдаа гол төлөв үнийг харгалздаг буюу хямд үнэтэй бол сонгон авах хандлага өндөр байгаа нь орлогын хүрэлцээгүй байдлаас хамаарч байна. Улмаар орлого амьжиргаанд төдийлөн хүрэлцээтэй бус учир нийт өрхийн 70 хувь нь хуримтлал бий болгож чадахгүй байна.

Хэдийгээр том, бага хэмжээний үл хөдлөх хөрөнгө, мал ахуй багатай боловч дунд давхрааны өрхүүд өөрийн эзэмшлийн сууц, тээврийн хэрэгсэл гэсэн үндсэн хөрөнгөтэй байгаа нь нааштай үр дүн юм. Мөн бизнесийн, цалин барьцаалсан, хэрэглээний гэх мэт ямар нэгэн зээлтэй өрхүүд зонхилсон. Дараах мэдээлэл нь аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн дүр зургийг эдийн засгийн талаас нь тод томруун харуулж байна.

Манай орны хувьд дараах шинжтэй өрхүүд нь дунд давхраанд хамаарна. 1/тодорхой орлоготой, 2/өмч хөрөнгөтэй, өөрөөр хэлбэл, наад зах нь гэр оронтой, 3/ахуйн хэрэгцээний эд зүйлтэй, жишээ нь телевизор, гар утас, хөргөгч, ор тавилга зэрэг, 4/анхдагч хэрэгцээгээ хангаад байхаар хэрэглээтэй, тухайлбал, хүнс хоол нь боломжийн, өвөл, зуны зэрэг хувцас сайтай, гэр нь дулаан, хүүхдүүдээ сургууль, цэцэрлэгт нь хамруулчихдаг.

Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас

(Хөвсгөл аймаг, Мөрөн сум, 44 настай, эмэгтэй)

Амьдралын хэв маягийн хувьд аймаг, суманд нийтлэг байх гол үйлчилгээний хүртээмжийг дундаж түвшинд үнэлдэг, хүүхдүүдээ амьдарч буй сумандаа төрийн өмчийн сургууль, цэцэрлэгт голчлон хамруулдаг нь дунд давхрааны өрхийн түгээмэл шинж тэмдэг болж байна. Өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал харьцангуй сайн байгаа нь давуу талтай үзүүлэлт боловч гэр бүлийн гишүүдийнхээ эрүүл мэндийн байдалд тухайлан анхаарч, тодорхой арга хэмжээ авдаггүй тал ажиглагдав. Түүнчлэн үзвэр, үйлчилгээнд хамрагдах, гэр бүлээрээ амарч, аялах зэргээр амралт, чөлөөт цагаа зөв боловсон өнгөөрөөдөг өрхүүд байгаа боловч нийтэд нь авч үзвэл энэ нь төвлөрсөн шинж тэмдэг биш байлаа. Өөрөөр хэлбэл, аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүд гэр бүлээрээ амарч аялахаас гадна үзвэр үйлчилгээнд тэр бүр хамрагддаггүй байна.

Нам, ТББ, нөхөрлөл хоршоо, сонирхлын бүлэг зэрэг нийгмийн сүлжээнд гишүүнчлэлгүй хэдий ч цаг үеэсээ хоцрохгүй мэдээлэл авахыг хичээдэг, улмаар нийгмийн идэвх, оролцоо, түүн дотроо сонгуулийн идэвхи, оролцоо сайтай байдал нь аймаг, сумын нийгмийн дунд давхрааны өрхийн түгээмэл шинж болж байна. Эдгээр өрхийн хувьд эцэг эх, төрсөн ах дүүгээс бусад хүмүүст эдийн засгийн болон бусад төрлийн тусламж, дэмжлэг үзүүлэх хандлага бага, эргээд бусдаас тусламж, дэмжлэг авах нь ч төдийлөн нийтлэг бус онцлог ажиглагдаж байлаа.

Амьдралын үнэлгээ, сэтгэл ханамжийн тухайд одоогийн амьдралдаа сэтгэл ханамжтай, ирээдүйд амьдрал ахуй дээшилнэ гэсэн итгэл хүлээлттэй бөгөөд үр хүүхдийнхээ ирээдүйг өөдрөгөөр төсөөлдөг явдал нь аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн нийтлэг шинж болж байна. Судалгаанд хамрагдсан өрхүүд өөрсдийгөө нийгмийн дунд давхрааны төлөөлөл хэмээн үзэх хандлагатай байсан ба хуримтлал, хадгаламжгүй байдлаас хамааран эрсдлийг даван туулах санхүүгийн чадвараа дунд, түүнээс доогуур түвшинд үнэлжээ.

Шинж тэмдгийн төвлөрлийн аргаар тодорхойлсон аймаг, сумын төвийн дунд давхраанд багтах өрхийн ерөнхий шинж болон иргэдийн санал асуулга, ганцаарчилсан ярилцлагын мэдээлэл ерөнхийдөө адил байна. Энэ нь “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Аймаг, сумын суурин өрхийн судалгаа”-ны хүрээнд шинж тэмдэг төвлөрсөн эсэхээр харьцуулан тодорхойлсон үр дүн ба дунд давхрааны талаарх иргэд, олон нийтийн ойлголт үндсэндээ нийцэж байгааг илтгэв. Цаашилбал, аймаг, сумын дунд давхрааны өрхийн ерөнхий төлөв байдал нь нийслэлийн дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинж тэмдэгтэй үндсэндээ ойролцоо байгаа ба дараах цөөн хэдэн ялгаа ажиглагдсан. Үүнд:

- Аймаг, сумын дунд давхрааны өрхүүд хүн ам зүйн шинж байдлын хувьд шилжих хөдөлгөөнд оролцоогүй, боловсролын хувьд харьцангуй өндөр, төрийн албан ажиллах хандлага давамгай;

- Эдийн засгийн талаас авч үзвэл, дундаж орлогын хэмжээ нийслэлийн өрхүүдээс 20 гаруй хувиар доогуур, нийт хэрэглээнд хүнснээс гадна сургалтын төлбөр зэрэг боловсролын үйлчилгээний зардлын эзлэх хувь өндөр, бараа бүтээгдэхүүний үнэ хямд эсэхийг харгалзан сонголт хийдэг;
- Амьдралын хэв маягийн тухайд, сүүлийн нэг жилд гэр бүлээрээ амарч, аялаагүй, өрхийн гишүүдийнхээ эрүүл мэндийн байдалд төдийлөн анхаарал тавьдаггүй, бусдаас тусламж авах хандлага бага зэрэг болно.

Улаанбаатар хотын дунд давхрааны шинжид гарсан өөрчлөлт: “Дунд орлоготой хүмүүсийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орохоос урьдчилан сэргийлэх арга замууд¹⁰”, “Дунд орлоготой орны дундаж орлоготой хүн амын бүлгийн шинжилгээ: Монгол улсын жишээ¹¹” судалгаануудад аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн гол шинжийг тодорхойлсон байдаг. Дунд давхрааны өрхийн үндсэн шинжид гарсан өөрчлөлтийг тодруулах зорилгоор “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Аймаг, сумын суурин өрхийн судалгаа”-ны үр дүнг дээрх 2 судалгааны үр дүнтэй харьцуулж үзэв. Ингэхдээ эдгээр 3 судалгаанд аль алинд нь авч үзсэн үзүүлэлтийн хүрээнд харьцуулалт хийсэн болно (Хүснэгт 60).

2004, 2014 онд хийгдсэн судалгаагаар аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүдийн 60-аас дээш хувь нь тодорхой хэмжээний хуримтлалтай байсан бол 2018 оны судалгаагаар нийт өрхийн 1/3 хүрэхгүй хувь нь хуримтлалтай гэсэн үр дүн гарсан. Чанарын судалгааны мэдээллээс үзэхэд, иргэд хуримтлал чухал болохыг онцолсон атлаа хуримтлалтай өрхийн хувь хэмжээ буурч, улмаар уг үзүүлэлт дунд давхрааг тодорхойлох гол шинжид хамаарахгүй болсныг зээлд хамрагдалт, зээлийн эргэн төлөлтөөс гадна бараа, бүтээгдэхүүний үнийн өсөлт, бодит орлого, худалдан авах чадварын бууралт зэрэгтэй холбон тайлбарлаж болохоор байна.

“Дунд орлоготой хүмүүсийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орохоос урьдчилан сэргийлэх арга замууд” судалгаанд дунд давхрааны өрхүүд амьдарч буй сууц, тээврийн хэрэгслээс гадна хашаа байшин, том, бага хэмжээний үйлдвэрлэл, үйлчилгээний объект гэх мэт багагүй үнэлгээтэй үл хөдлөх хөрөнгө эзэмшдэг гэсэн үр дүн гарсан бол 2014, 2018 онд хийгдсэн судалгаагаар амьдарч буй сууц, унаж буй машин нь дунд давхрааны өрхийн гол өмч хөрөнгө болжээ. Үүнээс дунд давхрааны өрхийн санхүүгийн чадавх, хөрөнгө эзэмшил тодорхой хэмжээгээр буурч байна гэсэн дүгнэлт хийж болохоор байна.

10 Ц.Далай, Л.Оюунцэцэг нарын судлаачдын 2004 онд хийсэн уг судалгаанд нийт 2460 өрхийг хамруулж, эдгээр өрхөөс санал асуулгын аргаар анхдагч мэдээллийг цуглуулж, ашигласан.

11 Б.Энхцэцэг, Ц.Амартүвшин нарын судлаачдын 2014 онд хийсэн судалгаанд “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа”-ны тоон мэдээллийг суурь болгон ашиглажээ. Мөн тоон мэдээллийг тодруулах зорилгоор нийт 320 өрхийн дунд ярилцлага зохион байгуулсан.

Хүснэгт 60. Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинжийн харьцуулалт, зарим судалгааны үр дүнгээр

Үзүүлэлт	Дунд орлоготой хүмүүсийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орхоос урьдчилан сэргийлэх арга замууд, 2004 он*	Дунд орлоготой орны дундаж орлоготой хүн амын бүлгийн шинжилгээ: Монгол улсын жишээ, 2014 он	Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Аймаг, сумын суурин өрхийн судалгаа, 2018 он*
Орлого, хуримтлал	Өрхийн сарын тогтмол орлого 300-500 мянган төгрөг, орлогынхоо 25 хүртэл хувийг хуримтлуулах боломжтой, МАА ¹² , үл хөдлөн хөрөнгө түрээслүүлэх болон бусад төрлийн бизнес эрхэлж орлогоо нэмэгдүүлдэг, бизнесийн зорилгоор зээл авсан байж болно.	Нэг хүнд ногдох сарын орлого 1 68,750 - 393,750 төгрөг (2013 оны байдлаар) хүүхдийн болон гэр бүлийн хадгаламжтай, гэр бүлийн бизнестэй.	Сард дунджаар 954.6 мянгаас 1.329 сая төгрөгийн орлоготой, нийт орлогод цалингийн эзлэх хувь өндөр, тодорхой хэмжээний зээлтэй, мөнгөн хуримтлалын боломж бага.
Өмч хөрөнгө	Өөрийн амьдардаг сууцнаас гадна хашаа/байшин, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний объект зэрэг 9 саяас дээш төгрөгөөр үнэлэгдэх үл хөдлөх хөрөнгөтэй.	Орон сууц эсвэл тохилог сууцанд амьдардаг. Хувийн хэрэглээндээ машинтай.	Өөрийн өмчлөлийн сууц, тээврийн хэрэгсэлтэй.
Хүн ам зүйн шинж, амьдралын хэв маяг	Өрхийн хоёроос дээш гишүүн дээд боловсролтой. Төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагад дээд түвшний ажил эрхэлдэг. Өрхийн гишүүдийнхээ боловсрол, эрүүл мэндэд анхаарч, жилдээ 850-аас дээш төгрөг зарцуулдаг. Амралт, сувиллын үйлчилгээнд тогтмол хамрагддаг.	Өрхийн гишүүд нь хөдөлмөр эрхэлдэг. Жилдээ 1-2 удаа гэр бүлээрээ амардаг, хүүхдүүдээ их дээд сургууль, коллежид сургаж чаддаг.	Өрхийн насанд хүрсэн гишүүд тусгай мэргэжлийн дундаас дээш түвшний боловсролтой, ямар нэгэн мэргэжил эзэмшсэн. Хүүхдүүд нь оршин сууж буй газраа харьяаллын төрийн өмчийн сургуульд сурч, цэцэрлэгт хүмүүждэг ба дугуйлан, секцэд хамрагдалт бага. Сүүлийн нэг жилд гэр бүлээрээ амралт, аялалд яваагүй, үзвэр, үйлчилгээний газраар үйлчлүүлэх тэр бүр үйлчлүүлдэггүй.
Амьдралын үнэлгээ, сэтгэл ханамж	Зах зээлийн орчноо мэдрэх, хариу үйлдэл үзүүлэх болон дасан зохицох чадвартай. Эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар сайтай.	-	Одоогийн амьдралдаа сэтгэл ханамжтай, үр хүүхдийнхээ ирээдүйг өөдрөгөөр төсөөлдөг. Нийгмийн даатгалд хамрагддаг ч эрдслийг даван туулах санхүүгийн чадвараа дундаас доогуур түвшинд үнэлсэн.

Тайлбар: *- Шинж тэмдгийн төвлөрлийн аргаар дунд давхрааны ерөнхий шинжийг тодорхойлсон.¹²

¹² Сумын төвийн өрхийн хувьд МАА-н үйл ажиллагаа зонхилсон.

Түүнчлэн 2004 онд хийгдсэн судалгаанд санхүүгийн эрсдэлээс хамгаалах чадвар нь дунд давхрааны өрхийн гол шинжийн нэгд багтаж байсан бол 14 жилийн хугацаанд энэ үзүүлэлтэд тодорхой өөрчлөлт гарчээ. Тодруулбал, “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Аймаг, сумын суурин өрхийн судалгаа”-ны дүнгээс харахад, нийт өрхийн 70 хувь нь мөнгөн хуримтлалгүй, “Танай өрхийн эрсдэлийг даван туулах санхүүгийн чадвар ямар байна вэ?” гэсэн асуултад 79.2 хувь нь дунд, түүнээс доош үнэлгээ өгсөн нь аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн эрсдэлээс хамгаалах чадвар суларсныг илэрхийлж байна.

8.2. Дунд давхрааны цөм бүлэг, тулгамдаж буй асуудал

Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүдээс хэдэн хувь нь харьцангуй тогтвортой цөм бүлэгт хамаарах, хэдэн хувь нь доод давхраанд шилжилт хийх эрсдэлтэй эмзэг бүлэгт байгааг тодорхойлох зорилгоор дунд давхрааны цөм бүлгийг тооцож үзсэн болно. Ингэхдээ хүн ам зүйн шинж, амьдралын хэв маяг, эдийн засгийн төлөв, амьдралын үнэлгээ гэсэн дөрвөн үндсэн хүрээнд хамаарах, дунд давхрааг тодорхойлоход ач холбогдолтой 21 үзүүлэлтийг ашигласан болно.

Онолын хувьд нийгмийн тодорхой давхраа бүр дотроо дээд, доод, дунд гэсэн давхраажлын ялгаатай хэв шинжийг агуулдаг тул цөм бүлгийг тодорхойлох нь нийгмийн дунд давхрааг дотор нь тодорхой бүлэгт ангилан авч үзэхэд ач холбогдолтой. Цөмийн төв буюу цөм бүлэг нь хүн ам зүй, амьдралын хэв маяг, эдийн засгийн төлөв, амьдралын үнэлгээний бүх шалгуурыг бүрэн болон тодорхой хэмжээнд тогтвортой хангасан учир нийгмийн дунд давхрааны дээд бүлэгт хамааруулж болох юм. Хагас цөм бүлэг нь авч үзсэн дөрвөн үндсэн үзүүлэлтийн гурвыг нь хангасан, харьцангуй дундын шинжтэй буюу дунд давхрааны дунд/завсрын бүлэг хэмээн үзэж болно. Харин цөмтэй ойр болон алслагдсан шилжилтийн бүлгүүд нь дөрвөн үндсэн шалгуурын 1-2-ыг хангасан, нөхцөл байдлын хувьд харьцангуй тааруу учир эдгээр өрхийг дунд давхрааны доод бүлэгт хамааруулах боломжтой.

Шалгуур үзүүлэлтийг хангасан байдалд үндэслэн аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны цөм бүлгийг тодорхойлж, Эйлер-Венны диаграммаар үзүүлэв.

Зураг 53. Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны цөм бүлэг (хувиар)

Аймаг, сумын төвийн дунд давхраанд багтах өрхүүдийн 2.4 хувь нь цөмийн төв бүлэгт хамаарч байгаа буюу авч үзсэн дөрвөн шалгуурын бүх үзүүлэлтийг бүрэн, 8.5 хувь нь дөрвөн шалгуурын ихэнх үзүүлэлтийг хангасан байна. Үүнээс аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүдийн 10.9 хувь нь харьцангуй тогтвортой, нийгэм, эдийн засгийн ямарваа өөрчлөлтөд дасан зохицох чадвартай бүлэг болох нь тодорхой байна.

Нийт түүврийн 31.8 хувь нь цөм бүлгийн шинжийг тодорхой хэмжээнд агуулсан буюу үндсэн дөрвөн шалгуурын гурвыг хангасан хагас цөм бүлэгт багтлаа. Харин үлдсэн 57.3 хувь нь тогтвортой бус, цөмөөс тодорхой хэмжээнд алслагдаж, дунд давхрааны үндсэн дөрвөн шинжийн 2-3-ыг нь алдсан өрхүүд юм. Цөмөөс алслагдсан, шилжилтийн бүлэгт хамаарах буюу дөрвөн үндсэн шалгуурын ердөө нэгийг хангасан өрхүүд 33.5 хувийг эзэлж байгаа нь аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүдийн 1/3 нь дунд бүлгээс эмзэг бүлэгт шилжих өндөр эрсдэлтэй аж төрж байгааг харуулж байна.

Зурагт үзүүлсэн дүнг багцаалан тайлбарлавал, судалгаанд хамрагдсан дунд давхрааны 100 өрх тутмын 11 нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлтөд дасан зохицох чадвартай, тогтвортой цөм бүлэг, 32 нь хагас цөм буюу нөхцөл байдлын хувьд завсрын бүлэг, үлдсэн 57 нь дундаас ядуу ангилалд шилжилт хийх эрсдэлтэй өрхүүд байгаа нь тодорхой байна. Үүнээс дунд давхрааны дээд (цөм) бүлэгт хамаарах өрхийн хувь доод (шилжилтийн) бүлэгт багтаж буй өрхөөс даруй 4-5 дахин өндөр байгаа нь харагдав.

Шилжилт хийх эрсдэлтэй өрхүүд дотор цөмөөс алслагдсан шилжилтийн бүлэг 2/3 орчмыг эзэлж байгаа нь дунд давхрааны гол шинжийг үндсэндээ алдсан өрхүүд давамгайлж байгааг харуулж байна. Үүнээс аймаг, сумын төвийн дунд гэж нэрлээд байгаа өрхүүдийн тодорхой хувь нь үндсэндээ дунд

биш бүлэг ч байж болох юм гэсэн дүгнэлт урган гарч байна.

Энэхүү нөхцөл байдалд ямар хүчин зүйл голлон нөлөөлж байгааг хүн ам зүйн шинж, амьдралын хэв маяг, эдийн засгийн төлөв, амьдралын үнэлгээ гэсэн шалгуурыг хангасан байдлаар харьцуулан авч үзэхэд, дунд давхрааны өрхийн эдийн засгийн нөхцөл байдал голлон нөлөөлжээ. Учир нь бодит амьдрал дээр аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхүүд материаллаг байдал талаас орон сууц, тээврийн хэрэгслээс өөр өмч хөрөнгө багатай, орлогын хүрэлцээтэй байдлаа тийм ч сайнгүй үнэлж, хуримтлал бий болгох боломжгүй, харин ч хэрэглээний шинжтэй зээлд хамрагдалт өндөр байсан билээ. Иймээс ч эдийн засгийн төлвийн шалгуурыг бүрэн хангасан, өөрөөр хэлбэл өөрийн эзэмшлийн орон сууц, тээврийн хэрэгслээс гадна үл хөдлөх хөрөнгөтэй, тодорхой хэмжээний хуримтлал бий болгосон, сарын орлого нь амьжиргаанд нь хангалттай хүрэлцдэг өрхүүд нийт өрхийн 10 хүрэхгүй (8.8 хувь) хувийг бүрдүүлж байгаа юм. Гэтэл амьдралын үнэлгээний шалгуурыг бүрэн хангасан буюу одоогийн амьдралдаа сэтгэл ханамжтай, амьжиргаагаа дундаас дээш түвшинд, эрсдлийг даван туулах санхүүгийн чадвараа сайн эсвэл маш сайн гэж тус тус үнэлсэн, үр хүүхдийнхээ ирээдүйг өөдрөгөөр төсөөлдөг өрхүүд нийт түүврийн 32.5 хувийг эзэлсэн байв.

Цөм бүлгийг тодорхойлоход ашиглагдаж буй шалгуурууд бүхэлдээ өөр хоорондоо ихээхэн уялдаа холбоотой. Эдийн засгийн төлөв байдал нь амьдралын хэв маяг, амьдралын үнэлгээнд, хүн ам зүйн шинж нь эдийн засгийн төлөв байдалд гэх зэргээр харилцан нөлөөлнө. Жишээ нь: Орлогын хүрэлцээгүй өрхийн тухайд өрхийн гишүүдийн боловсрол, эрүүл мэндэд анхаарах, хүний хөгжилд зарцуулах хөрөнгө оруулалт хязгаарлагдмал байснаар амьдралын хэв маягийн шалгуур харьцангуй доогуур үнэлгээтэй гарахад нөлөөлнө. Нөгөө талаас орлогын хүрэлцээгүй байдлаас хамаарч амьдралын сэтгэл ханамж тааруу, улмаар амьдралын үнэлгээний шалгуур тодорхой хэмжээнд буурах нөхцөл бүрдэнэ.

Аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны цөм бүлэг, хагас цөм бүлэг, шилжилтийн бүлэгт чухам ямар өрхүүд багтаж байгааг дунд давхрааг өөрийн үнэлгээгээр тодорхойлоход үндсэн хоёр шинжид багтсан хөдөлмөр эрхлэлт болон байнгын орлого гэсэн үзүүлэлтээр судлан үзсэн болно. Ингэхэд, дунд давхрааны цөм бүлэгт өрхийн насанд хүрсэн хоёр, түүнээс дээш тооны гишүүн нь цалинтай ажил хийх, хувийн/өрхийн бизнес эрхлэх зэргээр тогтмол орлого олдог, сарын дундаж орлого 1163389 төгрөг, түүнээс дээш хэмжээтэй, тухайн орлого нь хэрэгцээндээ боломжийн түвшинд хүрэлцдэг учир орлогын хүрэлцээт байдлаа ерөнхийдөө хангалттай хэмээн үнэлсэн өрхүүд багтаж байна.

Хагас цөм бүлэгт өрхийн насанд хүрсэн 1-2 гишүүн нь хөдөлмөр эрхэлснээр сард дунджаар 997310 төгрөгийн орлого олдог, орлогын хэрэглээ, амьжиргаанд хүрэлцэх байдлыг ерөнхийдөө дундаж түвшинд үнэлж буй өрхүүд

багтсан. Харин өрхийн нэг гишүүн нь байнгын шинжтэй, нөгөө нь улирлын буюу түр зуурын шинжтэй хөдөлмөр эрхэлснээр сард дунджаар 828055 хүртэл төгрөгийн орлоготой, энэхүү орлогоо амьжиргаанд хангалтгүй хүрэлцдэг гэж үнэлж буй өрхүүд нийгмийн дунд давхрааны доод буюу шилжилтийн бүлэгт хамаарч байна.

Дунд давхрааны цөм бүлгийг суурьшлаар харьцуулан үзвэл, суурьшлаас хамааран тодорхой ялгаа ажиглагдлаа ($p=0.002$).

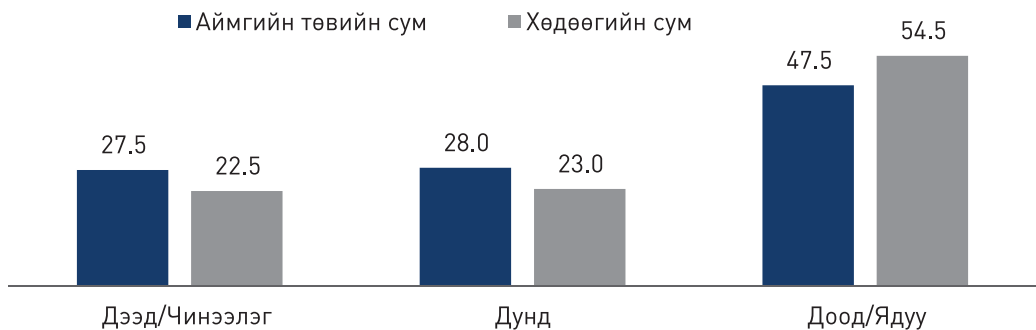
Хүснэгт 61. Нийгмийн дунд давхрааны цөм бүлэг, суурьшлаар (хувиар)

Суурьшил	Цөмийн төв бүлэг	Цөм бүлэг	Хагас цөм бүлэг	Цөмтэй ойр, шилжилтийн бүлэг	Цөмөөс алслагдсан, шилжилтийн бүлэг
	Дээд		Дунд		Доод
Нийслэл	4.3	9.0	26.7	34.8	22.6
Аймгийн төв	2.6	9.6	34.9	24.1	28.8
Сумын төв	1.9	7.6	31.4	22.1	37.0

Тухайлбал, цөм бүлэг буюу дунд давхраа дотроо дээд бүлэгт хамаарах өрхийн хувь нийслэлд 13.3 хувь, аймгийн төвд 12.2 хувь, сумын төвд 9.5 хувьтай байна. Харин цөмөөс алслагдсан, шилжилтийн бүлгийн эзлэх хувь нийслэлд аймгийн төв болон сумын төвөөс 6.2-14.4 пунктээр өндөр байв. Эндээс дундаас ядуу бүлэгт шилжилт хийх эрсдэл аймаг, сумын төвийн өрхөд харьцангуй өндөр байгааг харж болно.

Үзүүлэлтүүдийг харьцуулан бодолт, тооцоолол хийсэн үр дүн нь иргэдийн санал бодолтой тодорхой хэмжээгээр нийцэж байгааг Зураг 54-т үзүүлсэн мэдээлэл тодотгов.

Зураг 54. Нийгмийн давхрааны өргөжилтийн талаарх санаа бодол, суурьшлаар (хувиар)

Учир нь судалгаанд хамрагдсан нийт өрхөд “Таны бодлоор сүүлийн таван жилд манай улсад нийгмийн аль давхраа илүү өргөжсөн гэж үздэг вэ?” гэсэн

асуултыг тавихад 202 өрх буюу 50.5 хувь нь ядуу давхраа өргөжсөн, 104 өрх буюу 26.0 хувь нь дунд давхраа тэлсэн, 94 өрх буюу 23.5 хувь нь чинээлэг давхраа нэмэгдсэн гэж тус тус үзжээ. Үүнээс дунд давхрааны өрхийн тэн хагаст нь тухайн өрхийн эсвэл орон нутгийн өрх, иргэдийн амьжиргааны түвшин дордож байгаа хандлага илүүтэй мэдрэгдсэн гэж үзэж болохоор байна. Хариултад суурьшлаар бага зэрэг ялгаа ажиглагдсан ($p=0.003$). Тухайлбал: Хөдөөгийн сумын иргэдийн тухайд дунд болон дээд давхраа өргөжсөн гэсэн хариулт бага, харин доод давхраа өргөжсөн гэсэн хариулт аймгийн төвөөс 7 пунктээр өндөр байсан. Энэ нь сүүлийн таван жилд ядуурал нэмэгдэж, нийгмийн дунд давхраа улам бүр хумигдаж байна гэсэн хариултыг хөдөөгийн сумын иргэд арай илүү өгснийг харуулж байна.

Дунд давхрааны өрхөд тулгамдаж буй асуудал: Дунд давхрааны цөм бүлгийн хүрээг өргөжүүлж, харьцангуй тогтвортой цөм бүлгийг төлөвшүүлэх, улмаар дунд давхрааны өрхийн амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэхийн тулд эдгээр өрхөд тулгамдаж буй асуудлуудыг судлах, улмаар шийдвэрлэх хэрэгцээ бий. Судалгаанд хамрагдсан 400 өрхөөс “Танай өрхөд ямар асуудал тулгамдаж байна вэ?” гэсэн нээлттэй төгсгөлтэй асуултаар хариулт авч, үр дүнг дундаж утгаар харьцуулан харвал, зээлийн хүү өндөр, ажлын байр хомс, бараа, үйлчилгээний үнэ өндөр, цалин хөлс бага улмаар худалдан авах чадвар сул гэх зэрэг эдийн засгийн шинжтэй асуудлууд хамгийн их тулгамдаж байна гэж үзжээ.

Эдгээрийн дараагаар гадагш шилжих хөдөлгөөний нөлөөгөөр орон нутгийн хүн амын тоо цөөрсөн, хүнсний аюулгүй байдал алдагдаж байгаа, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмж, чанар хангалтгүй зэрэг нийгмийн шинжтэй асуудлыг тодорхой хэмжээнд тулгамдсан асуудал гэж үзсэн байна. Харин ХАА-н бүтээгдэхүүнийг борлуулах зах зээл хумигдмал, ХАА-н бүтээгдэхүүний үнэ, ханш бага, хүрээлэн буй орчны доройтол явагдаж байгаа зэрэг асуудлууд тулгамдсан хэдий ч зээлийн хүү, ажлын байртай харьцуулахад томоохон бэрхшээл биш ажээ. Энэ нь малтай өрхийн тоо харьцангуй цөөн байгаатай холбоотой байж болох юм.

Тулгамдсан асуудлын үнэлгээг Улаанбаатар хотын судалгааны дүнтэй харьцуулахад дараах ялгаа ажиглагдаж байна. Нэгдүгээрт, тулгамдсан асуудлын эрэмбэ нийслэл болон аймаг, сумын төвөөр харилцан адилгүй байна. Тухайлбал: Зээлийн хүү өндөр гэсэн асуудал Улаанбаатар хотын өрхийн хувьд тулгамдсан байдлаараа долдугаарт жагссан бол аймаг, сумын төвийн өрхийн хувьд хамгийн их тулгамдаж буй асуудлаар нэрлэгджээ. Мөн Улаанбаатар хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөний нөлөөгөөр хүн амын хэт төвлөрөл болсон нь нийслэлийн өрхүүдэд тийм ч их бэрхшээл учруулаагүй гэж үзэх хандлагатай буюу тулгамдсан байдлаараа 15 дугаарт жагссан бол аймаг, сумын төвийн хүн амын тоо цөөрсөн хандлага, улмаар сумын төвийн эзгүйрэл нь орон нутагт 10 дугаарт эрэмбэлэгдэх бэрхшээл болон мэдрэгдэж байгаа ажээ.

Хүснэгт 62. Дунд давхрааны өрхөд тулгамдаж буй асуудал, дундаж утга, эрэмбээр

Үзүүлэлт	Дундаж утга	Эрэмбэ	Үзүүлэлт	Дундаж утга	Эрэмбэ
Зээлийн хүү өндөр	4.32	I	Шилжих хөдөлгөөн өндөр/Орон нутаг эзгүйрсэн	3.44	X
Ажлын байр хомс	4.09	II	Эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмж/чанар тааруу	3.40	XI
Бараа, үйлчилгээний үнэ өндөр	3.75	III	Орон сууцны нөхцөл/хангамж тааруу	3.38	XII
Хөдөлмөрийн хөлсний түвшин доогуур	3.68	IV	Хүнсний аюулгүй байдал алдагдсан	3.29	XIII
Худалдан авах чадвар тааруу/Орлого хүрэлцээгүй	3.59	V	Боловсролын үйлчилгээний хүртээмж/чанар тааруу	3.17	XIV
Хувийн бизнес эрхлэхэд бэрхшээлтэй	3.55	VI	ХАА-н бүтээгдэхүүн борлуулах зах зээл хумигдмал	3.10	XV
Бараа, үйлчилгээний нэр төрөл цөөн, сонголт бага	3.54	VII	ХАА-н бүтээгдэхүүний үнэ ханш бага	3.08	XVI
Зээл авах боломж хязгаарлагдмал	3.49	VIII	Хүрээлэн буй орчны доройтол явагдаж байгаа	2.99	XVII
Татварын дарамт өндөр	3.44	IX			

Тайлбар: Лайкартын хэмжээсийг ашигласан ба 1=0гт тулгамдаагүй, 5=Маш их тулгамдсан гэсэн утгыг илэрхийлнэ.

Хоёрдугаарт, аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхөд тулгамдсан асуудлын үнэлгээг дундаж оноогоор харьцуулахад 2 асуудал 4-өөс өндөр буюу 'их тулгамдсан' нэг асуудал нь 2.99 буюу 'бага тулгамдсан', үлдсэн 14 асуудал нь 3.08-3.75 оноотой учир 'дунд зэрэг' тулгамдсан асуудлын ангилалд багтаж байна. Харин Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхүүдийн хувьд 6 асуудал 'дунд зэрэг тулгамдсан', 9 асуудал 'бага зэрэг' тулгамдсан гэсэн ангилалд орж байсантай харьцуулбал аймаг, сумын төвийн өрхөд тулгамдсан асуудал их, улмаар амьжиргааны нөхцөл тааруу байгаа дүгнэлт гарахаар байна. Ярилцлага, ажиглалтаас хөдөөгийн сумын иргэдэд тулгамдсан асуудал, бэрхшээл илүү байгаа нь мэдрэгдэж байсан.

Энэ нь хөдөө орон нутгийн нөхцөл байдалтай ихээхэн холбоотой юм. Юуны өмнө, дунд давхрааны өрхийг тодорхойлох хамгийн гол үзүүлэлт болох хөдөлмөр эрхлэлтийг авч үзвэл, хөдөөгийн сумын төвд оршин суугчдын цалин хөлстэй хөдөлмөр эрхлэлт нь сумын Засаг даргын тамгын газар болон иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал, сургууль, эмнэлэг, цэцэрлэг, соёлын төв гэсэн төсөвт байгууллага, Төрийн болон ХААН банк, Мобиком, Жи-Мобайл зэрэг хувийн хэвшлийн төлөөлөгчийн газарт ажиллагчдаар голлон тодорхойлогдож байна.

Сумын төвийн хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн бүлгийг цөөн тооны хүнс, барааны дэлгүүр, цайны газар, хувцас захиалга ба оёдол, зочид буудал, үсчин, халуун усны газар, дугуй засвар зэрэг хувийн жижиг үйлчилгээний үйл ажиллагаа эрхлэгчид бүрдүүлж байгаа хэдий ч эдгээр үйлчилгээний газрууд жижиг, жижгэвтэр суманд байхгүй болох нь ажиглагдсан. Сэлэнгэ аймгийн Жавхлант сумыг кейс болгон үзвэл, тус суманд төсөвт байгууллага-5, ТББ-1, нөхөрлөл, хоршоо-5, бүртгэлтэй хувийн хэвшлийн байгууллага-48 байна. Эдгээр хувийн хэвшлийн байгууллагууд нь Улаанбаатар хотод төвтэй арилжааны банк, харилцаа холбооны компани зэргийн салбар, төлөөлөгчийн газрыг нэг бүрчлэн оролцуулснаас гадна тогтвортой үйл ажиллагаа эрхэлдэг эсэхээс үл хамааран гэрчилгээ, тамга, тэмдэгтэй бүхий л компанийг хамруулсан дүн юм. Түүнээс гадна суманд үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа томоохон компанийн захирал, голлох ажилтнууд нь үндсэндээ Улаанбаатар хотын харъяат иргэд байдаг тул тухайн орон нутагт ажлын байр бий болгох, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжихэд үүрэг багатай байдаг ажээ.

Хамгийн гол чухал асуудал болох ажлын байр. Үндсэндээ төрийн хэдхэн албан хаагчид л тогтмол ажилтай байна. Суманд үр тарианы 4 том компани үйл ажиллагаа явуулдаг боловч улирлын чанартай цөөн хэдэн ажлын байр гаргадаг, гол ажилтнууд нь хотоос ирдэг. Том зургаар харвал, сумын хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн 50 орчим хувь нь хилийн худалдаа үйлчилгээ эрхэлдэг, 30 орчим хувь нь түр ажилтнууд, үлдсэн 20 орчим хувь нь гадагш гарч ажил хийдэг хүмүүс байдаг. Өмнөговьд том машин барих, Улаанбаатарт барилга дээр ажиллахаас гадна Орост айлын мал хариулах ажилд их дайчлагдах болсон. Буриад малчдад сардаа 100-150 рубль аваад ажиллаж байгааг харах харамсалтай байдаг.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Жавхлант сум)*

Ийнхүү хөдөөгийн сумдад ажлын байр хомс, улмаар хүн амын тоо цөөн, зах зээлийн багтаамж бага учир хувиараа хөдөлмөр эрхлэх боломжгүй байдал нь ажилгүйдэл, ядуурлыг нэмэгдүүлэхэд нөлөөлж байна.

Зураг 55. Ядуурлын түвшин, суурьшлаар (хувиар)

Эх сурвалж: ҮСХ, Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл 2017, Улаанбаатар, 2018

Жишээ нь: 2016 оны байдлаар ядуурлын түвшин улсын дунджаар 29.6 хувь байхад аймаг, сумын төвд улсын дунджаас бага зэрэг өндөр байна.

Хүн амын тоо цөөнтэй зэрэгцээд төвлөрсөн зах зээлээс хол байдал нь бараа, бүтээгдэхүүний дийлэнх нь Улаанбаатар хотоос аймаг, сум, хөдөөгийн багт буюу эцсийн хэрэглэгчдэд хүрч буй өнөөгийн нөхцөлд бараа, бүтээгдэхүүний сонголт, хүртээмжийг хязгаарлахаас гадна үнийг өсгөх хүчин зүйл болж байгаа юм. Жишээ нь: Гол нэрийн бүтээгдэхүүн болох шатахууны үнэ аймгуудад Улаанбаатар хотоос 8.9-22.7 хувиар өндөр байгаа нь тийм ч бага зөрүү биш [Б.Нарантулга, 2018]. Үүнийг дагаад өргөн хэрэглээний бусад бараа, үйлчилгээний үнэ тодорхой хэмжээгээр өсч байгаа нь тодорхой.

Хүн амын тоо цөөрөхийн хэрээр үйлчилгээний хүртээмж хязгаарлагдаж байгаа ба 5000 хүрэхгүй тооны хүн амтай суманд оршин суугчид тухайн суманд зайлшгүй байх шаардлагатай 30-40 нэр төрлийн үйлчилгээнээс ердөө 10-20 төрлийн үйлчилгээ авч байгаа ажээ [Г.Жаргал, 2007]. Өөрөөр хэлбэл, хүн ам цөөтэй сумдын оршин суугчид төрөөс үзүүлэх 2 үйлчилгээ тутмын үндсэндээ нэгийг нь л оршин сууж буй сумаасаа авах боломжтой байна. Жишээ нь: Ерөнхий боловсролын үйлчилгээний тухайд, нэг талаас төрийн үйлчилгээний чанар, иргэдийн сэтгэл ханамжийг дээшлүүлэх, нөгөө талаас цөөн хүн амтай, эдийн засгийн хувьд үр ашиггүй, жижиг сумдад нэгдсэн байдлаар үйлчилгээг хүргэх хөшүүрэг бий болгох зорилгоор Засгийн газрын 2010 оны 334 дүгээр тогтоолоор “Нийгмийн үйлчилгээний жишиг норматив”-ыг батлан гаргасан. Нормативт “2000-аас цөөн хүн амтай, хоорондоо 20 км-ээс бага зайтай сумдын хувьд хүн ам илүү төвлөрсөн суманд нь суурь боловсрол эзэмших байгууллага байх”, “2000-3000 хүн амтай, хоорондоо 100 км-ээс бага зайтай сумдын хувьд хүн ам илүү төвлөрсөн суманд бүрэн дунд боловсрол эзэмшүүлэх байгууллага байх” гэсэн заалтуудыг (МУЗГ, 2010) тусгасан. Энэ нь эдийн засгийн талаас үр ашигтай хэдий ч үйлчилгээний хүртээмжийг хязгаарлах нөхцөл болж байна.

Учир нь дээрх заалтаас үзэхэд, хүн амын тооноос үл хамааран бүх суманд бага сургууль байх боловч 2000 хүртэлх хүн амтай, ойролцоо сумтайгаа 20 км-ын зайтай байрлаж буй сумд 9 жилийн, 3000 хүртэл хүн амтай, ойролцоо сумтайгаа 100 км-ын зайд байрлаж байгаа сумд 12 жилийн сургуульгүй байх магадлалтай. Энэхүү нөхцөл байдал нь сумын иргэдэд төрийн үйлчилгээгээ даган хүн ам олонтой, төвлөрсөн сум руу, эсвэл аймгийн төв болон нийслэл рүү шилжихэд нөлөөлж байна. Үүнтэй холбоотойгоор 8 дугаар сард шилжих хөдөлгөөн эрчимждэг талаар мэргэжилтний ярилцлагад дурдагдаж байсан юм.

Жил бүр 110-130 хүн шилжин явдаг. Улаанбаатар хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөнийг хааснаас хойш аймгийн төвийг зорих урсгал нэмэгдэж байна. Суманд бүрэн дунд сургууль байхгүй учраас хүүхдүүдээ аймгийн төвд сургуульд оруулах зорилгоор 8 сарын сүүлээр шилжин явалт нэмэгддэг.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Сүхбаатар сум)*

Түүнчлэн хөдөөгийн сумдад худалдаа, үйлчилгээний нэгж цөөн, барааны нэр төрөл, сонголт бага учир хувцас, ахуйн хэрэглээ, зарим хүнсний бүтээгдэхүүнийг аймгийн төв, ойролцоох томоохон сум, нийслэл, тэр ч бүү хэл ОХУ, БНХАУ-аас худалдан авч байгаа нь сумаас мөнгөний гадагш чиглэсэн урсгалыг бий болгож, суман дахь бэлэн мөнгөний хомсдолд хүргэж байгааг тэмдэглүүштэй. “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Аймаг, сумын суурин өрхийн судалгаа”-гаар сумын төвийн нийт өрхийн 20 орчим хувь нь дотоод зах зээлээс худалдан авалт хийж байгаа гэсэн үр дүн гарсан нь үүнийг батлан харуулж байна.

Иргэд, мэргэжилтнүүдийн ярилцлага болон хоёрдогч мэдээллийн дүнгээс үзвэл, аймаг, сумын төв, нэн ялангуяа сумын төвийн нөхцөл байдал нь дунд давхрааны хамгийн гол шинж болох хөдөлмөр эрхлэлт, байнгын орлого гэсэн гол хүчин зүйлийг бий болгож үл чадах бие биеэ нөхцөлдүүлсэн ‘харилцан эргэлдэх тойрог’-т орсон байв.

Тухайлбал: Аймаг, сумын төвд үйлдвэрлэл хөгжөөгүйгээс гадна хүн амын тоо цөөн байгаа¹³ явдал нь ажлын байр бий болгох, өрхийн болон хувийн бизнес эрхлэх боломжийг хязгаарлаж, энэ нь өрхийн орлогын хэмжээ, эх үүсвэр, хүрэлцээт байдалд сөргөөр нөлөөлж, ядуурлыг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл болж байна. Орлогын эх үүсвэргүй иргэдийн хувьд амьжиргааны боломж, арга зам эрэлхийлэн нийслэл болон бусад төвийн бүсийн аймгуудад шилжин суурьших хандлагатай бөгөөд энэ нь мөн л хүн амын тоо цөөрөх үндэс болсноор орон нутгийн хөгжилд сөргөөр нөлөөлж байна. Жишээ нь: Завхан аймгийн хөгжүүлэх мастер төлөвлөгөөг хэрэгжүүлж, аймгийн хөгжлийг нэг шат ахиулахад хамгийн багадаа тус аймаг 110 мянган хүн амтай байх нь

¹³ 2017 оны байдлаар аймгийн төвийн сум дунджаар 29.2 мянга, хөдөөгийн сумын төв дунджаар 3331 хүн амтай байна.

тохиромжтой (ХАССТ, 2009) талаар тооцоо, судалгаа гарсан хэдий ч одоогоор тус аймгийн хүн ам ердөө 70 мянгад эргэлдэж байгаа нь орон нутгийн хөгжилд хүн амын тоо чухал нөлөөтэй хүчин зүйл болохыг харуулав. Цаашилбал, хүн ам цөөтэй сумдад тоон болон чанарын агуулгаар хүний нөөц дутагддаг явдал ч байгааг тэмдэглүүштэй. Иргэд, мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагын мэдээлэл ч орон нутагт хүний нөөцийн хангамж тааруу байгааг тэмдэглэж байсан юм.

Улсын хэмжээнд цөөн хэдэн сумаас бусад нь тогтвортой амьдрах боломж бага. Их, дээд сургууль төгссөн хүмүүс хот, аймаг барааддаг. Үнэндээ суманд сул чадвартай хүмүүс л байдаг.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Асгат сум)*

Энэ нөхцөл байдал нь төрийн үйлчилгээний чанар, сум орон нутгийн хөгжилд тодорхой хэмжээгээр нөлөөлж байгаа нь тодорхой юм. Хөдөөгийн сумын эргэн тойронд дурдагдах эдгээр нөхцөл байдал нь дунд давхрааг тэлэх, бэхжүүлэхэд тулгарч буй бодит бэрхшээл юм.

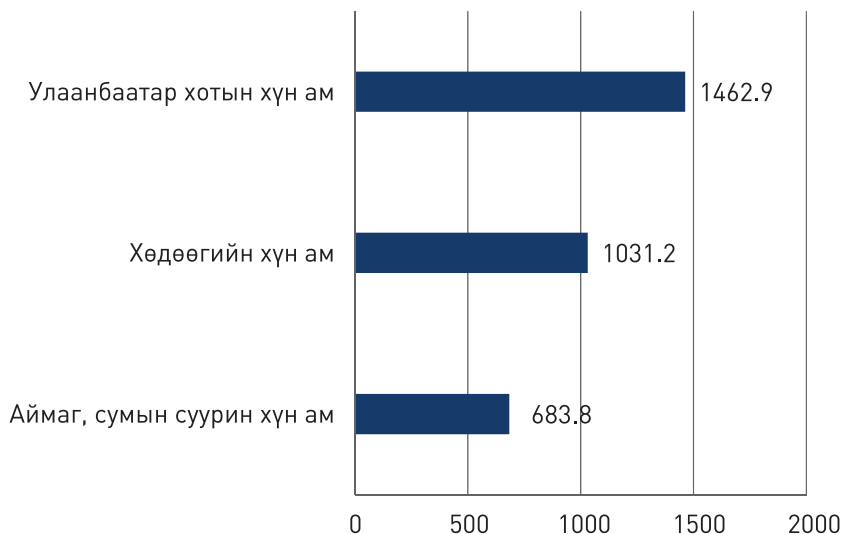
9. ДУНД ДАВХРААГ ДЭМЖИХ БОДЛОГО, ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

9.1 Хэрэгжиж буй бодлогын чиглэл, хандлага

Аливаа улс орны хөгжлийн бодлогын нэг салшгүй хэсэг нь нийгмийн дунд давхрааг өргөжүүлэн, тогтвортой байдлыг хангах бодлого бөгөөд энэ нь ард иргэдийн зохистой хөдөлмөр эрхлэх, боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын хүртээмжтэй, чанартай үйлчилгээ авах боломж, нөхцлөөр хангах, орлого, хуримтлалтай болгох үндсэн чиглэлийг багтаадаг.

2017 оны жилийн эцсийн статистикийн мэдээллээр манай улсын нийт хүн ам 3,177,900 байгааг суурьшлаар нь ангилж үзэхэд аймаг, суманд амьдарч буй хүн ам нь нийт хүн амын 53.9 хувь буюу хоёр хүн тутмын нэг нь байна.

Зураг 56. Монгол улсын нийт хүн амын суурьшил (мянгаар), 2017 оны эцсийн байдлаар

Эх сурвалж: <https://www.nso.mn/>

Улаанбаатар хотоос бусад суурин газарт оршин сууж байгаа нийт хүн Монгол улсын нийт хүн амын 21.5 орчим хувийг эзэлж байна. Улаанбаатар хотоос бусад суурин газарт нийт хүн амын тодорхой хэсэг ийнхүү суурьшсан нь тухайн хүн ам өөрийн гэсэн амьдралын төлөв байдал, шинж төрхтэй байхаас гадна тэнд амьдралын эерэг, сөрөг үр дагавар, тухайлсан тулгамдсан асуудал

үүсгэж байдаг. Өөрөөр хэлбэл, тэдний талаар төрөөс тодорхой бодлого, зорилтууд хэрэгжүүлэх зайлшгүй шаардлага бий болдог.

Монгол улсын хөгжлийн бодлогыг үндсэн гурван ангилалд хамааруулж болох юм. Үүнд:

- Урт хугацааны төлөвлөлт буюу 8-20 жилийн хугацаанд хэрэгжих;
- Дунд хугацааны төлөвлөлт буюу 3-5 жилийн хугацаанд хэрэгжих;
- Богино хугацааны төлөвлөлт буюу тухайн жилдээ хэрэгжих.

Суурь бодлого нь урт хугацаанд хэрэгжихээр төлөвлөгдөх бөгөөд салбаруудын бодлого, хөтөлбөрөөр тодорхойлогдож, төлөвлөлт нь тухайн салбарын хөгжлийн хандлага, өөрчлөлт, онцлогоос шалтгаалан харилцан адилгүй байна. Өдгөө Монгол улсын төрийн суурь бодлого нь “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”, дунд хугацаанд баримтлах бодлого нь Монгол улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр, богино хугацаанд хэрэгжүүлэх бодлого нь Монгол улсын эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл юм.

“Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030” –д нэг хүнд ногдох орлогоороо дунд орлоготой орнуудын тэргүүлэх эгнээнд хүрсэн, тогтвортой өсч байгаа эдийн засгийн олон салбартай, нийгмийн хүрээнд дунд болон чинээлэг дунд давхраа давамгайлсан, экологийн тэнцвэртэй байдлыг хадгалсан, тогтвортой ардчилсан засаглалтай улс болгох үндсэн зорилгыг уг бодлогын баримт бичигт дэвшүүлсэн байна.

“Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын хүрээнд аймаг, сумын төвийн өрхийн амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх, улмаар дунд давхрааг тэлэх талаар 1, 4, 7, 9-р зорилтууд байна.

Зураг 57. Дунд давхрааны талаарх зорилтууд

1-р зорилт: Нэг хүнд ногдох үндэсний нийт орлого 17,500 америк долларт хүрч, нэг хүнд ногдох орлогоороо дунд орлоготой орнуудын тэргүүлэх эгнээнд хүрнэ.

4-р зорилт: Орлогын тэгш бус байдлыг багасгаж, нийт хүн амын 80 хувь нь дундаж болон чинээлэг дундаж давхаргын ангилалд багтсан байна.

7-р зорилт: Хүний хөгжлийн өндөр үзүүлэлт бүхий эхний 70 орны нэг болно.

9-р зорилт: Бизнес эрхлэлтийн үзүүлэлтээр дэлхийн эхний 40, өрсөлдөх чадварын үзүүлэлтээр эхний 70 орны нэг болно.

Эх сурвалж: “Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”

Эндээс үзэхэд орлогын тэгш бус байдлыг багасгах замаар нэг хүнд ногдох орлогын хэмжээг нэмэгдүүлэн хүн амын дийлэнхийг дунд давхраанд байлгах зорилтыг дэвшүүлсэн нь урьд өмнө нь хэрэгжиж байсан бодлогын суурь баримт бичгүүдэд дэвшүүлэгдэж байгаагүй зорилт болж байна.

Хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр дунд давхрааг дэмжих бодлого: Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлалаас үзэхэд нийгмийн дунд давхрааг өргөжүүлэх энэхүү үндсэн зорилтод хүрэх гол арга зам нь иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлт гэж үзжээ. Иймд 1/Хөдөө аж ахуй, аж үйлдвэр, дэд бүтцийн томоохон төслүүдийн хөдөлмөрийн хэрэгцээ, зах зээлийн эрэлтэд нийцүүлэн мэргэжлийн ажилчдыг бэлтгэх, 2/Төгсөгчид ажлын байрыг өөрөө бий болгоход чиглэсэн мэргэжлийн боловсрол, сургалтын үйл ажиллагааг дэмжих, албан бус хөдөлмөр эрхлэлтийн бүртгэл, мэдээллийг сайжруулах, 3/Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжиж, хөдөлмөрийн насны хүн амын эдийн засгийн идэвхтэй байдлыг 70 хувьд, ажилгүйдлийн түвшинг 3 хувьд хүргэх, 4/Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих сангийн хөрөнгийн хэмжээг 300 тэрбумаас доошгүй төгрөгт хүргэх зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр заасан байна.

“Монгол улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-т дунд давхрааг тэлэхдээ хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтэд нийцүүлэн мэргэшүүлэх замаар хөдөлмөр эрхлэх боломжийг өргөжүүлэх гол зорилтыг дэвшүүлжээ.

Хүснэгт 63. Хөдөлмөр эрхлэлтийн талаарх үндсэн зорилтууд

Үндсэн чиглэл	Зорилт
Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтэд нийцсэн мэргэжилтэй ажилтныг нэмэгдүүлэн хүн амын орлогыг дээшлүүлж дунд давхрааны хүрээг нэмэгдүүлэх	Хүн амын төвлөрлийг сааруулж, бүсчилсэн хөгжлийг дэмжихэд чиглэсэн хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлого хэрэгжүүлж, орон нутгийн санаачилгыг дэмжинэ.
	Хөдөлмөрийн зах зээлийн судалгаанд үндэслэн хөдөлмөрийн эрэлт, ур чадвар, мэргэшлийн хэрэгцээнд нийцсэн мэргэжилтэй ажилтныг бэлтгэх тогтолцоог хөгжүүлнэ.
	Ажил олгогчийг ажлын байраа хадгалах, өндөр техник, технологи ашигладаг ажлын байраа нэмэгдүүлэхэд төрөөс бодлогоор дэмжинэ.
	Мэргэжлийн боловсрол сургалтын төвүүдийг хувийн хэвшлийн байгууллагуудтай хамтран ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

Эх сурвалж: “Монгол улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”

Эдгээр дурдсан зорилтыг хэрэгжүүлэх үүднээс дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлж эхлээд байна. Үүнд:

1/ Орон нутгийн онцлогийг тусган боловсруулсан хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөрийг нутгийн захиргааны байгууллагатай хамтран хэрэгжүүлэх арга хэмжээг орон нутгийн төсөв болон хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангийн санхүүжилтээр хэрэгжүүлж дараах үр дүнд хүрнэ. Үүнд:

- Сумдуудад хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлнэ;
- Орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагын үйл ажиллагааг хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлоготой уялдуулан ажлын байр нэмэгдүүлнэ.

2/ Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтэд нийцсэн мэдлэг, ур чадвар бүхий мэргэжилтэй ажилчин бэлтгэх тогтолцоог холбогдох байгууллагатай хамтран бүрдүүлж эрэлтэд нийцсэн мэргэжилтэй ажилтан бэлтгэх арга хэмжээг хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангийн санхүүжилтээр хэрэгжүүлнэ. Энэ арга хэмжээний хүрээнд дараах хоёр үндсэн үр дүнг бий болгох юм. Үүнд:

- Салбарын суурь судалгаа, хөдөлмөрийн зах зээлийн мэдээллийн сан бүрдүүлнэ;
- Хөдөлмөрийн зах зээлийн судалгааны чадавхийг бэхжүүлж, хөдөлмөрийн зах зээлийн судалгааны арга зүй, хамрах хүрээ, үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх замаар ажиллах хүчний нийлүүлэлт, хөдөлмөрийн зах зээлийн бодлогын уялдааг хангана.

3/ Орон нутагт өндөр техник, технологи ашигладаг ажлын байрыг хадгалж нэмэгдүүлсэн ажил олгогчийг татвар болон зээл, санхүүгийн бодлогоор дэмжих эрх зүйн орчныг бий болгох, хууль, эрх зүйн орчны шинэчлэлийг 2017 оноос эхлэн хэрэгжүүлж эхлээд байна.

Тухайн арга хэмжээний хүрээнд дотоодын ажиллах хүчийг гадаадын өндөр ур чадвартай мэргэжилтнийг дагалдуулан сургаж, ажлын байраар хангах хөтөлбөрийг хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангийг санхүүжилтээр хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд гадаадын ажиллагчдын тоог үе шаттайгаар бууруулна.

4/ Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын төвүүдийн үйл ажиллагааг хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлттэй уялдуулах арга хэмжээг шат дараалалтайгаар хэрэгжүүлж дараах үр дүнд хүрнэ. Үүнд:

- Ажил олгогчдын захиалгат мэргэжилтэй ажилтан бэлтгэгдэнэ;
- Сургалтын бүх шатанд хувийн хэвшлийн оролцоог хангана;
- Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлттэй уялдсан сургалтын чанар хүртээмж нэмэгдэнэ;
- Ажил олгогчийн захиалга давамгайлсан сургалт төлөвлөгддөг болно.

“Монгол улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийн хүрээнд хэрэгжиж байгаа “Гурван тулгуурт хөгжлийн бодлого”-д зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөн байна. Үүнд:

- Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтэд суурилсан хүний нөөц бэлтгэх тогтолцоог бүрдүүлэх;
- Ажилгүйдлийг бууруулах салбар хоорондын уялдааг хангасан үйл ажиллагаа хэрэгжүүлэх;
- Ажлын байр олноор бий болгоход татварын болон татварын бус

дэмжлэг үзүүлэх зэрэг юм.

Мөн “Гурван тулгуурт хөгжлийн бодлого”-ын хүрээнд орон нутагт ажлын байрыг нэмэгдүүлэх арга хэмжээг дараах чиглэлээр хэрэгжүүлж байна. Үүнд:

- Хөдөлмөр эрхлэлтийн идэвхтэй бодлогыг хөгжлийн төлөвлөлтийн үндэс болгож, эдийн засгийн өсөлт бий болгох замаар бүтээмжтэй, өгөөжтэй ажлын байрыг нэмэгдүүлэх;
- Мэргэжилтэй боловсон хүчний хөдөлмөрийн зах зээлийн төлөвлөлтийг хийхэд мэргэжлийн холбоодын оролцоог нэмэгдүүлэх;
- Ур чадварт тулгуурласан өөрөө өөртөө ажлын байр бий болгох, хувиараа хөдөлмөр эрхлэх үйл ажиллагааг цогц байдлаар дэмжих;
- Бичил болон өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээг дэмжихэд чиглэсэн санхүү, зээлийн хөнгөлөлт, урамшууллын хамрах хүрээг нэмэгдүүлэх, ялангуяа татвар, даатгалын хөнгөлөлтөд хамруулах, зээлийн нөхцөлийг сайжруулах, хугацааг уртасгахад зарцуулж байгаа төсвийг нэмэгдүүлж, үр өгөөж, хяналтыг сайжруулах;
- Орон нутгийн ажилгүй иргэдийг орлогожуулах хүрээнд зохион байгуулалттай хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих зэрэг болно.

“Монгол улсын эдийн засаг, нийгмийг 2019 онд хөгжүүлэх үндсэн чиглэл”-д 1/Татварын орчныг шинэчлэх замаар хөрөнгө оруулалтыг дэмжиж эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангах, 2/Зах зээлийн эрэлтэд нийцсэн ажиллах хүчин бэлтгэж, орон нутаг дахь хөдөлмөрийн нөөцийн ашиглалтыг нэмэгдүүлэх зорилтыг дэвшүүлж дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөөд байна.

Хүснэгт 64. 2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх чиглэлд туссан хөдөлмөр эрхлэлтийн чиглэлээр хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Д/д	Холбогдох бодлогын баримт бичгийн заалт	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хүрэх үр дүн, санхүүжилт
1	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 2.2.1, Зорилт 2, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.3.4 дэх заалт	Зах зээлийн эрэлтэд нийцсэн ажиллах хүчин бэлтгэж, хөдөлмөрийн нөөцийн ашиглалтыг нэмэгдүүлэх	Ажиллах хүчний оролцооны түвшинг 64.0 хувиар, ажилгүйдлийн түвшинг 7.5 хувиар нэмэгдүүлэх
2	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 2.1.6, Зорилт 2, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2.6 дахь заалт	Хөрөнгийн зах зээлийн хууль эрх зүйн орчин, дэд бүтцийг боловсронгуй болгож, бизнес эрхлэгчдэд хямд өртөгтэй санхүүжилт татах боломжийг бүрдүүлэх	Аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааг өргөжүүлэн ажлын байрыг нэмэгдүүлэх
3	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 2.1 дэх хэсэг	Зээлийн хүүг бууруулах, санхүүгийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож, хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх	Аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааг өргөжүүлэн ажлын байрыг нэмэгдүүлэх

4	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 2.2.1, Зорилт 2, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2.50, 2.15, 2.54 дэх заалт	Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөнгөлөлттэй зээлийн бодлогоор дэмжих	Тухайн арга хэмжээг санхүүжүүлэх үүднээс улсын төсөв болон гадаад эх үүсвэрээс 200.0 тэрбум төгрөг төсөвлөсөн бөгөөд 400 орчим аж ахуйн нэгжийг уг арга хэмжээнд хамруулахаар төлөвлөжээ.

Эх сурвалж: 2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл

Орон нутагт үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгжийн хувьд хамгийн тулгамдсан асуудлын нэг нь хөрөнгө оруулалт, санхүүжилт байдаг. Дээр дурдсан арга хэмжээний хүрээнд хөрөнгө оруулалт, зээлийн асуудлыг тухайлан тусгасан байна. Тухайн арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь аймаг, суманд үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуй нэгжийн үйл ажиллагааг өргөжүүлэн улмаар ажлын байрыг нэмэгдүүлж, иргэдийг байнгын орлоготой болгох, ажилгүйдлийг бууруулахад бодлогын дэмжлэг үзүүлэхэд чиглэжээ.

Мөн 2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэлд ажлын байрыг нэмэгдүүлэх арга хэмжээг тусган хэрэгжүүлэх боломж, арга замыг нь тодорхойлжээ (Хүснэгт 65).

Хүснэгт 65. 2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх чиглэл дэх ажлын байрыг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээ

Д/д	Холбогдох бодлогын баримт бичгийн заалт	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хүрэх үр дүн
1	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 2.1.3, Зорилт 3, 4, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2.70-2.73 дахь заалт	Хүнд аж үйлдвэрийн бүтээн байгуулалтын ажлыг эрчимжүүлэн Газрын тос, нүүрс угаах, гүн боловсруулах, зэсийн баяжмал боловсруулах, шууд ангижруулсан төмрийн үйлдвэр зэргийг шинээр байгуулан, өргөжүүлж ажлын байрыг нэмэгдүүлэх	Тухайн арга хэмжээг дараах байдлаар санхүүжүүлнэ. Үүнд: • Хөгжлийн банкнаас 250.0 тэрбум; • Хувийн хөрөнгө оруулалтын хүрээнд 607.5 тэрбум; • Төр, хувийн хэвшлийн түншлэлээр 75.0 тэрбум төгрөгний хөрөнгө оруулалт хийхээр төлөвлөсөн.
2	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын Зорилт 2, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2.38 дахь заалт	Эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэн ажлын байрыг нэмэгдүүлэх	Хүнсний зарим нэр төрлийн бүтээгдэхүүний (тахианы өндөг 13.0 хувь, зөгийн бал 18.0 хувь, хүчит тэжээл 11.0 хувь) импортын хэмжээг бууруулна.
3	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 2.1.1, Зорилт 3, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2.18, 2.39-2.47 дахь заалт	Үр тарианы талбайн хөрсний үржил шимийг сайжруулах, ургацын хэмжээг нэмэгдүүлэх, алслагдсан бүс нутгийн тариалалтыг дэмжих	Хураан авах үр тарианы хэмжээ, 400 мянган тонн, Тариалангийн талбайн загвар 1000 га хашаа байгуулах, усалгаатай талбайн хэмжээг 55.6 мянган га, алслагдсан бүс нутагт шинээр элеватор байгуулах ажлын явцыг 80.0 хувиар нэмэгдүүлнэ.

4	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 2.1.2, Зорилт 1, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 4.4.3 дахь заалт	Тогтвортой аялал жуулчлалыг дэмжих санхүүжилтийн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх	Аялал жуулчлалын гол чиглэлийн дагуу үйлчилгээний цогцолбор байгуулж тухайн салбарт ажиллагчдын тоог 2.8 хувиар нэмэгдүүлнэ.
5	Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.3.3 дахь заалт	“Гэрээт малчин” төсөл хэрэгжүүлэх	Төсөлд хамрагдах гэрээт малчин 1000 орчим өрхийг хамруулж иргэдийг байнгын ажилтай, орлоготой болгоно.

Эх сурвалж: 2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл

Эндээс үзэхэд 1/үйлдвэрлэл, 2/мал аж ахуй, 3/газар тариалан, 4/аялал жуулчлал, 5/малчдад чиглэсэн арга хэмжээнүүдийг төлөвлөснөөр 5,000 орчим ажлын байр шинээр нэмэгдэх тооцоо гарч байгаа бөгөөд үүний 80 орчим хувь нь орон нутагт бий болох юм.

Хүснэгт 66. 2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх чиглэлд тусгасан хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжихэд чиглэсэн арга хэмжээ

Д/д	Холбогдох бодлогын баримт бичгийн заалт	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хүрэх үр дүн, санхүүжилт
1	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 2.2.1, Зорилт 2	Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих төсөл, хөтөлбөр, арга хэмжээний хүрээнд зохион байгуулалттай болон хувь хүний үр чадварт түшиглэсэн ажлын байр бий болгох	Арга хэмжээний хүрээнд 45.0-аас доошгүй ажлын байр бий болгоно. Тухайн арга хэмжээг хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангаас 30.0 тэрбум, гадаад эх үүсвэр 20.0 тэрбум төгрөгний санхүүжилттэй байхаар төлөвлөсөн.
2	Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.3.23 дахь заалт	Хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг хоёр жил тутамд нэмэгдүүлэх замаар иргэдийн орлогын түвшинг дээшлүүлэх	Арга хэмжээг хэрэгжүүлсний үр дүнд иргэдийн байнгын орлогын түвшин тасралтгүй нэмэгдэнэ. Тухайн арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр 16.4 тэрбум төгрөгийг төсөвлөөд байна.

Эх сурвалж: 2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл

Ядуурлыг бууруулах чиглэлээр дунд давхрааг дэмжих бодлого: Нийгмийн дунд давхрааг өргөжүүлэх үндсэн арга зам нь ядуу хүн амын амьжиргаа, амьдралын чанарыг дээшлүүлэх явдал бөгөөд үүний гол шийдэл нь өрхийн орлогыг нэмэгдүүлэхэд оршино. “Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 4-р зорилтыг дараах үе шатаар дамжин хэрэгжүүлэхээр тусгажээ.

Зураг 58. “Ядуурлын бүх төрлийг эцэс болгох” зорилтыг хэрэгжүүлэх үе шат

Эх сурвалж: “Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”

Эндээс үзэхэд ядуурлыг бууруулахдаа нийгмийн халамжийн үйлчилгээгээр зорилтот бүлгийн хөдөлмөрийн нөхцөлийг бүрдүүлж, улмаар бүтээлч чадавхийг бэхжүүлэх тактик баримталсан нь ажиглагдаж байна.

I үе шатанд бодлогын зорилтыг хэрэгжүүлэх үүднээс Монгол улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт хүн амын төвлөрлийг сааруулж, бүсчилсэн хөгжлийг дэмжихэд чиглэсэн хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлого хэрэгжүүлж, орон нутгийн санаачилгыг дэмжих чиглэлийг баримталжээ. Энэ хүрээнд Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр”-ийн хүрээнд хэрэгжиж байгаа “Гурван тулгуурт хөгжлийн бодлого”-д ядуурлыг бууруулах бодлогыг 1/ ядуу өрхөд хүрсэн бодлогыг хэрэгжүүлэх, 2/ төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн хүрээнд ажлын байр нэмэгдүүлэх хоёр үндсэн чиглэлээр хэрэгжүүлж байна.

Дээрх ядуу, өрх иргэдэд чиглэсэн бодлогын хүрээнд дараах арга хэмжээг Монгол улсын Засгийн газраас хэрэгжүүлж байна. Үүнд:

- Ядуурлыг бууруулах салбар дундын төсөл боловсруулж хэрэгжүүлэх;
- Дунд түвшний ядуу бүлгийн хүн амыг хөдөлмөр эрхлэхэд дэмжлэг үзүүлж, түр болон нийтийг хамарсан ажлын байраар хангах;
- Ядууралд өртөх эрсдэлтэй хүн амыг ажлын байранд зуучилж, ажлын

байр хадгалах, мэргэжил эзэмшүүлэх, ур чадварыг ахиулах, жижиг зээл олгох, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэхэд дэмжлэг үзүүлэх;

- Цалин, орлого багатай иргэд, тэтгэвэр авагчдын бодит мөнгөн орлогыг нэмэгдүүлэх зорилгоор тэтгэвэр, тэтгэмжийг индексжүүлэх, цалин, тэтгэврийн зээлийн хүүг бууруулах;
- Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан орчин нөхцөлийг бүрдүүлэх, тэдгээр иргэд болон халамж шаардлагатай бусад иргэдийн адил, эрх тэгш амьдрах боломжийг хангасан нийгмийн орчны дэд бүтцийг бий болгох.

Төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн хүрээнд ажлын байр нэмэгдүүлэх замаар ядуурлыг бууруулах чиглэлийн хүрээнд дараах ажлуудыг хэрэгжүүлж байна. Үүнд:

- Төрөөс нийгмийн болон байгаль хамгаалах, үйлчилгээний түр ажлын байранд ядуу өрх, иргэдийг хамруулах;
- Ядууралтай тэмцэхэд хувийн хэвшлийн оролцоог дэмжих;
- Компанийн нийгмийн хариуцлагын хүрээнд ядуу иргэдийг орон нутагт ажлын байраар хангах;
- Ядуу өрх, иргэдийн орлогыг бодитоор нэмэгдүүлж, ядуурлаас гаргахад тусалсан төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн холбоо, компани, хувь хүнийг алдаршуулан татварын бус дэмжлэг үзүүлэх тогтолцоог бүрдүүлэх;
- Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх бодлогын хүрээнд олгох зээлийн хэмжээтэй уялдуулан ядуу өрх, иргэдийг ажлын байраар хангах квот тогтоох, иргэдийг сургах, дадлагажуулах ажлыг зохион байгуулах;
- Компанийн нийгмийн хариуцлагын төслийг орон нутагт хувийн хэвшилтэй хамтран хэрэгжүүлэх зэрэг юм.

Дээрх дурдсан ядуурлыг бууруулах арга хэмжээний хүрээнд нийт 263,000 ажлын байрыг шинээр бий болгох үндсэн зорилт дэвшүүлэн ажиллаж байгаа бөгөөд Үндэсний хөгжлийн газар болон Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам чиг үүргийнхээ дагуу хариуцан ажиллаж байна.

Мөн ядуурлын шугамаас доогуур болон ойр хэрэглээтэй ядуу иргэдэд нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмж, үйлчилгээг хүртээмжтэй хүргэхээс гадна хөдөлмөрлөх чадвартай боловч халамж хүртдэг иргэдийг хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих арга хэмжээнд хамруулж, хөдөлмөрлөснийг нь урамшуулах замаар ядуурлаас гаргах халамжийн бодлогыг төлөвлөн хэрэгжүүлж байна.

“Гурван тулгуурт хөгжлийн бодлого”-д “Шинэ хөдөө” төслийг хэрэгжүүлэн орон нутагт ажлын байр, амьдралын чанарыг дээшлүүлэх үндсэн зорилтыг дэвшүүлсэн. Энэ хүрээнд 1/Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх, 2/Орон нутгийн хөгжлийн индексийн дагуу төсвийн хөрөнгө

оруулалтын үр ашгийг нэмэгдүүлэх, 3/Орон нутагт бизнесийн орчинг сайжруулах зорилгоор хөдөө аж ахуйн кластерийн сүлжээг эхний ээлжинд тэргүүлэх дөрвөн байршилд байгуулах, 4/Орон нутагт үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа аж ахуйн нэгжийн бүтээгдэхүүнийг хот суурин газар борлуулах асуудлыг дэмжин худалдааны цогцолборын сүлжээг зохион байгуулах ажлыг Засгийн газраас хэрэгжүүлж байна.

Дээрх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хүрээнд 2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэлд дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөжээ.

Хүснэгт 67. “2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх чиглэл”-д төлөвлөсөн ядуурлыг бууруулах арга хэмжээ

Д/д	Холбогдох бодлогын баримт бичгийн заалт	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хүрэх үр дүн
1	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 2.1 дэх заалт, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 1.1, 1.2 дахь заалт	Татварын орчныг шинэчлэх замаар хөрөнгө оруулалтыг дэмжиж эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангах	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний бодит өсөлтийг 8.0 хувиар нэмэгдүүлнэ.
2	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 2.2.1, Зорилт 1, 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.3.23 дахь заалт	Ядуу, эмзэг бүлэгт олгох нийгмийн халамжийн тэтгэврийн хэмжээг хүн амын амьжиргааны доод түвшинтэй уялдуулж нэмэгдүүлэх	Энэхүү арга хэмжээний хүрээнд улсын төсв 17.8 тэрбум төгрөг зарцуулахаар төлөвлөж байгаа бөгөөд ядуурлын түвшинг зохих хувиар бууруулна.
3	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 2.2.1, Зорилт 1	Ядуу хүн амын эрэлт хэрэгцээнд тохирсон халамжийн болон хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөр, арга хэмжээ, үйлчилгээг бүлэг тус бүрт ялгавартайгаар хүргэх	Мянгаас доошгүй өрхийг ядуурлаас гаргана.

Эх сурвалж: 2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл

Өрхийн амьдралын чанарыг дээшлүүлэх чиглэлээр дунд давхрааг дэмжих бодлого. Улс орнуудад төрөөс хүн амын амьдралын чанарыг сайжруулах зорилгыг байнга төлөвлөн хэрэгжүүлж байдаг. Үүнтэй уялдан төрийн бодлого, хөтөлбөрийн хэрэгжилт, төрийн үйлчилгээний үр дүнг амьдралын чанарт гарсан өөрчлөлтөөр үнэлэх хандлага бий болжээ.

Амьдралын чанар нь хүрээлэн байгаа орчин, амьдралын нөхцөл байдал, аюулгүй байдал, нийгмийн баталгаа, ажил хөдөлмөр эрхлэлт, гэр бүлийн аз жаргал, хүний чадавхи, хөгжих боломж, эрүүл мэнд, эрх чөлөө, эв хамт,

хөрөнгө- орлого хуримтлал, чөлөөт цаг, сэтгэл ханамж зэрэг хүний амьдралын бүхий мөчлөг, сайн сайхантай холбоотой.

Монгол улсын төрөөс хэрэгжүүлж байгаа амьдралын чанарыг дээшлүүлэх бодлого нь нэгдүгээрт, боловсролын, хоёрдугаарт, эрүүл мэндийн, гуравдугаарт, соёл, нийгмийн хамгааллын дөрөвдүгээр, дэд бүтцийн чиглэлээр салбаруудын бодлого, хөтөлбөр, төсөл, төлөвлөлтийн дагуу тодорхой арга хэмжээнүүд хэрэгжиж байна.

Хүснэгт 68. Боловсролын бодлогын хүрээнд амьдралын чанарыг дээшлүүлэх арга хэмжээ

Д/д	Холбогдох бодлогын баримт бичгийн заалт	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хүрэх үр дүн
1	Монгол Улсын "Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030"-ын 2.2.3, Зорилт 1, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.2.2 дахь заалт	Сургуулийн өмнөх боловсролын хамран сургалтыг нэмэгдүүлж, хүүхдэд ээлтэй аюулгүй орчныг бүрдүүлэх	Хамран сургалтын бохир жинг хувиар 85.0 хувьд хүргэн шинээр 85 цэцэрлэгийг ашиглалтад оруулна. (Тухайн арга хэмжээнийн хүрээнд улсын төсвөөс 80.6 тэрбум төгрөг зарцуулна.)
2	Монгол Улсын "Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030"-ын 2.2.3, Зорилт 2, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.2.3, 3.2.6, 3.2.14 дэх заалт	Ерөнхий боловсролын сурагчдын аюулгүй, ая тухтай сурч боловсрох орчин нөхцөлийг бүрдүүлэх	Шинээр 62 ерөнхий боловсролын сургуулийг ашиглалтад оруулан гурван ээлжээр хичээллэж буй сургуулийн тоог бууруулна. (Тухайн арга хэмжээнийн хүрээнд улсын төсвөөс 118.1 тэрбум төгрөг зарцуулна.)
3	Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.3.3 дахь заалт	Дээд боловсролын сургалтын байгууллагын хөтөлбөрийн давхардлыг арилгаж, зарим хөтөлбөрийг нийслэлийн алслагдсан дүүрэг, хөдөө орон нутагт шилжүүлэх	10-аас доошгүй хөтөлбөрийг , хөдөө орон нутагт шилжүүлнэ.

Эх сурвалж: 2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл

Дунд давхрааны гол онцлог нь боловсролын байдал бөгөөд төрөөс боловсролын үйлчилгээг хүртээмжтэй байлгах, сургалтын байгууллагын орчинг хүүхдэд ээлтэй болгох, сургалтын чанарыг дээшлүүлэхэд голлон анхаарч байна.

Хүснэгт 69. Эрүүл мэндийн бодлогын хүрээнд амьдралын чанарыг дээшлүүлэх арга хэмжээ

Д/д	Холбогдох бодлогын баримт бичгийн заалт	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хүрэх үр дүн
1	Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.1.22 дахь заалт	Эмнэлгийн тусламж үйлчилгээний чанарыг сайжруулж, тусламж үйлчилгээнээс үүдэлтэй эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх	Сумын эрүүл мэндийн төв 8, Аймгийн хоёрдугаар шатлалын эмнэлэг 5, эмнэлэг, Гуравдугаар шатлалын буюу бүсийн эмнэлэгийн 2 шинээр ашиглалтад оруулж, 2 аймгийн нэгдсэн эмнэлэгт өргөтгөл хийнэ.
2	Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.1.22 дахь заалт, төрөөс эрүүл мэндийн талаар баримтлах бодлогын 2.4.5 заалт	Орон нутгийн эрүүл мэндийн байгууллагын үйл ажиллагааг сайжруулах	Чанарын хяналтын баталгаажуулалтад хамрагдах тоног төхөөрөмжийг 100 хувь, нэг удаагийн хэрэгслийн нийт хангамжийг 50 хувиар нэмэгдүүлнэ.

Эх сурвалж: 2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл

Орон нутагт эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмжийн доголдыг арилгах нь төрийн эрүүл мэндийн бодлогын анхаарлын төв болж байгаа бөгөөд 2 аймгийн төвд нэгдсэн эмнэлгийн өргөтгөл хийх, бүсийн 2 эмнэлэг, аймгийн 5 нэгдсэн эмнэлэг, сумын эрүүл мэндийн 8 төвийг ашиглалтад оруулна. Материаллаг баазыг бэхжүүлж, эмч, эмнэлгийн ажилтны хүрэлцэх байдлыг шийдвэрлэх төлөвлөлт хийжээ. Ингэснээр орон нутагтаа өвчин эмгэгээ баталгаатай оношлуулах, эрүүл мэндийн үйлчилгээг чанартай авах үндсэн нөхцөлийг бүрдүүлэх юм.

Хүснэгт 70. Соёл, нийгмийн хамгааллын бодлогын хүрээнд амьдралын чанарыг дээшлүүлэх арга хэмжээ

Д/д	Холбогдох бодлогын баримт бичгийн заалт	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хүрэх үр дүн
1	Монгол Улсын "Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030"-ын 4 дэх зорилт, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.2.58 дахь заалт	Соёл, урлаг, спортын салбарын үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, ажиллагчдын цалин, урамшууллыг нэмэх	Сумдад нийт 27 соёлын төв, театр шинээр ашиглалтад оруулна. Ажиллагчдын цалинг төрийн үйлчилгээний бусад албан хаагчдын жишигт хүргэн 20-50 хувиар нэмнэ.
2	Монгол Улсын "Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030"-ын 4 дэх зорилт, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.3.11 дэх заалт	Багш нарын цалин, урамшууллыг нэмэх	Ажлын байрны нөхцөл, тогтвортой байдал, сургалтын чанарыг дээшлүүлнэ. (Уг арга хэмжээг хэрэгжүүлэх үүднээс 2019 онд улсын төсвөөс 33.2 тэрбум төгрөг зарцуулна.)

3	Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.3.6 дахь заалт	Монгол залуусаа сургаж дадлагажуулан ажлын байраар хангаж, гадаадын ажиллагсдын тоог бууруулах	Гадаад иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагад олгох урьдчилсан зөвшөөрлийн тоог 20 хувь бууруулна.
4	Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.3.23 дахь заалт	Үнэ ханшны өсөлт, инфляцийн түвшинтэй уялдуулан тэтгэврийн хэмжээг нэмэгдүүлэх	Ахмад настны эрх, хөгжил, хамгаалал, амьжиргааны түвшинг сайжруулна. (Уг арга хэмжээг хэрэгжүүлэх үүднээс 2019 онд улсын төсвөөс 119.5 тэрбум төгрөг зарцуулна.).
5	Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 3.3.11 дэх заалт	Эмч нарын цалин, хөлсийг нэмэгдүүлэх	Менежментийг боловсронгуй болгох замаар үе шаттайгаар хэрэгжүүлнэ.

Эх сурвалж: 2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл

Аймаг, сумын дунд давхраанд голлон хамаарах нь төрийн захиргааны болон үйлчилгээний албан хаагчид байв. Энэ дунд давхрааны оршин тогтнож буй үндсэн тулгуур нь тэдний цалин, хөлс юм. Өөрөөр хэлбэл, аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн орлогын үндсэн эх сурвалж нь цалин хөлс, тэтгэвэр, тэтгэмж мөн. Төрөөс энэ байдалд анхаарч соёл урлаг, спорт, боловсрол, эрүүл мэндийн салбарын албан хаагчдын цалин хөлс, ахмад настны тэтгэврийн хэмжээг нэмэгдүүлэх арга хэмжээ авахаар төлөвлөжээ (Хүснэгт 70).

Төрийн нийгмийн бодлогын үр дүнтэй хэрэгжилтэд дэд бүтэц суурь үүрэг гүйцэтгэдэг. Орон нутаг руу чиглэсэн дэд бүтцийн бодлогыг тодруулж үзэхэд эрчим хүчний хэрэглээг хангах, эх үсвэр, шугам сүлжээг өргөтгөх, эрүүл ахуйн шаардлагад нийцсэн усны хангамжийг нэмэгдүүлэх бодлогыг хэрэгжүүлэхээр заажээ.

Хүснэгт 71. Дэд бүтцийн бодлогын хүрээнд амьдралын чанарыг дээшлүүлэх арга хэмжээ

Д/д	Холбогдох бодлогын баримт бичгийн заалт	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хүрэх үр дүн
1	Монгол Улсын "Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030"-ын 2.1.5, Зорилт 1, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2.97 дахь, Төрөөс эрчим хүчний талаар баримтлах бодлогын 3.2.1.2, 4.1.1.4 заалт	Эрчим хүчний салбарын тасралтгүй, найдвартай ажиллагааг хангах зорилгоор ашиглалтад байгаа цахилгаан станцуудыг өргөтгөн шинэчилж, хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх	Орон нутгийн цахилгаан эрчим хүчний өсөн нэмэгдэж байгаа хэрэглээг хангах шинэ эх үүсвэр (Эрдэнэтийн ДЦС-ыг 35 МВт-аар, Чойбалсангийн ДЦС-ыг 50 МВт-аар өргөтгөх, Баруун бүсийн 60 МВт-ын ДЦС-ыг ашиглалтад оруулах) барина.

2	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 2.1.5, Зорилт 1, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2.106 дахь заалт, Төрөөс эрчим хүчний талаар баримтлах бодлогын 3.2.1.4 заалт	Аймгийн төвүүд болон томоохон хот суурин газарт дулааны станц, шугам сүлжээг шинээр барих, өргөтгөх, эрчим хүчээр хангах ажлыг үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх	Аймгийн төвүүдийн дулааны станцыг өргөтгөх, шинэчлэл хийх, төвлөрсөн дулаан хангамжийн системтэй суурин газрын дулааны шугам сүлжээг сайжруулан, шинэчлэнэ. [Энэ үйл ажиллагааны хүрээнд 2019 онд улсын төсвөөс 25.7, гадаад эх үүсвэрээс 119.7 тэрбум төгрөг төсөвлөөд байна.]
3	Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын 2.3.1, Зорилт 2	“Тайшир-Алтай” төслийг хэрэгжүүлж, эрүүл ахуйн шаардлагад нийцсэн усны хэрэглээг нэмэгдүүлэх	Ус цэвэршүүлэх станцын барилгын ажлыг 19.0 тэрбум төгрөгний гадаад эх үүсвэрээс шийдвэрлэнэ.

Эх сурвалж: 2019 онд Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл

“Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030, Засгийн газрын 2016-2020 оны Монгол улсын үйл ажиллагааны хөтөлбөр”, “Гурван тулгуурт бодлого”, 2019 онд Монгол улсын нийгэм эдийн засгийн хөгжлийн чиглэл” баримт бичгүүдэд 1/Нийгмийн дунд давхрааг ядуурлыг бууруулах замаар “тэлэх” 2/Хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх, амьдралын чанарыг сайжруулах чиглэлээр онцгойлон дэмжих, 3/Үйлдвэрлэл, мал аж ахуй, газар тариалан, жижиг дунд бизнес, аялал жуулчлалыг хөгжүүлэн хөдөлмөр эрхлэлт, орлогыг нь нэмэгдүүлэх, 4/Татвар зээл, даатгал, хуримтлал зэрэг бодлогын хөшүүрэг хэрэглэн нэн түрүүн ажлын байр бий болгох, хөдөлмөрийн хөлсийг нэмэгдүүлэх, зээл татварын зохицуулалт хийх, орон сууцны хангамжийг нэмэгдүүлэх, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмж, чанарыг дээшлүүлэх арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх бодлого баримталж байгаа боловч хэрэгжилт удаашралтай, үр дүн муутай, үр өгөөж төдийлөн ажиглагдахгүй байна.

Цаашдаа дунд давхрааг дэмжин, хөгжүүлэхэд чиглэсэн тусгайлсан хөтөлбөр хэрэгжүүлэх нөхцөл байдал, хэрэгцээ ч бий болсон нь бодлогын хийгээд нийгмийн дунд давхрааны Улаанбаатар хотын болон аймаг, сумын төвийн өрхийн судалгааны дүнгээс тодорхой байна.

9.2. Гадаад орны туршлага

Сүүлийн жилүүдэд Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн орнууд, Канад, АНУ-ын Засгийн газар эдийн засгийн сорилтыг даган бий болж байгаа хүндрэлээс нийгмийн дунд давхрааг хамгаалах, амьжиргааг нь дээшлүүлэх, эрсдлээс урьдчилан сэргийлэх, аюулгүй байдлыг нь хангахад ихээхэн анхаарал хандуулан, тодорхой бодлого баримтлан ажиллаж байна.

Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн орнууд (OECD): Хөдөө, орон нутгийн хөгжлийг дэмжих, дунд давхрааг тэлэх нь 21 дүгээр зууны дэлхий нийтийн хөгжилд чухал үүрэг гүйцэтгэх учраас Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн орнууд энэ асуудалд нэлээд ач холбогдол өгч байгаа билээ. Зарим бүс нутагт цаг агаарын өөрчлөлтөд дасан зохицох, энергийн шинэ эх үүсвэр олох, хурдацтай өсөж байгаа хүн амын өсөлтийг хангах, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, ирээдүй хойч үедээ хүрээлэн байгаа орчноо хадгалан үлдээх зэрэгт тодорхой амжилт олж байгаа хэдий ч зарим бүс нутагт амжилт гаргаж төдийлөн чадахгүй байна.

Улс орны хөгжил дэвшлийн үндэс болсон орон нутгийн хөгжлийг хангах, дунд давхрааг дэмжих бодлого дараах чиглэлээр хэрэгжиж байна. Үүнд: нэгдүгээрт, хөгжлийг хангах бодлогын хэрэгжилтэд хийгдэх хяналт шинжилгээ үнэлгээг сайжруулах, хоёрдугаарт, орон нутаг гэдгийг хөдөө аж ахуйн мэргэжилтэн хомсдох гэдэг утгаар бус харин эсрэгээр нь хөгжил, боломж гэдгээр нь авч үзэх, гуравдугаарт, хөгжилд шууд нөлөөлөх орон зай, гадаад зах зээлээс хараат байдал, байгалийн баялаг зэргийг харгалзан үзэх, дөрөвдүгээрт, орон нутгийн амьдралын чанарыг хот суурин газрынхтай ижил түвшинд хүргэх зэрэг болно.

Орон нутагт чиглэсэн дунд давхрааг дэмжих бодлогын үндсэн зорилго нь түүний өрсөлдөх чадвар, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх замаар орон нутгийн нийгэм, эдийн засаг, хүрээлэн байгаа орчны сайн сайхан байдлыг хангахад оршиж байна (OECD, 2018).

Орлогын тэгш бус байдал нэмэгдэж нийгэм дэх баян хоосны ялгаа гүнзгийрч байгаатай холбоотойгоор Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн орнууд олон нийтийн дунд хэлэлцүүлэг өрнүүлэн улмаар 2015 онд Хамтдаа (In It Together) хөтөлбөрийг баталсан. Энэ хөтөлбөрийн гол зорилго нь дунд давхрааг дэмжихэд оршиж байгаа бөгөөд дараах дөрвөн асуудалд онцгойлон анхаарч байна. Үүнд:

- Эдийн засгийн амьдрал дахь эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэх;
- Хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэн ажлын чанарыг сайжруулах;
- Хүн амын боловсрол, ур чадварыг сайжруулах;
- Дахин хуваарилалтын үр дүнг нэмэгдүүлэх зорилгоор татварын хуваарилалтын нээлттэй систем нэвтрүүлэх зэрэг болно.

ХБНГУ-д тосгоны бие даасан байдлыг хүндэтгэж ирсэн уламжлалтай ч өнөөг хүртэл хөдөөг хөгжүүлэхийн тулд зөвхөн ХАА-д суурилсан бодлого барьж бусад салбарт сул анхаарч ирснийг залруулах ажлууд хийгдэж байна. Тухайлбал, Бавар мужид хот, хөдөөд амьдралын түвшин адил байх тухай заалт Үндсэн хуулинд нь байдаг бөгөөд Засгийн газраас “Бавар 2020” хөгжлийн төлөвлөгөө баталж, зарим байгууллагуудыг Мюнхенээс нүүлгэх, санхүүгийн

тэгшитгэлийн зарчмыг өөрчилж хөдөө орон нутагт илүү төсөв хуваарилах зэрэг арга хэмжээ авч байна. Зарим төрийн байгууллага, их дээд сургууль, үйлдвэр аж ахуйн газрыг хөдөө тийш нүүлгэхэд өндөр хурдны интернетийн сүлжээг орон нутагт бий болгох нь нэн чухал суурь шийдэл гэдгийг судлаачид онцлоод, хот, хөдөөд амьдралын тэгш орчин бүрдүүлэн хөдөөг хөгжүүлэх “орон зайн тэгш эрх” гэсэн томъёолол бий болжээ (Ш.Батсүх, 2015).

АНУ: Дунд давхраа хумигдах нь эдийн засгийн хөгжлийг удаашруулан, ардчиллын ач холбогдлыг бууруулдаг гэж үзэж, АНУ-ын үе үеийн Засгийн газар дунд давхрааг тэлэхэд ач холбогдол өгч ажиллаж байна.

АНУ-д орон нутгийн дунд давхрааг дэмжих тухайлсан бодлого байхгүй харин хот, хөдөө гэж ялгахгүйгээр дунд давхрааг дэмжих нийтлэг бодлогыг хэрэгжүүлж байна. Дунд давхрааг дэмжих бодлогыг нэгтгэн дүгнэж үзэхэд дараах дөрвөн төрөлд ангилж болохоор байна. Үүнд:

Нэг. Дээд боловсрол эзэмших боломжоор хангах, технологийн дэвшлийн улмаас ажилгүй болж байгаа иргэдийг давтан сургах. Дээд боловсрол эзэмшихэд авах санхүүгийн дэмжлэгийн талаарх дүрэм журам, мэдээллийн ойлгомжгүй байдал, эдийн засгийн инфляци зэрэг нь дунд давхрааны иргэд өөрсдөө болон үр хүүхэддээ дээд боловсрол эзэмшүүлэх үйл явцад сөргөөр нөлөөлж байна. Дээд боловсрол эзэмшихэд олгох тусламж, зээлийн хэмжээ нэмэгдэж байгаа ч хэрхэн түүнд хамрагдах талаарх дүрэм журам ойлгомжгүй, дунд давхраанд хамаарагдах өрхийн хүүхдүүд их дээд сургууль, коллеж төгссөн хойноо өрийн дарамтад орох байдал нэмэгдсэн, дээд боловсрол олгох байгууллагуудын сургалтын чанар муудаж байгаа зэргийг харгалзан үзэж АНУ Пелл тэтгэлгийн дөрөвний нэгийг дээд боловсрол эзэмшигчдэд зориулах, улсаас өгдөг зээлд их дээд сургууль, коллежид элсэгчид хэрхэн хамрагдах тухай дүрэм журмыг шинэчлэх, ерөнхийлөгч Обамагийн засаглалын үед их дээд сургууль, коллежийн үнэлгээний картыг нэвтрүүлсэн байдлыг улам боловсронгуй болгох, коммунити коллежийн үйл ажиллагааг дэмжих зэрэг үйл ажиллагааг авч хэрэгжүүлж байна.

Хоёр. Эрүүл мэндэд зарцуулах зардлыг бууруулах. Эрүүл мэндийн даатгал төлөх нь дунд давхрааны иргэдийн хувьд ихээхэн дарамт бий болгодог учраас эрүүл мэндийн даатгалын зүйл ангиудыг эргэн нягталж шаардлагагүй гэж үзсэн хэсгийг хасах байдлаар эрүүл мэндийн зардалд зарцуулах мөнгөний хэмжээг багасгах, тухайлбал “death panel” нас баралттай холбоотой зардлыг хасдаг.

Гурав. Хадгаламжтай байхыг дэмжих. Ажлаас халагдах, эрүүл мэнд муудсан тохиолдолд эмзэг байдалд орохоос урьдчилан сэргийлэх нэгэн арга бол хадгаламж, хуримтлалтай байх явдал юм. АНУ-ын иргэдийн дунд мөнгө хадгалж хуримтлуулах нь жилээс жилд буурсаар байна. Коллежийн төлбөрийн зээлийн дарамт ажил эрхлэх үед нь ч байсаар байгаа тул дунд давхрааны өрх үр хүүхдийнхээ ирээдүйн боловсролын төлөө хуримтлал үүсгэж чадахгүй

байдалд ороод байна. Дунд давхрааны иргэд нас дээр гарсан үедээ байрлах өндөр настны асрах байрны үнэ хөлсийг ч дийлэхгүй байдалд ороод байна. Үүнийг шийдэх нэгэн арга бол ажил эрхэлж байгаа бүх хүнийг тэтгэврийн даатгалд автоматаар хамруулах гэж үзэхийн зэрэгцээ дундаж наслалт нэмэгдэж байгаатай холбоотойгоор тэтгэврийн насыг нэмэх нийгмийн хамгааллын бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх чиглэлийг баримталж байна.

Дөрөв. Татварын зохицуулалт. Дунд болон чинээлэг давхрааны ялгааг нэмэгдүүлэхэд нөлөөлдөг нэгэн хүчин зүйл бол хувийн хөрөнгийн пүүс, оффшор данс зэрэгт мөнгө байршуулан хадгалах явдал юм. Энэ нь хөрөнгийн зах зээлийн үр ашгийг бууруулдаг. Иймээс оффшор данс болон хувийн пүүсэнд хадгалагдаж байгаа хөрөнгийг энгийн орлого гэж татвар авах гэсэн бодлогын чиглэлийг барьж дунд давхрааг дэмжих оролдлого хийж байна.

Канад улс: 2015-2019 оны Степан Харперын тэргүүлсэн Канадын Засгийн газрын үйл ажиллагааны үндсэн зорилго шинэ дунд давхрааг дэмжихэд чиглэгддэг. Канадын Засгийн газар “Шинэ дунд давхрааны төлөөх шинэ төлөвлөгөө”-ний дагуу үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлж байгаа юм.

Канад улс нийгмийн дунд давхрааг дэмжих тухайлсан бодлогоор дамжуулан дараах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж байна. Бодлогын тэргүүлэх чиглэл нь ажлын байр бий болгох замаар дунд давхрааг дэмжих явдал юм. Канад улсын хүн амын боловсролын түвшин сайн, ур чадвартай боловч техник технологийн өөрчлөлт, нийгмийн хөгжилтэй холбоотойгоор хөдөлмөр эрхлэх боломж хумигдаж байгаа нь Засгийн газрын хувьд нэлээд сэтгэл түгшээсэн асуудал болж хувираад байна.

2018 оны байдлаар Канадын Засгийн газар “Хүчирхэг дунд давхрааг тэлэх” бодлогыг хэрэгжүүлэхэд нэлээд их хэмжээний төсөв хуваарилаад байгаа юм. Ийнхүү бодлогын хэрэгжилтийг сайжруулан, хөрөнгө оруулалт хийснээр Канад иргэн бүрт хөгжих, амжилт гаргах ижил боломжийг олгох зорилготой ажээ. “Хүчирхэг дунд давхрааг тэлэх” бодлогыг дараах 7 чиглэлээр хэрэгжиж байна. Үүнд:

Нэг. Канад ажилтнуудын ур чадварыг өөрчлөгдөж байгаа техник, эдийн засгийн өөрчлөлтөд нийцүүлэн сайжруулах. Эдийн засгийн хөгжил дэвшлийн цөм нь ур чадвартай, авьяаслаг, бүтээлч ажилтнууд учраас насанд хүрсэн ажилтнуудад шинэ эдийн засгийн нөхцөл байдалд дасан зохицох ур чадвар олгох эсвэл ур чадварыг нь сайжруулах, залуучуудын ажлын туршлага, ур чадварыг сайжруулахад чиглэсэн хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх;

Хоёр. Жендэрийн тэгш байдлыг хангах. Бодлого боловсруулах үйл явцад жендерийн тэгш байдлыг ханган нээлттэй хэлэлцүүлгийг байнга өрнүүлэх;

Гурав. Канадын Засгийн газраас санхүүжүүлдэг бүх нийтийн эрүүл мэндийн системийг бэхжүүлэх. Орон нутаг, алслагдсан бүс нутгийн хэмжээнд эрүүл мэндийн санхүүжилтийг сайжруулж, өрхийн болон сэтгэцийн эрүүл

мэндийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулах;

Дөрөв. Эдийн засгийн цэвэр өсөлтийг хангах. Хүлэмжийн хийг багасгах зорилго бүхий ногоон дэд бүтцийг байгуулахад хөрөнгө оруулалт хийх, цэвэр агаар, цэнгэг ундны ус, сэргээгдэх эрчим хүчийг ашиглана. Пан Канадын “цэвэр өсөлт-цаг агаарын өөрчлөлтөд дасан зохицох” үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх;

Тав. Боловсрол, орон сууцны асуудлыг сайжруулах. Орон сууцжуулах бодлого хэрэгжүүлэх, сургуулийн өмнөх боловсролын үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулах замаар дунд давхраанд хамаарагдах иргэдийн амьдралын чанарыг сайжруулах, олон нийтийн амралт чөлөөт цаг өнгөрүүлэх газруудыг олноор барьж байгуулах;

Зургаа. Уугуул иргэдийг дэмжих. Эрүүл мэндийг нь дэмжих, дэд бүтцэд нь хөрөнгө оруулалт хийх, сурч боловсрох боломжоор хангах, хэл соёл шашин шүтлэгийг дэмжих байдлаар уугуул иргэдийг дэмжин ажиллах;

Долоо. Татварын бодлогоор дунд давхрааг дэмжих. Татварын давхардал, дарамтыг арилгах замаар хувь хүн болон өрхийн амьдралын чанарыг сайжруулах зорилгоор татварын системийг боловсронгуй болгох. Чинээлэг давхрааны иргэдэд боломж, давуу байдал олгохыг хязгаарлах зэрэг болно.

Азийн зарим орны хувьд нийгмийн дунд давхрааг бий болгох, тэлэх, дэмжих чиглэлд ямар бодлого барьж ирснийг БНХАУ, БНСУ, Казакстан, Тонга, Малайз улсаар жишээлэн тоймлоход, Ази тивд нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлт эрчтэй явагдаж, орон нутгийн хөгжлийн асуудал тулгамдаж, ядуурлыг бууруулж, нийгмийн дунд давхрааг тэлэх хэрэгцээ шаардлага нийтлэгээр тулгамдаж байна. Учир нь Азийн ихэнх улс оронд өнөөг хүртэл хот төвт дунд давхраа хөгжиж ирсэн бөгөөд орон нутаг дахь дунд давхрааг хөгжүүлэх асуудал учир дутагдалтай хэвээр байна.

Азийн ихэнх орны чинээлэг болон дунд давхраа түүхэн уламжлалын дагуу хөдөө аж ахуй, газар тариалантай холбоотой ч хотжилт, үйлдвэржилттэй холбоотойгоор энэ уламжлал алдагдаж, хөдөөгөөс хот руу шилжих хөдөлгөөн эрс нэмэгдсэн. Гэвч хотод шилжин ирсэн хүмүүсийн дийлэнх нь үйлчилгээний ажилтан, үйлдвэрийн ажилчнаас дээш түвшинд гарч бараг чаддаггүй байна.

БНХАУ: Тус улсад хөдөөнөөс хот руу шилжих хөдөлгөөнийг хязгаарлах, оновчлох бодлого хэрэгжүүлж тодорхой үр дүнд хүрчээ. Жишээлбэл, 2012 оноос БНХАУ-д “хөдөөгийн хүн амын хот руу чиглэсэн хөдөлгөөнийг дэс дараатай болгох” бодлого барьж эхэлсэн бөгөөд энэ нь хот, хөдөөгийн хөгжлийн тэнцвэрт байдлыг хангаж, чанартай дунд давхраа бий болоход чухал үүрэгтэй гэж үзсэн. Учир нь хяналтгүй, дур мэдэн хотод шилжин ирэгчдэд суурьшлын зөвшөөрөл, нийгмийн суурь үйлчилгээ, орлого зэрэгтэй холбоотой бэрхшээл үүсэж, хотын ядуурлыг нэмэгдүүлж, нийгмийн тогтворгүй байдлыг бий болгодог байна .

Үүнийг бодлогоор зохицуулж, хөдөөгийн иргэдийг орон нутагт нь тогтоох зорилготой ажилулс орнуудад хийгддэг бөгөөд БНХАУ-ын төрөөс орон нутгийн эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих, ядуурлыг бууруулахад онцгой анхаарч, орон нутгийн татварын шинэчлэлийн хүрээнд хөдөөгийн өрхөд ногдох татварын дарамтыг бууруулах алхам хийжээ. Гэсэн ч хот, хөдөөгийн ялгаа их хэвээр, хөдөөнөөс хот руу шилжин ирэгчдийн хувьд шинэ орчинд дасан зохицох асуудал хүнд хэцүү хэвээр байна.

БНХАУ-д Хот суурин газар ба тосгоны аж ахуй (Township and Village Enterprises-TVEs) гэсэн ойлголт 1984 оноос бий болж, хөдөө орон нутгийн иргэд хувиараа болон хамтаар аж ахуй, үйлдвэрлэл эрхлэхийг төрөөс дэмжиж, хөдөөгийн дунд давхрааг тэлэх бодлого хэрэгжсэн. Аж ахуй эрхлэгчид ажиллах хүч, нөөц, эргэлтийн хөрөнгийн үр ашгийг нэмэгдүүлэхэд онцгой анхаарч, хөдөөгийн иргэд фермийн бус аж ахуйд ажиллах боломж нээгдсэн. Хот суурин газар ба тосгоны аж ахуйн талаарх бодлого нь дараах байдлаар дунд давхрааг дэмжих чиглэлд үр дүнд хүрсэн. Юуны өмнө, орон нутгийн ДНБ нэмэгдэхэд хувь нэмэр оруулж, 2008 оны байдлаар нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний хэмжээ 8.41 их наяд юаньд хүрч, хөдөөгийн эдийн засгийн 71 хувь болон үндэсний ДНБ-ий 28 хувийг бүрдүүлсэн. ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүнийг боловсруулах, зах зээлд гаргах болон тодорхой бүтээгдэхүүнээр төрөлжин хөгжих талд нь онцгой анхаарсан. Хоёрт, тосгоны аж ахуйн нэгжүүд 2008 он гэхэд 155 сая хүнийг ажлын байраар хангасан нь хөдөөгийн ажиллах хүчний 29 хувь болсон. Энэ үзүүлэлт 1978 онд 28 сая хүн буюу 9.2 хувьтай байсан. Гуравт, тосгоны аж ахуй нь орон нутгийн орлогын гол эх үүсвэр болж, дэд бүтэц болон нийгмийн үйлчилгээнд зарцуулах хөрөнгийг бүрдүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн бөгөөд сүүлийн 30 гаруй жилд тосгоны аж ахуйн хөдөөгийн дэд бүтэцэд оруулсан хөрөнгө оруулалт, барьсан байгууламж, судалгаа хөгжлийн ажлын өртөг 432 тэрбум юаньд хүрчээ. Дөрөвт, тосгоны аж ахуй нь бизнесийн манлайлагчид төрөн гарах талбар болсон нь нийгмийн дунд давхрааны цөм бүрдэхэд чухал нөлөө үзүүлсэн. Тавд, тосгоны аж ахуйн хөгжлийг дагаад жижиг хот, суурин газар олноор бий болж, үйлчилгээний салбар эрчтэй хөгжиж эхэлсэн байна.

БНСУ: Тус улсад нийгмийн дунд давхрааг бий болгох ажил 1962 онд Эдийн засгийн хөгжлийн 5 жилийн төлөвлөгөө гарснаар эхэлсэн бөгөөд үйлдвэржилтийг эрчимжүүлж, ажлын баталгаат байрын тоог нэмэгдүүлсэн түүхтэй. 1966 онд нийгмийн дунд давхраа нь төрийн бодлогын үндсэн сэдэв болж, тодорхой арга хэмжээнүүд авч хэрэгжүүлсэн байна. Үүнд, зээлийн баталгаа, менежмент, маркетингийн ноу-хау, сүлжээний дэд бүтэц зэргээр дамжуулан гарааны жижиг компаниудыг дэмжих, коллежийн оюутнуудад зээл олгох, боловсролын хөрөнгө оруулалтад татаас өгөх, эрүүл мэндийн даатгалын тогтолцоог боловсронгуй болгох, бага орлоготой иргэдийг орон сууцжуулах сан бий болгох, хөдөөгийн хүн амд олгох зээлийн хүүг бууруулах

зэрэг арга хэмжээ авч тодорхой үр дүнд хүрчээ.

БНСУ-ын төрөөс бодлогоор хэрэгжүүлсэн нэг ажил бол “Шинэ тосгон хөдөлгөөн” юм. Уг хөдөлгөөнийг 1970 онд тухайн үеийн ерөнхийлөгч Пак Жон Хи санаачилсан бөгөөд нутгийн өөрөө удирдах ёс, оролцоо, хамтын ажиллагаанд суурилсан бодлого байжээ. Хөдөлгөөний зорилго нь хот, хөдөөгийн амьжиргааны түвшний ялгааг арилгах, ядуурлыг бууруулахад чиглэгдэж, дараах гурван үе шатаар “Бүтээлч иргэнд төр ойрхон” уриатай хэрэгжсэн. Үүнд:

Нэг. Иргэдийн амьдрах үндсэн орчин нөхцлийг сайжруулах

Хоёр. Хөдөөд дэд бүтэц бий болгох, өрхийн орлогыг нэмэгдүүлэх

Гурав. Орон нутагт сайн дурынхны үйл ажиллагааг дэмжиж, хөгжиж буй орнуудтай олон улсын хамтын ажиллагаа өрнүүлэх зэрэг болно.

Шинэ тосгон хөдөлгөөний үед Засгийн газраас тосгодын өрхүүдэд түүхий эд материал үнэгүй олгож, тэдэнд хүссэн зүйлээ бүтээн байгуулах “итгэлд суурилсан боломж” олгосон. Жишээ нь, Засгийн газар эхлээд 33267 тосгоныг сонгож тус бүрд нь 60 тонн цемент олгосон ч эдгээрээс 16600 тосгон л амжилттай ажилласныг болзлын дагуу Засгийн газар дэмжиж дахин тус бүр 91 тонн цемент, 1 тонн төмөр олгосон бол болзол хангаагүй тосгодод төрөөс хөрөнгө оруулалт огт хийгээгүй байна.

Уг хөдөлгөөний үр дүнд хөдөөд усалгааны систем, гүүр, зам зэргийг бий болгож дэд бүтэц сайжирсан, байр, орон сууцнууд шинээр баригдсан, ядуурал буурч, амьдрах нөхцөл сайжирсан, хөдөлгөөний удирдлага нь Засгийн газраас иргэний нийгмийн байгууллага руу шилжсэн, үндэсний хэмжээний шинэчлэлийн хөдөлгөөн болж өрнөсөн, НҮБ-аас хөдөөгийн хөгжлийн шилдэг загвар гэж хүлээн зөвшөөрсөн байна.

Уг хөдөлгөөний үр дүнгээс харахад сул тал ч бас ажиглагддаг. Үүнд, тосгоноос хот руу шилжих залуучуудын хөдөлгөөнийг зогсоож чадаагүй, төв суурин газартай харьцуулахад тосгоны өрхүүд харьцангуй бага орлоготой хэвээр байсан, Засгийн газрын удирдлага, оролцоо хэт ихээс санхүүжилттэй холбоотойгоор авлига гэх мэт сөрөг үзэгдэл гарах болсон байна.

Казакстан улс: Казакстан улсын хувьд нийт хүн амын 50 орчим хувь нь хот суурин газарт амьдарч, энэ хэрээр дунд давхраа ч мөн хотод төвлөрч байна. Хүн амын 25 орчим хувь ядуурлын шугамаас доод түвшинд амьдарч байгаа бөгөөд хот, хөдөөгийн ялгаа их хэвээр байна. Хот, хөдөөгийн ялгааг багасгах, дунд давхрааг тэлэх зорилгоор тус улсад жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, санхүүгийн болон эрх зүйн шинэчлэл хийх, банкны тогтолцоонд өөрчлөлт хийх, ил тод байдлыг хангах, эрчим хүчний салбар дахь гадаад дотоодын хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх, бага оврын хувьчлал хийх, тэтгэврийн тогтолцоонд өөрчлөлт хийхэд төрөөс анхаарч байв. 2004 онд Ерөнхийлөгч Назарбаевын зарлигаар “Орон сууцжуулах үндэсний хөтөлбөр” батлагдаж, дунд давхрааг

тэлж бэхжүүлэх зорилгоор амьдарч буй орон сууцаа хувьчлан авах, шинэ орон сууцтай болох боломж иргэдэд бий болсон байна.

Малайз улс: Тус улсад нийгмийн дунд давхрааг бий болгох зорилт 1971 оноос хэрэгжиж эхэлсэн Шинэ эдийн засгийн бодлогын (New Economic Policy-NEP) хүрээнд анх танилцуулагдсан байна. Бодлогын хүрээнд орчин үеийн үйлдвэрүүдэд малай үндэстнүүдийг ажиллуулах, мэргэжил эзэмшүүлэх, хөдөөнөөс хот руу шилжих хөдөлгөөнийг хязгаарлангаа ажиллах хүчний хөдөлгөөнийг дэмжих, орон нутагт арилжааны болон үйлдвэрлэлийн төвүүдийг олноор бий болгож, мэргэжлийн ажлын байр бий болгох, хөдөө аж ахуйд суурилсан жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх чиглэлээр тодорхой алхмууд хийсэн байна .

Пакистан улс: Пакистан улсад газар эзэмшдэг, мэргэжлийн болон техникийн тодорхой ур чадвар эзэмшсэн, орон гэртээ зурагт, мотоцикль, хөргөгч, угаалгын машин зэрэг ахуйн цахилгаан бараа хэрэглэдэг иргэд дунд давхрааг бүрдүүлж байна. Пакистаны ХАА-н бүс нутгийн өрхийн дунд боломжийн амьдралтай, дунд давхраанд хамаарагдах хүмүүсийн тоо нэмэгдэж байгаа нь улс орны нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд мэдэгдэхүйц өөрчлөлтийг бий болгож байна. Ногоон хувьсгалын үр дүн, шинэ үүлдрийн үр тарианы сорт бий болгосон, ХАА-н үйлдвэрлэлд шинэ техник, технологи бий болгож байгаа зэрэг нь ХАА-н бүтээгдэхүүний гарц, хэмжээг нэмэгдүүлээд зогсохгүй иргэдийн амьжиргааг сайжруулан улмаар дунд давхрааны хүрээг ч тэлж байна.

Пакистаны дунд давхрааны иргэд нь орон нутгийг хөгжүүлэхэд чиглэсэн бодлого, хөтөлбөрийг идэвхтэй дэмждэг, суурин газрын иргэдтэй харьцуулахад улс төрийн намыг тууштай дэмждэг, тухайн намдаа илүү үнэнч байх хандлага ажиглагдаж байна. Дунд давхрааны иргэд яг тэр намыг дэмждэг хэмээн оноож хэлэх хэцүү ч шашны үндэслэл бүхий улс төрийн нам, эв нэгдэл, ангийн эв санааг хангахад чиглэсэн үйл ажиллагаа бүхий бүлгийг дэмжих хандлага тод ажиглагдаж байна .

Тонга улс: Орон нутагт нийгмийн дунд давхрааг тэлэх, тогтворжуулах нэг бодлого нь газрын харилцаатай холбоотой. Тухайлбал, Тонга улсад хуулиараа насанд хүрсэн эрэгтэй хүн бүр 3.34 га газрыг хөдөө аж ахуйн зориулалтаар, 758-1618 метр квадрат газрыг тосгоны зориулалтаар эзэмших эрхтэй. Ингэснээр хөдөө аж ахуй, газар тариалан эрхлэх, бүтээгдэхүүнээ борлуулах, дэлгүүр, цайны газар нээх, орон сууцны нөхцлөө сайжруулах байдлаар амьжиргаагаа дээшлүүлэх боломж бүрддэг байна.

Товч дүгнэхэд, гадаад улс орнуудад нийт хүн амд эзлэх дунд давхрааны хувь өсч байгаа ч хот төвт дунд давхраа тэлж, хөдөөгийн хөгжил хоцрох хандлагатай байна. Иймд төрөөс хот, хөдөөгийн хөгжлийн тэнцвэрт байдлыг хангаж, чанартай дунд давхраа бий болоход чиглэсэн, үндэсний онцлогийг харгалзсан төрийн бодлого, хөтөлбөр хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд нийтлэг

ажиглагдсан зүйл бол хөдөө аж ахуй, газар тариалангийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх нь хүн амын амьжиргааг дээшлүүлж, ядуурлаас ангижруулахад чухал нөлөөтэй гэж үзэж, жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжиж, ажлын байрыг нэмэгдүүлэхэд онцгой анхаарч байна. Мөн газар эзэмших, орон сууцтай болох, нийгмийн суурь үйлчилгээг жигд хүртээмжтэй болгох чиглэлд тодорхой ажлууд хийж байна.

Уг судалгааны хүрээнд нийгмийн дунд давхрааг дэмжих чиглэлээрх бодлогын тоймыг Ази, Европ, Америк зэрэг есөн орны жишээгээр хийсэн бөгөөд гадаад улс орнуудад эдийн засгийн сорилтыг даган бий болсон хүндрэлээс нийгмийн дунд давхрааг хамгаалах, амьжиргааг нь дээшлүүлэх, эрсдлээс урьдчилан сэргийлэх, аюулгүй байдлыг нь хангахад ихээхэн анхаарал хандуулан, тодорхой бодлогыг баримтлан ажиллаж байна. Ялангуяа хот, хөдөөгийн өрхийн хүн ам зүй, эдийн засаг, боловсролын түвшин эрс өөр байдагтай холбоотой дунд давхрааны өрхийг дэмжих бодлого, хөтөлбөр, үйл ажиллагааг ялгаатайгаар төлөвлөх, хэрэгжүүлэх оролдлого хийж байна.

Улс орнуудад хөдөө орон нутагт чиглэсэн дунд давхрааг дэмжих бодлогын үндсэн зорилго нь хөдөө орон нутгийн өрсөлдөх чадвар, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх замаар орон нутгийн нийгэм, эдийн засаг, хүрээлэн байгаа орчны сайн сайхан байдлыг хангахад оршиж байна.

Бодлогын үр дүнд хөдөө орон нутгийн амьдралын чанарыг хот суурин газрынхтай ижил түвшинд хүрнэ гэж үзэж байгаа бөгөөд дараах онцлог арга хэмжээнүүдийг түгээмэл авч хэрэгжүүлж байна. Үүнд: орон нутагт ажлын байр хангалттай гаргах, хөдөөнөөс хот руу шилжих хөдөлгөөнийг хязгаарлах, гарааны жижиг компаниудыг дэмжих, коллежийн оюутнуудад зээл олгох, боловсролын хөрөнгө оруулалтад татаас өгөх, эрүүл мэндийн даатгалын тогтолцоог боловсронгуй болгох, бага орлоготой хүмүүсийг орон сууцжуулах сан бий болгох, хөдөөгийн хүн амд олгох зээлийн хүүг бууруулах, хөдөө аж ахуйд суурилсан жижиг дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, иргэдийг хадгаламжтай байхыг дэмжих зэрэг арга хэмжээг үе шаттай авч хэрэгжүүлж байна.

9.3. Цаашид хэрэгжүүлэх бодлогын үндсэн чиглэл

Аливаа бодлогын объект, үр шимийг хүртэгч нь иргэд, олон нийт байдаг тул бодлогын үндсэн чиглэлийг тодорхойлоход тэдний санаа бодлыг харгалзсан доороос дээш чиглэсэн хандлагыг ашиглах шаардлагатай. Гэхдээ иргэдийн дэвшүүлж буй саналыг аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны төлөв байдал, тулгамдаж буй асуудал, орон нутгийн нөхцөл, дунд давхрааг дэмжих бодлого, зарим улсын туршлагатай уялдуулбал үндсэн чиглэлийг үндэслэлтэй, бодитой тодорхойлох боломж бүрдэнэ. Иймд цаашид аймаг, сумын төвийн дунд давхрааг дэмжих бодлогын үндсэн чиглэлийг тодруулахдаа санал асуулга, гол мэдээлэгчийн ярилцлагаас гадна судалгааны хүрээнд цуглуулсан хоёрдогч мэдээллийг ашиглав.

Санал асуулгын судалгаагаар нийгмийн дунд давхрааг өргөжүүлэх, тогтвортой дунд давхрааг төлөвшүүлэхийн тулд анхаарах асуудлыг тодруулах зорилгоор “Таны бодлоор аймаг/сумын түвшинд дунд давхрааг дэмжихийн тулд ямар бодлого, үйл ажиллагаа шаардлагатай байна вэ?” гэсэн нээлттэй асуулт тавьсан болно. Уг асуултад судалгаанд хамрагдсан 400 өрхөөс 230 өрх (57.5 хувь)-ийн гишүүд хариулт өгч, тулгамдаж буй асуудал, бэрхшээлээ баримжаалан тодорхой санал гаргажээ.

Иргэд агуулгын хувьд ерөнхий болон тусгайлсан шинжтэй; цар хүрээний хувьд өрх/хувь хүн, байгууллага, орон нутаг болон үндэсний хэмжээнд хамаарах; салбарын хувьд хөдөлмөр эрхлэлт, орон сууц, боловсрол, зээл, татвар зэрэг хүрээнд тодорхойлогдох; цаг хугацааны хувьд ойрын хугацаанд болон алс хэтдээ хэрэгжүүлэх нэлээд олон төрлийн санал гарсныг дараах байдлаар багцлан ангилж болохоор байна.

Зураг 59. Дунд давхрааг дэмжих талаарх саналын нэгтгэл (тоогоор)

Зургаас харахад, ажлын байртай холбоотой санал хамгийн их давтагджээ. Энэ нь нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлох хамгийн гол шинж бол хөдөлмөр эрхлэлт хэмээн нэрлэж, өрхөд хамгийн их тулгамдаж буй асуудал бол ажлын байр гэж үзсэн хариулттай уялдаж байна. Мөн өрхийн орлогын гол эх үүсвэр нь цалин хөлс болж байгаа тул тогтмол орлого бүрдүүлэх, амьжиргаагаа дээшлүүлэхэд байнгын ажлын байр, хөдөлмөр эрхлэлт нэн чухал болохыг харуулна.

Өнөөгийн байдлаар аймаг, сумын түвшинд үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа болон шинээр байгуулагдаж буй аж ахуйн нэгж, байгууллага цөөн, шинээр ажлын байр бий болгох боломж хомс, иргэдийн ажлаас гарах, өөр ажилд шилжих хөдөлгөөн бага учир ажлын байрны сул орон тоо тэр бүр гардаггүй гэсэн үндсэн шалтгаан нь цалин хөлстэй ажиллагчдын¹⁴ цар хүрээг нэмэгдүүлэхэд сөргөөр нөлөөлж байна. Харьцангуй эрчимтэй хөгжиж буй уул уурхай, газар тариалангийн салбарт шинэ техник, технологи нэвтэрч байгаа нь хөдөлмөрийн багтаамжийг хумиж, шинээр ажлын байр бий болгох чиглэлд дорвитой дэмжлэг болохгүй байгаагийн зэрэгцээ суманд үйл ажиллагаа эрхэлж буй томоохон компаниуд гол төлөв нийслэлд төвтэй учир орон нутагт ажлын байр бий болгоход бодитой хувь нэмэр үзүүлж чадахгүй байна.

Судалгаанд сонгогдсон Сүхбаатар аймгийн хэмжээнд 2017 оны байдлаар 1260 сул ажлын байр гарсны 610 нь буюу 50 хувь нь шинэ ажлын байр байна. Гэтэл мөн хугацаанд нийт 2560 ажилгүй иргэн байсантай (Сүхбаатар аймгийн ХХҮХ, 2018) харьцуулахад одоо байгаа ажлын байрны боломж нь ажилгүйдлийг шийдэхэд нөлөө үзүүлж чадахгүй байгааг харууллаа. Үүнтэй холбоотойгоор байнгын ажлын байрыг бий болгохоос гадна ажлын байрны нөхцлийг сайжруулах, орон нутагт ажлын байр бий болгох чиглэлд төсвийн хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх зэрэг ажлын байртай холбоотой саналыг хамгийн олон буюу 100 гаруй иргэн өгсөн байна.

Хөдөлмөр эрхлэлт нь хэв шинжээрээ цалинтай хөдөлмөр эрхлэгч, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч, малчин, өрхийн бизнест цалин хөлсгүй оролцогч гэсэн хэд хэдэн ангилалд хуваагдаж байгаа хэдий ч зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийн шалгуураар цалинтай хөдөлмөр эрхлэлтийг баталгаатай ажлын байр (Б.Нарантулга, 2015) гэж үздэг. Учир нь хөдөлмөрийн гэрээ байгуулсан эсэх, ажлын цаг, орчин нөхцөл, орлогын тогтвортой байдал, бүтээмж зэрэг зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийн шалгуураар авч үзвэл, цалин хөлстэй ажиллагчид нь ажил олгогчтой хөдөлмөрийн гэрээ байгуулахын зэрэгцээ ажил, амралтын цаг, даатгал болон хөдөлмөрийн бусад нөхцлөөр хангагддаг утгаараа зохистой хөдөлмөр эрхлэгчдэд хамрагдаж байна. Иймд зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлогын зорилт дэвшүүлж буй улсын хувьд хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хүрээнд ажлын байрыг бий болгох чиглэлд онцгой анхаарах шаардлага тавигдаж байгаа нь ч иргэдийн саналын үндэслэлийг харууллаа.

Ажлын байрны дараагаар цалин хөлс, хөдөлмөрийн үнэлэмжийг дээшлүүлэх талаар санал багтсан ба нийтдээ 64 иргэн цалин хөлстэй холбоотой санал гаргажээ. Үүнд: Цалин хөлсийг нэмэх гэсэн хариулт голлож, цалин хөлсийг инфляци, эдийн засгийн өсөлттэй уялдуулан бодитойгоор тогтоох, шат дараатайгаар нэмэгдүүлэх, төрийн албан хаагчид болон хувийн хэвшилд ажиллагчдын цалинг нэмэгдүүлэх гэсэн хариултууд багтаж байна.

¹⁴ Төрийн, хувийн, ТББ, олон улсын зэрэг байгууллагад тодорхой албан тушаалд ажиллаж, ажлын байрны тодорхойлолтод заасан чиг үүргийг гүйцэтгэж тогтмол цалин авдаг хүмүүсийг цалин хөлстэй ажиллагч гэсэн ангилалд оруулж байна.

2017 оны байдлаар судалгаанд хамрагдсан аймгуудад дундаж цалин 605.7-710.8 мянган төгрөг¹⁵ байгаа ба нэг өрх дунджаар 4-5 ам бүлтэй, хүн амын амьжиргааны доод түвшин бүсүүдэд дунджаар 170000 төгрөг¹⁶ (ҮСХ, 2018) гэсэн мэдээллийг ашиглан баримжаалан тооцоолоход өрхийн насанд хүрсэн нэг гишүүн нь хөдөлмөр эрхэлдэг өрхүүд наад захын хэрэглээндээ хүрэлцэхүйц хэмжээний орлоготой байж чадахгүй байна. Ийнхүү өрхийн орлогын гол эх үүсвэр болох цалин бага байгаа явдал нь дунд давхрааны өрхүүдийг аль болох хямд үнэтэй хүнс, хувцас сонгож, орлогоо амьжиргаанд хүрэлцээ муутай гэж үнэлэхэд хүргэж, хадгаламж, хуримтлалын боломж хомс аж төрөхөд нөлөөлж байгаа юм.

Шинээр их, дээд сургууль төгсч ирсэн төрийн албан хаагч сард 370 мянган төгрөгийн цалин авдаг. Бараа, үйлчилгээний үнэ өдрөөс өдөрт өсч байгаа энэ үед цалин амьжиргаанд хүрэлцээ муутай. Төрийн албан хаагчид цалин багатай хэрнээ илүү цагийн мөнгө зэрэг нэмэлт, урамшуулал авдаггүй, үндсэн ажлынхаа хажуугаар нэмэлт орлого олох эрх зүйн боломжгүйн дээр түймэр, зуд зэрэг цаг үеийн шинжтэй үйл ажиллагаанд цалин хөлсгүй татагдаж ажилладаг.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Сүхбаатар сум)*

Эдгээрээс үзвэл, аймаг, сумын төвийн дунд давхрааг дэмжих тэргүүлэх чиглэл нь **хөдөлмөр эрхлэлтийг дээшлүүлж, цалин хөлсийг нэмэгдүүлэх** явдал болж байна. Хөдөлмөр эрхлэлтийн хүрээнд цалинтай хөдөлмөр эрхлэлтээс гадна өрхийн бизнес эрхлэх боломжийг бүрдүүлэх, нэн ялангуяа бүтээгдэхүүнээ борлуулах сувгийг нээж өгөх, энэ чиглэлийн төсөл, хөтөлбөрийн шалгуурыг багасгах зэрэг нийт 11 санал гарсныг өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээ гэсэн хэсэгт оруулсан болно. Гол мэдээлэгчидтэй ярилцлага хийх явцад жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих гэхээс илүүтэй том үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх талаар ярих цаг болсныг онцгойлон тэмдэглэж байсан.

Ажлын байр, үйлдвэрлэл гээд ярихаар жижиг, дунд үйлдвэрлэлд хөрөнгө оруулалт хийх талаар ярьдаг нь оновчгүй гэж үзэж байна. Жишээ нь: Сум хөгжүүлэх сангаар хуваарилагдаж ирсэн тэрбум төгрөг нь нэг жижиг аж ахуйн нэгжид хамгийн ихдээ 25 сая төгрөг гэсэн байдлаар хуваарилагдах журамтай. Журмын дагуу явахаар үр дүн муутай, үүний оронд 2-3 хүнд олгоод эргээд 20-30 ажлын байр бий болгох зорилт тавьж ажиллавал үр дүнтэй гэж үзэж байна. Жилд 3 хувийн хүүтэй энэ мөнгө үндсэндээ халамжийн шинжтэй болсон.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Баруун-Урт сум)*

¹⁵ Улсын хэмжээнд дундаж цалин 944.5 мянган төгрөг байгаа ба энэ нь эрхэлж буй албан тушаал, ажиллаж буй салбар, байгууллагын ажилтнуудын тоо зэргээс хамааран ялгаатай байна.

¹⁶ Хүн амын амьжиргааны доод түвшин хангайн бүсэд 173500, төвийн бүсэд 166200, зүүн бүсэд 165700 төгрөг тус тус байна.

Улс орнуудын туршлагаас харахад “Нэг суурин-нэг бүтээгдэхүүн”, “Шинэ тосгон”, “Хамтдаа”, “Шинэ дунд давхрааны төлөөх шинэ төлөвлөгөө” зэрэг жижиг, дунд бизнесийг дэмжих хөтөлбөрүүдээр дамжуулан орон нутгийн иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, цаашлаад дунд давхрааг тэлэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж, тодорхой үр дүнд хүрсэн байдаг учир жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлогын удирдлага, зохион байгуулалт, хяналт, зорилтот бүлгийг сонгох аргачлал, санхүүжилтийн хэмжээг оновчтой тогтоон үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлэх нь зүйтэй гэж үзэж байна. Учир нь ажлын байрны багтаамж ихтэй үйлдвэрлэл хөгжөөгүй, бүх иргэдийг ажлын байраар хангах боломжгүй өнөөгийн нөхцөлд өрх, иргэдийн өөрөө өөртөө ажил олгогч байх хандлагыг хөхиүлэн дэмжих бодит шаардлага бий.

Манай улсын хувьд “Нэг суурин-нэг бүтээгдэхүүн” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсэн туршлага байгаагийн зэрэгцээ хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хүрээнд хэрэгжүүлж буй хөтөлбөрүүд нь сургалт зохион байгуулах, зөвлөгөө өгөх, эргэн төлөгдөх нөхцөлтэй зээл олгох, урамшуулал үзүүлэх зэрэг хөшүүргээр жижиг, дунд бизнесийг дэмжихэд чиглэж байгаа боловч орон нутгийн нөхцөлд хүн амын тоо цөөн учир үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнээ борлуулах зах зээлийн багтаамж нь жижиг, дунд бизнес эрхлэхэд бодитой бэрхшээл болж байна. Сумын төвийн хүн ам дунджаар 1000 гаруй, аймгийн төвийн хүн ам 30 хүрэхгүй мянгаар тоологдож буй өнөөгийн нөхцөлд **жижиг, дунд бизнес, нөхөрөл, хоршооны үйл ажиллагааг татвар, зээл, маркетингийн бодлогоор дэмжих** нь дунд давхрааг өргөжүүлэх бодлогын хоёр дахь чиглэл байж болохоор байна. Орон нутгийн жижиг, дунд бизнес эрхлэгчид үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнээ гол төлөв нийслэл, аймгийн төвд зохион байгуулагддаг томоохон үзэсгэлэн худалдааны үеэр борлуулах боломжтой болдог учир бүтээгдэхүүнийг худалдан борлуулах зах зээлийн сувгийг нээж өгөх чиглэлд түншлэл, хамтын ажиллагаа дутагдаж байна.

Хөдөлмөр эрхлэлт доогуур, зах зээлийн багтаамж бага зэрэг шалтгаан нь хүн ам зүйн хүчин зүйл буюу аймаг, сумын төвийн хүн амын хот, нэн ялангуяа нийслэл Улаанбаатар хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөний шууд үр дагавар юм. 1990-2016 онд аймгийн төвийн хүн ам өчүүхэн бага буюу жилд дунджаар 0.15 хувиар өссөн байхад сумын төвийн хүн ам тогтмол буурсан байна (Б.Нарантулга, 2018).

Хүн ам зүйн хүчин зүйл нь байгалийн нөөц, газар зүйн байрлал, эдийн засгийн баялаг, засаглал зэрэгтэй нэгэн адил орон нутгийн хөгжилд чухал нөлөөтэй. Жишээ нь: Аймаг, сумын төвийн хүн амын тоо буюу хэрэглэгчдийн тоо хэмжээнээс хамааран тухайн орон нутгийн эдийн засаг дахь бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний нэр төрөл, цар хүрээгээр тодорхойлогдоно. Хүн ам харьцангуй олноор төвлөрсөн аймгийн төвийн сумдад томоохон супермаркат, ресторан, зочид буудал, худалдааны төв, кино театр зэрэг бизнесийн байгууллагууд үйл ажиллагаа эрхлэх боломж бүрддэг бол хүн ам цөөтэй сумдад цөөн тооны хүнсний дэлгүүртэй байгаа нь бодит үнэн.

Хүн амын тоо цөөн (нийт 2170 хүн амтай), мал аж ахуйгаас өөр үйлдвэрлэл хөгжөөгүй явдал нь орон нутгийн иргэдийн амьдрал ахуйг дордуулах үндэс болдог. Нийслэл, аймгийн төв, хөдөөтэй харьцуулахад амьжиргаа хамгийн муутай завсрын бүлэг нь сумын төв болж хувираад байна. Жижиг, дунд үйлдвэрээ дэмжээд явдаг ч хүн ам цөөн, зах зээл бага, дэд бүтэц тааруу учир дампуурах тохиолдол их байдаг.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Жавхлант сум)*

Нийгмийн үйлчилгээний жишиг нормативыг хүн амын тоотой уялдуулан тогтоож, сургууль, цэцэрлэг, өрхийн эмнэлэг зэрэг үйлчилгээний санхүүжилтийг нэг суралцагчид/хүнд ногдох хувьсах зардлаар санхүүжүүлж буй өнөөгийн нөхцөлд хүн ам цөөтэй сумдад нийгмийн үйлчилгээний хүртээмж, цаашлаад чанар анхаарал татсан асуудал болж байна. Иймд ажлын байр бий болгох, үйлдвэрлэл, үйлчилгээг хөгжүүлэх замаар дунд давхрааны гол шинж болох хөдөлмөр эрхлэлт, байнгын орлогыг бий болгохын тулд **аймаг, сумын төвөөс гадагш шилжих хөдөлгөөнийг бууруулж, хүн амын тогтвортой өсөлтийг хангах** үндсэн чиглэл зүй ёсоор багтахаар байна. Судалгаанд хамрагдаж, санал өгсөн 230 хүнээс 12 нь гадагш шилжих хөдөлгөөнийг бууруулж, хүн амын өсөлтийг хангах талаар санал өгсөн нь ч үүнтэй уялдаж байна.

Иргэдийн гадагш шилжих хөдөлгөөн өндөр, үүнээс үүдэн хүн амын өсөлт саарсан явдал нь аймгийн төвийн, нэн ялангуяа сумын төвийн орон нутгийн хөгжлийн хоцрогдмол байдал буюу түлхэх хүчин зүйлтэй холбоотойгоор тайлбарлагдана. Иргэдийн өгсөн сум, орон нутгийн хөгжил гэсэн хүрээнд хамаарах 36 саналыг задлан үзвэл, орон нутгийн төсөв, орон нутгийн хөгжлийн болон сум хөгжүүлэх сангийн хөрөнгө оруулалтыг дорвитой нэмэгдүүлэх, орон нутгийг хөгжүүлэх чиглэлээр томоохон бүтээн байгуулалтыг хийх, орон нутгийн бие даан хөгжих эдийн засаг, эрх зүйн үндэслэлийг сайжруулах, дэд бүтцийг хөгжүүлэх зэрэг байдлаар ангилагдаж байна.

Сумын түвшинд дорвитой хөрөнгө оруулалт хийж, хөгжүүлэхгүй бол сумын дунд давхраа гэж яриад ч хэрэггүй болж байна. Одоогоор сум хөгжүүлэх сан гээд бодитой ажил болж байгаа хөрөнгө оруулалтын арга хэмжээ байгаа боловч эргэн төлөлт бага, дээрээс нь олон жижиглээд хуваахаар бодитой үр дүнд хүрч чадахгүй байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Жавхлант сум, 42 настай, эрэгтэй)*

Үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх гэсэн саналыг мөн тооны иргэд дэвшүүлсэн ба үйлдвэрлэл хөгжсөнөөр ажлын байр бий болохоос гадна сум, орон нутаг хөгжих, хямд өртөгтэй бараа, бүтээгдэхүүн худалдан авах боломж бүрдэх, мөнгөний дотогш чиглэсэн урсгал бий болох зэрэг давуу талтай гэж үзэж байна.

Өнөөгийн байдлаар баялаг нь улс орондоо, эсвэл орон нутагтаа эргэлдэхгүй, гадагш чиглэж, бидний идэж уух, өмсөж зүүх бараа таваар болж солигдож байгаа нь манай улсыг бус, үйлдвэрлэгч улсыг хөгжүүлэх нөхцөл болж байна гэж хардаг. Ажлын байр, үйлдвэрлэл гээд ярихаар жижиг, дунд үйлдвэрлэлд хөрөнгө оруулалт хийх талаар ярьдаг нь оновчгүй гэж үзэж байна. Жишээ нь: Сум хөгжүүлэх сангаар хуваарилагдаж ирсэн тэрбум төгрөг нь нэг жижиг аж ахуйн нэгжид хамгийн ихдээ 25 сая төгрөг гэсэн байдлаар хуваарилагдах журамтай. Журмын дагуу явахаар үр дүн муутай, үүний орон 2-3 хүнд олгоод эргээд 20-30 ажлын байр бий болгох зорилт тавьж ажиллавал үр дүнтэй гэж үзэж байна. Жилд 3 хувийн хүүтэй энэ мөнгө үндсэндээ халамжийн шинжтэй болсон.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Баруун-Урт сум)*

Орон нутгийн иргэд, нэн ялангуяа сумын төвийн иргэд уламжлалт гэр сууц, сууцны тусдаа байшин буюу бидний нэрлэж заншсанаар хашаа, байшинд гол төлөв амьдардаг хэдий ч эдгээр сууцны нөхцөлд сэтгэл ханамжтай байдаг. Гэхдээ хүний хөгжил, амьдралын чанарыг хөгжлийн бодлогын тэргүүлэх чиглэл хэмээн үзэж буй өнөө цагт хүний амьдралын суурь хэрэгцээ болох орон сууцны хангамж, нөхцлийг сайжруулах цаг үеийн шаардлага бий.

Орон сууцны нөхцлийг сайжруулах чиглэлээр Сүхбаатар аймаг жишиг болохуйц шилдэг туршлагыг хэрэгжүүлсэн, Сэлэнгэ аймаг төрийн албан хаагчдыг орон сууцжуулах хөтөлбөр хэрэгжүүлэх эхлэх тавьсан зэрэг сайн тал байгааг зориуд тэмдэглэж байна.

Манай аймаг 2008-2017 онд залуу болон дунд орлоготой гэр бүлд чиглэсэн орон сууцны бодлого хэрэгжүүлж, нийт 180 айлыг орон сууцаар хангасан. Эхлээд коридорын системээр төлөвлөсөн, өртөг багатай 2-3 байрыг туршилтын журмаар бариад, боломжийн учир нийт 180 айлын сууц барьж, ашиглалтад оруулсан. Тус байрууд нь нийтдээ 30-35 м.кв талбайтай, цэвэр, бохир усанд холбогдсон, дунджаар 20-25 сая төгрөгийн үнэтэй. Залуу гэр бүл, дунд орлоготой өрхүүдийн хувьд хүний амьдралын наад захын хэрэгцээ болох байр, сууцны асуудлыг шийдсэнээр амьжиргаанд нь ихээхэн нөлөөлсөн гэж үздэг. Түүнчлэн харьцангуй өндөр болон дундаж үнэтэй сууцны хороолол, хаусны хороолол барьж, аймгийн төвийг барилгажуулах тал дээр анхаарсан нь хөгжлийн томоохон бүтээн байгуулалт болсноос гадна аймгийн төвийн нийт өрхийн 30 орчим хувь нь ахуйн нөхцөл сайтай орон сууцанд амьдардаг болсон давуу тал ажиглагдаж байна.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Баруун-Урт сум)*

Улсын хэмжээнд төрийн албан хаагчид дотроо төрийн үйлчилгээний албан хаагчид түлхүү байдаг. Иймээс манай аймгийн хувьд аймаг хөгжүүлэх сангийн хөрөнгөөр “Сэлэнгэ ОНӨААТГ” байгуулж, эмнэлэг, сургууль, цагдаа, онцгой байдлын алба зэрэг төрийн албан хаагчдад зориулан орон сууц барих ажлыг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөөд байна. Энэ үйл ажиллагааг хэрэгжүүлснээр төрийн үйлчилгээний албан хаагчид урьдчилгаа төлбөргүй, хүүгүй, ур хугацааны зээлээр орон сууц авах боломж бүрдэнэ. Одоогоор Сэлэнгэ ОНӨААТГ-ын хөрөнгийг татан төвлөрүүлэх ажил хийгдэж байгаа ба барилга угсралтын ажил хийх компани сонгон шалгаруулсан. Үүний дараагаар байгууллагуудад квот олгох, төрийн үйлчилгээний албан хаагчдыг сонгон шалгаруулах зэрэг ажил хийгдэнэ. Эхний ээлжинд эрүүл мэндийн байгууллагынхныг түлхүү хамруулах талаар ярьж байна.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Сүхбаатар сум)*

Судалгааны тавдугаар бүлэгт сумын төвийн өрхүүд хүнс, хувцсаа аймгийн төвийн сум, ойролцоох томоохон сум, аймгийн төв, нийслэл, гадаад улсаас, аймгийн төвийн өрхүүд хувцсаа нийслэл болон гадаадаас худалдан авдаг хэмээн хариулж байсан нь жижиг эдийн засгийг дэмжихийн тулд өргөн хэрэглээний барааны үнийг бууруулж, сонголт хийх боломжийг дээшлүүлэх бодит хэрэгцээ байгааг харууллаа.

Нийгмийн дунд давхрааг дэмжих талаарх саналд дурдагдсан сум, орон нутгийн хөгжлөөс гадна үйлдвэрлэлийн хөгжил, үйлчилгээний хүртээмж, чанар, өргөн хэрэглээний барааны үнэ, хангамж, орон сууцны хангамж зэрэгтэй холбоотой санал нь угтаа сум, орон нутгийн хөгжилтэй шууд холбогдох учир **сум, орон нутгийг хөгжүүлж, иргэдийг аятай, тухтай амьдрах орчин нөхцлийг бүрдүүлэхийг** нийгмийн дунд давхрааг дэмжих бодлогын бас нэгэн өвөрмөц чиглэл гэж үзэж болохоор байна. Энэ хүрээнд хэрэгжүүлэх нэн чухал үйл ажиллагаа нь дэд бүтэц, ялангуяа мэдээллийн технологийн тэгш бус байдлыг бууруулах явдал юм.

Эдийн засгийн төлөв, дунд давхраанд тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлсон үр дүнгээс харахад, цалингийн хэмжээ бага, хүрэлцээт байдал хангалтгүй, бэлэн мөнгөний хомсдолд өртөх тохиолдол цөөнгүй байсан учир аймаг, сумын суурин өрхүүдийн дотор зээл, нэн ялангуяа хэрэглээний шинжтэй зээлд хамрагдалт маш өндөр, “зээлтэй л бол дунд давхраанд орно” гэсэн агуулгатай ярилцлагын мэдээллүүд ч цөөнгүй байсан. Үүнтэй холбоотойгоор, судалгаанд хамрагдсан нийт 62 иргэн зээлийн хүүг бууруулах, зээлийн нөхцлийг уян хатан болгох, зээлд хамрагдах боломжийг дээшлүүлэх нь нийгмийн дунд давхрааг дэмжихийн тулд хийж хэрэгжүүлбэл зохих чухал ажил гэж үзсэн ба энэ нь давтамжийн хувьд гуравдугаарт орж байна.

Зээлийн хүүг бууруулах нь нэг дугаарын ажил болж байна. Ард иргэдийн санхүүгийн боловсрол сул, зээлийг буцалтгүй тусламж мэтээр ойлгодог учир цалиндаа тултал зээл аваад гар дээрээ хэрэглэх мөнгөгүй шахам үлддэг. Төрийн банк нэртэй улсын банк байгаад ч ард түмэнд зэрэг зүйл хийж чадахгүй байна. Эн тэргүүнд дээрх асуудлыг шийдэхгүй бол Монголд дунд давхраа үлдэхгүй.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Алтанбулаг сум, 56 настай, эмэгтэй)*

Зээлд хамрагдсан өрх сар бүр орлогынхоо 2/5 орчмыг зээлийн эргэн төлөлтөд зарцуулж, энэ нь орлогын хүрэлцээгүй хуримтлалын боломжийг хязгаарлаж байгаа юм. Учир нь өрхийн өнөөгийн орлого, хуримтлал нь хэрэглээний зардлаа санхүүжүүлэхэд хүрэлцээгүй бол өрхүүд ирээдүйн орлогоо өнөөгийн хэрэглээ болгох буюу зээлэх шийдвэр гаргадаг (Монгол банк, 2017, хууд. 134) тул одоогийн зээл нь хуримтлал, цаашлаад тогтвортой амьжиргаанд тодорхой хэмжээгээр нөлөөлнө.

Зээлтэй өрхийн дийлэнх нь банк /ББСБ/ хувь хүн/байгууллагаас хоёроос дээш төрлийн зээл авсан нь зээлээс зээл гэсэн тойрогт орох нөхцөл болж байна. Түүнчлэн эцэг эх, ах дүүс болон хамаатан садны хэлхээ холбоо амь бөхтэй оршдог Монгол улсын хувьд нэг өрхийн зээлд хамрагдалт хэд хэдэн өрхийн амьжиргаанд нөлөөлөхөөр гинжин холбоонд орсон байгаа нь анхаарал татав.

Банкууд ашгаа бодоод байж болох хамгийн дээд хэмжээгээр зээл өгдөг, дээд хэмжээгээр зээлсэн ажилтнууд сар бүр бараг бүтэн цалингаа зээлд өгнө, дээрээс нь нэмээд гар утас, гэр ахуйн тавилга гэх мэт авч болох бараг бүх зээлийг авдаг. Тэгээд зээлээ төлж дийлэхгүй болохоор аав, ээжийнхээ тэтгэврийн зээлийг авдаг гэх мэтээр ядуусын хүрээ л нэмэгдээд байгаа тал ажиглагддаг.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Сүхбаатар сум)*

Энэ бүхнийг харгалзвал, **иргэдэд олгож буй зээлийн хүүг бууруулах боломжийг судлан хэрэгжүүлж, өрхийн хуримтлал, амьдралын баталгааг хангах** нь дунд давхрааг дэмжих бодлогын чухал чиглэл болно.

Аливаа нийгэмд залуучууд, ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн, өрх толгойлсон эмэгтэйчүүд зэрэг бүлгүүд бий. Судалгаанд хамрагдсан нийт 23 иргэн нийгмийн бүлгүүд, нэн ялангуяа хөдөлмөр эрхлэлтээр нь ангилан үзсэн нийгмийн бүлгүүд, тэдгээрийн онцлог, хэрэгцээг нь харгалзан дэмжсэнээр нийгмийн дунд давхраа өргөжих боломжтой гэж үзсэн хандлага ажиглагдав.

Нийт дундаж гэсэн байдлаар хандаж, бодлого хөтөлбөрөө хэрэгжүүлбэл энэ нь учир дутагдалтай. Миний бодлоор нийгмийн дунд давхрааг бүрдүүлж байгаа төрийн албан хаагчид, хувийн хэвшилд ажиллагчид, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид зэрэг цөөн хэдэн цөм бүлгийг тодорхойлоод, эдгээр бүлэг бүрийн онцлог, хэрэгцээнд нийцсэн бодлого, үйл ажиллагаа хэрэгжүүлбэл илүү үр дүнтэй гэж үздэг.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Сүхбаатар сум)*

Тодруулбал: Залуучуудыг ажлын байртай болгох, залуу гэр бүлийг хямд өртөгтэй орон сууцаар хангах, ахмад настны нийгмийн хамгааллын үйлчилгээний цар хүрээг өргөжүүлэх, төрийн албан хаагчид болон хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн нийгмийн баталгааг хангах зэрэг санал гарсан. Одоогоор хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хүрээнд “Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт, гарааны бизнесийг дэмжих”, “Ахмад мэргэжилтний зөвлөх үйлчилгээг хөгжүүлэх”, “Малчдын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих” зэрэг тодорхой зорилтот бүлгүүдэд чиглэсэн хөтөлбөр хэрэгжиж байна. Үүнтэй уялдуулан цаашид хэрэгжүүлбэл зохих бодлогын үндсэн чиглэлд **нийгмийн бүлгүүдийн амьдралын чанарт тусгайлан анхаарах** талаар тусгаж болохоор байна.

Нөхцөл байдлыг судалсны үндсэн дээр төрийн бодлогыг боловсруулах, бодлогын хэрэгжилт, үр дүнг сайжруулах, дунд давхрааг дэмжих чиглэлээр тусгайлсан бодлого хэрэгжүүлэх, бодлогод тогтмол үнэлгээ хийх, төрийн бодлогын залгамж чанарыг хангаж ажиллах зэрэг чиглэлээр нийт 19 санал гарсныг төрийн бодлого гэсэн хүрээнд нэгтгэв.

Цаашилбал, төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэгч болох төрийн байгууллага, албан тушаалтантай холбоотой дараах агуулга бүхий 14 төрлийн санал гарсан. Үүнд: Төрийн албаны ёс зүй, шударга байдлыг хангах, авлига, хээл хахуульгүй нийгмийг бий болгох, төрийн албан хаагчид болон ИТХ-ын төлөөлөгчдийг чадавхижуулах, төрийн албан хаагчдыг улс төрийн нөлөөллөөс ангид байлгаж, тогтвор суурьшлыг хангах, эрх баригчид амлалтдаа хүрдэг байх, сум, орон нутгийн удирдлагын сахилга, санаачлагыг дээшлүүлэх зэрэг болно.

Сум орон нутаг хөгжихөд удирдлага хамгийн чухал. Манай сум бараг 10-аад жилд урсгалаараа явсан, харин сүүлийн 2-3 жилд хөрөнгө оруулалт нэмэгдүүлэхэд нэлээд санаачилгатай ажиллаж байна. 1.6 тэрбум төгрөгийн сургууль, цэцэрлэгийн барилга барих ажлыг шийдүүлсэн. Мөн хил рүү гарч, орж байгаа хүмүүст ааруул, цагаан идээ зэрэг бүтээгдэхүүнийг ойртуулах зорилгоор хүнсний зах бариад дуусч байна.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сэлэнгэ аймаг, Алтанбулаг сум)*

Орон нутгийг хөгжүүлэх бодлого тодорхойлох, тодорхойлсон бодлогыг хэрэгжүүлж, бодит ажил хэрэг болгоход төрийн албан хаагчдын хувь нэмэр, оролцоо чухал учир дээр дурдагдсан санааг **төрийн албаны хариуцлага, чадавхийг дээшлүүлэх** гэсэн чиглэл болгон үзэж болохоор байна.

Судалгааны 8-р бүлгийн үр дүнгээс харахад, иргэд хувь хүний идэвх, санаачлагыг нийгмийн дунд давхрааг нэг гол шинж нэмээн нэрлэж байсан ба цаашид иргэдийн хандлага, сэтгэхүйг өөрчлөх, амьдрал, ахуйгаа өөд татах сэтгэлгээг төлөвшүүлэх нь нийгмийн дунд давхрааг өргөжүүлэхэд ач холбогдол бүхий арга хэмжээ гэж цөөн тооны (нийт 7 хүн) иргэн хариулжээ.

Иргэдийн харилцаа хандлага, ухамсар хамгийн хэцүү бэрхшээл болж байна. Бэлэнчлэх сэтгэлгээтэй дарга бэлдэж өгнө, төрөөс авах ёстой гэсэн ойлголттой хүмүүсийн тоо өдрөөс өдөрт нэмэгдэж байна. Мөн хэт улс төржиж сумын түвшинд хийсэн зүйл, бүтээн байгуулалтыг үгүйсгэж, нэр төрд халддаг асуудал хэрээс хэтэрсэн. Энэ нь улс орны хөгжил, өрх, иргэдийн амьжиргаа сайжрахгүй байх нөхцөл болж байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Дундговь аймаг, Сайнцагаан сум, 51 настай, эмэгтэй)*

Богино хугацаанд ажилгүй хүмүүсийг ажлын байртай болгох, зээлтэй иргэдийн эргэн төлөлтийг хөнгөвчлөх зэрэг арга хэмжээ байж болох ч урт хугацаанд дунд давхрааг өргөжүүлэх, өөрсдийгөө аваад явахуйц дунд давхрааг төлөвшүүлэхийн тулд хувь хүний харилцаа хандлагыг өөрчлөх, амьдрах ухааны боловсролд сургах, эерэг хандлага, зан үйл төлөвшүүлэх нь ач холбогдолтой арга хэмжээний нэг болох нь харагдаж байна.

Иргэдийн амьдралдаа эзэн байх чадавхи тун сул болчихоод байна. Ахуй хороогоо ариглахаас эхлээд өөрийнхөө төлөө хөдөлмөрлөх чадвар ч өнөөгийн хүмүүст төлөвшдөггүй болсон. Ухамсар бол бүр хэцүү. Эвдээд ч хамаагүй, хулгайлаад ч хамаагүй хувиа хичээдэг хүн олширлоо. Хүнээ өөрчлөхгүй тэдний хандлага, зан үйлийг засахгүйгээр ямар ч сайхан орчин, ямар ч үнэтэй баялаг байлгаад нэмэргүй. Энэ эвдэрсэн "хүн" мөн тийм ч амар өөрчлөгдөөд сайхан болчихгүй урт удаан хугацаа шаардах төлөвт шилжчихлээ. Олон талын хүч нөөц, цогц ухаан төрөөс шаардаж байна. Үүнийг төрийн бүх түвшинд анхаарахгүй бол аюул тун ойрхон байна.

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймаг, Мөрөн сум, 48 настай, эмэгтэй)*

Түүнээс гадна боломжийн цалинтай ажил эрхэлж, нийгмийн дунд давхраанд багтахын тулд боловсрол, ур чадвараа дээшлүүлэх бодит шаардлага тавигдаж байгаа тул юуны өмнө боловсролтой болгох сонголтыг ихэнх гэр бүл хийдэг. Гэвч цалин бага, хуримтлалгүй дунд давхрааны өрхүүд мэргэжлийн болон их, дээд сургуулийн сургалтын төлбөрийг гол төлөв зээл авах байдлаар

шийдэж, боловсрол эзэмшихтэй холбоотой зардал өрхийн амьжиргаанд томоохон дарамт болж байна. Иймд өмнө хэрэгжүүлж байсан төрийн албан хаагчдын нэг хүүхдийн сургалтын төлбөрийг төрөөс хариуцах, төрийн албан хаагчдын хөнгөлөлттэй зээлд хамруулах зэрэг арга хэмжээ үгүйлэгдэж байна. Боловсрол, сургалттай холбоотой 6 иргэний санал ч дээрхтэй уялдаж байв. Энэ бүхнийг нэгтгэвэл, **иргэдийн боловсрол, ур чадварыг дээшлүүлж, эерэг харилцаа, хандлагыг төлөвшүүлэх** агуулга бүхий нийгэм, сэтгэл зүйн шинжтэй үндсэн чиглэл байхаар харагдаж байна. Энэ нь оюуны хөрөнгө оруулалтыг дэмжиж, хүмүүн капиталын үнэ цэнийг нэмэгдүүлснээр тогтвортой дунд давхрааг өргөжүүлэн тэлээд зогсохгүй улс орны хөгжилд ч чухал бодлогын чиглэл болно.

Давхраажлын гурван үндсэн бүрдлийн онолоор аливаа нийгэмд дээд, дунд, доод гэсэн үндсэн гурван давхраа байх бөгөөд доод давхрааг хумих буюу ядуурлыг бууруулах, нийгмийн халамжийн үйлчилгээг зорилтот бүлэгт чиглүүлэх бодлогын хэрэгжилт нь дунд давхрааны цар хүрээнд шууд нөлөөлдөг. Зураг 59-өөс нийгмийн халамжийг хумих, халамжид хамрагдах зорилтот бүлгийг оновчтой тодорхойлох, халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмжийг хэрэгтэй хүнд нь хүрэлцэхүйц хэмжээгээр тогтоох, халамжийн зардлыг багасгах, хүнсний талоны дэмжлэгийг хасах гэх мэтчилэн нийгмийн халамжтай холбоотой 10 санал гарсан нь харагдаж байна.

Гол мэдээлэгчийн ярилцлагаас үзэхэд, улс төрийн шинжтэйгээр халамжийн цар хүрээг нэмдэг, халамжийн нэр төрөл нэмэгдэхийн хэрээр хамрагдалт өсч, хүмүүс бэлэнчлэх сэтгэлгээтэй болоод зогсохгүй хувь хүний дотоод мөн чанар өөрчлөгддөг, дунд давхрааг дэмжихтэй зэрэгцээд нийгмийн халамжид ач холбогдол өгөхөөр ядуу болох сонирхлыг өдөөж, бодлогын хэрэгжилтийг хязгаарладаг зэрэг асуудал байгааг тэмдэглэсэн.

Маш их хэмжээний хөрөнгийг ядуу иргэдэд зориулж байгаа боловч эцэст нь ядуурал буурахгүйгээс гадна харин ч хүний дотоод ертөнцөд сөрөг нөлөөтэй, ихэнх нь ядуугаараа байх нь амар гэх болсон, аль болох л тусламж дэмжлэг авахыг ихэнх өрх эрмэлздэг хандлага газар авах шинжтэй. Иймд нийгмийн халамжид зориулж байгаа хөрөнгийг амьдралаа аваад явчих гээд байгаа дунд давхрааны өрхөд зориулмаар санагддаг.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Хөвсгөл аймаг, Тариалан сум)*

Одоогоор нийт 71 төрлийн халамжийн үйлчилгээ хэрэгжиж байгаа бөгөөд зөвхөн хүнсний талоны үйлчилгээнд Сүхбаатар аймгийн хэмжээнд нийт 1217 өрх хамрагдсан нь нийт өрхийн 6.8 хувийг эзлэх дүн бөгөөд халамжийн зардалд 916561.59¹⁷ мянган төгрөг зарцуулжээ (Сүхбаатар аймгийн ХХҮХ, 2018). Ийнхүү халамжийн нэр төрөл өсч, зарцуулах зардал, хамралт нэмэгдсэн

¹⁷ Хүүхдийн мөнгөн тэтгэмж ороогүй.

хэдий ч ядуурал дорвитой буурахгүй байгаа нь нийгмийн халамжийн үр дүнг бууруулж, халамжийн үндсэн зарчмын нэг болох халамжаас хөдөлмөр рүү зарчим үл хэрэгжих үндэс болж байна.

“Халамжаас хөдөлмөр рүү” буюу хөдөлмөр эрхлэлтээр дамжуулан ядуучуудыг дунд давхраанд шилжүүлэх тунхаглал байдаг хэдий ч үнэндээ халамжийг хавтгайруулснаар дунд давхраа орхигдож байна. Түүнээс гадна халамж хүрээгээ тэлэхийн хэрээр нийгэмд ажил эрхлэх сонирхол буурч, халамжид хамрагдах сонирхол нэмэгдэж байна. Жишээ нь: Ажлын байрны захиалга ирэхээр сонирхдог хүн цөөхөн атлаа хүнсний талонд орох өргөдөл өгөх хүн маш олон байдаг. Үнэхээр дунд давхрааг дэмжье гэвэл халамжийг хязгаарлах хэрэгтэй, миний хувьд хүнсний талоныг хамгийн хэрэггүй зүйл гэж үздэг.

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас
(Сүхбаатар аймаг, Баруун-Урт сум)*

Нийгмийн халамжийн асуудал нь халамжийн зорилтот бүлгийг оновчтой тодорхойлох аргачлалтай шууд уялддаг. Иргэд, олон нийтийн дунд орлогыг орлуулан тооцох аргаар нийгмийн халамжийн зорилтот бүлгийг тодорхойлох аргачлалыг шүүмжлэх явдал байдаг нь уг судалгаагаар ажиглагдсан (нийт 3 хүн). Түүнчлэн орлогыг орлуулан тооцох аргаар дундаж хэрэглээтэй бүлэгт орсон атлаа дунд давхрааны гол шинжийг алдсан, дундаас ядуу бүлэгт шилжих эрсдэлтэй өрхүүд багагүй байсан нь өрхийн амьжиргааны түвшингийн босго оноог харгалзуулан доод бүлэг, харьцангуй бага хэрэглээтэй бүлэг, дундаж хэрэглээтэй бүлэг, дунджаас дээгүүр бүлэг, дээд бүлэг гэсэн 5 бүлэгт ангилан тодорхойлох аргачлалыг эргэн харж, дундаж хэрэглээтэй бүлгийн босго оноог дээшлүүлэх хэрэгтэй гэж үзлээ. Халамжийг тойрсон дээрх асуудлуудыг нэгтгэвэл, **нийгмийн халамжийн зорилтот бүлгийг тодорхойлох аргачлалыг сайжруулж, үйлчилгээний хамрах хүрээ, үр дүнг дээшлүүлэх** нь дунд давхрааг дэмжих бодлогын нэг үндсэн чиглэл болохоор байна.

10. ДҮГНЭЛТ, САНАЛ

Монгол улсын өрх, иргэдийн 20 гаруй хувь нь төвлөрөн суурьшиж буй аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн нийтлэг шинжийг дараах байдлаар тодорхойлж болохоор байна.

Хүн ам зүйн шинж байдлын хувьд, аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн насанд хүрсэн гишүүд нь дээд буюу тусгай мэргэжлийн дунд боловсролтой, ямар нэгэн мэргэжил эзэмшсэн, нэгээс дээш тооны гишүүн нь хөдөлмөр эрхэлдэг, эдгээр иргэдийн дотор төрийн албан хаагчид зонхилсон хандлагатай байна. Үүнтэй холбоотойгоор байнгын ажлын байранд, хэвийн нөхцөлд ажиллаж, нийгмийн даатгалд хамрагддаг буюу зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийн гол шалгуурыг хангасан хөдөлмөр эрхлэгчид өндөр хувийг эзэлжээ.

Дунд давхрааны өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал харьцангуй сайн давуу тал байгаа боловч гэр бүлийн гишүүдийнхээ эрүүл мэндийн байдалд анхаарч, тодорхой арга хэмжээ авдаггүй бөгөөд гол төлөв орон нутгийнхаа эрүүл мэндийн байгууллагаар үйлчлүүлдэг ажээ. Хүүхдүүд нь амьдарч буй сумандаа төрийн өмчийн сургуульд суралцаж цэцэрлэгт хүмүүждэг ба дугуйлан, секцэд хамрагдалт доогуур байна. Мөн аймаг, сумын дунд давхрааны өрхийг шилжих хөдөлгөөнд оролцоогүй, уугуул өрхүүд бүрдүүлсэн онцлогтой байна.

Амьдралын хэв маягийн тухайд, төрийн үйлчилгээний хүртээмжийг дундаж түвшинд үнэлэх хандлагатай, үзвэр, үйлчилгээний газраар үйлчлүүлэх давтамж бага, жилдээ гэр бүлээрээ амарч, аялах боломжгүй, өрхийн гишүүдийг хөгжүүлэх үйл ажиллагаанд тэр бүр хамрагдаж чадахгүй байна. Бусдаас тусламж авахаас илүүтэй бусдад, нэн ялангуяа эцэг, эх болон төрсөн ах, дүүстээ санхүүгийн болон бусад төрлийн дэмжлэг үзүүлдэг. Цаг үеэсээ хоцрохгүй мэдээлэл авахыг хичээдэг бөгөөд нийгмийн сүлжээ, нам, олон нийтийн байгууллагад гишүүнчлэлгүй ч нийгмийн идэвх, оролцоо, түүн дотроо сонгуулийн идэвх сайтай байна.

Эдийн засгийн талаас нь авч үзвэл, орлогын 1-2 эх үүсвэрээс сард дунджаар 954.6 мянгаас 1.329 сая төгрөгийн орлого олдог, нийт орлогод цалингийн эзлэх хувь өндөр, орлогын хүрэлцээт байдлаас хамааран мөнгөн хуримтлалын боломж багатай өрхүүд аймаг, сумын төвийн дунд давхрааг бүрдүүлж байна. Өөрийн өмчлөлийн сууц, тээврийн хэрэгсэл нь үндсэн өмч хөрөнгө нь болдог, тодорхой хэмжээний зээлтэй ба үүнээс хамааран хэрэглээний бүтцэд зээлийн эргэн төлөлтийн эзлэх хувь өндөр, улмаар амьжиргаанд багагүй хэмжээгээр нөлөөлдөг тал ажиглагдав.

Аймгуудын өрсөлдөх чадвараас илүүтэй орлого бүрдүүлэх боломж нь өрхийн орлогод нөлөөтэй үр дүн гарч байна. Газар зүйн байршлын хувьд ОХУ-тай хил залгаа оршдог, газар тариалангийн гол бүс нутаг болох Сэлэнгэ аймаг, аялал жуулчлал хөгжсөн Хөвсгөл аймгийн тухайд өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэх, нэмэлт орлого бий болгох боломж харьцангуй илүү, улмаар өрхийн орлого өндөр байсан.

Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдлыг тодорхойлох дөрөв дэх үзүүлэлт болох *амьдралын үнэлгээ, сэтгэл ханамжийг* тодруулж үзвэл, одоогийн амьдралдаа сэтгэл ханамжтай, ирээдүйд амьдрал ахуй дээшилнэ гэсэн итгэл хүлээлттэй бөгөөд үр хүүхдийнхээ ирээдүйг өөдрөгөөр төсөөлдөг, өөрсдийгөө дунд давхраанд хамааруулан ойлгодог нийтлэг хандлага ажиглагдлаа.

Манай улсын аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны цөм хэсгийг амьдарч буй сууц, унаж яваа машин, гэр бүл, үр хүүхэд, боловсрол, эрүүл мэнд, хөдөлмөр эрхлэлтээс өөр үнэ цэнэ, нөөц баялаг бараг үгүй, хуримтлал, хадгаламжийн боломж бага, гэхдээ ирээдүйд амьдрал сайжирна гэсэн итгэл үнэмшилтэй амьдарч буй өрхүүд бүрдүүлж байна. Үүнтэй холбоотойгоор аймаг, сумын төвийн дунд давхраа тогтворгүй, хэврэг шинжтэй, дунд давхраа дотроо доод бүлгийн эзлэх хувь өндөр байлаа. Өөрөөр хэлбэл, аймаг, сумын төвд бараа, бүтээгдэхүүний үнийн өсөлт, ажилгүйдэл, эрүүл мэндийн асуудал зэрэг нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлийн нөлөөгөөр ядууралд өртөх эрсдэлтэй өрхийн хувь өндөр байна.

2004, 2014 онуудад дунд давхрааны чиглэлээр хийгдсэн судалгааны үр дүнтэй зэрэгцүүлэн үзвэл, аймгийн төв болон сумын төвийн дунд давхрааны өрхийн өмч хөрөнгө эзэмших, хуримтлал бий болгох боломж хязгаарлагдмал болж, эдийн засгийн чадавх суларч байгаа нь энэ бүлгийн тогтвортой байдал улам бүр алдагдаж байгааг харууллаа. Дунд давхрааны төлөв, тогтвортой байдал аймгийн төвийг бодвол сумын төвд эмзэг байдалтай байна.

Ийнхүү нийгмийн гол суурь, тулгуур болох дунд давхраа хэврэг, тогтворгүй шинжтэй байгаа нь Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийн өнөөгийн байдлын бодит тусгал болж байна. Өөрөөр хэлбэл, улс орны эдийн засаг, нийгэм, улс төрийн нөхцөл байдлаас гадна хөдөө орон нутгийн хоцрогдмол байдал нь дунд давхрааг өргөжүүлэхэд ээлтэй бус байгаа юм. Нийслэлтэй харьцуулахад аймаг, сумын төвийн иргэд олон олон тулгамдсан асуудал, бэрхшээлийг нэрлэж, амьдралдаа төдийлөн сэтгэл ханамжтай бус байгаа нь ч үүнтэй уялдаж байна. Иймд аймгийн төв, ялангуяа сумын төвийг хөгжүүлэх дорвитой бүтээн байгуулалт, хөрөнгө оруулалт хийхгүй, нөхцөл байдал энэ хэвээр байвал хөдөөгийн сумын төвийн дунд давхраа улам бүр хумигдах хандлагатай байгааг тэмдэглэх шаардлага бий.

Гадаадын улс орнуудад мөн томоохон хоттой харьцуулахад жижиг хот, тосгон, хотын бус бүс нутаг, сум зэрэг орон нутагт оршин суугчдын амьжиргааны түвшин доогуур, дунд давхрааны эзлэх хувь бага байдаг ажээ. Үүнтэй уялдаад

хөдөө аж ахуйд суурилсан жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх замаар хөдөлмөр эрхлэлтийг дээшлүүлэх, улмаар хүн амын боловсрол, ур чадварыг дээшлүүлэх, эрүүл мэндийн системийг бэхжүүлэх, орон сууцны нөхцлийг сайжруулах, татварын бодлогын үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх, хөдөөгөөс хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөнийг хязгаарлах, оновчлох, үүний тулд дэд бүтцийг хөгжүүлэх зэрэг чиглэлээр орон нутгийн дунд давхрааг дэмждэг байна. Нийгмийн дунд давхрааг өргөжүүлэхийн тулд юуны өмнө өрх бүрт ажлын байр бий болгоход онцгойлон анхаарч, жижиг, дунд бизнес эрхлэлтийг дэмжихдээ өөрийн орны онцлогт нийцсэн санхүү, маркетинг, зохион байгуулалт, эрх зүйн хөшүүргийг ашигладаг ажээ. Ийнхүү жижиг, дунд бизнесийг дэмжсэнээр орон нутаг бүр өөрийн нэрийн бүтээгдэхүүнтэй болж, эдийн засгийн чадавх нь дээшлээд зогсохгүй хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөнийг тогтоон барих тал дээр тодорхой үр дүнд хүрсэн байна.

Монгол улсад хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах, боловсрол, ур чадварыг дээшлүүлэх, зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, ядуурлын бүх хэлбэрийг устгах гэсэн дөрвөн ерөнхий хүрээнд хамаарах урт, дунд, богино хугацааны бодлогуудад нийгмийн дунд давхрааг өргөжүүлэн тэлэх, харьцангуй тогтвортой дунд давхрааг төлөвшүүлэх чиглэлээр тодорхой зорилт, арга хэмжээ тусгаж, холбогдох хөтөлбөр, төслийг хэрэгжүүлж байна. Гэвч дунд давхраанд хамаарах өрх, иргэдийн тоо төдийлөн нэмэгдэхгүй байгаа нь бодлогын хэрэгжилтийг сайжруулах чиглэлд онцгой хүчин чармайлтыг шаардаж байгааг тод томруун харуулав. Иймд аймаг, сумын төвийн дунд давхрааны төлөв байдал, гадаад улс орны туршлага, өрхийн гишүүдийн санал бодол, дунд давхрааг дэмжиж буй бодлогын чиглэлтэй уялдуулан ойрын хугацаанд хэрэгжүүлбэл зохих бодлогын үндсэн чиглэлийг дараах байдлаар тодорхойлж байна. Үүнд:

- Аймаг, сумын төвөөс гадагш чиглэсэн шилжих хөдөлгөөнийг бууруулж, хүн амын тогтвортой өсөлтийг хангах;
- Сум, орон нутгийг хөгжүүлж, иргэдийг аятай тухтай амьдрах орчин, нөхцлийг бүрдүүлэх;
- Хөдөлмөр эрхлэлтийг дээшлүүлэх, цалин хөлсийг нэмэгдүүлэх;
- Жижиг, дунд үйлдвэрлэл, бизнес, нөхөрлөл, хоршооны үйл ажиллагааг татвар, зээл, маркетингийн бодлогоор дэмжих;
- Иргэдэд олгож буй зээлийн хүүг бууруулах боломжийг судлан хэрэгжүүлж, өрхийн хуримтлал, амьдралын баталгаат байдлыг хангах;
- Нийгмийн бүлгүүдийн амьдралын чанарт тусгайлан анхаарах;
- Иргэдийн боловсрол, ур чадварыг дээшлүүлж, эерэг харилцаа, хандлагыг төлөвшүүлэх;
- Төрийн албаны хариуцлага, чадавхийг дээшлүүлэх;
- Нийгмийн халамжийн зорилтот бүлгийг тодорхойлох аргачлалыг сайжруулж, үйлчилгээний хамрах хүрээ, үр дүнг дээшлүүлэх зэрэг

болно.

Судалгааны үр дүнд тулгуурлан дунд давхрааг өргөжүүлэн төлөвшүүлэхэд чиглэсэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

Нийгмийн дунд давхрааг тэлж, харьцангуй тогтвортой дунд давхрааг төлөвшүүлэх тал дээр бодлогын түвшинд анхаарч байгаа улсын хувьд дунд давхрааны талаарх албан мэдээллийг боловсруулан гаргах, энэ чиглэлийн судалгаа, эрдэм шинжилгээний ажлыг хөхиүлэн дэмжих нь бодлогын хэрэгжилтийг үнэлэх, улмаар сайжруулах үндэс суурь болно. Үндэсний статистикийн хорооноос хоёр жил тутамд өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгааг явуулж, ядуурлын мэдээллийг шинэчлэн гаргадаг тул энэхүү судалгааны үр дүнд дунд давхрааны талаарх статистик мэдээллээр өргөжүүлэх боломжтой. Үүний тулд дунд давхрааг тодорхойлох аргачлалыг өөрийн онцлогт нийцүүлэн боловсруулах шаардлага бий.

Онолын хувьд дунд давхрааг орлого, хэрэглээнд суурилагаас гадна хүн ам зүйн шинжийг харгалзах, амьдралын хэв маягт үндэслэх, өөрийн үнэлгээг ашиглах, өмч хөрөнгөд тулгуурлах зэрэг аргаар тодорхойлж байгаа бөгөөд эдгээр шалгуурыг дангаар буюу хослуулан хэрэглэж, Монголын нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлох аргачлалыг боловсруулах нь зүйтэй.

Нийгмийн дунд давхраа тэлэх, өргөжихөд сөргөөр нөлөөлж буй олон хүчин зүйлийн нэг нь нийгмийн халамж хэт хавтгайрсан явдал байна. Нийгмийн халамжийн нэр төрөл нэмэгдэхийн хэрээр хамрагдалт нэмэгдэж, тэр хэрээр зардал өссөөр байгаа боловч халамжийн үйлчилгээний зорилтот бүлэгт хүрсэн байх, үр ашигтай байх, хөдөлмөрийг урамшуулахуйц байх зарчим хангагдахгүй байна. Харин ч эсрэгээр хөдөлмөрөөс халамж руу хандлага газар авч, бэлэнчлэх сэтгэлгээ төлөвших, зохиомлоор 'ядуурч' нийгмийн халамжид хамрагдах сонирхол нэмэгдэх зэргээр иргэдийг чадавх, сэтгэлгээний ядууралд оруулж, нийгмийн дунд давхрааг өргөжүүлэхэд бодит бэрхшээл болж байгаа юм. Иймд нийгмийн халамжийн зорилтот бүлгийг оновчтой тодорхойлох, нэн хэрэгтэй хүнд, чухал тэтгэмж, үйлчилгээг хүргэх тал дээр төрийн бодлогыг чиглүүлэх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Өнөөгийн байдлаар суманд орон нутгийн хөгжлийн сан, сум хөгжүүлэх сан зэргээр тодорхой хэмжээний төсөв хуваарилагдан зарцуулагдаж байгаа боловч нэг орон нутагт ногдох хөрөнгийн хэмжээ бага учир тухайн аймаг, сумынхаа хөгжил, бүтээн байгуулалтад бодитой дэмжлэг болохгүй, хөдөө орон нутгийн түлхэх хүчин зүйлийг татах хүчин зүйл болгоход учир дутагдалтай хэвээр байна. Нөгөө талаас, хүн амын тоо нь орон нутгийн зах зээлийн багтаамж, хөдөлмөр эрхлэх боломж, амьжиргааны түвшин, үйлчилгээний хүртээмж, бараа, үйлчилгээний нэр төрөл, үнэ өртгийг тодорхойлох хамгийн гол хүчин зүйлийн нэг юм. Иймд хүн амын тоо цөөн, Монгол улсын хүн ам зүй, нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд үүрэг багатай, засаг захиргааны нэгж байдлаар оршин тогтнож буй сумдыг нэгтгэх, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн

нэгжийн хуваарийг өөрчлөх шаардлага байна. Энэ нь урт хугацаанд, тодорхой тооцоо, судалгаанд суурилан хэрэгжих ажил бөгөөд засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хуваарийг өөрчилснөөр эдийн засгийн нөөцийг үр ашигтай зарцуулж, ард иргэдийн амьдрах, чадавхжих, хөгжих орчинд буй орон зайн тэгш бус байдлыг арилгах, улмаар хөдөө, орон нутаг дахь ядуурлыг бууруулж, дунд давхрааг өргөжүүлэн тэлэх боломж бүрдэнэ.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Ц.Баатартогтох. (2013). Нийгмийн шинжлэх ухааны судалгааны арга зүй. Улаанбаатар: Удирдлагын академи.

М.Батбаатар. (2017). Монгол дахь орлогын давхраажил: Нийгэм, хүн ам зүйн зарим хүчин зүйлийн шинжилгээ. “Монголын нийгмийн бүтцийн судалгаа, шинжилгээ” симпозиумын илтгэл.

Ш.Батсүх. (2015, 04). Хөдөөгийн хөгжилд анхаарахгүй бол хотууд хөдөөгийн хүн амыг соронзон мэт сорох болно. Газрын харилцаа, 39, 12-16.

О.Бурмаа (2010). Монголын орлогын ялгаатай бүлгүүд, тэдгээрийн өнөөгийн төлөв байдал

А.Гидденс (2006). Социологи, МУИС (Орч. С. Гомбо, Ч. Тамир, О. Мөнхбат нар), Улаанбаатар

Б.Даш-Ёндон (2014). Нийгмийг танихуй: Түүх-хөгжлийн философи. ШУА, Философи, социологи, эрхийн хүрээлэн, Улаанбаатар Даш-Ёндон Б. (2014). Нийгмийг танихуй: Түүх-хөгжлийн философи. ШУА, Философи, социологи, эрхийн хүрээлэн, Улаанбаатар

Г.Жаргал. (2007). Засаг захиргааны нэгжийг өөрчлөх хэрэгцээ байна уу? Retrieved 8 12, 2014, from www.forum.mn.

З.Манлайбаатар, Б.Цэндсүрэн (2016). Монголын дундаж давхаргын судалгаа, Улаанбаатар

Монгол дахь социологийн хөгжил. (2011). УБ.,

Монгол банк. (2011). Монгол улсын хот, аймгуудын орлогын ялгаа. Улаанбаатар.

Монгол банк. (2017). Өрхийн өр, түүний эдийн засагт үзүүлэх нөлөө судалгааны тайлан. Судалгааны ажил: Товхимол 12. Улаанбаатар: Монгол банк.

МУЗГ. (2010). Нийгмийн үйлчилгээний жишиг норматив, Засгийн газрын 2010 оны 334-р тогтоол. Улаанбаатар.

Б.Нарантулга. (2015). Монгол дахь зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийг Азийн зарим улстай харьцуулан судалсан нь. Удирдахуйн онол, практикийн асуудлууд, дугаар 16.

Б.Нарантулга. (2018). Монголын нийгэм дэх шилжих хөдөлгөөн: Үйл явц, үр дагавар, бодлого зохицуулалт. Улаанбаатар.

Б.Нарантулга, Б.Наранчимэг. (2004). Түүвэрлэлтийн арга зүй. Улаанбаатар: ХАССТ, НҮБХАС.

НБГ. (2017). Боловсролын салбарын статистик мэдээллийн эмхэтгэл (2017-2018 оны хичээлийн жил). Улаанбаатар.

Нейл Смелзер (2001). Социологи (Орч.ред. Ү.Нямдорж), Улаанбаатар
НҮБ, СЭЗЯ (2003). Дунд орлоготой хүмүүсийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орохоос урьдчилсан сэргийлэх арга замууд

Сүхбаатар аймгийн ХХҮХ. (2018). Сүхбаатар аймгийн Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний газар: Тайлан сэтгүүл 2016-2017. Сүхбаатар.

Түүхийн материализм (1983). МАХН-ын Төв хорооны дэргэдэх Намын дээд сургууль, Улаанбаатар

ҮСХ (2013). Өрхийн амьжиргааны түвшин тогтоох аргачлал, Улаанбаатар

ҮСХ. (2016). Хүн ам, орон сууцны 2015 оны завсрын тооллого: Нэгдсэн дүн.

ҮСХ. (2016). Ядуурлын дүр төрх. Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгааны 2016 оны үр дүн.

ҮСХ. (2017). Ажиллах хүчний судалгаа.

ҮСХ. (2018). Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл 2017. Улаанбаатар.

ҮСХ. (2018). Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл 2017. Улаанбаатар.

ХАССТ. (2009). Монгол улсын хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний чиг хандлага, үр дагавар судалгааны тайлан. Улаанбаатар: НХХЯ, НҮБХАС.

Цэвэл Я. (2013). Монгол хэлний товч тайлбар толь. Нэмж дэлгэрүүлсэн хоёрдугаар хэвлэл, Улаанбаатар

Философийн толь (1990). Редакцийн коллеги: Ц.Балхаажав, Г.Лувсанцэрэн, С.Норовсамбуу, Ү.Нямдорж, Д.Содномгомбо. Улаанбаатар, Улсын хэвлэлийн газар

Энхцэцэг Б, Амартүвшин Ц. (2014). Дунд орлоготой орны дундаж орлоготой хүн амын бүлгийн шинжилгээ: Монгол улсын жишээ, УБ.,

Аврамова Е.М и др (2013) Средние классы в России: экономические и социальные стратегии

Соболев А.Е (2013) Дифференциация подходов к исследованию среднего класса в стратификационной модели современного Российского общества

Стуков И.В (2012) Предпринимательство как фактор развития среднего класса на селе /"Фундаментальное исследование" научный журнал №3

ADB (2010). Key Indicators for Asia and the Pacific. The rise of Asia 's Middle Class. Special chapter

Arita Shin (2003). The growth of the Korean middle class and its social consequences. The developing economy, XLI-2

Abhijit V.Banerjee and Esther Duflo. What is the middle class about the middle class around the world?. American Economic Association. The Journal of Economic Perspectives, Vol.22, No.2 (Spring 2008)

Andoria Cristina Ioniță and Valentina Vasile (2015). Emerging Markets Queries in Finance and Business To be or not to be middle class in Romania. Procedia

Economics and Finance, 32

Barcan A (1995). The development of Australian middle class. The past and present society. No.8,Nov.

Bjorn A. Gustafsson (2016). China's Emerging Global Middle Class. (University of Gothenburg, Sweden), Paper prepared for the 34th IARIW General Conference

Eileen Yuk-ha Tsang (2012). How do the middle class families pursue upward generational mobility by accessing transnational higher education? The Asian Conference on Education, Osaka, Japan

Enkhtsetseg Byambaa, Amartuvshin Tserennadmind, Gansukh Durvedkhaan (2014). Middle class profile in Mongolia

Luis F. Lopez-Calva, 2013

Lerher, E. (2009). Religion, Economics and Demography: The effects of Religion on Education, Work and the Family . Routledge Press .

Murdoch, J. (1995). Middle class territory? Some remarks on the use of class analysis in rural studies. Environment and planning volume 27

Organization, W. H. (2000). 2020 Healthy people program.

Newby H, 1980a, "Urbanization and the rural class structure: reflections on a case study", in The Rural Sociology of the Advanced Societies Eds F Buttel, H Newby (Croom Helm, Andover, Hants)

Pahl R, 1965, "Class and community in English commuter villages" Sociology Rurals 5

Rasul Bakish.(2010). A raising rural middle class. The express tribune. November 8

Ronald Colman (1979). Review. In a moment of enthusiasm: Political power and second stratum in Egypt. By Leonadr Binder. Political Science Quaterly. Vol.94, No 3, Autumn

Ruth Shonley Cavan (1948). Regional family patterns: The middle western family. American Journal of Sociology. Vol.53, No.6, May

Savage M, Barlow J, Dickens P, Fielding T. (1992). Property, Bureaucracy and Culture: Middle- class Formation in Contemporary Britain, Routledge, London

The Center for Rural Pennsylvania A comparision of rural and urban middle income Households, 2006

SEPT. 16, 2016 Actually, Income in Rural America Is Growing, Too. Economic trends

Trisy Andrianampiarivo (2005). Middle class and 'Moderate Prosperity' in rural Madagascar. Middle class in Africa

Tamio Hattori, Tsuruyo Funatsu (2003). The emergence of the Asian middle classes and their characteristics. The Developing Economies, XLI-2

Tamio Hattori, Tsuruyo Funatsu, Takashi Torii (2003). Introduction the emergence of the Asian middle classes and their characteristics. *The Developing Economies*, XLI-2

Tumin 1967; Treiman 1977

United Nations (2018). *Asia Pacific Region Quick Facts*

Young Min Yun (1994). Class structure and class mobility in East Asia. *Korea journal of population and development*, 23/2

Webster's Dictionary, (1990)

WHO. (2000). (2020) *Healthy people program*

ХАВСРАЛТ 1

САНАЛ АСУУЛГЫН ХУУДАС

Танд энэ өдрийн мэндийг хүргэе. Удирдлагын академийн судалгааны баг “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Аймаг, сумын суурин өрхийн судалгаа”-г гүйцэтгэж байна. Санал асуулгын мэдээлэл зөвхөн судалгааны зориулалтаар ашиглагдах тул Та үнэн бодитой хариулт өгч, бидний ажилд дэмжлэг үзүүлнэ үү. Судалгааны мэдээллийг өрхийн тэргүүн, эсвэл насанд хүрсэн гишүүнтэй харилцан ярилцаж цуглуулах бөгөөд мэдээллийн нууцыг Статистикийн тухай хуулийн дагуу хадгална.

НЭГ. ӨРХИЙН ТАЛААРХ ЕРӨНХИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

1. Аймаг:

1. Архангай
2. Дундговь
3. Сүхбаатар
4. Сэлэнгэ

2. Сум:

1. Аймгийн төвийн сум
2. Хөдөөгийн сум
-
- (сумын нэрийг бичих)

3. Үндсэн харъяалал:

1. Аймгийн төв
2. Сумын төв
3. Хөдөөгийн баг
4. Өөр аймаг

4. Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэх

1. Шилжигч бус
2. Шилжигч, 5 хүртэлх жил амьдарч байгаа
3. Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа

5. Өрхийн дугаар _____

6. Ярилцлага авагчийн нэр

.....

ХОЁР. ХҮН АМ ЗҮЙН ШИНЖ

А. Өрхийн нийт гишүүдийн мэдээлэл

(Харгалзах үзүүлэлт бүрт хамаарах өрхийн гишүүдийн тоог нөхөж бичнэ)

1. Өрхийн ам бүлийн тоо: _____
2. Өрхийн гишүүдийн хүйсийн бүтэц:
 1. Эрэгтэй _____
 2. Эмэгтэй _____
3. Өрхийн гишүүдийн насны бүтэц:
 1. 0-5 насны хүүхэд _____
 2. 6-15 насны хүүхэд (сурагч) _____
 3. 16-64 насны хүн ам _____
 4. 65, түүнээс дээш насныхан _____

4. Сургуулийн өмнөх боловсролын үйлчилгээ/цэцэрлэгт хамрагдалт:
1. Өрхийн 2-5 насны хүүхдийн тоо: _____
 Үүнээс:
2. Төрийн өмчийн цэцэрлэгт хамрагддаг _____
 3. Төрийн бус өмчийн/хувийн цэцэрлэгт хамрагддаг _____
 4. Гэр цэцэрлэг/Хүүхэд харах төвд хамрагддаг _____
 5. Цэцэрлэгт хамрагддаггүй _____
5. 6-18 насны гишүүдийн ерөнхий боловсролын сургуульд хамрагдалт:
1. Амьдарч буй аймаг/сумандаа төрийн өмчийн сургуульд сурдаг _____
 2. Өөр аймаг/суманд төрийн өмчийн сургуульд сурдаг _____
 3. Нийслэлд төрийн өмчийн сургуульд сурдаг _____
 4. Амьдарч буй аймаг/суманд хувийн сургуульд сурдаг _____
 5. Өөр аймаг/суманд хувийн сургуульд сурдаг _____
 6. Нийслэлд хувийн сургуульд сурдаг _____
 7. Сургуульд сурдаггүй _____
6. Өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал:
1. Эрүүл мэндийн хувьд хэвийн _____
 2. Эмчийн байнгын хяналтад байдаг _____
 3. Хэвтэрт/байнгын асаргаатай _____
 4. Хөгжлийн бэрхшээлтэй _____
7. Өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэгийн байдал:
1. Шашин шүтдэггүй _____
 Шүтдэг:
2. Будда _____
 3. Ислам _____
 4. Бөө _____
 5. Христ _____
 6. Бусад (бичих)..... _____

Б. Өрхийн 16-64 насны гишүүдийн мэдээлэл

*(Харгалзах үзүүлэлт бүрт хамаарах өрхийн гишүүдийн тоог нөхөж бичнэ.
 Давхардуулан хариулж болно)*

8. Өрхийн 16-64 насны гишүүдийн боловсролын түвшин:
1. Дээд _____
 2. Тусгай мэргэжлийн дунд/Бүрэн бус дээд _____
 3. Бүрэн дунд _____

- 4. Бүрэн бус дунд/ Суурь _____
- 5. Бага _____
- 6. Албан ёсны боловсролгүй _____

9. 16-64 насны гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлт, эдийн засгийн идэвх (давхардуулан хариулж болно)

- 1. Төрийн байгууллагад цалинтай ажил эрхэлдэг _____
- 2. Хувийн хэвшлийн байгууллагад цалинтай ажил эрхэлдэг _____
- 3. Ажил олгогч _____
- 4. Хувиараа/өрхийн бизнес эрхэлдэг _____
- 5. Нөхөрлөл, хоршооны гишүүн _____
- 6. Малчин _____
- 7. Тэтгэвэрт байдаг _____
- 8. Группт байдаг _____
- 9. Оюутан/Сурагч _____
- 10. Гэрийн ажилтай (хүүхэд/өвчтөн/өндөр настан асардаг) _____
- 11. Ажилгүй/ажил хайж байгаа _____
- 12. Бусад (бичих) _____

10. Ажил эрхэлдэг гишүүдийн албан тушаал:

- 1. Удирдах _____
- 2. Гүйцэтгэх _____
- 3. Туслах _____

11. Ажил эрхэлдэг гишүүдийн ажлын байрны онцлог

- 1. Байнгын _____
- 2. Улирлын _____
- 3. Түр зуурын/Цагийн _____

12. Ажил эрхэлдэг гишүүдийн ажлын байрны нөхцөл

- 1. Хэвийн _____
- 2. Хэвийн бус _____

13. Ажил эрхэлдэг гишүүдийн цалин/орлогын тогтмол байдал

- 1. Тогтмол _____
- 2. Тогтмол бус _____

14. Ажил эрхэлдэг гишүүдийн нийгмийн даатгалд хамрагдалт

- 1. Хамрагддаг _____
- 2. Хамрагддаггүй _____

ГУРАВ. ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ

1. Танай өрх өвлийн улиралд ямар сууцанд амьдардаг вэ?

- 1. Гэр
- 2. Орон сууц (нийтийн сууцны доторх сууц)
- 3. Хашаа байшин (сууцны тусдаа байшин)
- 4. Тохилог сууц (Хаус)
- 5. Нийтийн байр
- 6. Бусад (бичих).....

2. Амьдарч буй сууцны эзэмшил Өөрийн эзэмшлийн бус:
1. Өөрийн эзэмшлийн	2. Түрээсэлдэг
	3. Бусдын сууцанд түрээсгүй суудаг

3. Танай сууцанд хэдэн гэр бүл амьдардаг вэ? _____

4. Танай өрхөд амьдарч буй сууцнаас өөр үл хөдлөх хөрөнгө бий юу? Тийм бол ямар? 1. Үл хөдлөх хөрөнгө байхгүй. 2. Орон сууц 3. Хашаа, байшин 4. Газар 5. Бага хэмжээний үйлчилгээний объект 6. Том хэмжээний үйлчилгээний объект 7. Мал (тоог бичих)..... 8. Бусад (бичих).....	5. Эдгээр үл хөдлөх хөрөнгөөс ямар нэгэн орлого олдог уу ? 1. Тийм 2. Үгүй

6. Танай өрхөд хөдлөх хөрөнгө бий юу? Байгаа бол тоог нь бичнэ үү?
1. Хөдлөх хөрөнгө байхгүй	_____
2. Том оврын ачааны машин	_____
3. Бага оврын ачааны машин (портер, бонго гм)	_____
4. Том оврын суудлын машин	_____
5. Бага оврын суудлын машин	_____
6. Трактор	_____
7. Мотоцикль	_____
8. Бусад (бичих)	_____

7. Танай өрхийн орлогын хамгийн гол эх үүсвэр юу вэ?
1. Цалин
 2. Өндөр насны тэтгэвэр
 3. Тэтгэмж
 4. Хувийн/өрхийн бизнесийн орлого
 5. МАА-н үйл ажиллагааны орлого
 6. Бусад (бичих).....

8. Танай өрхийн сарын дундаж орлого хэд вэ? (Эх үүсвэр бүрээр мөнгөн дүнд шилжүүлэн бичнэ)
1. Цалингийн орлого	_____
2. Цалингаас гадуурх орлого (хичээл заах, төсөлд оролцох гэх мэт)	_____
3. Өндөр насны тэтгэврийн орлого	_____

4. Тэтгэмжийн орлого (хүүхдийн мөнгө, группын мөнгө гэх мэт) _____
5. Хувийн/өрхийн бизнесийн орлого _____
6. МАА-аас өрхийн хэрэглээнд зарцуулсан мөнгөн бус орлого _____
7. МАА-аас бусдад борлуулж олсон орлого _____
8. МАА-аас бусад ХАА-н үйл ажиллагааны орлого _____
9. Бусдаас авсан тусламж дэмжлэг _____
10. Түрээсийн орлого _____
11. Бусад (бичих)..... _____
12. **НИЙТ ОРЛОГО** (Ярилцлага авагч тооцож тавина) _____
- 9.** Танай өрхийн орлого амьжиргаанд тань хэр хүрэлцдэг вэ?
1. Хангалттай
 2. Дунд зэрэг
 3. Хангалтгүй
- 10.** Танай өрх мөнгөн хадгаламжтай юу?
1. Тийм
 2. Үгүй (Асуулт 11-д хариулахгүй)
- 11.** Хадгаламждаа сар бүр тогтмол орлого хийж чаддаг уу?
1. Тийм
 2. Үгүй
- 12.** Танай өрх банк/ББСБ/хувь хүнээс авсан зээлтэй юу?
1. Тийм
 2. Үгүй (Асуулт 13 - 15-д хариулахгүй)
- 13.** Зээлийн зориулалтыг тэмдэглэнэ үү (Хэд хэдэн төрлийн зээл авсан бол олон хариулт сонгож болно).
1. Бизнесийн
 2. Орон сууцны
 3. Сургалтын төлбөрийн
 4. Хэрэглээний
 5. Цалин барьцаалсан
 6. Тэтгэвэр барьцаалсан
 7. Гар утасны
 8. Малчдын зээл
 9. Бусад (бичих).....
- 14.** Зээлийн сар бүрийн эргэн төлөлтийн хэмжээ _____
- 15.** Зээлийн эргэн төлөлт амьжиргаанд тань хэр зэрэг нөлөөлдөг вэ?
1. Их
 2. Дунд зэрэг
 3. Бага

16. Өрхийн сарын хэрэглээний бүтцийг тоймлон тодорхойлно уу? (харгалзах үзүүлэлт бүрт мөнгөн дүн бичнэ)

1. Хүнсний бүтээгдэхүүн	_____
2. Хувцас	_____
3. Сууц, ахуйн хэрэглээ	_____
4. Гар утас	_____
5. Интернет	_____
6. Эрүүл мэнд	_____
7. Боловсрол/Сургалтын төлбөр	_____
8. Тээвэр	_____
9. Бусад (Бичих).....	_____

ДӨРӨВ. АМЬДРАЛЫН ХЭВ МАЯГ

1. Танай өрх хүнсний бүтээгдэхүүнээ ихэвчлэн хаанаас худалдан авдаг вэ?

1. Хүнсний зах
2. Сүлжээ дэлгүүр/Супермаркет
3. Хүнсний дэлгүүр
4. ТҮЦ
5. Явуулын худалдаа
6. Бусад (бичих).....

2. Хүнсний бүтээгдэхүүн худалдан авахдаа юуг голчлон анхаардаг вэ?

1. Үнэ
2. Чанар
3. Тэжээллэг чанар
4. Эрүүл ахуйн шаардлага хангасан байдал
5. Үйлдвэрлэсэн улс
6. Үйлдвэрлэсэн хугацаа
7. Бусад (бичих).....

3. Танай өрх хувцсаа ихэвчлэн хаанаас худалдан авдаг вэ?

1. Аймгийн төвийн дэлгүүр
2. Аймгийн төвийн зах
3. Сумын төвийн зах
4. Сумын төвийн дэлгүүр
5. Улаанбаатараас захиалгаар
6. Явуулын худалдаачдаас
7. Бусад (бичих).....

4. Хувцас худалдан авахдаа юуг голчлон анхаардаг вэ?

1. Үнэ

2. Загвар
 3. Брэнд
 4. Хямдрал
 5. Чанар
 6. Бусад (бичих).....
- 5.** Танай өрхийн гишүүд сүүлийн нэг жилд үзвэр, соёлын үйлчилгээнд хэр тогтмол хамрагдсан бэ?
1. 6, түүнээс олон удаа
 2. 3-5 удаа
 3. 1-2 удаа
 4. Огт хамрагдаагүй
- 6.** Танай өрхийн гишүүд интернэт хэрэглэдэг үү?
1. Тийм
 2. Үгүй
- 7.** Хүүхдүүдээ дугуйлан/дамжаанд хамруулдаг уу?
1. Тийм
 2. Үгүй
- 8.** Танай өрхийн гишүүд эрүүл мэндээ хамгаалах зорилгоор ямар нэгэн арга хэмжээ авдаг уу?
- Тийм бол ямар?
1. Тодорхой арга хэмжээ авдаггүй
 2. Аминдэм хэрэглэдэг
 3. Хүнсний нэмэлт бүтээгдэхүүн хэрэглэдэг
 4. Дасгал, хөдөлгөөн хийдэг
 5. Амралт, сувиллын үйлчилгээнд хамрагддаг
 6. Урьдчилан сэргийлэх үзлэгт хамрагддаг
 7. Бусад (бичих).....
- 9.** Сүүлийн нэг жилд гэр бүлээрээ амралт, аялалд явсан уу?
1. Тийм
 2. Үгүй
- 10.** Танай өрхийн гишүүд гол төлөв ямар эх сурвалжаас мэдээлэл авдаг вэ?
1. Зурагт
 2. Сонин хэвлэл

3. ФМ/Радио
4. Интернет
5. Найз нөхөд/Ажлын хамт олон
6. Хамаатан садан
7. Багийн хурал
8. Нутгийн иргэд
9. Бусад (бичих).....

11. Авсан мэдээлэл ажил, амьдралд тань хэр зэрэг хэрэг болдог вэ?

1. Их
2. Дунд зэрэг
3. Хэрэг болдоггүй

12. Танай өрх хэн нэгэнд санхүүгийн/эд материалын тусламж, дэмжлэг үзүүлдэг үү? Тийм бол тэдгээр хүмүүс болон тусламж үзүүлдэг давтамжийг тэмдэглэнэ үү.

	Тусламж үзүүлдэг хүмүүс	Тогтмол	Хааяа	Үзүүлдэггүй
1	Эцэг/эх	3	2	1
2	Өрх тусгаарласан хүүхдүүд	3	2	1
3	Төрсөн ах/эгч/дүү	3	2	1
4	Хамаатан садан	3	2	1
5	Найз нөхөд	3	2	1
6	Бусад хүмүүс	3	2	1

13. Танай өрх хэн нэгэнд санхүүгийн/эд материалын бус дэмжлэг үзүүлдэг үү?

1. Үзүүлдэггүй
2. Зөвлөгөө чиглэл өгдөг
3. Ажил/сургуульд оруулдаг
4. Нийгмийн үйлчилгээнд хамрагдахад нь тусалдаг
5. Бусад (бичих).....

14. Танай өрх бусдаас ямар нэгэн дэмжлэг, туслалцаа авдаг уу?

1. Авдаггүй.
2. Мөнгө, санхүүгийн тусламж авдаг
3. Зөвлөгөө, чиглэл авдаг
4. Ажил/сургуульд ороход туслуулдаг
5. Нийгмийн үйлчилгээнд хамрагдахад туслуулдаг
6. Бусад (бичих).....

15. Та нийгмийн аль нэг сүлжээнд гишүүнчлэлтэй юу? (Олон хариулт сонгож болно).

1. Гишүүнчлэлгүй
2. Улс төрийн намын гишүүн
3. Нөхөрлөл/хоршооны гишүүн
4. ТББ/Холбоо/Хөдөлгөөний гишүүн

5. Сонирхогчдын клубын гишүүн
6. Бусад (бичих).....

16. Танай өрхийн гишүүд 2016 оны УИХ-ын сонгуульд хэрхэн оролцсон бэ?

1. Бүгд оролцож, саналаа өгсөн
2. Зарим гишүүд оролцож, саналаа өгсөн
3. Бүгд оролцоогүй

17. Та өрхийн гишүүдийнхээ нийгмийн идэвх, оролцоог үнэлнэ үү.

1. Маш сайн
2. Сайн
3. Дунд зэрэг
4. Хангалтгүй

18. Танай орон нутагт төрийн үйлчилгээний хүртээмж ямар байна вэ? Дараах чиглэлээр үнэлгээ өгнө үү.

№	Үйлчилгээ	Маш сайн	Сайн	Дунд зэрэг	Хангалтгүй	Маш хангалтгүй
1	Сумын/сум дундын эмнэлэг	5	4	3	2	1
2	Яаралтай тусламж	5	4	3	2	1
3	Өрхийн эмнэлэг	5	4	3	2	1
4	Цэцэрлэг	5	4	3	2	1
5	Ерөнхий боловсролын сургууль	5	4	3	2	1
6	Нийгмийн халамж	5	4	3	2	1
7	Хөдөлмөр эрхлэлт	5	4	3	2	1
8	Татвар	5	4	3	2	1
9	Цагдаа, хууль сахиулах	5	4	3	2	1
10	Хот хоорондын зорчигч тээвэр	5	4	3	2	1

ТАВ. АМЬДРАЛЫН ҮНЭЛГЭЭ, СЭТГЭЛ ХАНАМЖ

1. Та амьдралдаа хэр сэтгэл ханамжтай байна вэ?

1. Маш их
2. Их
3. Дунд зэрэг
4. Бага
5. Огт сэтгэл ханамжгүй

2. Өнгөрсөн таван жилд танай өрхийн амьжиргаа хэрхэн өөрчлөгдсөн бэ?

1. Сайжирсан
2. Хэвээрээ
3. Дордсон

3. Ирэх таван жилд танай өрхийн амьдрал ахуй хэрхэн өөрчлөгдөнө гэж төсөөлж байна вэ?

1. Сайжирна
2. Хэвээрээ байна
3. Дордоно
4. Хэлж мэдэхгүй байна

4. Тэтгэвэрт гарсныхаа дараах үед амьдралын баталгаагаа хэрхэн төсөөлж байна вэ?

1. Баталгаатай
2. Баталгаатай эсэхт эргэлзэж байна
3. Баталгаагүй
4. Төсөөлөл алга

5. Үүнд ямар хүчин зүйл голлон нөлөөлөх вэ?

1. Төрийн бодлого, үйл ажиллагаа
2. Улс орны эдийн засгийн нөхцөл байдал
3. Орон нутгийн нөхцөл байдал
4. Нутгийн удирдлагын бодлого, үйл ажиллагаа
5. Ажлын байр, хөдөлмөр эрхлэлт
6. Өрх, хувь хүний идэвх, санаачилга
7. Бусад (бичих)

6. Та хүүхдийнхээ ирээдүйг хэрхэн төсөөлж байна вэ?

1. Одоогийнхоос сайжирна
2. Одоогийнхтой адил байна
3. Одоогийнхоос дордоно
4. Хэлж мэдэхгүй байна

7. Танай өрхийн эрсдлийг даван туулах санхүүгийн чадавх ямар түвшинд байна вэ?

1. Маш сайн
2. Сайн
3. Дундаж
4. Сул

8. Таны бодлоор танай өрх нийгмийн аль бүлэгт хамаарах вэ?

1. Чинээлэг
2. Дундаас дээш
3. Дунд
4. Дундаас доогуур
5. Ядуу
6. Нэн ядуу

- 9.** Таны бодлоор сүүлийн таван жилд нийгмийн аль давхраа илүү өргөжсөн бэ?
1. Дээд/Чинээлэг
 2. Дунд
 3. Доод/Ядуу
- 10.** Танай орон нутагт нийгмийн аль давхраа илүү байна вэ?
1. Дээд/Чинээлэг
 2. Дунд
 3. Доод/Ядуу

- 11.** Таны бодлоор нийгмийн дунд давхраа хаана илүү байна вэ?

1. Нийслэл
2. Аймгийн төв
3. Сумын төв
4. Хөдөө

- 12.** Дараахаас аль нь нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлох хамгийн чухал үзүүлэлт вэ? (Чухал гэж үзсэн 3 хүртэлх үзүүлэлтийг сонгоно уу)

1. Хөдөлмөр эрхлэлт
2. Байнгын орлого
3. Тогтмол хуримтлал
4. Өмч хөрөнгө
5. Боловсролын түвшин
6. Мэдлэг, ур чадвар
7. Албан тушаал
8. Нэр хүнд
9. Эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн чадвар
10. Танил тал/Нийгмийн сүлжээ
11. Идэвх, санаачлага
12. Бусад (бичих)

- 13.** Танай өрхөд ямар асуудал тулгамдаж байна вэ? Үзүүлэлт бүрээр үнэлгээ өгнө үү.

№	Үзүүлэлт	Маш их	Их	Дунд зэрэг	Бага	Огт үгүй
1	Эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмж/чанар тааруу	5	4	3	2	1
2	Боловсролын үйлчилгээний хүртээмж/чанар тааруу	5	4	3	2	1
3	Ажлын байр хомс	5	4	3	2	1
4	Хөдөлмөрийн хөлсний түвшин доогуур	5	4	3	2	1
5	Хувийн бизнес эрхлэхэд бэрхшээлтэй	5	4	3	2	1
6	Бараа, үйлчилгээний үнэ өндөр	5	4	3	2	1
7	Бараа, үйлчилгээний нэр төрөл цөөн/сонголт бага	5	4	3	2	1
8	Татварын дарамт өндөр	5	4	3	2	1
9	Зээл авах боломж хязгаарлагдмал	5	4	3	2	1

10	Зээлийн хүү өндөр	5	4	3	2	1
11	Худалдан авах чадвар тааруу/Орлого хүрэлцээгүй	5	4	3	2	1
12	Шилжих хөдөлгөөн өндөр/Орон нутаг эзгүйрсэн	5	4	3	2	1
13	Хүрээлэн байгаа орчны доройтол явагдаж байгаа	5	4	3	2	1
14	Хүнсний аюулгүй байдал алдагдсан	5	4	3	2	1
15	Орон сууцны нөхцөл/хангамж тааруу	5	4	3	2	1
16	ХАА- н бүтээгдэхүүний үнэ ханш бага	5	4	3	2	1
17	ХАА- н бүтээгдэхүүн борлуулах зах зээл хумигдмал	5	4	3	2	1
18	Бусад (бичих)	5	4	3	2	1

- 14.** Танай өрхөд ойрын таван жилд шилжих хөдөлгөөнд оролцох төлөвлөгөө бий юу?
1. Тийм
 2. Үгүй (Асуулт 15-д хариулахгүй)
- 15.** Тэгвэл, хаашаа шилжихээр төлөвлөж байна вэ?
1. Улаанбаатар
 2. Дархан/Эрдэнэт
 3. Өөрийн амьдарч буй аймгийн төв
 4. Бусад аймгийн төв
 5. Ойролцоох сум
 6. Хөдөөгийн баг

16. Таны бодлоор аймаг/сумын түвшинд дунд давхрааг дэмжихийн тулд ямар бодлого, үйл ажиллагаа шаардлагатай байна вэ?

.....

.....

.....

.....

Цаг зав гарган судалгаанд оролцсон Танд баярлалаа.

ХАВСРАЛТ - 2

Иргэдтэй хийх ярилцлагын чиглүүлэх асуулт

1. Таны бодлоор ямар өрхийг дунд давхраанд хамааруулан ойлгож болох вэ?
2. Танай өрхийн орлого амьжиргаандаа хүрэлцэж байна уу? Танай гэр бүл ирээдүйнхээ төлөө хуримтлал бий болгож чаддаг уу? Хэрэв хуримтлал бий болгож чадахгүй байгаа бол үүнд ямар хүчин зүйл нөлөөлж байна вэ?
3. Танай өрхөд бусдаас дэмжлэг авах, эсвэл бусдад дэмжлэг үзүүлэх шаардлага аль нь илүү гардаг вэ? Тэгвэл хэнд, ямар төрлийн тусламж, дэмжлэг үзүүлдэг вэ?
4. Танай гэр бүлд ирээдүйн зорилго байдаг уу? Тухайлбал, ямар зорилго дэвшүүлсэн байдаг вэ?
5. Таны амьдралд хамгийн үнэ цэнэтэй зүйл юу вэ? Та юугаараа илүү бахархдаг вэ?
6. Танай өрхөд нэн түрүүн тулгамдсан ямар асуудал байна вэ?
7. Танай аймаг, сумын иргэдийн хувьд орон нутагтаа тогтвор суурьшилтай ажиллаж, амьдрах нөхцөл бүрдсэн үү?
8. Төрийн зүгээс дунд давхрааны иргэдийг дэмжих ямар үйл ажиллагааг нэн тэргүүнд хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж та үздэг вэ?

Мэргэжилтэнтэй хийх ярилцлагын чиглүүлэх асуулт

1. Танай орон нутгийн хувьд нийгмийн дунд давхраанд ямар өрх, иргэд хамрагдаж байна вэ? Таны бодлоор нийгмийн дунд давхрааны өрхүүдийн онцлог шинж юу вэ? (Мэргэжил, боловсрол, эрхэлдэг ажил, гэр бүлийн бизнес, хуримтлал, өмч хөрөнгө, хэрэглээ, шилжих хөдөлгөөн гэх мэт).
2. Танай орон нутагт өрхийн амьжиргааны түвшин ямар байна вэ? Дунд давхраанд хамаарах өрхийн эзлэх хувь хэмжээ ямар байна вэ?
3. Төрийн бодлого, хөтөлбөрийн хүрээнд дунд давхрааны өрх, иргэдийн амьжиргааг дэмжихэд тусгайлан анхаарч байгаа байдал Танд хэр мэдрэгдэж байна вэ? Тодорхой жишээ дурдана уу.
4. Танай орон нутаг нийгмийн дунд давхрааг тэлэх, бэхжүүлэхэд чиглэсэн ямар бодлого, хөтөлбөр хэрэгжүүлж байна вэ? Тухайн бодлогын хэрэгжилтийг нь Та хэрхэн үнэлэх вэ?
5. Танай орон нутгийн хувьд дунд давхрааны өрх, иргэдэд тулгамдаж буй ямар асуудал байна вэ? Асуудал бэрхшээлийн гол шалтгаан нь юутай холбоотой вэ?
6. Танай аймаг, сумын иргэдийн хувьд орон нутагтаа тогтвор суурьшилтай ажиллаж, амьдрах нөхцөл бүрдсэн үү?
7. Хэрэв орон нутагтаа нийгмийн дунд давхрааг тэлэх бодлого боловсруулан, хэрэгжүүлэх үүрэг танд ногдвол ажлаа юунаас эхлэх вэ?